

DDC
363.2
Б-342

Албан хэрэгцээнд зориулав

ЦАГДАА СУДЛАЛ

Онол арга зүйн
улирал тутмын
сэтгүүл

Хэвлэлийн эх бэлтгэсэн: Б.Баянмөнх

Хэвлэлийн хуудас: 10 х.х

*Цаасны хэмжээ: В5 /176*250 мм/*

Өрөлтөд орсон огноо: 2026.03.22

Дугаарыг эрхлэн гаргасан: доктор (Ph.D), дэд профессор Б.Баянмөнх

ISBN: 978-99962-8882-2-7

2026 №3 (46)

СЭТГҮҮЛИЙН ЗӨВЛӨЛ

Зөвлөлийн дарга: Д.Эрдэнэбаатар

Хууль зүйн ухааны доктор (Ph.D), профессор

Зөвлөлийн гишүүд:

Ж.Долгорсүрэн	Хууль зүйн шинжлэх ухааны доктор (Sc.D), профессор
Ж.Болдбаатар	Хууль зүйн шинжлэх ухааны доктор (Sc.D), профессор
Б.Пүрэв	Хууль зүйн доктор (Ph.D), хүндэт профессор
М.Батаев	Хууль зүйн доктор, (Ph.D), профессор
Г.Гантөмөр	Хууль зүйн доктор (Ph.D), профессор
Ч.Нямсүрэн	Хууль зүйн доктор (Ph.D), профессор
З.Төрмандах	Хууль зүйн доктор (Ph.D), дэд профессор
Т.Оюунчимэг	Хууль зүйн доктор (Ph.D), профессор
М.Эрдэнэбаяр	Хууль зүйн доктор (Ph.D), дэд профессор
Ю.Бадамханд	Хууль зүйн доктор (Ph.D), дэд профессор

Сэтгүүлийн эрхлэгч: Хууль зүйн доктор (Ph.D), профессор Д.Эрдэнэбаатар

Ерөнхий редактор: Хууль зүйн доктор (Ph.D), профессор Д.Булган

Нарийн бичгийн дарга: Хууль зүйн доктор (Ph.D), дэд профессор Б.Баянмөнх

Сэтгүүлийн редакцийн зөвлөл:

Г.Ганбаатар	Хууль зүйн доктор (Ph.D) профессор
Б.Цогтбаатар	Хууль зүйн доктор (Ph.D) дэд профессор
Л.Бат-Очир	Хууль зүйн доктор (Ph.D) дэд профессор
Б.Баянмөнх	Хууль зүйн доктор (Ph.D) дэд профессор
Б.Эрдэнэбат	Хууль зүйн доктор (Ph.D) дэд профессор
Б.Хишигтогтох	Хууль зүйн доктор (Ph.D)
Ү.Хосбаяр	Хууль зүйн доктор (Ph.D)
Н.Ганбат	Техникийн ухааны доктор (Ph.D)
Д.Энхтөр	Хууль зүйн доктор (Ph.D)
Г.Бямбадорж	Хууль зүйн доктор (Ph.D)
Н.Лхагвасайхан	Хууль зүйн доктор (Ph.D)
Г.Хулан	Хууль зүйн доктор (Ph.D)

"ЦАГДАА СУДЛАЛ"
Онол арга зүйн улирал тутмын сэтгүүл

(Дугаар 2026 №3)

АГУУЛГА

ЦАГДААГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ ПРАКТИКИЙН АСУУДАЛ

Б.Баянмөнх. Олон нийтийн сүлжээний мэдээлэлд суурилсан гэмт хэргийн эрсдэлийг урьдчилан таамаглах боломж	4
Д.Цэрэнлхам. Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэхэд хөршийн хяналтын үүрэг, хэрэгжилт	13
Х.Хатанбаатар. Цагдаагийн алба хаагчийн сөрөн тэсвэрлэх чадамжийн өнөөгийн байдалд хийсэн судалгаа	16
Е.Анжила, Ю.Бадамханд. Монголын цагдаагийн байгууллагын хүүхдийн асуудал хариуцсан нэгжийн түүхэн хөгжил	25

ГЭМТ ХЭРЭГТЭЙ ТЭМЦЭХ ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН АСУУДАЛ

Ү.Хосбаяр, Б.Баярманлай. Мөнгө угаах гэмт хэргийг илрүүлэхэд технологийн дэвшил ашиглах нь	31
Б.Нямдаваа. Дээрэмдэх гэмт хэрэгтэй тэмцэж ирсэн монголын хууль цаазын түүхэн уламжлал	44
Э.Банзрагч. Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд чиглэсэн эрх зүйн орчны судалгаа	55
З.Амартүвшин. Сэтгэцийн эмгэгтэй иргэдийг эрэн сурвалжлан олж тогтооход тулгамдаж байгаа асуудал	62
Э.Түвшин-Эрдэнэ, Э.Отгонбаатар. Цахим төхөөрөмж ашиглан үйлдсэн гэмт хэргийн өнөөгийн байдал	69

ЭРҮҮГИЙН ЭРХ ЗҮЙ КРИМИНОЛОГИЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН АСУУДАЛ

Б.Батцэрэн. Сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт нь хүүхдийн эсрэг гэмт хэргийн шалтгаан болох нь	75
Б.Адъяатөмөр. Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 27.10 дугаар зүйлд заасан гэмт хэрэгт шүүхээс оногдуулж буй ялын төрөл, хэмжээнд хийсэн судалгаа	82
Б.Батбилэг, Г.Болор-Эрдэнэ. Үе тэнгийн дээрэлхэлтийн Монгол Улсын эрх зүйн зохицуулалт, олон улсын жишигтэй харьцуулсан шинжилгээ	90
Б.Заяа. Цахим орчин дахь насанд хүрээгүй хохирогчийн бэлгийн хүчирхийллийн виктимологийн онцлог	99
М.Мөнххүрэл. Монгол Улсад цахим орчинд мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн криминологийн нөхцөл байдалд хийсэн дүн шинжилгээ	105
У.Наранбадрах. Алдаатай гүйлгээ, гээгдэл эд хөрөнгө завших гэмт хэргийн зүйлчлэлийн онол, практикийн тулгамдсан асуудал	113
Г.Түвшинбаяр, Г.Болор-Эрдэнэ. Хууль бусаар ашигт малтмал хайх ашиглах, олборлох гэмт хэргийн криминологи шинж	120
Ч.Хорол. Мал хулгайлах гэмт хэргийн нөхцөл байдал	130

ЭРҮҮГИЙН ПРОЦЕССЫН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ ПРАКТИК

Төгөлдөр. Гадаадын зарим орны хууль бусаар баривчлах, саатуулах гэмт хэргийн төлөв байдалд хийсэн шинжилгээ	137
О.Тогтуур. Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 17.4 дүгээр зүйлд заасан гэмт хэрэгт шүүхийн практикт суурилсан дүн шинжилгээ	145
Л.Гантогтох. Цагдаагийн байгууллагын мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах эрх бүхий алба хаагчдын ажлын ачаалал, цалинг ижил чиг үүрэг бүхий байгууллагын алба хаагчидтай харьцуулсан судалгаа	154
Д.Нямцэрэн. Гадаадын зарим орны мөрдөн шалгах эрх бүхий байгууллагуудын тогтолцооны шинжилгээ ба монгол улсад нэвтрүүлэх боломж	162
Ш.Буяндэлгэр. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны зарим эрх зүйн зохицуулалт	170

ЦАГДААГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ ПРАКТИКИЙН АСУУДАЛ

ОЛОН НИЙТИЙН СҮЛЖЭЭНИЙ МЭДЭЭЛЭЛД СУУРИЛСАН ГЭМТ ХЭРГИЙН ЭРСДЭЛИЙГ УРЬДЧИЛАН ТААМАГЛАХ БОЛОМЖ

THE USE OF PREDICTIVE POLICING METHODS IN PUBLIC ORDER PROTECTION ACTIVITIES

Б.Баянмөнх

ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн
Гэмт явдал, цагдаа, дотоодын цэрэг судлалын төвийн
эрхлэгч, доктор (Ph.D), дэд профессор, цагдаагийн хурандаа

B. Bayanmunkh,

Doctor (Ph.D.), Associate Professor, Police Colonel
Center for Crime, Police, and Internal Military Studies,
Research Institute of the University of Internal Affairs, Mongolia

Хураангуй. Олон нийтийн сүлжээний мэдээлэлд суурилсан гэмт хэргийн эрсдэлийн ерөнхий төлөв нь хэрэглэгчийн зан төлөв, харилцааны сүлжээ, агуулгын шинжилгээнд тулгуурлан гэмт хэрэг гарах магадлалыг урьдчилан тодорхойлох боломж нэмэгдэж байгаа ч мэдээллийн үнэн зөв байдал, хувийн нууц, ёс зүйн асуудал зэрэг сорилт дагуулсан хэвээр байна.

Энэхүү өгүүллийн зорилго нь олон нийтийн сүлжээнд бий болж буй мэдээлэлд үндэслэн гэмт хэргийн эрсдэлийг урьдчилан таамаглах боломж, арга зүйг тодорхойлох явдал юм. Өгүүлэлд их өгөгдөл (Big Data), хиймэл оюун ухаан, зан үйлийн шинжилгээний аргачлалыг ашиглан цахим орчны мэдээлэл бодит орчин дахь гэмт хэрэг, зөрчилтэй хэрхэн уялдаж буйг судлав. Үр дүнд нь олон нийтийн сүлжээ нь гэмт хэргийн эрсдэлийг урьдчилан илрүүлэх чухал эх сурвалж болох боломжтой бөгөөд энэ нь нийтийн хэв журам хамгаалах үйл ажиллагааны үр нөлөөг нэмэгдүүлэх шинэ арга зам болох талаар товч авч үзсэн болно.

Abstract. The general outlook of crime risk based on social media data indicates that the ability to predict the likelihood of criminal activity is increasing through the analysis of user behavior, social networks, and content, although challenges related to data reliability, privacy, and ethical concerns remain.

The purpose of this article is to identify the possibilities and methodologies for predicting crime risk based on information generated on social media. The study examines how data from the online environment correlates with real-world crimes and offenses by applying big data analytics, artificial intelligence, and behavioral analysis methods. The findings suggest that social media can serve as a valuable source for early detection of crime risks, offering a new approach to enhancing the effectiveness of public order and law enforcement activities.

Түлхүүр үг: Predictive policing, нийтийн хэв журам, гэмт хэргийн урьдчилан таамаглал, их өгөгдөл, ухаалаг цагдаа

Keywords: Social media, crime risk, prediction, big data, artificial intelligence, behavioral analysis, cyberspace, data analytics, public order, prevention

Оршил. Сүүлийн жилүүдэд олон нийтийн сүлжээ нь мэдээлэл солилцох гол хэрэгсэл болж, иргэдийн өдөр тутмын амьдралын салшгүй хэсэг болсон. Үүний зэрэгцээ цахим орчинд илэрч буй зан төлөв, хандлага нь бодит орчин дахь үйлдэл, тэр дундаа гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлтэй уялдаатай байж болох талаар судлаачид анхаарах болсон.

Уламжлалт гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх арга нь өнгөрсөн мэдээлэлд тулгуурласан байдаг бол орчин үеийн хандлага нь бодит цагийн мэдээлэлд суурилсан урьдчилан таамаглал

хийхэд чиглэж байна. Иймд олон нийтийн сүлжээний өгөгдлийг ашиглах нь гэмт хэргийн эрсдэлийг эрт илрүүлэх шинэ боломжийг нээж байна.

Судалгааны онолын үндэслэл. Энэхүү судалгаа нь дараах онолын хандлагад тулгуурлана. Үүнд:

- **Зан үйлийн онол** – Хүний цахим орчин дахь илэрхийлэл нь бодит зан үйлтэй уялдах магадлалтай.

Зан үйлийн онол (behaviorism) нь хүний болон амьтны зан үйл нь гадаад орчны нөлөө, өдөөгч (stimulus) болон хариу үйлдэл (response)-ийн харилцан үйлчлэлээр тодорхойлогддог гэж үздэг сэтгэл зүйн онол юм. Өөрөөр хэлбэл, зан үйл нь төрөлхийн бус, суралцсан шинжтэй, орчны нөлөө (шагнал, шийтгэл) зан үйлийг хэлбэржүүлдэг, судалгааны үндэс нь ажиглагдах, хэмжигдэх зан үйл байдаг. (Saul McLeod, 2025)

Зан үйлийн онол нь XX зууны эхэнд үүссэн бөгөөд Жон Б. Вотсон (John B. Watson) – 1913 онд зан үйлийн сэтгэл судлалыг үндэслэсэн, Иван Павлов – нөхцөлт рефлексийн туршилт, Б.Ф. Скиннер – үйлдлийн нөхцөлдөл (operant conditioning)-ийг хөгжүүлсэн байдаг.

Энэ онол нь тухайн үед субьектив “оюун санаа”-г судлахаас татгалзаж, шинжлэх ухаанч, хэмжигдэхүйц зан үйлийг судлахыг зорьсон байна. (Jensen, 2024)

Зан үйл нь Өдөөгч (stimulus) → Хариу үйлдэл (response) гэсэн шууд холбоонд үндэслэнэ.

Зан үйлийн онолын төрлүүд

- Методологийн зан үйлийн онол - Зөвхөн ажиглагдах зан үйл судална. Оюун санааг судлахгүй. (Behaviorism, 2023)

- Радикал зан үйлийн онол (Skinner) - Дотоод үйл явцыг үгүйсгэхгүй. Гэхдээ зан үйлийг орчны нөлөөгөөр тайлбарлана. (Philosophy, 2023)

- Сэтгэлзүйн зан үйлийн онол - Амьтны туршилтыг хүний зан үйлд ашиглана.

Зан үйлийн онолын онцлог шинж нь:

- Шинжлэх ухаанч, туршилтад суурилсан
- Объектив (хэмжигдэх боломжтой)
- Орчны хүчин зүйлд төвлөрсөн
- Урьдчилан таамаглах боломжтой
- Зан үйлийг хянах, удирдах боломжтой.

Зан үйлийн онол нь хүний зан үйл орчны нөлөөнд суралцдаг, өдөөгч–хариу үйлдлийн холбоонд суурилдаг гэж үздэг шинжлэх ухаанч онол бөгөөд гэмт хэрэг, нийгмийн зөрчлийг тайлбарлах, урьдчилан таамаглахад чухал арга зүйн суурь болдог. Орчин үеийн нөхцөлд энэхүү онолыг олон нийтийн сүлжээний өгөгдөлтэй хослуулснаар гэмт хэргийн эрсдэлийг илрүүлэх шинэ боломж бүрдэж байна.

- **Их өгөгдлийн онол (Big Data)** – Их хэмжээний өгөгдлөөс хэв шинж илрүүлэх боломж

Их өгөгдлийн онол (Big Data) гэдэг нь уламжлалт мэдээлэл боловсруулах арга, системээр боловсруулж чадахгүй их хэмжээтэй, хурдтай, олон төрөлтэй өгөгдлийг цуглуулж, задлан шинжилж, үнэ цэнэ гарган авах тухай ойлголт юм. (Cameron Hashemi-Pour, 2024)

Энэхүү онол нь өгөгдлийг зөвхөн хадгалах бус, түүнийг боловсруулж шийдвэр гаргалт, таамаглал, зан үйлийн шинжилгээнд ашиглах зорилготой. (Data, 2023)

Их өгөгдлийн үндсэн шинжийг “3V” буюу хэмжээ (Volume), хурд (Velocity), төрөл (Variety) гэж тодорхойлдог. (Bigelow, 2024)

Үүнээс гадна үнэн зөв байдал (Veracity), үнэ цэнэ (Value) зэрэг нэмэлт шинжүүдийг ч судлаачид онцолдог. (economictimes.indiatimes, 2026)

Их өгөгдөл нь бүтэцтэй, бүтэцгүй, хагас бүтэцтэй мэдээллийг хамардаг бөгөөд сошиал медиа, мэдрэгч төхөөрөмж, интернет хэрэглээнээс өргөнөөр үүсдэг. Эдгээр өгөгдлийг боловсруулахад Hadoop, Spark зэрэг тархмал тооцооллын технологи, хиймэл оюун ухаан, машин сургалтын аргуудыг ашигладаг. Их өгөгдлийн онол нь өгөгдлөөс хамаарал, хандлага, хэв шинжийг илрүүлэх замаар ирээдүйг урьдчилан таамаглах боломжийг олгодог.

Орчин үед энэ онолыг эдийн засаг, эрүүл мэнд, төрийн удирдлага, гэмт хэрэг судлал зэрэг олон салбарт өргөн хэрэглэж байна. (infineon, 2026) Тухайлбал, олон нийтийн сүлжээний өгөгдлийг ашиглан хүний зан үйл, нийгмийн эрсдэлийг бодит цагт шинжлэх боломж бүрдэж байна.

Иймээс их өгөгдлийн онол нь орчин үеийн нийгэмд мэдээлэлд суурилсан шийдвэр гаргалт, урьдчилан таамаглах шинжилгээний суурь онол болж хөгжиж байна

• **Урьдчилан таамаглах цагдаа** (Predictive Policing) – Өгөгдөлд суурилсан гэмт хэргийн урьдчилсан дүн шинжилгээ

Урьдчилан таамаглах цагдаа гэдэг нь гэмт хэргийн мэдээллийг шинжлэх, зан төлөв, газарзүйн болон цагийн хэв шинжийг тодорхойлж, цагдаагийн алба хаагчдыг гэмт хэргийн эрсдэл өндөр бүсэд урьдчилан байрлуулах арга зүй юм (Wikipedia, 2025).

Урьдчилан таамаглах цагдаа гэдэг нь цагдаагийн байгууллага гэмт хэрэг гарсны дараа хариу үйлдэл хийхээс илүү ирээдүйд болох гэмт хэргийн эрсдэлийг өгөгдөлд суурилсан алгоритм, аналитик аргаар урьдчилан таамаглах стратеги юм. (brennancenter, 2020)

Энэ арга нь их өгөгдөл (Big Data), зан үйлийн онол, статистик загварчлал, хиймэл оюун ухаан (AI) зэрэг технологид суурилдаг. Урьдчилан таамаглах цагдаа нь гэмт хэргийн давтагдах хэв шинж, бүлэглэлийн үйл ажиллагаа, орчны нөхцөл зэргийг анализ хийж, ирээдүйн гэмт хэрэг гарах магадлалыг тодорхойлдог (brookings.edu).

Энэ арга нь их өгөгдөл, статистик анализ болон зан үйлийн хэвшил зэрэг олон төрлийн өгөгдлийг нэгтгэн, гэмт хэрэг гарах боломжтой “халуун цэгүүд” болон болзошгүй хохирогч, гэмт этгээдүүдийг тодорхойлж чадна гэж үздэг. Өөрөөр хэлбэл мэдээлэлд суурилсан шийдвэр гаргалт хийх боломжийг олгож, цагдаагийн алба хаагчдын хөдөлгөөнийг илүү үр ашигтай, оновчтой болгодог.

Зарим тохиолдолд predictive policing систем нь газрын байршил, цаг хугацаа, өнгөрсөн гэмт хэргийн мэдээллийг ашиглан ирээдүйн гэмт хэрэг илрүүлэх Hot Spot (халуун цэг) үзэгдэлд төвлөрдөг.

Урьдчилан таамаглах цагдаагийн загвар нь хоёр үндсэн төрөлтэй. Үүнд: “хуучин гэмт хэргийн статистикт тулгуурласан загвар” ба “одоо цагийн өгөгдөлд суурилсан зан үйлийн загвар” юм. Хуучин статистикт суурилсан загвар нь өмнөх гэмт хэрэг, цаг хугацаа, байршилд үндэслэн ирээдүйн гэмт хэргийн халуун цэгийг (hotspot) тодорхойлдог.

Өгөгдөлд суурилсан энэ системүүд нь их хэмжээгээр өгөгдөл цуглуулах, боловсруулж, алгоритмд суулгах шаардлагатай бөгөөд үүнд цагдаагийн өгөгдөл, 911 дуудлага, нийгмийн үзүүлэлт зэргийг ашиглаж болно. (Justice, 2014)

Одоогийн өгөгдөлд суурилсан зан үйлийн загвар нь реал цагийн мэдээлэл, социал медиа, мэдрэгч төхөөрөмжийн өгөгдлийг ашиглаж гэмт хэргийн эрсдэлийг урьдчилан таамаглахад чиглэнэ. Predictive policing нь классик цагдаагийн аргачлалууд болох проблемд суурилсан policing, community policing, intelligence-led policing зэрэгтэй хамт хэрэглэгдэж, зан үйлийн эрсдэлийг урьдчилан тодорхойлох боломжийг бий болгодог.

Урьдчилан таамаглах цагдаагийн практикт AI, машин сургалт (machine learning)-ийн алгоритмыг ашиглан гэмт хэргийн давтамж, төрөл, бүсийн эрсдэлийг үнэлдэг.

Энэ арга нь гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд урьдчилан сэргийлэх, албадлагын бус арга хэмжээг төлөвлөх боломжийг нэмэгдүүлдэг боловч хувийн нууц, ялгаварлан гадуурхах эрсдэл, алгоритмын алдааны асуудал зэрэг шүүмжлэлтэй.

Зарим улс, цагдаагийн байгууллагууд predictive policing-ийг туршиж, машины сургалтын алгоритм, хиймэл оюун ухаан ашиглан шинжилгээ хийж байгаа ч алгоритмын хариуцлагын механизм, аудит идэвхгүй байгаагаас шалтгаалан үр дүн нь хязгаарлагдмал байна. Ерөнхийдөө predictive policing нь мерит, боломжит эрсдэлийг урьдчилан тодорхойлж, гэмт хэргийг сэргийлэх стратеги болгоход шинэ боломж бололцоо олгож байна ч нэгэн зэрэг эрх зүй, ёс зүйн асуудлуудыг ч шийдэх шаардлага бий байна. Тиймээс урьдчилан таамаглах

цагдаа нь орчин үеийн цифрийн цагдаагийн стратеги, мэдээлэлд суурилсан гэмт хэргийн удирдлагын систем болж, нийгмийн аюулгүй байдлыг сайжруулах шинэ боломжуудыг нээж байна. (Lau, 2020)

Эдгээр онолууд нь олон нийтийн сүлжээний мэдээллийг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр ашиглах боломжийг бүрдүүлдэг.

Олон нийтийн сүлжээ нь гэмт хэргийн эрсдэлийг урьдчилан таамаглахад чухал эх сурвалж боловч дараах асуудлууд тулгарч байна:

- Хувийн мэдээллийн нууцлал, хүний эрхийн асуудал
- Худал мэдээлэл, тролл, хиймэл аккаунтын нөлөө
- Алгоритмын алдаа, ялгаварлан гадуурхах эрсдэл

Иймд энэхүү аргыг хэрэгжүүлэхдээ хууль эрх зүй, ёс зүйн зохицуулалтыг зайлшгүй харгалзан үзэх шаардлагатай.

Олон нийтийн сүлжээний мэдээлэлд суурилсан гэмт хэргийн эрсдэл

Олон нийтийн сүлжээний мэдээлэлд суурилсан гэмт хэргийн эрсдэл гэдэг нь олон нийтийн сүлжээнд бий болсон хэрэглэгчийн үйлдэл, харилцаа, нийтэлсэн агуулга, сүлжээний өгөгдлийг шинжилснээр тухайн орчинд гэмт хэрэг гарах магадлал, эрсдэлийг урьдчилан тодорхойлох боломжтой нөхцөл, үзэгдлийг хэлдэг.

Энгийнээр хэлбэл, цахим орчин дахь мэдээлэлд үндэслэн бодит орчинд гэмт хэрэг гарах магадлалыг урьдчилан тооцоолох арга юм.

Олон нийтийн сүлжээний мэдээлэлд суурилсан гэмт хэргийн эрсдэл тооцох арга зүй

Олон нийтийн сүлжээний мэдээлэлд суурилсан гэмт хэргийн эрсдэлийг тооцох арга зүйд их өгөгдөл (Big Data)-ийн шинжилгээ, машин сургалтын алгоритм, хиймэл оюун ухааны моделийг ашиглан хэрэглэгчийн зан төлөв, нийтэлсэн агуулга, харилцааны сүлжээг шинжлэх арга багтдаг. Үүнд текстийн боловсруулалт (Natural Language Processing) ашиглан агуулгын сөрөг, эрсдэлтэй өгөгдлийг тодорхойлж, сүлжээний графын шинжилгээгээр бүлэглэлийн зан үйл, хандлагыг тодорхойлдог.

Мөн цаг хугацааны хувьд өгөгдлийг хянах, үйлдлийн хэв маягийг таних замаар гэмт хэрэг гарах магадлалыг урьдчилан таамаглах боломж бүрддэг. Цахим эх сурвалжийн өгөгдөлтэй уялдуулан газарзүйн мэдээллийн систем (GIS) ашиглан гэмт хэргийн “халуун цэг”-ийг тодорхойлж, урьдчилан сэрэмжлэх арга хэмжээг төлөвлөдөг. Ингэснээр олон нийтийн сүлжээний өгөгдлийг бодит орчин дахь гэмт хэргийн эрсдэлийг тооцох, урьдчилан сэргийлэх үр дүнтэй арга хэрэгсэл болгон ашиглах боломжтой болдог.

Олон нийтийн сүлжээний мэдээлэлд суурилсан гэмт хэргийн эрсдэлийг урьдчилан таамаглах боломж

Олон нийтийн сүлжээний мэдээлэлд суурилсан гэмт хэргийн эрсдэлийг урьдчилан таамаглах боломж гэдэг нь цахим орчинд бий болсон хэрэглэгчийн үйлдэл, нийтэлсэн агуулга, харилцааны сүлжээний өгөгдлийг шинжилснээр бодит орчинд гэмт хэрэг гарах магадлалыг урьдчилан тодорхойлох боломж, чадварыг хэлдэг. Энгийнээр хэлбэл, олон нийтийн сүлжээнд цугларсан мэдээллийг ашиглан гэмт хэрэг, зөрчил гарч болзошгүй нөхцөл байдлыг урьдчилан илрүүлэх боломж юм.

Олон нийтийн сүлжээний мэдээлэлд суурилсан гэмт хэргийн эрсдэлийг урьдчилан таамаглах боломж нь цахим орчин дахь их хэмжээний өгөгдлийг цуглуулж, машин сургалт, хиймэл оюун ухааны аргууд ашиглан гэмт хэрэг гарч болзошгүй нөхцөл, хандлагыг илрүүлэхэд чиглэсэн шинжлэх ухааны арга юм.

Эдгээр арга зүйд олон нийтийн сүлжээнд нийтлэгдсэн текст, зураг, хэрэглэгчдийн зан төлөв, геотагдсан өгөгдлийг анализ хийж, сүлжээний сүлжээ судлал болон өгөгдлийн аналитикийг ашиглан болзошгүй гэмт хэрэгтэй холбоотой өгөгдлийг гаргаж авдаг. Мөн олон загвар нь сүлжээнд илэрч буй сөрөг сэтгэл хөдлөл, зан үйлийн хэв маягийг тодорхойлохын тулд байршлын мэдээлэл, сүлжээний харилцаа, сүлжээний граф судлал зэрэг олон хүчин

зүйлсийг нэгтгэдэг бөгөөд энэ нь тодорхой газар, цагт гэмт хэргийн “халуун цэг”-ийг илрүүлэхэд тустай байдаг.

Зарим эрдэм шинжилгээний ажлууд нь олон нийтийн сүлжээний өгөгдлийг статистик, машин сургалтын загварт оруулах замаар бодит гэмт хэргийн мэдээлэлтэй уялдуулсан spatio-temporal таамаглал гаргаж, урьдчилсан эрсдэлийн бүсүүдийг илрүүлжээ. Энэ төрлийн урьдчилсан таамаглал нь гэмт хэрэг гарснаас хойш биш, харин гархаас өмнө илрүүлэхэд чиглэсэн бөгөөд ингэснээр цагдаагийн байгууллага, нийтийн аюулгүй байдлын байгууллагууд боломжит урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг илүү үр дүнтэй төлөвлөх боломжтой болдог. (Yanhong Huang, 2025)

Монгол Улсын Цагдаагийн байгууллага олон нийтийн сүлжээний мэдээллийг албан ёсоор гэмт хэргийн эрсдэлийг урьдчилан таамаглах систем болгон ашигладаг тухай албан баталгаатай цахим эх сурвалжаас тодорхой мэдээлэл олдсонгүй; цагдаагийн байгууллага үндсэндээ гэмт хэрэг, зөрчлийн статистик, иргэдийн гомдол, дуудлага мэдээллийг цахим системээр бүртгэн, дүн шинжилгээ хийдэг боловч олон нийтийн сүлжээнээс авсан өгөгдлийг шууд алгоритмчилсан урьдчилсан таамаглал гаргахад ашигладаг талаар илэрхий мэдээлэл ил гардаггүй байна.

Гэхдээ Цагдаагийн байгууллага цахим орчин дахь гэмт хэрэг, залилах, кибер гэмт хэргийн өсөлттэй тэмцэх үүднээс цахим хэрэг, фэйсбүүк, мессеж зэрэг платформууд дээрх гэмт хэрэгт холбоотой мэдээллийг судлах, тэдгээртэй холбоотой материалыг Meta компанид хүргэх зэрэг хамтын ажиллагааны жишээг ашиглаж байна.

Мөн кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх, онлайн мөрдөн байцаалтын чадавхийг бэхжүүлэх чиглэлээр олон улсын байгууллагатай хамтран хиймэл оюун ухаан, цахим мөрдөн шалгах чиглэлийн сургалт явуулж байгаа нь илэрхий болсон. (migrantprotection, 2025) Өөрөөр хэлбэл одоогоор Монгол Улсын цагдаагийн байгууллага олон нийтийн сүлжээний мэдээллийг шууд гэмт хэргийн эрсдэлийн урьдчилсан таамаглал гаргахад ашиглаж байна гэж тодорхой зарласан бодлого, алгоритмчилсан систем цэвэр цахим эх сурвалжаар илрээгүй хэвээр байна.

Дүгнэлт. Олон нийтийн сүлжээ, их өгөгдөл, зан үйлийн онол болон урьдчилан таамаглах цагдаагийн аргачлал нь гэрэл, зан үйлийн болон статистик мэдээллийг нэгтгэн гэмт хэргийн эрсдэлийг урьдчилан тодорхойлох боломжийг нээж байна. Эдгээр технологи, онол нь цагдаагийн нөөцийг илүү үр дүнтэй ашиглах, гэмт хэрэг гарах магадлалыг бууруулахад чиглэсэн урьдчилан сэргийлэх стратеги болох суурь болж өгдөг.

Гэхдээ хувийн нууц, алгоритмын ялгаварлах эрсдэл, ёс зүйн асуудлууд зэрэг хууль эрх зүйн болон ёс зүйн сорилтууд үүсгэдэг. Иймээс орчин үеийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх стратеги нь технологи, онол, хууль эрх зүй, ёс зүйг нэгтгэсэн интеграцчилсан хандлага шаарддаг.

Олон нийтийн сүлжээний мэдээлэл нь гэмт хэргийн эрсдэлийг урьдчилан таамаглах чухал эх сурвалж болох боломжтой бөгөөд бодит цагийн шинжилгээ хийх замаар урьдчилан сэргийлэх ажлыг илүү үр дүнтэй болгох боломжийг бүрдүүлж байна. Гэсэн хэдий ч энэхүү боломжийг бүрэн ашиглахын тулд технологийн хөгжил, хүний эрхийн хамгаалалт, эрх зүйн зохицуулалтыг уялдуулах шаардлагатай байна.

Санал. Дээрх бүх материал болон дүгнэлтэд тулгуурлан Монгол Улсад нэвтрүүлэх боломжтой, өмнө нь өргөн хүрээнд туршигдаж байгаагүй дараах саналуудыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Олон нийтийн сүлжээний өгөгдөлд суурилсан гэмт хэргийн эрсдэлийн үнэлгээний систем боловсруулах.

- Facebook, Twitter, Telegram зэрэг платформын нийтлэл, сэтгэгдэл, бүлгийн идэвхжил-ийг шинжилж, гэмт хэргийн халуун цэгийг урьдчилан тодорхойлох.

- Энэхүү системийг цагдаагийн удирдлага, дүүргийн хэлтэсүүдэд интеграцчилан, урьдчилан сэргийлэх патруль, нөөцийн хуваарилалт хийхэд ашиглах.

2. Зан үйлийн онолд суурилсан иргэдийн оролцоотой урьдчилан сэргийлэх сургалт,

зөвлөмжийн платформ бий болгох.

- Олон нийтийн зан төлөв, цахим хандлагыг шинжилж иргэдэд зан үйлийн зөвлөгөө, анхааруулга хүргэх гар утасны аппликэйшн.

- Жишээ: гэмт хэргийн эрсдэл өндөр бүсэд амьдардаг иргэдэд харилцааны болон аюулгүй байдлын зөвлөмж илгээх.

3. Predictive Policing-ийн орчин үеийн алгоритмын интеграцчилсан туршилтын төсөл боловсруулах.

- Монгол Улсын цагдаагийн статистик, иргэдийн дуудлага, газарзүйн мэдээлэл, цахим өгөгдлийг ашиглан AI болон машин сургалтын алгоритм турших.

- Төслийн зорилго: халуун цэг тодорхойлох, нөөцийн оновчтой хуваарилалт, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх шинэ аргачлалыг турших.

4. Иргэд, цагдаа, хиймэл оюун ухааны платформын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх.

- Иргэд өөрсдийн цахим мэдээлэл, гэр бүлийн болон хөршийн аюулгүй байдлын мэдээг платформд оруулах, AI алгоритм нь эрсдлийг үнэлэх, цагдаа нь хяналт, арга хэмжээ авах. Энэ нь нийтийн оролцоотой, мэдээлэлд суурилсан гэмт хэргийн урьдчилан сэргийлэх систем бий болгоно.

5. Цагдаагийн байгууллагад data analyst, AI мэргэжилтэн бэлтгэх

Ашигласан материал

1. Behaviorism. (2023 оны 10 2). Millions of flashcards designed to help you ace your studies. vaia: <https://www.vaia.com/en-us/explanations/psychology/scientific-foundations-of-psychology/behaviorism/>

2. Bigelow, S. J. (2024 оны 3 21). What is big data. techtarget: <https://www.techtarget.com/search-datamanagement/definition/big-data>

3. brennancenter. (2020 оны 4 1). Predictive Policing Explained. brennancenter: <https://www.brennancenter.org/our-work/research-reports/predictive-policing-explained>

4. Cameron Hashemi-Pour, B. B. (2024 оны 3 21). big data. techtarget: <https://www.techtarget.com/search-datamanagement/definition/big-dat>

5. Data, B. (2023 оны 3 7). Big Data. devopedia

6. economictimes.indiatimes. (2026 оны 3 17). Big Data: Definition. economictimes.indiatimes: <https://economictimes.indiatimes.com/definition/big-data>

7. infineon. (2026 оны 3 10). Discover technology changing the world. infineon: <https://www.infineon.com/>

8. Jensen, R. (2024). Behaviorism. ebsco: <https://www.ebsco.com/research-starters/psychology/behaviorism>

9. Justice, N. I. (2014 оны 6 9). Overview of Predictive Policing. nij.ojp.gov: <https://nij.ojp.gov/topics/articles/overview-predictive-policing>

10. Lau, T. (2020 оны 4 1). Predictive Policing Explained. brennancenter: <https://www.brennancenter.org/our-work/research-reports/predictive-policing-explained>

11. migrantprotection. (2025 оны 1 24). Combatting Human Trafficking in the Digital Era: Mongolia's Success with Advanced Cyber-Crime Investigation Techniques. migrantprotection: <https://migrantprotection.iom.int/en/spotlight/articles/initiative/combating-human-trafficking-digital-era-mongolia-success-advanced>

12. Philosophy, S. E. (2023 оны 1 13). Behaviorism. Stanford Encyclopedia of Philosophy: <https://plato.stanford.edu/entries/behaviorism/>

13. Saul McLeod, P. (2025 оны 5 12). Behaviorism In Psychology. simplypsycholog: <https://www.simplypsychology.org/behaviorism.html>

15. Wikipedia. (2025). Predictive policing. Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Predictive_policing

16. Yanhong Huang, B. Y. (2025). Spatio-temporal cokriging crime predictions using social media data: a multi-type case study in San Jose, California. *Springer Nature*, 72.

ГЭМТ ХЭРЭГ, ЗӨРЧЛӨӨС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХЭД ХӨРШИЙН ХЯНАЛТЫН ҮҮРЭГ, ХЭРЭГЖИЛТ

THE ROLE AND APPLICATION OF NEIGHBORHOOD SURVEILLANCE IN PREVENTING CRIME AND VIOLATIONS

*Цагдаагийн сургуулийн Цагдаагийн эрх зүйн
тэнхимийн ахлах багш, цагдаагийн ахмад
Д.Цэрэнлхам
Senior Lecturer of the Department
of Police Law, Police Academy, Police Colonel
D. Tserenlkham*

Хураангуй: Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажил нь зөвхөн цагдаагийн байгууллагын хийх ажил биш бөгөөд үүнд иргэн бүрийн оролцоо байх ёстой гэдгийг гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хуулинд тусгаж өгсөн байдаг. Нутаг дэвсгэр, гудамж талбай, байр, ахуйн хүрээнд үйлдэгдэж буй гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, иргэдийн идэвх, санаачилгад суурилсан амгалан тайван байдлын тогтолцоог бүрдүүлэх зорилготойгоор 2015 онд Нийслэлийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын тэргүүлэгчдийн тогтоолоор “Хөршийн хяналт” хөтөлбөрийг баталсан.

Гэвч жил ирэх тусам гэмт хэрэг, зөрчлийн тоо өссөн үзүүлэлттэй байгаа нь анхаарууштай. Гэмт хэрэг, зөрчлийг бууруулахад урьдчилан сэргийлэх ажил чухал бөгөөд тэр дундаа иргэдийн оролцоонд тулгуурлах нь илүү үр дүнтэй юм. Үүний нэг чухал илрэл нь Хөршийн хяналт бөгөөд сүүлийн үед гараад байгаа гэмт хэргүүдээс харахад уг хөтөлбөрийн үр нөлөө, хэрэгжилт ямар түвшинд явааг эргэн харах нөхцөлд хүргэж байна. Тиймээс энэхүү өгүүлэгээр хөршийн хяналтын өнөөгийн хэрэгжилт ямар байгаа, хэрэгжилтийг хангаснаар ямар ач холбогдолтой болох талаар хөндөн бичлээ.

Abstract. Crime and offense prevention is not solely the responsibility of the police; it requires the active participation of every citizen, as stipulated in the Law on Crime and Offense Prevention. In order to prevent crimes and offenses occurring within local areas, streets, buildings, and households, and to establish a system of peace and security based on citizen engagement and initiative, the “Neighborhood Watch” program was approved in 2015 by the resolution of the Presidium of the Ulaanbaatar City Citizens’ Representative Khural.

However, the increasing trend in the number of crimes and offenses over the years is a matter of concern. Prevention plays a crucial role in reducing crimes and offenses, and initiatives that rely on citizen participation tend to be more effective. A key manifestation of this is the Neighborhood Watch program. Recent criminal incidents highlight the need to reassess the effectiveness and implementation level of this program. Therefore, this article examines the current implementation status of Neighborhood Watch and discusses the significance and benefits of ensuring its proper execution.

Түлхүүр үг: Хөршийн хяналт, гэмт хэрэг, зөрчил, иргэд, оршин суугчид, үр нөлөө

Keywords: Neighborhood Watch, crime, violation, citizens, residents, impact

Үндсэн хэсэг: Хөршийн хяналт/холбоо гэдэг монголчууд бидний хувьд тийм шинэ ойлголт биш. Бид эрт цагаасаа л “Саахалт айлын санаа нэг”, “Айл хөршийн амь нэг” гэдэг агуулгаар бие биедээ сайхан сэтгэл, анхаарал, халамжийг тавьж ирсэн билээ. Гэвч цаг үе өөрчлөгдөхийн хэрээр бие биедээ итгэх итгэл, нийгмийн сэтгэл зүйн өөрчлөлтөөр энэхүү харилцаа үгүй болж байгаа нь нууц биш.

Манай Улсын хувьд Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хуульд (2019) урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг дараах үндсэн зарчимд тулгуурлан хэрэгжүүлэхийг заасан. Үүнд:

- Иргэд, олон нийтийн оролцоо,

- Урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг шат дараатай, тасралтгүй хэрэгжүүлэх,
- Олон салбарын хамтын ажиллагааг хангах зэрэг.

Уг хуулийн 6 дугаар зүйлд иргэн нь өөрийн оршин суугаа орчинд гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаанд оролцох үүрэгтэй гэж тодорхойлсон нь хөршийн хяналтын эрх зүйн суурь болж байна.

Хөршийн хяналт гэж тодорхой нутаг дэвсгэрт амьдардаг иргэд бие биенээ таньж, харилцан итгэлцэн, хамтдаа амгалан тайван орчныг бүрдүүлэх, гэмт хэрэг, зөрчлөөс сэргийлэх үйл ажиллагаа юм (Хурал, Нийслэлийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн, 2015). Энэ нь зөвхөн хяналт тавих ажил биш, харин бүх талын хамтын ажиллагаа, харилцан туслалцаа юм.

Хөршийн хяналт гэх ойлголт нь онолын хувьд “Нийгмийн хяналтын онол” (Social Control Theory) болон “Хамтын нийгмийн онол” (Community-Based Theory) гэсэн криминологийн онолоор тайлбарлагдсан байдаг (Hirshchi.T, 2007). Эдгээр онол нь:

- Хүүхэд, залуус нийгэмтэй холбоо тогтоосон байх нь тэднийг гэмт хэргээс хол байлгадаг;
- Иргэд хоорондын харилцаа нягт байх нь гэмт хэргийн гаралт буурахад нөлөөлдөг;
- Нийгмийн хяналт сул байх тусам гэмт хэрэг гарах таатай нөхцөлийг бүрдүүлдэг гэсэн санааг агуулдаг.

Үүнээс улбаалан хөршийн хяналт буюу холбооны ач холбогдлыг дараах байдлаар тодорхойлж болно. Үүнд:

1. Урьдчилан сэргийлэх үр нөлөө;
2. Нийгмийн үр нөлөө;
3. Эдийн засгийн үр нөлөө.

1. Урьдчилан сэргийлэх үр нөлөө: Хөршийн хяналт нь гэмт хэрэг, зөрчлийн анхан шатны урьдчилан сэргийлэлтийн хамгийн үр дүнтэй арга замын нэг юм. Үүний ач холбогдол нь:

- Гэмт хэргийн боломжийг хязгаарлах: Иргэд бие биенээ харж, анхаарч байснаар гэмт элементүүд үйл ажиллагаа явуулах боломж багасдаг;
- Мэдээлэл солилцох: Сэжиг үйл явдал, хүмүүсийн талаар мэдээлэл хуваалцах;
- Яаралтай тусламж үзүүлэх: Гэнэтийн нөхцөл байдалд хурдан хариу үйлдэл үзүүлэх гэх мэт.

2. Нийгмийн үр нөлөө:

- Нийгмийн эв нэгдлийг бэхжүүлэх: Хөршүүд хоорондын харилцаа сайжирч, итгэлцэл нэмэгддэг;

- Соёлын утгыг дамжуулах: Ёс суртахууны үнэт зүйлс, хариуцлагын мэдрэмжийг дамжуулах;

- Нийгмийн капитал бүрдүүлэх: Иргэд хоорондын харилцаа, хамтын ажиллагааны сүлжээ бэхжих гэх мэт

3. Эдийн засгийн үр нөлөө:

- Хяналт шалгалтын зардал багасгах: Цагдаагийн байгууллагын ачааллыг хөнгөвчлөх;
- Хохирлыг багасгах: Гэмт хэргээс үүдэлтэй эдийн засгийн хохирлыг бууруулах;
- Хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх: Аюулгүй орчинд хөрөнгө оруулалт өсдөг гэх мэт.

Хөршийн хяналтын хэрэгжилт. Манай улсын хувьд 2015 онд Улаанбаатар хотын Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын тогтоолоор «Хөршийн хяналт» хөтөлбөрийг баталсан бөгөөд дараах үндсэн чиглэлүүдийг тодорхойлсон (Хурал, Нийслэлийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн, 2015). Үүнд:

- Орон сууцны хорооллын түвшинд хөршийн хяналтын бүлэг байгуулах;
- Цагдаагийн байгууллагатай хамтран ажиллах;
- Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авах;
- Иргэд хоорондын мэдээлэл солилцоог сайжруулах.

Хөршийн хяналтын хөтөлбөрийн хэрэгжих үе шатыг 2016-2020 он гэж тодорхойлон хэрэгжилт болон үнэлгээний шалгуурыг дараах байдлаар тусгасан (Хурал, Нийслэлийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн, 2015). Үүнд:

1. Гэмт хэрэг, зөрчлийн бууралт;
2. Засаг захиргааны анхан шатны нэгжид хамтын оролцоотой «Хөршийн хяналтын бүлэг»-т иргэд хамрагдсан байдал;
3. Иргэд амьдарч буй орчноо «аюулгүй» гэж үнэлсэн байдал;
4. Иргэдийн дунд явуулсан санал асуулгын дүн.

Дээрх 4 шалгуураар хөтөлбөрийн үр дүнг үнэлсэн байх боловч яг тухайлсан үр дүнгийн тайлан байхгүй байна. Тэгэхээр судлаас миний зүгээс уг хөтөлбөрийг 2018-2022 оны хугацаанд цөөн тооны дүүрэг, орон нутгууд идэвхтэй хэрэгжүүлсэн, мөн цагдаагийн байгууллагаас бүлгийн гишүүдийг сургалтад хамруулсан гэснээс өөр бодитой үр дүн байхгүй байна гэж үзэж болохоор байна.

Цагдаагийн байгууллагын статистик мэдээллээс харахад 2022-2025 оны хооронд бүртгэгдсэн гэмт хэргийн тоо тогтвортой буураагүй, зарим төрлийн гэмт хэрэг (хулгай, дээрэм, гэр бүлийн хүчирхийлэл, зөрчил зэрэг) өссөн үзүүлэлттэй байна.

Хөршийн хяналт нь гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэхэд чухал ач холбогдолтой бөгөөд нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах үндсэн арга замын нэг юм. Гэвч Монгол Улс дахь хэрэгжилт хангалтгүй байгаа бөгөөд үүнд олон шалтгаан байна. Иймд:

1. Эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох /тухайлсан хуультай болох/
2. Иргэдийн мэдлэг, ойлголтыг нэмэгдүүлэх
3. Зохион байгуулалтын бүтцийг бэхжүүлэх /хороо тус бүрт, цаашлаад орон сууцны хороолол тус бүрт хөршийн хяналтын хороо байгуулах/
4. Санхүүжилтийн асуудлыг шийдвэрлэх
5. Технологийн дэмжлэгийг нэмэгдүүлэх, ашиглах
6. Үр дүнг үнэлэх тогтолцоог бүрдүүлэх /тогтмол мониторинг, үнэлгээ хийж, сайжруулалт хийдэг байх/
7. Олон улсын туршлагыг судлан хэрэгжүүлэх /бусад орнуудын амжилттай туршлагыг судалж монголын нөхцөлд тохируулах/

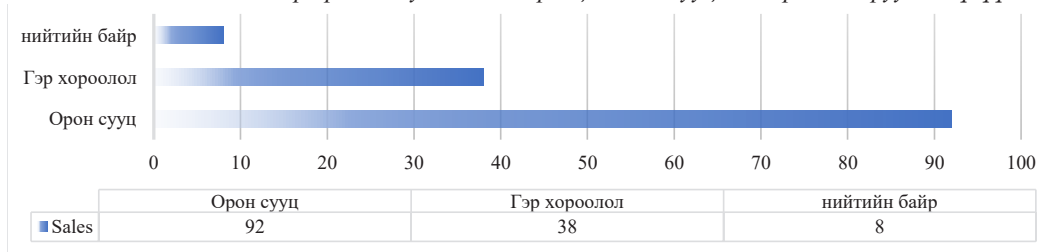
Хөршийн хяналтын хөтөлбөрийг үр дүнтэй хэрэгжүүлснээр гэмт хэрэг, зөрчлийг мэдэгдэхүйц хэмжээгээр бууруулж, нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах боломжтой.

Үүний тулд засгийн газар, иргэд, олон нийтийн оролцоо, хамтын хүчин чармайлт шаардлагатай юм.

Судалгаагаар иргэдийн дунд “хөршийн хяналт гэж юу болох”-ыг бүрэн ойлгодоггүй, идэвхтэй оролцдог хувь харьцангуй бага байгаа нь ажиглагдсан. Энэхүү агуулгын хүрээнд 140 гаруй иргэдээс судалгааг авахад дараах үр дүн гарч байна.

Судалгаанд оролцогчдын 64.3% нь эрэгтэй, 35.7% нь эмэгтэй бөгөөд амьдарч буй сууцны төрлөөр нь ангилбал:

График 1. Судалгаанд оролцогчдын сууцны төрлийг харуулсан үзүүлэлт.

Судалгаанд оролцогчдоос хөршийн хяналтын холбооны талаар сонсож байсан эсэхийг

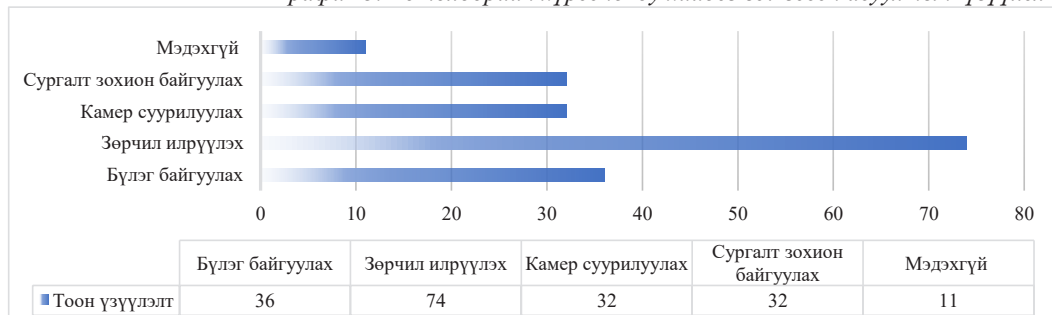
асуухад 57.1% нь тийм, 41.1% нь үгүй, 1.4% нь огт мэдэхгүй гэж хариулсан бөгөөд тийм гэсэн хариулт өгсөн байна. Иргэдийн дунд Хөршийн хяналтын холбооны талаарх мэдээлэл харьцангуй өндөр түвшинд тархсан боловч, судалгаанд оролцогчдын ойролцоогоор 40% нь мэдээлэлгүй байгаа нь хөтөлбөрийн сурталчилгаа, мэдээллийн түгээмэл байдалд нэмэлт анхаарал шаардлагатайг харуулж байна. Энэ нь иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, хөтөлбөрийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд мэдээллийн хүртээмжийг сайжруулах шаардлагатайг зааж байна. Судалгаанд оролцогчдоос хөтөлбөрийн зорилгыг асуухад дараах байдлаар хариулжээ.

График 2. Хөтөлбөрийн зорилгын талаарх ойголтын үзүүлэлт

Энэхүү графикт судалгаанд оролцогчдын Хөршийн хяналтын хүрээнд гэмт хэрэг, зөрчлийг бууруулах, айл хөршийн харилцаа, цагдаагийн байгууллагатай хамтран ажиллах зэрэг үйл ажиллагаанд үзүүлж буй дэмжлэгийг харуулжээ. Дүнгээр нь авч үзвэл, оролцогчдын 56 хүн (хамгийн их хувь) “Дээрх бүгд” гэж хариулж, олон хүчин зүйл зэрэг хэрэгжих нь хамгийн үр дүнтэй гэж үзэж байгааг илтгэж байна.

График 3. Хөтөлбөрийн хүрээнд юу хийдэг вэ? гэсэн асуултын үзүүлэлт

Мөн судалгаагаар оролцогчдоос хөршийн хяналтын бүлэгт оролцож байсан уу гэж асуухад 81.4% нь үгүй, 8.6% нь тийм, 10% нь сонирхож байна гэдэг хариултыг өгчээ. Судалгааны үр дүнгээс үзвэл оролцогчдын ихэнх нь хөршийн хяналтын бүлэгт оролцож байгаагүй бөгөөд 81.4% нь оролцоогүй гэж хариулсан нь иргэдийн идэвх сул байгааг илтгэнэ. Мөн зөвхөн 8.6% нь оролцож байсан ба 10% нь сонирхож буй нь иргэдийг идэвхжүүлэх, оролцоог нэмэгдүүлэх чиглэлд сургалт, мэдээллийн ажлыг эрчимжүүлэх шаардлагатайг харуулж байна.

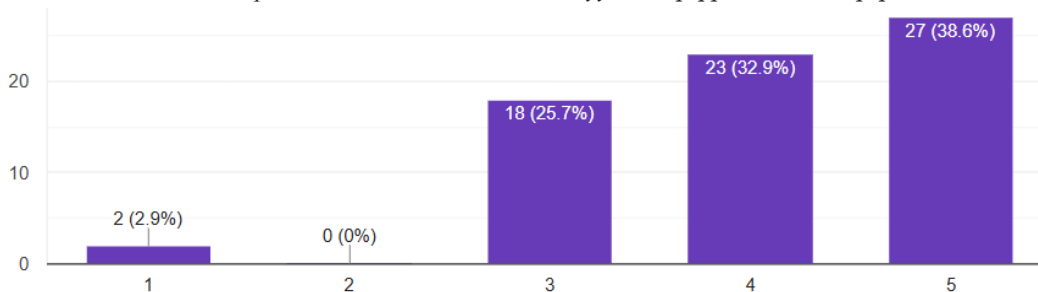
График 4. Хөршийн хяналтын бүлэгт оролцохоос татгалздаг шалтгааны үзүүлэлт

Судалгаанд оролцогчдоос оршин суугаа газрынх нь аюулын түвшинг асуухад 28.6% нь аюултай, 34.3% нь аюулгүй, 37.1% нь мэдэхгүй гэж хариулжээ.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд оролцогчдын 28.6% нь оршин суугаа газраа аюултай гэж үнэлсэн нь тодорхой аюулгүй байдлын эрсдэл байгааг харуулж байна. Мөн 37.1% нь мэдэхгүй гэж хариулсан нь иргэдийн мэдээлэл дутмаг байгааг илтгэн, аюулгүй байдлыг сайжруулах чиглэлээр мэдээлэл, сэрэмжлүүлэгийн арга хэмжээг нэмэгдүүлэх шаардлагатайг харуулж байна.

График 5. Хөршийн хяналт хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх нь гэмт хэрэг, зөрчлийг бууруулахад хэр ач холбогдолтой вэ? гэсэн асуултын үзүүлэлт /1-огт үгүй, 5-маш сайн/

Хөтөлбөрийн талаарх мэдээллийг хаанаас авдаг талаар асуухад 45.7% нь социал орчиноос, 41.4% нь цагдаагийн байгууллагаас гэж хариулсан бол үлдсэн 12.9% нь үүний ач холбогдлын талаар мэддэггүй байна.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд оролцогчдын ихэнх нь хөтөлбөрийн талаарх мэдээллийг социал орчин (45.7%) болон цагдаагийн байгууллагаас (41.4%) авч байгаа нь мэдээллийн гол эх сурвалжид эдгээр сувгууд давамгайлж байгааг харуулж байна. Мөн 12.9% нь ач холбогдлыг нь мэддэггүй нь иргэдэд хөтөлбөрийн утга, ач холбогдлыг таниулах, сурталчлах ажлыг эрчимжүүлэх шаардлагатайг илтгэнэ. Мөн судалгаанаас харахад энэхүү хөтөлбөрийн ач холбогдлыг тайлбарлан таниулах мэдээллийг хүртээмжтэй байлгаж чадвал иргэдийн зүгээс оролцох боломж, хүсэл сонирхол байгаа нь харагдаж байна.

Дүгнэлт: Хөршийн хяналтын хөтөлбөр нь Монголын уламжлалт “айл хөршийн амь нэг” зарчмыг орчин үеийн хууль эрх зүйн хүрээнд сэргээх чухал санаачилга юм. Гэвч судалгааны үр дүн болон хэрэгжилтийн байдлаас харахад иргэдийн мэдлэг дутмаг, оролцоо хангалтгүй, бодит үр нөлөө хязгаарлагдмал байгаа нь харагдаж байна.

Хөршийн хяналт нь нийгмийн хяналтын болон хамтын нийгмийн онолоор баталгаажсан бөгөөд гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэхэд хамгийн үр дүнтэй аргуудын нэг зайлшгүй мөн. Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль (2019) болон Нийслэлийн ИТХ-ын 2015 оны тогтоол нь үүнийг эрх зүйн суурь болсон хэдий ч хэрэгжилтийн хугацаа хязгаарлагдмал, тодорхой үр дүнгийн тайлан хангалтгүй байна.

Судалгаанд нийт 140 иргэн хамрагдсанаас 57% нь уг хөтөлбөрийн талаар сонссон ч зорилго, үйл ажиллагааг бүрэн ойлгоогүй (график 2, 3), 81% нь тухайн бүлэгт оролцож байгаагүй гэдэг үр дүнг харуулж байна. Үүний гол шалтгааныг хөршийн хяналтын талаарх ойлголт, мэдлэг дутмаг, итгэлцэл сул гэж судалгаанд оролцогчид үзсэн байна.

Мөн судалгаанд оролцогчдын 37.1% нь оршин суугаа газрынхаа аюултай эсэхийг “мэдэхгүй” гэж хариулсан нь хөршийн хяналтын хөтөлбөрийн хүрээнд нийгмийн хяналт, мэдээлэл солилцоо сул, хөршүүдийн харилцаа тасарсан байдлыг илэрхийлж байна. Энэ нь гэмт хэрэг, зөрчлийн талаарх бодит мэдлэг дутмаг, хамтын анхаарал, яаралтай хариу үйлдэл үзүүлэх механизм ажиллахгүй байгааг харуулж, хөтөлбөрийн зорилго бүрэн хэрэгжээгүйгээс нийгмийн итгэлцэл, хариуцлага буурсан байдлыг илэрхийлж байна. 2022-2025 онд гэмт хэрэг (хулгай, хүчирхийлэл) буураагүй, хөршийн хяналтын хөтөлбөрийг цөөн дүүрэг, аймагт

хэрэгжсэн нь нийт хамрах хүрээ хангалтгүй байгааг харуулж байна.

Санал. Энэхүү дүгнэлтийг үндэслэн хөршийн хяналтын хөтөлбөрийг сайжруулах чиглэлээр дараах дөрвөн санал боловсруулж болно. Үүнд:

1. Иргэдэд хөтөлбөрийн ач холбогдол, үйл ажиллагааг таниулах сурталчилгаа, сургалт явуулах: Сошиал орчин, орон нутгийн хэвлэл мэдээлэл, олон нийтийн уулзалт, сургалтын хөтөлбөрөөр дамжуулан иргэдийг хөршийн хяналтын хөтөлбөрийн зорилго, ач холбогдол, хэрэгжүүлэх арга замыг дэлгэрэнгүй мэдээлэх.

2. Хөршүүдийн харилцаа, нийгмийн итгэлцлийг бэхжүүлэх арга хэмжээнүүд зохион байгуулах: Хөршүүдийн уулзалт, хамтарсан соёл, спорт, сайн дурын үйл ажиллагаа зэрэг оролцоотой арга хэмжээг тогтмол явуулж, нийгмийн хяналт, харилцан итгэлцлийг сайжруулах.

3. Хөтөлбөрийг бүх дүүрэг, сум, орон нутгаар өргөжүүлэх: Хамрах хүрээг нэмэгдүүлж, орон нутгийн онцлогт тохирсон хэрэгжилтийн аргачлалыг боловсруулан, гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх үр нөлөөг бүх нийтэд хүргэх.

4. Үр дүнгийн системтэй тайлан, үнэлгээ хийх: Хөтөлбөрийн хэрэгжилт, иргэдийн оролцоо, гэмт хэрэг буурах хандлагыг тогтмол судалж, тайлагнаж, хэрэгжилтийн чанар, үр нөлөөг дээшлүүлэхэд үндэслэлтэй мэдээллийг бүрдүүлэх.

Ашигласан материал

1. Монгол Улсын Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль (2019)
2. Улаанбаатар хотын ИТХТ-ын «Хөршийн хяналт»-ын тухай тогтоол (2015)
3. ЦХГ-ын гэмт хэргийн статистик мэдээлэл (2020-2023)
4. <https://www.1212.mn/mn>
5. Bennett, T. (2006). The Cambridge Handbook of Criminology
6. Crawford, A. (1998). Community Safety and the Quest for Security
7. Rosenbaum, D. (2002). Evaluating Multi-Agency Anti-Crime Partnerships

ЦАГДААГИЙН АЛБА ХААГЧИЙН СӨРӨН ТЭСВЭРЛЭХ ЧАДАМЖИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛД ХИЙСЭН СУДАЛГАА

“A STUDY ON THE CURRENT STATE OF RESILIENCE AMONG POLICE OFFICERS”

*Цагдаагийн ерөнхий газрын Сургалтын бодлого,
Зохицуулалтын хэлтсийн ахлах мэргэжилтэн,
Цагдаагийн дэд хурандаа Х.Хатанбаатар
Senior Specialist of the Training Policy and Coordination
Division, General Police Department,
Police Lieutenant Colonel Kh. Khatanbaatar*

Хураангуй. Орчин үеийн нийгэмд хууль сахиулах байгууллагын үүрэг, нийгмийн хүлээлт улам төвөгтэй, олон талт шинжтэй болж байна. Мэдээллийн технологийн хөгжил, цахим орчны нээлттэй байдал, хүний эрхийн өндөр шаардлага, олон нийтийн шүүмжлэл зэрэг хүчин зүйлс нь цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны орчныг илүү эрсдэлтэй, тодорхойгүй нөхцөлд шилжүүлж байна. Ийм орчинд алба хаагчид зөвхөн хууль хэрэгжүүлэх бус, нийгмийн итгэлцлийг хадгалах, ёс зүйг сахих, олон нийтийн хяналтын дор шийдвэр гаргах шаардлагатай болжээ.

Монгол Улсад гэмт хэргийн бүтэц өөрчлөгдөж, цахим гэмт хэрэг нэмэгдэхийн хэрээр алба хаагчдын ажлын ачаалал, олон нийтийн хяналт, байгууллагын дотоод зохион байгуулалтын асуудал нэмэгдэж байна. Гэвч алба хаагчдын сөрөн тэсвэрлэх чадамжийг байгууллагын хүчин зүйлстэй холбон эмпирик үндэслэлтэй судалсан ажил хомс байна.

Иймд энэхүү судалгаагаар цагдаагийн алба хаагчдын тулгамдсан бэрхшээлт нөхцөл байдал, сөрөн тэсвэрлэх чадамжийн өнөөгийн түвшинг тодорхойлж, түүнийг нэмэгдүүлэх боломжит арга замыг онол, практикийн үүднээс шинжлэхийг зорилоо.

Abstract: In contemporary society, the role and public expectations of law enforcement agencies have become increasingly complex and multidimensional. Rapid advancements in information technology, the openness of digital environments, heightened human rights standards, and intensified public scrutiny have shifted the operational context of policing toward greater uncertainty and risk. In such an environment, police officers are required not only to enforce the law, but also to maintain public trust, uphold professional ethics, and make decisions under continuous public oversight.

In Mongolia, changes in the structure of crime and the growing prevalence of cybercrime have been accompanied by increased workload, intensified public accountability, and internal organizational challenges within law enforcement agencies. Despite these developments, empirical research examining police officers' resilience in relation to organizational factors remains limited. Accordingly, this study aims to identify the key challenges faced by police officers, assess the current level of their resilience, and explore theoretical and practical approaches to strengthening resilience within the organizational context.

Түлхүүр үг: Сөрөн тэсвэрлэх чадамж, сэтгэл зүй, албаны бэлэн байдал, ажлын ачаалал

Keywords: Resilience, Psychological Well-being, Operational Readiness, Workload

Үндсэн хэсэг. Судалгааны зорилго нь ахлагч бүрэлдэхүүний албандаа хандах хандлагад нөлөөлж буй байгууллагын болон хувь хүний хүчин зүйлсийг системтэйгээр тодорхойлох, тулгамдаж буй асуудлын шалтгаан нөхцөлийг илрүүлэх, улмаар бэрхшээлт нөхцөл байдлыг бууруулах бодлогын үндэслэл бүхий санал боловсруулахад чиглэгдсэн болно. Албандаа хандах хандлага нь зөвхөн субъектив сэтгэл ханамжийн илэрхийлэл бус, харин мэргэжлийн үнэнч байдал, байгууллагад итгэх итгэл, албаны бэлэн байдал, урт хугацааны тогтвортой гүйцэтгэлийн чадавхтай шууд уялдаатай цогц ойлголт юм.¹ Иймд энэхүү судалгаанд

¹ Meyer & Allen, 1997; Britt et al., 2016

хандлагыг институцийн орчин, манлайллын чанар, ажлын ачаалал, материаллаг баталгаа, нийгмийн үнэлэмж зэрэг хүчин зүйлстэй уялдуулан авч үзсэн.

Судалгаанд Цагдаа, дотоодын цэргийн 41 анги, байгууллагын нийт 3028 алба хаагч хамрагдсан бөгөөд оролцогчид нь ахлагч бүрэлдэхүүнд хамаарах алба хаагчид байв. Янз бүрийн чиг үүрэг, бүтэц, газарзүйн байршил бүхий нэгжүүдийг хамруулсан нь өгөгдлийн төлөөлөх чадварыг нэмэгдүүлж, ахлагч бүрэлдэхүүний нийтлэг хандлага болон институцийн түвшний тулгамдсан асуудлын бүтцийг илүү бодитой тодорхойлох боломжийг бүрдүүлсэн. Өргөн хүрээний түүвэр нь байгууллагын соёл, удирдлагын хэв маяг, нөөцийн хуваарилалтын ялгаатай байдлыг харгалзан үзэх боломж олгож, сөрөн тэсвэрлэх чадамжийн институцийн нөхцөлт байдлыг үнэлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.²

Мэдээлэл цуглуулахдаа асуумжийг цахим болон бичгийн хэлбэрээр тараан, оролцогчдын нууцлалыг бүрэн хангаж, хувийн мэдээлэл бүртгээгүй. Судалгааны ёс зүйн зарчмыг баримтлан сайн дурын оролцоонд тулгуурласан нь хариултын бодит байдал, найдвартай байдлыг хангах үндэс болсон. Байгууллагын орчин дахь судалгаанд нууцлал, итгэлцлийн орчин чухал нөлөөтэй болохыг өмнөх судалгаанууд онцолдог.³

Цуглуулсан мэдээллийг тоон шинжилгээний аргаар нэгтгэн боловсруулж, хувь хэмжээ, хандлагын тархалт, харьцуулсан дүн шинжилгээ, шалтгаан-хамаарлын урьдчилсан үнэлгээ хийсэн. Энэхүү шинжилгээ нь ахлагч бүрэлдэхүүний албандаа хандах хандлагад нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг ялган таних, байгууллага болон хувь хүний түвшний нөлөөллийн чиг хандлагыг тодорхойлох боломж олгосон. Ийнхүү судалгааны арга зүйн хүрээнд эмпирик өгөгдөлд тулгуурлан бодлогын шинжтэй дүгнэлт гаргах нөхцөлийг бүрдүүлсэн бөгөөд үр дүн нь байгууллагын хөгжлийн стратеги, хүний нөөцийн менежмент, сэтгэлзүйн дэмжлэгийн тогтолцоог боловсронгуй болгоход хэрэглэгдэхүйц ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

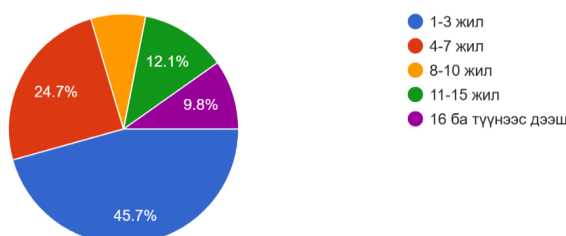
Судалгаанд нийт 3028 алба хаагч хамрагдсан бөгөөд тэдгээр нь цагдаа, дотоодын цэргийн 41 анги, байгууллагыг хамарч байна. Оролцогчдын тоон тархалтаас харахад Дотоодын цэргийн штаб, Тээврийн цагдаагийн алба, Нийтийн хэв журам хамгаалах алба болон зарим аймгийн цагдаагийн газруудаас харьцангуй өндөр оролцоо бүрдсэн нь үйл ажиллагааны ачаалал ихтэй нэгжүүдийн төлөөлөл давамгайлж байна.

Газарзүйн болон чиг үүргийн хувьд олон төрлийн нэгжийг хамруулсан энэхүү бүтэц нь ахлагч бүрэлдэхүүний албандаа хандах хандлагыг институцийн өргөн хүрээнд үнэлэх боломжийг бүрдүүлж, судалгааны дүнг ерөнхий түвшинд дүгнэхэд хангалттай.

Судалгаанд хамрагдсан алба хаагчдын 45.7 хувь нь 1–3 жил, 24.7 хувь нь 4–7 жил ажилласан бөгөөд нийт оролцогчдын 70.4 хувь нь 1–7 жилийн ажлын туршлагатай байна. 8–10 жилийн туршлагатай алба хаагчид 7.7 хувь, 11–15 жилийн туршлагатай 12.1 хувь, 16 ба түүнээс дээш жил ажилласан алба хаагчид 9.8 хувийг тус тус эзэлж байна.

2.Цагдаа, дотоодын цэргийн байгууллагад ажилласан жил

2,963 responses

² Linnenluecke, M. K. (2017). Resilience in business and management research. *International Journal of Management Reviews*, 19(1), 4–30.

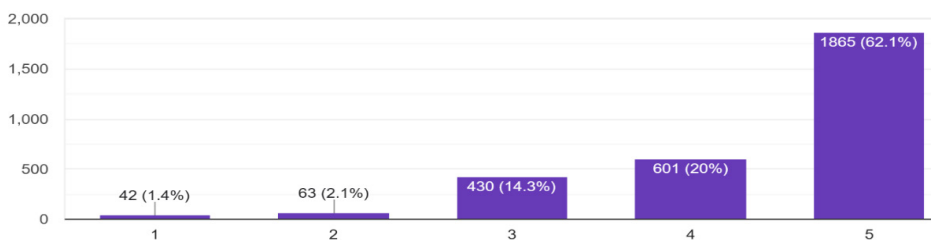
³ Colquitt, J. A., et al. (2013). Organizational justice and employee reactions. *Academy of Management Annals*, 7(1), 1–78.

Оролцогчдын дийлэнх нь харьцангуй бага ажлын туршлагатай бүрэлдэхүүн байгаа бөгөөд ажлын туршлагын хувьд залуу алба хаагчид давамгайлсан бүтэцтэй байна.

“Та цагдаа, дотоодын цэргийн албанд ажиллаж байгаадаа хэр бахархдаг вэ?” гэсэн асуултад өгсөн хариултаас харахад 5 оноо буюу хамгийн өндөр үнэлгээг 62.1 хувь, 4 оноог 20 хувь нь өгсөн байна. Ингэснээр нийт оролцогчдын 82.1 хувь нь өөрийн албандаа ажиллаж байгаадаа өндөр түвшний бахархал, сэтгэл ханамжтай байгаагаа илэрхийлжээ.

Харин 3 оноо өгсөн оролцогчид 14.3 хувь, 2 болон 1 оноо өгсөн оролцогчид нийлээд 3.5 хувийг эзэлж байна. Судалгааны дүнгээс харахад цагдаа, дотоодын цэргийн албанд ажиллаж буй нийт оролцогчдын дийлэнх буюу 82.1 хувь нь 4–5 оноогоор үнэлж, албандаа ажиллаж байгаадаа өндөр түвшний бахархал, мэргэжлийн үнэлэмж, сэтгэл ханамжтай байгаагаа илэрхийлсэн нь байгууллагын үнэт зүйл, албаны нэр хүнд, алба хаагчдын мэргэжлийн үнэлэмж харьцангуй эерэг түвшинд байгааг харуулж байгаа боловч 17.8 хувь нь дунд болон бага үнэлгээ өгсөн нь албаны орчин, нийгмийн баталгаа, ажлын ачаалал зэрэг хүчин зүйлсийг цаашид сайжруулах шаардлага байгааг давхар илтгэж байна.

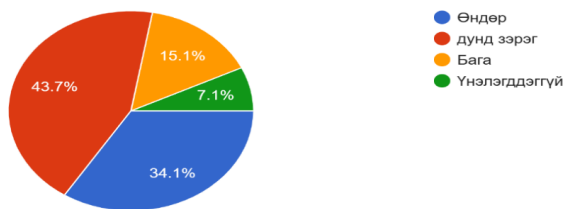
3. Та цагдаа, дотоодын цэргийн албанд ажиллаж байгаадаа хэр бахархдаг вэ?
3,001 responses

“Та өөрийн ажил мэргэжлийн үнэ цэнэ нийгэмд хэрхэн үнэлэгдэж байна гэж боддог вэ?” гэсэн асуултад оролцогчдын 34.1 хувь нь “өндөр”, 43.7 хувь нь “дунд зэрэг” гэж хариулсан байна. Өөрөөр хэлбэл нийт оролцогчдын 77.8 хувь нь мэргэжлийн үнэ цэнийг нийгэм тодорхой хэмжээнд үнэлдэг гэж үзжээ. Харин 15.1 хувь нь “бага”, 7.1 хувь нь “үнэлдэггүй” гэж хариулсан нь оролцогчдын 22.2 хувь нь нийгмийн үнэлэмжийг сул гэжээ.

Судалгааны дүнгээс үзэхэд оролцогчдын 77.8 хувь нь өөрийн ажил мэргэжлийн үнэ цэнэ нийгэмд тодорхой хэмжээнд буюу дунд болон өндөр түвшинд үнэлэгдэж байна гэж үзсэн нь цагдаа, дотоодын цэргийн албаны нийгмийн ач холбогдол, мэргэжлийн үнэлэмж харьцангуй эерэг хандлагатай байгааг илтгэж байгаа боловч 22.2 хувь нь нийгмийн үнэлэмжийг сул буюу хангалтгүй гэж хүлээн авч байгаа нь алба хаагчдын хөдөлмөрийн бодит үнэлэмж, нийгмийн ойлголт, байгууллагын нэр хүндийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр бодлогын түвшинд анхаарах шаардлага байгааг харуулж байна.

4. Та өөрийн ажил мэргэжлийн үнэ цэнийг нийгэмд хэрхэн үнэлэгдэж байна гэж боддог вэ?
2,997 responses

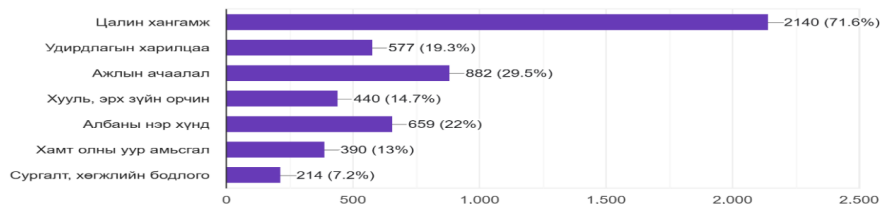

Хариултын тархалт нь мэргэжлийн дотоод бахархал өндөр байгаа хэдий ч нийгмийн

үнэлэмжийн талаарх ойлголт харьцангуй дунд түвшинд төвлөрч байгааг илэрхийлж байна.

“Алба хаагчдын урам зориг, сэтгэл ханамжид хамгийн их сөргөөр нөлөөлж буй хүчин зүйл юу вэ?” гэсэн асуултад оролцогчдын 71.6 хувь нь цалин хангамжийг нэрлэсэн байна. Энэ нь материаллаг баталгааны асуудал албандаа хандах хандлага, урам зоригт хамгийн өндөр нөлөөтэй хүчин зүйл болж байгааг харуулж байна.

5. Алба хаагчдын урам зориг, сэтгэл ханамжид хамгийн их сөргөөр нөлөөлж буй хүчин зүйл юу вэ?
2,990 responses

Ажлын ачааллыг 29.5 хувь, албаны нэр хүндийг 22 хувь, удирдлагын харилцааг 19.3 хувь нь сөрөг нөлөөлөлтэй гэж үзжээ. Мөн хууль, эрх зүйн орчны тодорхой бус байдал 14.7 хувь, хамт олны уур амьсгал 13 хувь, сургалт хөгжлийн бодлого 7.2 хувиар дурдагдсан байна. Хариултын тархалтаас харахад урам зориг, сэтгэл ханамжид нөлөөлж буй хүчин зүйлс нь зөвхөн хувь хүний түвшний асуудал бус, байгууллагын бодлого, нөөцийн зохицуулалт, удирдлагын харилцаа, институцийн орчинтой шууд холбоотой олон талт шинжтэй байна.

“Та ажил үүргээ гүйцэтгэхэд дараах асуудлууд хэр түгээмэл тохиолддог вэ?” гэсэн асуултад өгсөн хариултаас харахад материаллаг хангамж дутмаг байдлыг 1848 алба хаагч “дунд зэрэг”, 501 алба хаагч “маш их” гэж үнэлсэн бөгөөд нийт оролцогчдын 61 орчим хувь нь энэ асуудал тодорхой хэмжээнд тогтмол тулгардаг гэж хариулсан байна.

Хэт их ажлын ачааллыг 1832 алба хаагч “дунд зэрэг”, 672 алба хаагч “маш их” гэж үнэлсэн нь нийт оролцогчдын 60 гаруй хувь нь ажлын ачааллыг гүйцэтгэлд нөлөөлөхүйц түвшинд мэдэрч байгааг харуулж байна. Нийгмийн зүгээс ирэх шүүмжлэлийг 1511 нь “дунд зэрэг”, 834 нь “маш их” гэж хариулсан бол сэтгэл зүйн дарамтыг 1505 нь “дунд зэрэг”, 339 нь “маш их” гэж үнэлжээ. Харин хууль, дүрмийн тодорхой бус байдлыг 1485 алба хаагч “дунд зэрэг”, 268 нь “маш их” гэж хариулсан бөгөөд бусад асуудлуудтай харьцуулахад “огт үгүй” гэж хариулсан хувь харьцангуй өндөр байна.

Судалгааны үр дүнгээс харахад цагдаа, дотоодын цэргийн алба хаагчид ажил үүргээ гүйцэтгэх явцад материаллаг хангамжийн дутагдал, хэт их ажлын ачаалал, нийгмийн зүгээс ирэх шүүмжлэл, сэтгэл зүйн дарамт зэрэг асуудлуудыг дунд болон өндөр түвшинд нийтлэг мэдэрч байгаа бөгөөд ялангуяа материаллаг хангамж, ажлын ачаалал нь хамгийн түгээмэл тулгамдсан асуудал болж байгааг харуулж, харин хууль, дүрмийн тодорхой бус байдал харьцангуй бага давтамжтай илэрч байгаа нь алба хаагчдын ажиллах орчин, нийгмийн баталгаа, ажлын зохион байгуулалтыг сайжруулах бодлогын арга хэмжээ шаардлагатай байгааг илтгэж байна. Нийт дүнгээр ажлын орчин, материаллаг нөхцөл, ачаалал, нийгмийн хандлага зэрэг хүчин зүйлс нь албан үүргээ гүйцэтгэх явцад тогтмол тулгардаг бодит нөхцөл байдлыг бүрдүүлж байна.

д/д	Асуумж	Хариулт		
		Огт үгүй	Дунд зэрэг	Маш их
1	Материалаг хангамж дутмаг	457	1848	501
2	Хэт их ажлын ачаалал	367	1832	672
3	Нийгмийн зүгээс ирэх шүүмжлэл	501	1511	834
4	Сэтгэл зүйн дарамт	340	1505	339
5	Хууль, дүрэм тодорхой бус	1001	1485	268

“Та шууд удирдах даргынхаа харилцаа, хандлагыг хэрхэн үнэлдэг вэ?” гэсэн асуултад оролцогчдын 39.8 хувь нь 5 оноо, 28.1 хувь нь 4 оноо өгсөн байна. Ингэснээр нийт оролцогчдын 67.9 хувь нь шууд удирдах даргынхаа харилцаа, хандлагыг эерэг буюу сайн түвшинд үнэлжээ. 3 оноо өгсөн алба хаагчид 23.7 хувийг эзэлж байгаа бол 1 болон 2 оноо өгсөн оролцогчид нийлээд 8.4 хувь байна. Хариултын тархалт нь удирдлагын харилцааг ихэнх алба хаагчид эерэгээр үнэлж байгааг харуулж байгаа боловч тодорхой хэсэг нь дунд болон сул түвшинд үнэлсэн байдал ажиглагдаж байна.

д/д	Оноо	Тоо	Эзлэх хувь
1	1 оноо	94	3,1
2	2 оноо	158	5,3
3	3 оноо	709	23,7
4	4 оноо	842	28,1
5	5 оноо	1190	39,8

“Таны ажилд сэтгэл ханамжийг нэмэгдүүлэх хамгийн үр дүнтэй арга юу вэ?” гэсэн асуултад оролцогчдын 80.1 хувь нь цалин, хангамжийг нэмэгдүүлэхийг хамгийн үр дүнтэй арга гэж хариулсан байна. Энэ нь материаллаг баталгааг сэтгэл ханамжийн үндсэн нөхцөл гэж үзэж байгааг харуулж байна. Ажлын орчин нөхцөлийг сайжруулахыг 30 хувь, урамшууллын шударга тогтолцоог 26.2 хувь нь чухал гэж үзсэн бол удирдлагын харилцаа, хандлагыг дээшлүүлэх шаардлагатай гэж 18.7 хувь нь хариулжээ. Сургалт, хөгжлийн дэмжлэгийг 14.8 хувь, албан тушаал ахих ил тод журмыг 13.5 хувь нь нэрлэсэн байна.

Судалгааны дүнгээс үзэхэд цагдаа, дотоодын цэргийн алба хаагчдын ажилд сэтгэл ханамжийг нэмэгдүүлэхэд хамгийн нөлөөтэй хүчин зүйл нь цалин, нийгмийн хангамжийг нэмэгдүүлэх асуудал гэж оролцогчдын дийлэнх буюу 80.1 хувь нь үзсэн нь эдийн засгийн баталгаа алба хаагчдын урам зориг, тогтвортой ажиллах нөхцөлд шийдвэрлэх ач холбогдолтойг харуулж байгаа бөгөөд үүний зэрэгцээ ажлын орчин нөхцөлийг сайжруулах, урамшууллын шударга тогтолцоо бий болгох, удирдлагын харилцаа хандлагыг дээшлүүлэх, сургалт хөгжлийн боломж болон албан тушаал ахих ил тод тогтолцоог бүрдүүлэх зэрэг байгууллагын дотоод орчин, удирдлагын менежменттэй холбоотой хүчин зүйлс мөн адил сэтгэл ханамжид чухал нөлөө үзүүлж байгааг илтгэж байна.

Хариултын бүтэц нь сэтгэл ханамжийг нэмэгдүүлэхэд материаллаг хүчин зүйлс давамгайл байр суурь эзэлж байгаа боловч байгууллагын шударга байдал, ажлын орчин, удирдлагын харилцаа зэрэг институцийн шинжтэй хүчин зүйлс мөн чухал байр суурьтай байгааг харуулж байна.

д/д	Үр дүнтэй арга	Алба хаагчийн тоо	Эзлэх хувь
1	Цалин, хангамжийг нэмэгдүүлэх	2397	80,1
2	Ажлын орчин нөхцөл	898	30
3	Урамшууллын шударга тогтолцоо	783	26,2
4	Удирдлагын харилцаа хандлагыг дээшлүүлэх	560	18,7
5	Сургалт, хөгжлийн дэмжлэг	442	14,8
6	Албан тушаал ахих ил тод журам	405	13,5

“Удирдлагын зүгээс юуг өөрчлөх, анхаарах хэрэгтэй гэж бодож байна вэ?” гэсэн нээлттэй асуултад 1425 алба хаагч санал ирүүлсэн нь байгууллагын дотоод орчны талаарх үнэлгээ, хүлээлт, сэтгэл зүйн төлөв байдлыг ойлгоход чухал өгөгдөл юм. Хариултуудыг агуулгын задлан шинжилгээний аргаар судалж үзэхэд удирдлагын харилцаа, ажлын ачаалал, орон тоо, шударга үнэлгээ, санхүүгийн баталгаа, сэтгэл зүйн дэмжлэг, байгууллагын менежментийн хэв маяг зэрэг хэд хэдэн давтагдсан сэдэв тодорхойлогдлоо.

Юуны өмнө, удирдлагын харилцаа, хандлагатай холбоотой сөрөг үнэлгээ давамгайлж байна. Алба хаагчдын олонх нь удирдах албан тушаалтнуудын дээрэнгүй, ялгаварласан, хүнийг бус албан тушаалыг чухалчилсан хандлагаас үүдэлтэй сэтгэл зүйн дарамтыг онцолсон байна. “Тэгш хандах”, “алба хаагчтайгаа нүүр тулж ярилцах”, “зөвхөн ажлыг бус хүнийг

ойлгох”, “дарга гэхээр эрх ямба эдэлдэг гэсэн ойлголтыг өөрчлөх” зэрэг санаа олон давтагдсан нь байгууллагын дотоод соёлд шаталсан, захиргаадалтын хэв маяг зонхилж байгааг илтгэж байна. Энэ нь алба хаагчдын байгууллагад итгэх итгэл, удирдлагад хандах хандлагад сөргөөр нөлөөлж, дотоод асуудал сулрал үүсгэж болзошгүй нөхцөл байгааг харуулж байна.

Хоёрдугаарт, ажлын ачаалал, орон тооны хомсдол, цагийн зохицуулалтын асуудал бодитойгоор оршиж буй нь илэрхий байна. Олон хариултад 24 цагийн үүрэг гүйцэтгэсний дараах амралт хангалтгүй, 8 цагийн ажлын байрны тодорхойлолттой алба хаагчдыг хоногийн харуулд томилж байгаа, орон тоо хүрэлцэхгүйгээс ачаалал тэнцвэргүй хуваарилагдаж байгаа талаар дурдсан байна. Энэ нь байгууллагын архаг стрессийн бүтцийн шинжтэй асуудал байгааг илтгэнэ. Ажлын ачааллын ийм тэнцвэргүй байдал нь мэргэжлийн ядаргаа, ажлын сэтгэл ханамж буурах, гэр бүлийн харилцаанд сөргөөр нөлөөлөх, ажлаас гарах эрсдэлийг нэмэгдүүлэх хүчин зүйл болж байна.

Гуравдугаарт, шударга үнэлгээ болон мерит зарчмын хэрэгжилтэд эргэлзээтэй хандлага байгааг хариултууд харуулж байна. Хийсэн ажлыг бодитоор үнэлэхгүй, урамшуулал тэгш бус, нэг талыг барьсан байдал ажиглагддаг гэх санаа давтагдсан. Ялангуяа урьдчилан сэргийлэх ажлыг үнэлэхгүй, зөвхөн тоон үзүүлэлтэд тулгуурлах хандлага байгааг дурдсан нь гүйцэтгэлийн үнэлгээний системд чанарын хэмжүүр хангалтгүй байж болзошгүйг илтгэнэ. Шударга бус үнэлгээний талаарх ойлголт нь байгууллагын дотоод шударга ёсны мэдрэмжийг сулруулж, хамтын уур амьсгалд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлтэй.

Дөрөвдүгээрт, цалин хөлс, амьдралын баталгаа, урамшууллын тогтолцоотой холбоотой санал өргөн хүрээтэй байна. Санхүүгийн баталгаа сул байгаа нь залуу боловсон хүчний тогтвор суурьшилд нөлөөлж, ажлаас гарах шалтгаан болж байгааг зарим хариултад илэрхийлжээ. Мөн ахлагч бүрэлдэхүүний хөгжлийн шатлал, дэвших боломж, цалингийн хөшүүрэг тодорхой бус байгааг дурдсан нь карьерын удирдлагын бодлого илүү системтэй байх шаардлагатайг харуулж байна. Түүнчлэн, удирдлагын түвшний менежментийн зохион байгуулалттай холбоотой асуудлууд тодорхой ажиглагдаж байна. Хэт их бичиг цаас, утгагүй хурал, тогтворгүй шийдвэр, олон нийтийн цахим орчны хандлагад хэт автах байдал нь доод шатны алба хаагчдад хиймэл ачаалал үүсгэж байгаа талаар дурдсан байна. Энэ нь байгууллагын босоо тогтолцооны тогтвортой байдал, бодлогын тууштай хэрэгжилтэд сорилт тулгарч байгааг илтгэнэ.

Мөн сэтгэл зүйн дэмжлэг, хүний мэдрэмжтэй удирдлагын хэрэгцээ хүчтэй илэрч байна. Алба хаагчийн ар гэрийн нөхцөл байдал, шантрах үеийн сэтгэл зүйн дэмжлэг, урам зориг өгөх, хамгаалах, ойлгох зэрэг хүлээлт өндөр байгаа нь удирдлагын манлайллын чанартай шууд холбоотой асуудал юм. Алба хаагчид зөвхөн үүрэг гүйцэтгэгч бус, хүний хувьд үнэлэгдэж, хамгаалагдаж байх шаардлагатай гэсэн хандлага судалгаанаас тод харагдаж байна.

Ерөнхийд нь дүгнэвэл, энэхүү нээлттэй асуулгын хариултууд нь байгууллагын бэрхшээлт нөхцөл байдлын гол шалтгаан нь хувь хүний сул тал бус, харин удирдлагын соёл, хүний нөөцийн бодлого, ачааллын зохион байгуулалт, үнэлгээний тогтолцоо, шударга ёсны хэрэгжилттэй холбоотой системийн шинжтэй асуудал байгааг илтгэж байна. Алба хаагчдын зүгээс илэрхийлсэн санал нь удирдлагын хандлагыг хүн төвтэй болгох, ачааллыг тэнцвэржүүлэх, шударга үнэлгээний тогтолцоог бүрдүүлэх, санхүүгийн баталгааг сайжруулах, сэтгэл зүйн дэмжлэгийн механизм бий болгох чиглэлд төвлөрч байна.

“Таны цагдаа, дотоодын цэргийн байгууллагын цаашдын хөгжилд санал болгож буй бодит шийдэл юу вэ?” гэсэн нээлттэй асуултад 816 алба хаагч санал ирүүлсэн нь байгууллагын стратегийн хөгжил, шинэчлэл, мэргэжлийн чадавхжуулалтын чиг хандлагыг тодорхойлох үнэт эмпирик суурь мэдээлэл болж байна. Хариултуудыг агуулгын задлан шинжилгээний аргаар нэгтгэн үзэхэд алба хаагчдын дэвшүүлсэн санал нь зөвхөн өдөр тутмын зохион байгуулалтын асуудлаас хэтрэн, байгууллагын бүтэц, хүний нөөцийн бодлого, эрх зүйн орчин, технологийн шинэчлэл, нийгмийн байр суурь, удирдлагын манлайлал зэрэг стратегийн

шинжтэй асуудлуудыг хамарч байна.

Юуны өмнө, хүний нөөцийн тогтвортой байдал, мэргэжлийн хөгжлийн асуудал хамгийн өргөн хүрээнд хөндөгдсөн байна. Алба хаагчид тогтвор суурьшилтай ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлэх, карьерын шатлалын ил тод байдлыг хангах, ахлагчийн хөгжлийн төв байгуулах, шат дараалсан мэргэшүүлэх сургалт зохион байгуулах, гадаад сургалт, хэлний бэлтгэл, олон улсын хамтын ажиллагаанд хамруулах зэрэг саналуудыг дэвшүүлсэн нь байгууллагын хөгжил нь хүний нөөцийн чанараас шууд хамааралтай гэж үзэж буйг илтгэнэ. Ялангуяа ахлагч бүрэлдэхүүний мэргэжлийн үнэлэмж, бие даасан байдлыг нэмэгдүүлэх, тусгай статустай болгох тухай санал нь алба хаагчдын дунд үүрэг, эрх хэмжээ, байр суурийн тодорхой бус байдал оршиж байгааг харуулж байна.

Технологийн шинэчлэл, мэдээллийн системийн боловсронгуй байдалд чиглэсэн санал нэлээд тодорхой илэрч байна. Хиймэл оюун ухаанд суурилсан мэдээллийн нэгдсэн систем, камерын хяналт, байршлын шууд дамжуулалт, цахим бүртгэл, дижитал симулятор, виртуал сургалт зэрэг саналууд нь байгууллагын үйл ажиллагааг орчин үеийн технологитой уялдуулах хэрэгцээ өндөр байгааг илтгэнэ. Энэ нь цагдаа, дотоодын цэргийн байгууллагын хөгжил нь зөвхөн хүний хүчин зүйлээр бус, технологийн чадавхаар тодорхойлогдох болсон шинэ нөхцөл байдлыг алба хаагчид ухамсарлаж байгааг харуулж байна.

Нийгмийн үнэлэмж, институцийн нэр хүндийг дээшлүүлэх шаардлага хүчтэй илэрч байна. Алба хаагчдыг иргэдээс хамгаалах эрх зүйн орчныг сайжруулах, цагдаагийн байгууллагын нэр төрийг бодитоор өсгөх, нийгэмд эзлэх байр суурийг бэхжүүлэх, улс төрийн нөлөөллөөс ангид байх тухай саналууд нь байгууллагын асуудлыг стратегийн түвшинд авч үзэх шаардлагатайг илтгэнэ. Зарим хариултад “алба хаагчаа өмгөөлдөг байх”, “хууль хэрэгжүүлэгч байгууллага гэдгийг баттай баримтлах”, “олон нийтийн хандлагад хэт автахгүй байх” гэсэн санаа давтагдсан нь удирдлагын тууштай, зарчимч байр суурийг алба хаагчид чухалчилж байгааг харуулж байна.

Мөн цалин хөлс, нийгмийн баталгаа, тэтгэврийн асуудал, амралтын зохицуулалт зэрэг эдийн засгийн баталгаатай холбоотой санал өндөр давтамжтай байна. Санхүүгийн тогтвортой байдал нь мэргэжлийн үнэнч байдал, ажлын гүйцэтгэл, байгууллагад үлдэх сэдэлтэй шууд хамааралтай болохыг алба хаагчид бодитоор мэдэрч байгааг энэ нь илтгэнэ. Зарим хариултад бодит тоон жишээ дурдсан нь амьдралын өртөг, ажлын ачаалал, цалин хөлсний зөрүүг алба хаагчид хурцаар хүлээн авч байгааг харуулж байна.

Үүний зэрэгцээ, удирдлагын манлайлал, харилцааны соёл, менежментийн чадамжийг сайжруулах шаардлага дахин тодорч байна. Удирдлагын нээлттэй харилцаа, мэргэжлийн менежментийн баг бүрдүүлэх, ёс зүй, манлайллын сургалтыг хэрэгжүүлэх, доод шатны алба хаагчтай хэлэлцүүлэг зохион байгуулах зэрэг санал нь байгууллагын хөгжил нь зөвхөн бүтэц, санхүүжилтээр хязгаарлагдахгүй, харин удирдлагын чанараас хамаардаг гэдгийг илэрхийлж байна. Зарим хариултад “бичээд ч нэмэргүй” гэх байр суурь илэрсэн нь байгууллагын дотоод итгэлцлийн тодорхой түвшний сулралыг илтгэх шинжтэй бөгөөд энэ нь удирдлагын зүгээс итгэлцлийг сэргээх бодит алхам хийх шаардлагатайг харуулна. Түүнчлэн, бие даасан статус, эрх зүйн орчны шинэчлэл, чиг үүргийн тодорхой байдал, бусдын чиг үүрэгт хэт оролцохгүй байх тухай санал нь байгууллагын хил хязгаарыг тодорхой болгох, үүрэг хариуцлагын давхардлыг арилгах хэрэгцээ байгааг илтгэнэ. Энэ нь ялангуяа дотоодын цэргийн байгууллагын хувьд стратегийн чиг үүргийн тодорхой байдал, нийгмийн ойлголтыг сайжруулах шаардлагатайг харуулж байна.

Дүгнэлт. Дээр судалгааны материалд үндэслэн дараах дүгнэлтийг хийлээ. Үүнд:

1. Судалгаанд хамрагдсан ахлагч бүрэлдэхүүний дийлэнх нь албандаа өндөр түвшний бахархал, эерэг хандлагатай байгаа боловч нийгмийн үнэлэмжийн талаарх ойлголт дунд түвшинд төвлөрсөн байна. Дотоод бахархал ба гадаад үнэлэмжийн хооронд тодорхой зөрүү оршиж байгаа нь байгууллагын нэр хүнд, олон нийтийн ойлголт нь албандаа хандах хандлагад

шууд нөлөөлөх хүчин зүйл болохыг харуулж байна.

2. Урам зориг, сэтгэл ханамжид хамгийн их нөлөөлж буй хүчин зүйл нь цалин, хангамжийн асуудал бөгөөд ажлын ачаалал, материаллаг нөхцөл, нийгмийн шүүмжлэл зэрэг хүчин зүйлс түүнтэй уялдан илэрч байна. Эдгээр нь хувь хүний сэтгэлзүйн шинж чанараас илүүтэй байгууллагын бодлого, нөөцийн зохицуулалттай холбоотой системийн шинжтэй асуудал болох нь тодорхойлогдлоо.

3. Ажлын ачааллын тэнцвэргүй байдал, орон тооны хомсдол, амралтын зохицуулалтын асуудал нь архаг стресс үүсгэх нөхцөл бүрдүүлж, сөрөн тэсвэрлэх чадамжид урт хугацаанд нөлөөлөх эрсдэлтэй байна. Албаны бэлэн байдлыг хадгалах үндэс нь зөвхөн сахилга, үүрэг хариуцлага бус, ажлын зохистой зохион байгуулалт болох нь судалгааны үр дүнгээр харагдлаа.

4. Удирдлагын харилцаа, манлайллын чанар, шударга үнэлгээний тогтолцоо нь ахлагч бүрэлдэхүүний байгууллагад итгэх итгэл, албандаа хандах хандлагад шууд хамааралтай байна. Нээлттэй асуулгын хариултуудад хүн төвтэй удирдлага, тэгш хандлага, мерит зарчим, ил тод карьерын тогтолцооны хэрэгцээ давтагдсан нь байгууллагын дотоод шударга ёсны мэдрэмж стратегийн ач холбогдолтойг илэрхийлж байна.

5. Байгууллагын цаашдын хөгжилд чиглэсэн санал нь хүний нөөцийн тогтвортой бодлого, технологийн шинэчлэл, нийгмийн үнэлэмжийг нэмэгдүүлэх, эрх зүйн орчныг сайжруулах, санхүүгийн баталгааг бэхжүүлэх зэрэг стратегийн түвшний асуудлуудад төвлөрч байна. Энэ нь сөрөн тэсвэрлэх чадамжийг хувь хүний түвшинд бус, институцийн тогтолцооны цогц үзүүлэлт болгон авч үзэх шаардлагатайг бататгаж байна.

Санал. Дээрх дүгнэлийг үндэслээд дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Цагдаагийн байгууллагад ажлын ачааллын зохистой менежментийн нэгдсэн тогтолцоог үе шаттайгаар нэвтрүүлэх. Судалгааны үр дүнгээс ажлын хэт ачаалал, орон тооны хүрэлцээгүй байдал, амралтын зохицуулалтын асуудал нь сэтгэл ханамж, сөрөн тэсвэрлэх чадамжид шууд нөлөөлж байгааг харуулсан. Иймд алба хаагчдын үүрэг гүйцэтгэлийн бодит цагийн бүртгэл, ачааллын дундаж индекс тооцох систем, нэгж хоорондын хүний нөөцийн уян хатан шилжилтийг ашиглах зохицуулалт хэрэгжүүлэх нь зүйтэй. Үүний зэрэгцээ ээлжийн ажлын дараах заавал амрах хугацааны стандартыг мөрдүүлэх нь архаг стресс бууруулах бодит арга хэмжээ болно.

2. Байгууллагын дотоод шударга үнэлгээ, карьерын ил тод тогтолцоог бэхжүүлэх. Судалгаанд оролцогчдын саналд мерит зарчим, урамшууллын шударга байдал, албан тушаал ахих ил тод механизмын хэрэгцээ давтагдсан. Иймд гүйцэтгэлийн үнэлгээг зөвхөн тоон үзүүлэлтэд тулгуурлах бус, урьдчилан сэргийлэх ажил, багийн хамтын ажиллагаа, ёс зүйн шалгуурыг хамруулсан олон талт үнэлгээний загвар нэвтрүүлэх боломжтой. Карьерын шатлалын шалгуур, сонгон шалгаруулалтын ил тод журмыг цахим системд байршуулж, нээлттэй болгох нь байгууллагын дотоод итгэлцлийг нэмэгдүүлнэ.

3. Алба хаагчдын сэтгэлзүйн дэмжлэг, байгууллагын “хүн төвтэй” манлайллын соёлыг төлөвшүүлэх. Нээлттэй асуулгын хариултаас харахад удирдлагын хандлага, харилцааны хэв маяг нь албандаа хандах хандлагад хүчтэй нөлөөлж байна. Иймд удирдах бүрэлдэхүүнд зориулсан манлайлал, харилцааны соёл, стрессийн менежментийн сургалтыг системтэй хэрэгжүүлэх, нэгж бүрт сэтгэлзүйн зөвлөгөө, дэмжлэгийн механизм бий болгох нь алба хаагчийн ар гэрийн нөхцөл байдал, ажлын дараах сэтгэлзүйн ачааллыг тооцсон дэмжлэгийн бодлого нь албаны бэлэн байдлыг урт хугацаанд хадгалах нөхцөл болно.

4. Санхүү, материаллаг баталгааг үе шаттайгаар сайжруулах, урамшууллын бодлогыг стратегийн түвшинд шинэчлэх. Судалгаанд оролцогчдын 80 гаруй хувь нь цалин, хангамжийг нэмэгдүүлэхийг сэтгэл ханамжийн үндсэн нөхцөл гэж үзсэн. Иймд гүйцэтгэлд суурилсан нэмэгдэл, орон нутгийн нөхцөлд тохирсон бүсчилсэн коэффициент, ачааллын индексэд тулгуурласан урамшууллын тогтолцоо нэвтрүүлэх боломжтой. Үүний зэрэгцээ

орон сууц, эрүүл мэнд, нийгмийн хамгааллын хөтөлбөрийг өргөжүүлэх нь залуу боловсон хүчнийг тогтвортой ажиллуулах бодит хөшүүрэг болно.

Ашигласан материал

1. Andersen, J. P., et al. (2016). Police performance under stress.
2. Burdea, G., & Coiffet, P. (2003). Virtual Reality Technology.
3. Jensen, L., & Konradsen, F. (2018). A review of immersive virtual reality for learning.
4. Kolb, D. (1984). Experiential Learning.
5. Makransky, G., & Petersen, G. (2019).
6. Radianti, J., et al. (2020).
7. Staller, M., et al. (2023).
8. U.S. Department of Homeland Security. (2022).
9. NATO STO. (2020).

МОНГОЛЫН ЦАГДААГИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН ХҮҮХДИЙН АСУУДАЛ ХАРИУЦСАН НЭГЖИЙН ТҮҮХЭН ХӨГЖИЛ

“HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE UNIT RESPONSIBLE FOR CHILDREN’S AFFAIRS IN THE MONGOLIAN POLICE”

*Хан-Уул дүүргийн цагдаагийн газрын нэгдүгээр
хэлтсийн хүүхдийн асуудал хариуцсан мэргэжилтэн,
цагдаагийн ахлах дэслэгч Е.Анжила
Senior Police Inspector, Specialist for
Children’s Affairs, First Department, Khan-Uul
District Police Department YE.Anjila
Хууль зүйн доктор, дэд профессор Ю.Бадамханд
Doctor law, Associate Professor Yu.Badamkhand*

Хураангуй: Энэхүү өгүүлэлд манай улсын цагдаагийн байгууллагын үүсэл хөгжлийн асуудлыг цухас хөндөн авч үзээд, эрдэмтэн судлаачдын “орчин цагийн цагдаагийн байгууллага байгуулагдсан” цаг үе хэмээх үечлэлийг эх үндэс болгон зах зээлийн нийгэмд шилжсэн 1990 он хүртэлх цаг хугацаанд цагдаагийн хүүхдийн албаны үүсэл хөгжлийн асуудлыг түүхэн баримт, архивын материал, ном бүтээлд судалгаа хийх замаар шинжлэн судалж, өөрийн дүгнэлт хийсэн болно.

Abstract. This article briefly touches on the issues of the origin and development of our country’s police organization. Using the timeline identified by scholars as the period when the “modern police organization was established” as a starting point, it analyzes the development of the police child protection unit up until 1990, when society transitioned to a market economy, by examining historical documents, archival materials, and scholarly works, and provides its own conclusions.

Түлхүүр үг: цагдаа, түүхэн хөгжил, багачууд, хүүхэд, алба, албан тушаал, чиг үүрэг, гүйцэтгэх ажил, урьдчилан сэргийлэх ажил.

Keywords: Police, hictorical development, children/youth, department, position, responsibilities, preventive work.

Нэг. Удиртгал. Монгол Улсын төр засгаас улс орны ирээдүй болсон хүүхэд, өсвөр үеийнхний сургалт, хүмүүжил, эрүүл мэнд, хөгжил, хамгааллын асуудалд анхаарал хандуулсаар ирсэн. Цагдаагийн байгууллага нь хүүхэд, өсвөр үеийг гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэх, бусдад уруу татагдах, өртөж хохирох, хараа хяналтгүй орхигдох, эрх ашиг нь зөрчигдөхөөс сэгийлэх, эрх ашгийг нь хамгаалах ажилд голлох үүргийг гүйцэтгэн, хүүхдийн асуудал хариуцсан нэгж, алба хаагчийг томилон ажиллуулж, өөрийн гэсэн өвөрмөц түүхэн уламжлал, онцлог арга барилыг бүтээн, байнга шинэчлэгдэн ажиллаж байна.

Монголын цагдаагийн байгууллагын үүсэл хөгжлийн асуудал түүхэн баримт материалд тэмдэглэгдэн үлдсэн байдгаас гадна эрдэмтэн, судлаачид олон талаас нь судалж ном бүтээлдээ тусгасан. Тухайлбал, зарим судлаачид 1206 онд Чингис хаан бүх Монгол туургатны хаанаар өргөмжлөгдсөн цаг үеэс улсынхаа дотоодод дэг журам тогтоож, хэв журам сахиулах, гэмт хэрэг, хууль бус явдалтай тэмцэхэд төрийн бодлогоо хандуулснаар цагдаагийн байгууллагын үндсэн суурь тавигдсан гэж үздэг. Харин цагдаагийн байгууллагын түүхт 100 жилийн ойд зориулан гаргасан номд цагдаагийн үүрэг гүйцэтгэх алба хаагчдын үүсэл нь Манж Чин улсын үеэс (1733) эхлэлтэй гэсэн. Монголд оронд “цагдаа” гэдэг алба нэршил анх Манж Чин улсын эрхшээлийн үед бий болсон¹, цагдаа нь анх 300 шахам жилийн өмнөөс цэргийн хэлбэрээр үүссэн байна.

1917 онд Цэргийн хэргийг бүгд захиран шийтгэгч яамнаас Цагдан сэргийлэх байгууллагыг шинээр байгуулах санал гаргасныг 02 дугаар сарын 20-нд Богд хаан “Зарлиг

¹ <https://police.gov.mn/p/847>; Монгол Улсын цагдаагийн байгууллагын түүх. ЦЕГ.УБ. 2021.

Гуйсан ёсоор болгогтун” хэмээсэн нь Монгол Улсын Цагдан сэргийлэх байгууллага албан ёсоор байгуулах эрх зүйн акт батлагдаж, цагдан сэргийлэх байгууллага нь “Цагдан сэргийлэх албаны газар” нэртэйгээр байгуулагдсан байна. Ардын засгийн газар эмхлэн байгуулагдсаны дараа 1926 онд Улсын цагдан сэргийлэх газрын дүрмийг батлагдсанаар үйл ажиллагааг түргэн шуурхай болгох, материаллаг бааз, боловсон хүчний хувьд бэхжүүлэх үндэс тавигдаж, төрөл мэргэжлийн албад шинээр байгуулагдан, бүтэц зохион байгуулалтын хувьд бэхжиж ирсэн.

Бид энэхүү өгүүлэлд монголын цагдаагийн байгууллагын хүүхдийн асуудал хариуцсан нэгж хэдийд үүссэн болон 1990 он хүртэлх зах зээлийн нийгэмд шилжихээс өмнөх цаг хугацаанд тухайн нэгж албаны бүтэц, зохион байгуулалт, чиг үүргийн онцлог байдлыг хөндөн авч үзлээ.

Хоёр. Үндсэн хэсэг. Ардын хувьсгал ялсны дараахь Дотоод явдлын яамны харъяалалд байгуулагдсан “цагдан сэргийлэх байгууллага”-ын шинээр эмхлэн байгуулсан төрөл мэргэжлийн албадын дунд хүүхдийн асуудал хариуцсан бие даасан алба, нэгж байгуулсан тухай баримт материал байхгүй, хүүхдийн асуудал бусад албаны хариуцах ажилд багтаж байсан².

Дотоод яам (ДЯЯ)-ны сайдын 1946 оны тушаалаар³ УЦСЕГ-ын Гүйцэтгэх нэгдүгээр хэлтэст “Хүүхдийн тасаг”-г 3 хүний бүрэлдэхүүнтэйгээр байгуулж, УЦСЕГ-ын даргын улс төрийн орлогч Лэгшидзамцын Юндэндоржийг Хүүхдийн тасгийн даргаар томилон, тус тасгийн чиг үүрэгт гэмт хэрэгт холбогдсон тэнэмэл хүүхдүүд, тэдний хүмүүжлийн асуудлыг хариуцуулсан⁴ нь манай улс ЗХУ-ын эх орны 2 дугаар дайныг ялалтад хүргэхэд асар их хүч оролцоотой байж, “бүхнийг фронтод” хандивлаж, дайны үйл явц улс орон, ард иргэдийн амьдралд хүндээр нөлөөлж, нийгмийн амьдрал суларч, хууль ёс зөрчигдөх, эцэг эхийн хараа хяналт суларч, хүүхэд багачууд хараа хяналтгүй болох, гэр орноосоо дайжих, гэмт хэрэг өдүүлэх явдал даамжирсантай холбоотойгоор төр засгаас хүүхдийн асуудалд ихээхэн анхаарал хандуулсны илрэл ба ийнхүү цагдан сэргийлэх байгууллагад бие даасан нэгж байгуулагджээ.

Үүнээс бараг 3 жилийн дараа буюу ДЯЯ-ны сайдын 1949 оны 10 дугаар сарын 5-ны өдрийн 1069 тоот тушаалаар УЦСГ-ын Сэргийлэн хамгаалах хэлтсийг Сэргийлэн хамгаалах ба байлдааны бэлтгэл хэлтэс болгон өөрчилж, тус хэлтэст багачуудын хэргийг эрхлэх байцаагчаар бага дэслэгч Минжүүрийг дутуу орон тоон дээр “багачуудын хэрэг эрхлэх байцаагч”-аар томилон ажиллуулсан⁵.

Дээрх тушаалуудаас харахад 1946 онд анхны цагдаагийн “Хүүхдийн тасаг” УЦСЕГ-ын Гүйцэтгэх нэгдүгээр хэлтэст байгуулагдсан буюу Гүйцэтгэх (Эрүүгийн) хэлтэст харъяалагдаж, дараа нь Сэргийлэн хамгаалах хэлтсийн харъяалалд шилжсэн, тус тасгийн алба хаагчид “хүүхдийн тасгийн дарга”, “багачуудын хэрэг эрхлэх байцаагч” гэсэн нэршилтэйгээр 10 шахам жил ийнхүү ажиллажээ. Энэ үед тус тасгийн алба хаагчид “Хүүхдийн тасалгаа”-г ажиллуулдаг байв⁶.

² Харах. Монгол Улсын цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаанд холбогдох хууль, дүрмийн эмхтгэл. ЦЕГ-ын Төв архив. УБ. 2016.

³ Дотоод яам (ДЯЯ)-ны сайдын 1946.12.13-ны өдрийн “Шилжүүлэн томилох тухай” 692 тоот тушаал. /Цагдаагийн байгууллагын хүүхдийн албаны түүхэн хөгжил. ЦЕГ. УБ. 2019. 13-14 дэх тал.

⁴ Цагдаагийн байгууллагын хүүхдийн албаны түүхэн хөгжил. ЦЕГ. УБ. 2019. 13-14 дэх тал.

⁵ ДЯЯ-ны сайдын 1949.10.17-ны өдрийн 1115 тоот тушаал. /Цагдаагийн байгууллагын хүүхдийн албаны түүхэн хөгжил. ЦЕГ. УБ. 2019. 44 дэх тал.

⁶ МАХН-ын УТТ-ны 1950.01.16-ны өдрийн 19 дүгээр тогтоолоор УЦСБ-ын ажлыг сайжруулах, ажиллах бололцоо нөхцлөөр хангах арга хэмжээ авч, хүүхдийн дунд зохиох ажлыг сурган хүмүүжүүлэх ба шинжлэх ухааны үндсэн дээр явуулах зорилгоор “Хүүхдийн тасалгаа” гэх шинэ нэгжийг байгуулсан. Улмаар НАХЯ-ны шийдвэрээр “Хүүхдийн тасалгаа”-г шинэчлэн тохижуулж 1980-д оны дунд хүртэл ажиллуулан, хүүхдийн хүмүүжил, тэднийг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх талаар иргэд олон нийт рүү чиглэсэн идэвхтэй үйл ажиллагааг хүүхдийн албаны байцаагч хариуцан ажиллуулж байсан. /Цагдаагийн байгууллагын хүүхдийн албаны түүхэн хөгжил. ЦЕГ. УБ. 2019. 16

1955 онд ДЯЯ-ны харъяа Улсын цагдан сэргийлэх газар нь улс төрийн анги болон эрүүгийн гэмт хэргийг эрэн сурвалжлах, мөрдөн байцаах, сэргийлэн хамгаалах зэрэг 9 хэлтэстэй зохион байгуулагдан ажиллаж, хүүхдийн гэмт хэргийн асуудал Эрүүгийн эрэн сурвалжлах хэлтэс (ЭХЭСХ)-ийн харъяалалд эргэн шилжсэн. УЦСГ-ын дүрмийн Хоёрдугаар зүйлийн Тайлбар хэсэгт: “Эрүүгийн хэргийг эрэн сурвалжлах нэгдүгээр хэлтэс, улс олон нийтийн өмчид халдсантай тэмцэх гүйцэтгэх хоёрдугаар хэлтэс, мөрдөн байцаах хэлтсүүд нь ДЯЯ-ны сайдаар батлагдсан тусгай зааврыг баримтлан улсын хэмжээгээр тус тусын ажлыг зохиож, улсын цагдан сэргийлэх газрын гүйцэтгэх хэргийг эрхэлсэн орлогч дарга ба газрын даргын шууд удирдлагын дор шууд захирагдан ажилламой”⁷ гэсэн нь энэ цаг хугацаанд хүүхдийн гэмт хэргийн асуудлыг хамааруулсан ЭХЭСХ нь УЦСГ-ын орлогч дарга, газрын даргын шууд удирдлагад ажиллаж байсныг илэрхийлж байна.

1959 онд УЦСГ-ын орон тоо, зохион байгуулалтад өөрчлөлт оруулж⁸, УБ хотын Цагдан сэргийлэх газрыг татан буулгаж, УБ хотын Цагдан сэргийлэх ерөнхий хэлтсийг байгуулан, түүний бүтцэд хотын Цагдан сэргийлэх газрын паспорт, гэр бүлийн тусгай тасгуудыг нэгтгэн УЦСГ-ын “Паспорт, гэр бүлийн байдлыг бүртгэх хэлтэс”-ийг байгуулан насанд хүрээгүй хүмүүсийн асуудлыг хамааруулан, тасгийн зохион байгуулалтаар уг хэлтсийн харъяалалд нэг жил гаран ажилласан. Дараа нь 1960 онд⁹ ЭХЭС тусгай тасагт бага насны хүүхдээс гэмт хэрэг өдүүлэх явдалтай тэмцэх, эрэлч нохойн алба, эрүүгийн тоо бүртгэлийн группуудыг нэгтгэж төв хөдөөгийн анги салбаруудыг удирдах үүрэгтэй Тусгай группыг байгуулсан, 1961 оны 2 дугаар сард Гүйцэтгэх албаны хэлтэс болгон өргөтгөснөөр хүүхдийн асуудал Паспорт, гэр бүлийн байдлыг бүртгэх хэлтсийн харъяаллаас буцаад эрүүгийн хэлтсийн харъяалалд шилжжээ.

1962 оны 2 дугаар сарын 23-ны өдрийн СнЗ-ийн 86/88 дугаар тогтоолд иргэний гэр бүлийн байдлыг бүртгэх ажлыг сайжруулах явдал нь гэр бүлийн харилцааг улам бататгаж, ард иргэдийн эрх ашгийг хамгаалах, хүн амын байдалтай холбогдсон судалгаа хийхэд нэн чухал ач холбогдолтой, сүүлийн үед энэ ажил ихээхэн суларсныг цохон тэмдэглэж, Улсын цагдан сэргийлэх газрын харьяанд Иргэний гэр бүлийн байдлыг бүртгэх хэлтсийг сэргээн байгуулж, 1962 оны 12 дугаар сараас тус хэлтэст хүүхдийн асуудлыг дахин хариуцуулсан. Тус хэлтэст ахлах, жинхэнэ төлөөлөгч, хэрэг бүртгэгч, Хүүхдийн хүмүүжлийн тасалгааны эрхлэгч гэсэн 4 орон тоотой хэсэг ажиллуулж эхэлсэн байх ба 1967 онд нийслэлийн 4 район, аймгууд дахь цагдан сэргийлэх ангид хүүхдийн төлөөлөгчийн орон тоог бий болгожээ.

1968 оны 03 дугаар сард СнЗ-ийн 95 дугаар тогтоол гарч дээрх УЦСЕГ-ын “Иргэний гэр бүлийн байдлыг бүртгэх хэлтэс”-ийг татан буулгаж (аймаг, хотын Ардын депутатуудын хурлын гүйцэтгэх захиргаадад хариуцуулан), УЦСЕГ-ын орон тоонд багтаан насанд хүрээгүй хүмүүсийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажлыг эрхлэх хэлтэс байгуулсанаар хэсгийн зохион байгуулалтаас хэлтэс болж өргөжсөн. Шинэ “Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх хэлтэс” нь нийт 5 орон тоотой (хэлтсийн дарга, ахлах төлөөлөгч 2, хүүхдийн хэрэг бүртгэгч 2), улсын хэмжээний хүүхдийг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг хариуцдаг, орон нутгийн анги, хэлтэст хүүхдийн төлөөлөгчдийг томилон ажилуулжээ.

Ийнхүү Иргэний гэр бүлийн байдлыг бүртгэх хэлтсээс Хүүхдийн албыг тусгаарлан, бие даасан хэлтэс болгон өргөжүүлж, эрүүгийн хэлтэст харьяалуулж, хүүхдийн гэмт хэрэгтэй

дахь тал.

⁷ ДЯЯ-ны харъяа Улсын цагдан сэргийлэхийн 1955 оны дүрэм. /Монгол Улсын цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаанд холбогдох хууль, дүрмийн эмхтгэл. ЦЕГ-ын Төв архив.УБ. 2016. 306-307 дахь тал.

⁸ Цэргийн ба нийгмийг аюулаас хамгаалах хэргийг эрхлэх яамны сайдын 1959 оны 01 дүгээр сарын 22-ны өдрийн 49 тоот тушаал. / Цагдаагийн байгууллагын хүүхдийн албаны түүхэн хөгжил. ЦЕГ. УБ. 2019. 15 дахь тал.

⁹ НАХЯ-ны сайдын 1960.09.21-ний өдрийн 587 тоот тушаал. / Цагдаагийн байгууллагын хүүхдийн албаны түүхэн хөгжил. ЦЕГ. УБ. 2019. 15 дахь тал.

тэмцэх ажилд гүйцэтгэх ажлын арга хэрэгслийг дахин ашиглах болсон гэж үзэж байна.

1970-аад оны үед хүүхэд багачууд хэрэг зөрчил үйлдэх, эрүүгийн элементэд уруу татагдах явдал өсөж, СнЗ-ийн 1970 оны 398 дугаар тогтоолоор УЦСЕГ-ын Гүйцэтгэх албаны хэлтсийг татан буулгаж, ЭХЭС хэлтсийг тусгайлан байгуулж, ЭХЭС ажлаас гадна насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх, эрэлч нохойн алба, бусад албадын зарим (шуурхай) группуудыг удирдах, улсын хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулах эрхтэй болгосноор УЦСЕГ-ын “Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх хэлтэс” нь ЭХЭС хэлтсийн бүрэлдэхүүнд ажиллах болсон байх ба 1974 онд уг хэлтэс, түүний төв, орон нутгийн төлөөлөгчид (хүүхдийн чиглэлээр)-ийн гүйцэтгэж байсан үүргийг ЭХЭС хэлтсийн харьяанд тасгийн зохион байгуулалтанд оруулж, УБ хотын ЦСГ-ын 1 дүгээр хэлтэст “Насанд хүрээгүй хүмүүсийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх тасаг”-г байгуулсан¹⁰. Эндээс хэдийгээр УЦСГ-т хүүхдийн асуудал хариуцсан нэгжийг “хумьсан” боловч, хотын ЦСГ-т тасаг болгон бэхжүүлсэн гэж харж байна.

Улмаар БНМАУ-ын СнЗ-ийн 1980 оны 242 дугаар тогтоолын дагуу НАХЯ-ны сайдын 657 тоот тушаалаар УЦСЕГ-т “Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх хэлтэс”-ийг 10-д орон тоотойгоор дахин сэргээн байгуулсан. Харин Улаанбаатар хотын ЦСГ-т ажиллаж байсан “Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх тасаг”, районы¹¹ болон аймгийн ЦС ангиудад ахлах төлөөлөгч, кабинет хариуцсан байцаагч нар хэвээр ажилласан; 1981 оноос аймаг, районуудын ЦС анги хэлтэст “Хүүхдийн кабинет”-ыг олноор нэмж байгуулсан. 1982 оноос 1989 оныг хүртэл НХХХЭХ-ийн харьяанд СнЗ-ийн 1982 оны 144 дүгээр тогтоол, яамны сайдын тушаалаар “хэцүү хүүхэд”-тэй ажиллах “Цагдан сэргийлэх групп” 5 хүний орон тоотой байгуулагдан ажиллаж эхэлсэн, сүүлээр “Хүүхдийн соёл, спортын төв” болж өөрчлөгдөн, хэдий Ардын боловсролын яамны харьяаных байсан ч тус төвийн ажиллагсад нь Цагдан сэргийлэх байгууллагын ажилтнууд хэвээр байсан байна¹².

1986 онд НАХЯ-ны сайдын тушаалаар дээрх УЦСЕГ-ын “Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх хэлтэс”-ийг тасаг болгон, эрүүгийн албаны бүтцэд эргэн шилжүүлсэн. 1987-1988 онд тус хүүхдийн тасгийн ажилтнууд урьдчилан сэргийлэх ажилд голлон анхаарч ажиллахын зэрэгцээ гэмт хэргийн илрүүлэлтэд нилээдгүй ач холбогдол өгч, энэ чиг үүрэг ажлын үзүүлэлтийн голлох шалгуур байсан. Гэтэл УЦСЕГ-ын даргын 1988 оны 6/405 тоот тушаалаар Хүүхдийн албыг зөвхөн урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр бие даалган ажиллуулахаар шийдвэрлэн, Хотын ЦСГ-ын “Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх тасаг”-г УЦСЕГ-ын Сэргийлэн хамгаалах хэлтэст харьяалуулан, хүүхдийн төлөөлөгчдийг “хүүхдийн байцаагч” болгосон байна. Энэ цаг үеэс хүүхдийн албаны ажилтан (хуучин хүүхдийн төлөөлөгч)-ууд гүйцэтгэх ажил эрхлэхгүй, зөвхөн урьдчилан сэргийлэх ажил, хүүхдийн хэрэгт хэрэг бүртгэлт явуулах үүрэгтэй “хүүхдийн байцаагч” гэсэн албан тушаалтан болсон. Энэ үед зарим хүүхдийн төлөөлөгчөөр ажиллаж байсан ажилтнууд эрүүгийн албанд шилжиж, хүүхдийн албанд хүүхдийг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, тэдний дунд сургалт, соёл олон нийтийн ажил зохион байгуулахыг чухалд үзэн үүрэгжүүлснээр багш, сурган хүмүүжүүлэгч мэргэжилтэй хүмүүсийг сонгон шалгаруулж авч ажиллуулж эхэлсэн байна¹³.

Дүгнэлт. 1990 он хүртэлх цагдаагийн байгууллагын хүүхдийн асуудал хариуцсан нэгжийн түүхэн хөгжил, ажлын чиглэл, бүтэц зохион байгуулалт, албан тушаалын нэршил, онцлог байдлыг судлаад дараах байдлаар нэгтгэн дүгнэлээ. Үүнд:

1. Ардын хувьсгалын дараа байгуулагдсан цагдаагийн байгууллага нь Дотоод явдлын яамны харьяаны байгууллага байсан ба “Улсын цагдан сэргийлэх байгууллага” гэж нэрлэгдэж

¹⁰ НАХЯ-ы сайдын 1974 оны 02 дугаар сарын 28-ны өдрийн 139 дүгээр тушаалаар уг тасгийн даргын үүргийг мөн газрын 1 дүгээр хэлтсийн орлогч даргад харьяалуулсан. /Цагдаагийн байгууллагын хүүхдийн албаны түүхэн хөгжил. ЦЕГ. УБ. 2019. 19 дэх тал.

¹¹ Одоогийн дүүрэг.

¹² 1987 онд “Хүүхдийн соёл, спортын төв”-д ажиллаж байсан 5 ажилтныг орон тоогоор нь Хотын цагдан сэргийлэх газрын “Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх тасаг”-т шилжүүлсэн.

¹³ Хүүхдийн албанд ажиллаж байсан ахмадуудтай хийсэн ярилцлагаас. УБ. 2025.

байсан.

2. ТЕГ-ын архивын баримтаар, Монголын цагдаагийн байгууллагад хүүхдийн асуудал хариуцсан бие даасан нэгж буюу анхны “Хүүхдийн тасаг” 1946 оны 12 дугаар сарын 13-ны өдөр байгуулагдсан, энэ онд түүхт 80 жилийн ой нь тохиож байна.

3. 1946-1990 оны үеийн цагдан сэргийлэх байгууллагын хүүхдийн гэмт хэргийн асуудал хариуцсан албаны үүрэг, ач холбогдол жил бүр нэмэгдэхийн хирээр бүтэц үүрэг, үйл ажиллагааны цар хүрээ нь байнга өөрчлөгдөж, бүтэц зохион байгуулалтын хувьд бие даасан тасаг, хэлтэс, Эрүүгийн хэрэг эрэн сурвалжлах хэлтэст группын бүтцээр, эсхүл бусад албаны харьяалалд шилжин ажиллажээ: ихэнх цаг хугацаанд эрүүгийн албанд харьяалагдаж, гүйцэтгэх ажил эрхэлж байсан, харин 1988 оноос урьдчилан сэргийлэх ажлыг дагнан хариуцаж, хөнгөн гэмт хэрэгт хэрэг бүртгэлтийн ажлыг явуулдаг болжээ. Хүүхдийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажлыг гүйцэтгэх эрхтэй ажилтнууд гүйцэтгэх ажлын арга хэрэгслээр явуулж, гэмт хэргийн илрүүлэлтэд түлхүү анхаарч байсан цаг үе байна.

4. Ийнхүү бүтэц зохион байгуулалт өөрчлөгдөхийн хирээр чиг үүрэг, албаны ба албан тушаалын нэршил нь мөн өөрчлөгдөж ирсэн байна: Албаны нэршлийн хувьд хүүхдийн тасаг, хүүхдийн хэлтэс, хүүхдийн алба гэж; алба хаагчид нь ахлах, жинхэнэ төлөөлөгч, хэрэг бүртгэгч, Хүүхдийн хүмүүжлийн тасалгааны эрхлэгч, хүүхдийн төлөөлөгч, кабинет хариуцсан байцаагч, хүүхдийн байцаагч, хүүхдийн ахлах байцаагч гэсэн нэршилтэй байв.

5. 1950-аад оноос “Хүүхдийн тасалгаа”, дараа нь “Хүүхдийн кабинет” нэртэй бүтцийг хүүхдийн албаны бүтцэд хамааруулан, 1989 он хүртэл хороодын дэргэд хүүхдийн хүмүүжил, тэднийг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх талаар иргэд олон нийт рүү чиглэсэн идэвхтэй үйл ажиллагааг хүүхдийн албаны байцаагчид хариуцан ажиллуулж байсан байна.

6. Чиг үүргийн хувьд хүүхэд багачуудыг гэмт хадлагаас хамгаалах, хараа хяналтгүй болох, гэмт хэрэг, зөрчилд холбогдох, гэр орноосоо дайжих болон гэмт хэрэгт уруу татагдах явдлаас сэргийлэх, гэмт хэрэг зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, хүүхдийн гэмт хэргийг шуурхай илрүүлэх, таслан зогсоох олон төрөл ажлуудыг хариуцан явуулах, гүйцэтгэх ажил эрхлэх, хэрэг бүртгэлт хийх, дангаар болон бусад байгууллагатай хамтран урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх ажлыг зохион байгуулан ажиллаж байв.

7. 1950-аад оноос тус албаны алба хаагчдыг сурган дадлагажуулах, мэдлэг ур чадварыг нэмэгдүүлэхэд анхаарч, сургалтад хамруулж, нэгдсэн сургалт, зөвлөгөөн зохион байгуулагддаг болсон.

8. 1980-аад оны сүүлч 1990-ээд оны эхээр насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэргийг бүртгэхэд эцэг эх, багш нарыг урьж оролцуулах, тэдэнтэй тулж ажиллахад анхаарах, тэнэмэл, хараа хяналтгүй хүүхэд ихсэх, нийслэл хотод бүлэглэсэн хэлбэрээр гэмт хэрэг үйлдэх, тэр дундаа хулгайн болон танхайн гэмт хэрэг эрс нэмэгдэж, янз бүрийн нэр, хаяг бүхий бүлгүүд бий болж, түүнд оролцогчдын дотор урьд ял шийтгүүлсэн буюу ажил сургуульгүй, насанд хүрээгүй хүмүүс цөөнгүй бий болсон зэргээс энэ албаны ажилтнууд сурган хүмүүжүүлэх ухааны гүн мэдлэгтэй байх шаардлагатай гэж үзэн “эрх зүйч” бус “багш, сурган хүмүүжүүлэгч” мэргэжилтэй хүмүүсийг “хүүхдийн байцаагч”-ийн орон тоон дээр сонгон шалгаруулан авч ажиллуулж эхэлсэн байна.

Санал. Дээрх дүгнэлтийг үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Цаашид хүүхдийн асуудал хариуцсан нэгжийн ажлын чиг үүрэг, ажлын арга барил, ололт амжилтыг дэлгэрүүлэн судлах

2. Хүүхдийн асуудал хариуцсан албаны мэргэжлийн чиглэлийг бэхжүүлэх

3. Хүүхдийн гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх олон талт хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх

4. Хүүхдийн гэмт хэргийн урьдчилан сэргийлэх тогтолцоог орчин үеийн арга барилтай уялдуулан хөгжүүлэх

Ашигласан материал

1. Монгол Улсын цагдаагийн байгууллагын түүх. ЦЕГ. УБ. 2021.
2. Монгол Улсын цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаанд холбогдох хууль, дүрмийн эмхтгэл. ЦЕГ-ын Төв архив. УБ. 2016.
3. Цагдаагийн байгууллагын хүүхдийн албаны түүхэн хөгжил. ЦЕГ. УБ. 2019.
4. Хүүхдийн албанд ажиллаж байсан ахмадуудтай хийсэн ярилцлага. УБ. 2025.
5. <https://police.gov.mn>

ГЭМТ ХЭРЭГТЭЙ ТЭМЦЭХ ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН АСУУДАЛ

МӨНГӨ УГААХ ГЭМТ ХЭРГИЙГ ИЛРҮҮЛЭХЭД ТЕХНОЛОГИЙН ДЭВШИЛ АШИГЛАХ НЬ

USING ADVANCED TECHNOLOGY TO DETECT MONEY LAUNDERING CRIMES

*ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Гүйцэтгэх
Ажлын Тэнхимийн профессор, доктор (Ph.D),
дэд профессор цагдаагийн хурандаа Ү.Хосбаяр
University of Internal Affairs, Head of the Criminal
intelligence Department of the Police school,
Doctor (Ph.D), police colonel U. Hosbayar
ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн
магистрант, цагдаагийн хошууч Б.Баярманлай
Master's student of the Police School of University
of Internal Affairs Police Major. B. Bayarmanlai*

Хураангуй. Виртуал хөрөнгийн ойлголт, үүсэл хөгжил, зах зээлийн нөхцөл байдал, виртуал хөрөнгийн салбараар дамжуулан мөнгө угааж буй арга, Монгол Улсын виртуал хөрөнгийн салбараар дамжуулан мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх зохицуулалтыг дүгнэх, гадаад улсуудын сайн туршлагыг судлах, бодит тохиолдол дээр ажиллах зэргээр манай улсад дутагдалтай, хэрэгжүүлэх шаардлага тулгарсан асуудлыг тодорхойлохыг зорилоо.

Судалгааны хүрээнд Виртуал хөрөнгийн салбараар дамжуулан мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд уламжлалт мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх арга хэрэгслүүдийг хэрэгжүүлэх нь төдийлөн үр дүнтэй болж чадахгүй байна. Гэтэл манай улсын хувьд виртуал хөрөнгийн салбараар дамжуулан мөнгө угаахтай тэмцэхэд хяналт тавих арга барил нь виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлэгчид болон гүйлгээнд суурилсан хяналтыг хэрэгжүүлж байна. Виртуал хөрөнгийн салбараар дамжуулан мөнгө угаах гэмт хэрэг нь блокчэйн технологи, DeFi үйлчилгээ зэргээр түгээмэл үйлдэгдэж байгаа бөгөөд үүнийг илрүүлэхэд хүндрэлтэй.

Энэ төрлийн сүлжээнүүд нь төвлөрсөн хяналтгүй, зуучлагчгүй, нэргүй гүйлгээ хийх боломжийг олгодог тул уламжлалт хяналт, тухайлбал, үйлчилгээ үзүүлэгчээр дамжуулан мэдээлэл цуглуулах, харилцагчийг таньж мэдэх арга хэрэгслийг хэрэгжүүлэх боломжгүй байдаг. Иймд энэ төрлийн сүлжээнүүд нь виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлэгчид хамаарахгүй тул тэдгээрт тохирсон шинэ хяналтыг хэрэгжүүлэх арга замыг бий болгох, хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Мөн Монгол Улсад блокчэйн шинжилгээний дэвшилтэт хэрэгсэл, платформыг ашиглах, хэрэгжүүлэх чадавх харьцангуй сул байгаа нь мөнгө угаах гэмт хэргийг энэ төрлөөр үйлдэгдэхэд, илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх боломжийг хязгаарлаж байгаа боловч гадаад улсын туршлагаас дээрх гэмт хэргийг илрүүлэх бүрэн боломжтой бөгөөд мөнгө угаах гэмт хэргийг ул мөрийг баллах зорилгоор ашиглаж байгаа платформуудын талаар дурдахыг зорилоо.

Abstract. Concept, origin and development of virtual assets, and market conditions. The aim is to identify the shortcomings and implementation issues in our country by evaluating the methods of money laundering through the virtual asset sector, the regulations on combating money laundering through the virtual asset sector in Mongolia, studying good practices of foreign countries, and working on real cases. Within the scope of the study, the implementation of traditional anti-money laundering tools is not very effective in combating money laundering through the virtual asset sector.

However, in our country, the method of monitoring money laundering through the virtual

asset sector is implementing transaction-based monitoring of virtual asset service providers. Money laundering through the virtual asset sector is commonly carried out using blockchain technology and DeFi services, and it is difficult to detect it. Since these types of networks allow for transactions without centralized control, without intermediaries, and anonymous transactions, it is impossible to implement traditional monitoring methods, such as collecting information through service providers and identifying customers.

Therefore, since these types of networks do not apply to virtual asset service providers, it is necessary to create and implement new monitoring methods that are appropriate for them. Also, the relatively weak capacity to use and implement advanced blockchain analysis tools and platforms in Mongolia limits the ability to detect and prevent this type of money laundering crime. However, based on the experience of foreign countries, it is fully possible to detect this crime and to mention platforms that are being used to cover up traces of money laundering.

Түлхүүр үг: мөнгө угаах, санхүүгийн гэмт хэрэг, илрүүлэх, технологийн дэвшил, мэдээллийн систем, өгөгдлийн шинжилгээ, хяналт, урьдчилан сэргийлэх.

Keywords: money laundering, financial crime, detection, technological advancement, information systems, data analysis, monitoring, prevention.

Үндсэн хэсэг. Олон улсын санхүүгийн хориг арга хэмжээ авах байгууллага болох ФАТФ-аас тодорхойлсноор виртуал хөрөнгө гэдэгт дижитал хэлбэрээр арилжаалах, шилжүүлэх, төлбөр хийхэд ашиглах боломжтой аливаа дижитал үнэ цэнийн дүрслэлийг хэлж байна (ФАТФ, Виртуал Хөрөнгө, 2019). 2012 онд Европын төв банк виртуал хөрөнгөтэй холбоотой анхны өргөн хүрээтэй судалгааг хийсэн ба уг судалгааны тайланд “виртуал хөрөнгө гэж тодорхой зохицуулалтгүй боловч үйлдвэрлэгчийн зүгээс үүсгэж мөн хянаж болох виртуал орчинд хүлээн зөвшөөрөгдөх дижитал мөнгө” гэж тодорхойлжээ (М, 2025).

Олон Улсын нэр томъёо нь виртуал хөрөнгө, криптовалют, дижитал хөрөнгө гэх мэтээр өөр өөр байдаг ч гол шалгуур нь (1) төвлөрсөн эсвэл төвлөрсөн бус байдлаар гаргасан эсэх, (2) гаргагч этгээд нь нэхэмжлэлийн эрхтэй эсэх (3) хөрөнгөөр баталгаажсан эсэх; мөн (4) үнийн тогтвортой байдал юм. Энэхүү ангиллын хүрээнд Олон Улсын Валютын Сангийн сүүлийн үеийн судалгаанд (IMF, 2023a) виртуал хөрөнгийг дараах дөрвөн үндсэн бүлэгт ангилсан байна. Үүнд: (i) баталгаагүй токен, (ii) тогтвортой койн (stablecoin), (iii) хэрэглээний токен, (iv) үнэт цаасны токен гэж авч үзсэн байна.

Баталгаагүй токенууд (жишээлбэл, Bitcoin) нь ямар нэгэн суурь хөрөнгөөр баталгаажуулах дижитал хөрөнгө бөгөөд ихэвчлэн төвлөрсөн бус байдлаар гаргадаг, шилжүүлэн дамжуулах боломжтой, эргүүлэн төлөх үүрэг амлалтгүй, мөн гаргаж буй этгээдэд нэхэмжлэх эрхгүй шинжтэй. Тогтвортой койнууд (жишээлбэл, Tether) нь ихэвчлэн төвлөрсөн байгууллагаас гаргаж, үнийн хэлбэлзлийг бууруулах, тогтвортой ханш хадгалах зорилготойгоор гаргадаг. Хэрэглээний токенууд нь ихэнх тохиолдолд төвлөрсөн байдлаар гаргадаг бөгөөд эзэмшигчид нь тухайн токентой холбоотой одоо байгаа эсхүл ирээдүйд бий болох бүтээгдэхүүн, үйлчилгээнд хандах эрх олгодог.

Үнэт цаасны токенууд нь ихэвчлэн төвлөрсөн хэлбэрээр гаргадаг, шилжүүлэх боломжтой бөгөөд холбогдох улсын хууль эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд үнэт цаасны шалгуурыг хангасан крипто хөрөнгийг илэрхийлнэ (ОУВС, 2023).

Виртуал хөрөнгө нь олон эерэг талтай, тухайлбал төлбөр тооцоог илүү хялбар, хурдан, хямд болгох боломжтой бөгөөд уламжлалт санхүүгийн бүтээгдэхүүнд нэвтрэх боломжгүй хүмүүст хялбар шийдэл болж өгдөг. Гэсэн хэдий ч энэ нь ихэвчлэн зохицуулалтгүй байдаг учраас үнэ цэнээ алдах, цахим халдлага болон залиланд өртөх эрсдэлтэй. Хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй Виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлэгчийн тухай хуульд виртуал хөрөнгийг тодорхойлсноор аливаа улсын албан ёсны мөнгөн тэмдэгт, үнэт цаасны дижитал хэлбэр, эсхүл Монгол Банкны зөвшөөрөлтэй цахим мөнгөнөөс бусад дижиталаар шилжүүлэх, арилжаалах

боломжтой төлбөрийн, эсхүл хөрөнгө оруулалтын зорилгоор ашиглагдах үнэ цэнийн дижитал илэрхийлэл бүхий эдийн бус хөрөнгийг хэлж байна. Эндээс виртуал хөрөнгө нь (1) үнэт цаас, валют, цахим мөнгө, төлбөрийн хэрэгсэлд үл хамаарах, (2) төлбөр, хөрөнгө оруулалтын зорилгоор ашиглах, (3) үнэ цэн нь эдийн бус хөрөнгөд хамаарах үндсэн шинжүүдтэй байна.

Их Британи болон Швейцарын зохицуулагч байгууллагууд крипто хөрөнгө (crypto assets), Сингапур болон АНУ-ын зохицуулагч байгууллагууд дижитал хөрөнгө (digital assets), харин Монгол Улсын зохицуулагч байгууллага (**Санхүүгийн Зохицуулах хороо**) виртуал хөрөнгө (virtual assets) гэсэн ерөнхий нэр томьёог ашиглан олон төрлийн виртуал хөрөнгийг зохицуулахаар эрмэлзэж байна. Харин судалгааны хүрээнд виртуал хөрөнгийг дараах байдлаар ангилж авч үзсэн гэж дүгнэж байна.

ФАТФ-ын тайлан			
Хөрвөдөг(нээлттэй) Бодит мөнгөн тэмдэгтээр ямар нэгэн байдлаар чөлөөтэй сольж болдог валют юм.	Хөрвөдөггүй (хаалттай) Мөнгөн тэмдэгтээр солих боломжгүй. Зөвхөн сүлжээний тоглоом тоглоход ашигладаг.	Төвлөрсөн	Төвлөрсөн бус
Европын төв банк			
Хаалттай Бодит эдийн засагтай ямар ч холбоогүй, зөвхөн тоглоом дотор виртуал бараа, үйлчилгээг худалдан авахад зарцуулж болно.	Нэг чиглэлт Тодорхой ханшаар бодит валют ашиглан шууд худалдаж авах боломжтой боловч түүнийг анхны мөнгөн тэмдэгт рүү буцааж сольж болохгүй.	Хоёр чиглэлт Хэрэглэгч өөрийн мөнгөн тэмдэгтийнхээ ханшийн дагуу худалдаж авах, зарах боломжтой.	
Олон улсын зохицуулагч байгууллагуудын хувьд виртуал хөрөнгийг илэрхийлж буй зүйл, чиг үүргээр нь ангилсан ангилал			
Төлбөр төлөх замаар аливаа бараа, үйлчилгээ худалдан авах боломжтой төлбөрийн токен (үүнд, ихэнхи тохиолдолд аливаа этгээд өмчилдөггүй крипто валют буюу bitcoin, bitcoin cash, bitcoin gold, ether-ийг оролцуулан ойлгодог боловч alternative coins (altcoins) гаргаж буй байгууллагууд мөн төлбөрийн койн хэмээн өөрсдийгөө нэрлэдэг)	Аливаа бараа, үйлчилгээ авах эрхийг агуулсан хэрэглээний токен (utility token)	Хөрөнгөжүүлсэн /үнэт цаасжуулсан токен (asset / security token)	Non-fungible token (NFT)

Зарим виртуал хөрөнгө нь өөрөө тодорхой үнэ цэнийг цахим хэлбэрээр илэрхийлдэг бөгөөд өмчлөх эрхийг агуулах боломжтой. Тухайлбал Security Tokens (Үнэт цаасны токенууд)-Хувьцаа, бонд, үл хөдлөх хөрөнгө гэх мэт бодит хөрөнгийн өмчлөл, Asset-backed Tokens (Хөрөнгөөр баталгаажсан токенууд)-Алт, үл хөдлөх хөрөнгө, үнэт эдлэл зэрэг бодит хөрөнгөд суурилсан, NFTs (Non-Fungible Tokens)-Урлагийн бүтээл, дижитал контент гэх мэт өвөрмөц хөрөнгийн өмчлөл гэх мэт. Харин Cryptocurrencies (Криптовалютууд)-Биткойн, Ethereum, Utility Tokens (Үйлчилгээний токенууд) зэрэг нь өмчлөх эрхийг агуулдаггүй.

(а) Виртуал хөрөнгийн үүсэл хөгжил

Анх 1983 онд Америкийн шифрлэгч Дэвид Чаум нь “ecash” хэмээх нууцлал өндөртэй шифрлэгдсэн цахим мөнгө зохиожээ. Дараа нь буюу 1995 онд тэрээр хэрэглэгчээс программ хангамж шаарддаг, хүлээн авагч руу мөнгийг илгээхээс өмнө шифрлэгдсэн түлхүүр үгийг

ашигладаг криптографийн цахим төлбөрийн эхэн үеийн хэлбэр болох “Digicash”-г бодит байдал дээр туршсан юм. Үүний гол давуу тал нь тухайн цахим мөнгийг банк, засгийн газар болон гуравдагч этгээд хянах боломжгүй болгосонд оршиж байлаа. Америкийн “Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл” 1996, 1997 онуудад криптовалюта, криптовалютын системийн талаар “Америкийн хуулийн тойм” сэтгүүлд өгүүлэл бичиж нийтлүүлсэн байдаг (Chaum, 1983). Харин виртуал хөрөнгийн орчин үеийн хөгжлийн эхлэлийг ихэвчлэн Bitcoin криптовалютаар тодорхойлж байна. Satoshi Nakamoto хэмээх нууц нэртэй эрхэм 2008 онд Bitcoin-ийн үзэл баримтлалыг анх танилцуулсан “Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System” нэртэй цагаан номыг (whitepaper) олон нийтэд танилцуулсан. Энэ нь санхүүгийн зуучлагч байгууллагаар дамжихгүйгээр хоёр талын хооронд шууд төлбөр хийх боломжтой, итгэлцэлд суурилагагүй системийг санал болгосноор төвлөрсөн бус виртуал хөрөнгийн онолын суурийг тавьсан. Энэхүү цагаан ном нь 2008 оны дэлхийн санхүүгийн хямралын дараах нөхцөлд нийтлэгдсэн бөгөөд төвлөрсөн банк, санхүүгийн байгууллагын итгэлцэл, хяналтын тогтолцоонд эргэлзэх хандлага нэмэгдсэн үед гарч ирсэнээрээ онцлог байв.

(b) Виртуал хөрөнгийн зах зээлийн нөхцөл байдал

Виртуал хөрөнгийн зах зээл сүүлийн арван жилд огцом өссөн бөгөөд одоо ч өсөлтийнхөө эхэн үеийг туулж байна. Өнөөгийн байдлаар дэлхийн виртуал хөрөнгийн зах зээлийн үнэлгээ хэдэн их наяд доллароор хэмжигдэж, хэрэглэгчид нь хэдэн зуун саяд хүрсэн байх ба Криптовалютын зах зээлийн өгөгдлийг цуглуулж, олон нийтэд нээлттэй харуулдаг Goingecko компанийн сайтаас үзэхэд виртуал хөрөнгийн дэлхийн зах зээлийн үнэлгээ өдгөө 2026 оны 2 дугаар сарын байдлаар 2,4 их наяд америк доллароор хэмжигдэж байна (*Cryptocurrency Prices, Charts, and Crypto Market Cap*, 2026). Харин Монгол Улсад 2025 оны байдлаар нийт Виртуал хөрөнгөө үйлчилгээ үзүүлэгч 12 байгууллага идэвхитэй үйл ажиллагаагаа явуулж, дотоодын 37 виртуал хөрөнгийн зах зээлийн үнэлгээ нь 250 тэрбум төгрөгөөр хэмжигдэж байна.

Санхүүгийн зохицуулах орооноос гаргасан 2025 оны тайланд: Виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлэгч 12, Дотоодын 37 виртуал хөрөнгө, Дотоодын виртуал хөрөнгийн эдийн засгийн үзүүлэлт 250 тэрбум төгрөг, нийт хөрөнгө 53.9 тэрбум төгрөг, харилцагчдын тоо 709,567 хүн, Гадаадын виртуал хөрөнгийн өдрийн арилжааны дүн 1 дүгээр улирал 4.5 тэрбум, 2 дугаар улирал 3.4 тэрбум, 3 дугаар улирал 3.1 тэрбум, 4 дүгээр улирал 2.9 тэрбум, Гадаадын виртуал хөрөнгийн арилжааны дүн 1 дүгээр улирал 401.2 тэрбум, 2 дугаар улирал 607.2 тэрбум, 3 дугаар улирал 835.6 тэрбум, 4 дүгээр улирал 1.057.0 тэрбум, Баталгаажуулалт хийсэн хүний тоо 481,591, Идэвхитэй арилжаа хийдэг 18,463 хүн, Дотоодын виртуал хөрөнгийн арилжааны дүн 1 дүгээр улирал 16.0 тэрбум, 2 дугаар улирал 40.5 тэрбум, 3 дугаар улирал 56.5 тэрбум, 4 дүгээр улирал 80.8 тэрбум төгрөг, Дотоодын виртуал хөрөнгийн өдрийн дундаж арилжааны дүн 1 дүгээр улирал 178.2 сая, 2 дугаар улирал 224.7 сая, 3 дугаар улирал 209.1 сая, 4 дүгээр улирал 221.4 сая төгрөг, Орлого 1 дүгээр улирал 2.3 тэрбум, 2 дугаар улирал 3.9 тэрбум, 3 дугаар улирал 5.1 тэрбум, 4 дүгээр улирал 6.4 тэрбум төгрөг, Зарлага 1 дүгээр улирал 4.3 тэрбум, 2 дугаар улирал 7.6 тэрбум, 3 дугаар улирал 10.4 тэрбум, 4 дүгээр улирал 15.5 тэрбум төгрөг, Ашиг 1 дүгээр улирал -2.0 тэрбум, 2 дугаар улирал -3.7 тэрбум, 3 дугаар улирал -5.3 тэрбум, 4 дүгээр улирал -9.1 тэрбум төгрөгийн хасах дүнтэй байгаа нь гадаад улс руу их хэмжээний мөнгө гарч байгаа нь дээрх байгууллагын тайлангаас харагдаж байна.

Үндэсний төлбөрийн системийн тухай хууль болон бусад хууль тогтоомжийн хүрээнд виртуал хөрөнгө, зах зээлд гараад буй койнууд, бүх төрлийн криптовалюта нь төлбөрийн хэрэгсэл болохгүй юм.

2. Мөнгө угаах гэмт хэрэг ба түүний ойлголт

Гэмт хэрэг үйлдэж хууль бусаар олсон орлогынхоо эх үүсвэрийг нуун дарагдуулж, хэлбэр дүрсийг нь хувиргаж эдийн засгийн эргэлтэд оруулж, улмаар “бохир” мөнгийг “цэвэр” буюу хууль ёсны орлого мэт харагдуулах оролдлого нь мөнгө угаах гэмт хэрэг юм.

Мөнгө угаах гэдгийг “Хууль бус орлогоо хууль ёсны салбараар дамжуулж гарал үүслийг нь нуун дарагдуулах эцэст нь ашиг хонжоо олох үйлдлийг хэлдэг (СЗХ, 2021) гэж Санхүүгийн зохицуулах хорооноос тодорхойлсон байна.

Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 18 дугаар зүйлийн 18.6 дахь хэсэгт Гэмт хэргийн улмаас олсон хөрөнгө, мөнгө, орлого гэдгийг мэдсээр байж түүнийг авсан, эзэмшсэн, ашигласан; түүний хууль бус эх үүсвэрийг нь нуун далдлах, гэмт хэрэг үйлдэхэд оролцсон аливаа этгээдэд хуулийн хариуцлагаас зайлсхийхэд туслах зорилгоор өөрчилсөн, шилжүүлсэн; түүний бодит шинж чанар, эх үүсвэр, байршил, захиран зарцуулах арга, эзэмшигч, эд хөрөнгийн эрхийг нуун далдалсан бол зургаан сараас нэг жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл зургаан сараас нэг жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ (Эрүүгийн Хууль, 2015) гэж тодорхойлсон байдаг.

Орчин үед техник, технологийн дэвшил асар хурдтай нэмэгдэж, нийгмийн харилцаанд оролцож буй хэн бүрт шинэ боломжийг бий болгож байгаа ч, үүнийг дагаад гэмт этгээдүүд гэмт хэргийг үйлдэхдээ техник технологийн дэвшлийг ашиглаж тэдний зохион байгуулалт, арга техник улам ихээр нарийсаж, илрүүлэх, тэмцэх ажиллагаанд ихээхэн хүндрэлийг бий болгож байна.

Мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх талаар олон улсын хэмжээнд хамтын ажиллагаа хэрэгжээд хагас зуун жил болсон ч олон улсын эрх зүйн зохицуулалтыг үндэсний хэмжээнд хэрэгжүүлж байгаа байдал дутмаг, үндэсний хэмжээний эрх бүхий байгууллагуудын чадавх болон эрх зүйн зохицуулалт сул байдал нь үүний үр нөлөөг сулруулж байна. Мөнгө угаах гэмт хэргийн эсрэг зохицуулалтыг эрүүгийн хуульд тусгаж, прокурор, цагдаагийн болон авлигатай тэмцэх чиг үүрэг бүхий байгууллагууд энэ гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд гол үүрэг гүйцэтгэдэг хандлага дэлхий нийтэд зонхилж ирсэн (Ж, 2025). Цаг хугацаа өнгөрөхийн хэрээр техник, технологи хөгжин бидний хэрэглэж буй зүйлс цахим хэлбэрт шилжих, өөрсдийн өдөр дутмын хамтрагчаар хиймэл оюун ухааныг өдөр тутамдаа ашиглаж байна. Үүний адилаар гэмт этгээдүүд технологийн дэвшлийг өөрсдөдөө ашигтайгаар ашиглах байдал өссөөр байгаа юм. Statista-ийн Кибер аюулгүй байдлын тойм судалгааны тооцооллоор кибер гэмт хэргийн улмаас учирж болзошгүй хохирол 2027 он гэхэд 23.84 их наяд америк доллар болж өсөх төлөвтэй байна. (Newsroom, 2022) . 2025 онд крипто гэмт хэргийн тоо түүхэн цэгтээ хүрсэн байна. Хууль бус крипто гүйлгээний үйл ажиллагаа 2025 онд ойролцоогоор 158 тэрбум америк доллар болж өссөн нь сүүлийн таван жилд ажиглагдсан хамгийн өндөр түвшин болж байна (TRM Labs, 2026).

1. Виртуал хөрөнгөөр дамжуулан мөнгө угаах гэмт хэргийн нөхцөл байдал, арга хэлбэр

Дэлхийн эдийн засгийн хурдацтай хөгжил, техник технологийн өндөр хөгжилтэй зэрэгцэн алхах гэсэн өрсөлдөөн, тэмүүлэл нь эерэг, сөрөг хандлагыг үүсгэж байна. Түүний нэгэн илэрхийлэл нь виртуал хөрөнгө юм. Мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагаанаас болж гэмт этгээд эрх зүйн зохицуулалт бага хөгжсөн эдийн засгийн салбарт хөрөнгө мөнгөө шилжүүлэн байршуулахад хүрдэг. Иймд мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэхдээ эдийн засгийн шинэ салбаруудыг зохицуулалтын хүрээндээ хамруулж байх хэрэгтэй.

Орон зай, цаг хугацаанаас үл хязгаарлагдах энэхүү эдийн засгийн шинэ салбар нь зохицуулалт бага улмаас хөрөнгө, мөнгийг зохицуулалттай санхүүгийн системээс гадуур, дижитал хэлбэрээр авах, шилжүүлэх болон хадгалах боломжийг олгож байгаа төдийгүй хөрөнгийн гарал үүсэл, хүлээн авагчийг бүдгэрүүлж мөнгө угаах гэмт хэргийг нэмэгдүүлж байна. Судалгааны өмнөх хэсэгт виртуал хөрөнгийн тухай, түүний үүсэл хөгжил, зах зээл ямар хэмжээнд буй талаар танилцуулсан бол судалгааны энэхүү хэсэгт виртуал хөрөнгийг мөнгө угаах гэмт хэрэгт хэрхэн ашиглаж буй талаар танилцуулах болно.

Виртуал хөрөнгөөр дамжуулан мөнгө угаах гэдэг нь гэмт хэргийн улмаас олсон хууль бус орлогыг виртуал хөрөнгө болон криптовалютын экосистемийн хүрээнд оруулж эх үүсвэрийг нь бүдгэрүүлэн улмаар хууль ёсны хөрөнгө мэт харагдуулах үйл явцыг хэлнэ.

Гэмт этгээдүүд хууль бус орлогыг нэг дор их хэмжээгээр шууд криптовалютийн бирж рүү шилжүүлэхээс зайлсхийж, эхлээд олон завсрын виртуал хөрөнгийн түрийвчээр дамжуулан улмаар Structuring/Smurfing, Mixer гэх аргуудыг ашиглах замаар гүйлгээний мөрийг илрүүлэхэд зориудаар төвөгтэй болгож байна.

Виртуал хөрөнгийн хамгийн онцлог шинж нь хэрэглэгчийн хувийн мэдээлэл шаардлагагүйгээр хүссэн этгээд рүү шилжүүлэг хийж болдог. Виртуал хөрөнгөөр шилжүүлэг хийх үед банкаар дамжуулах эсвэл төрийн эрх бүхий байгууллагаас зөвшөөрөл авах, дамжуулах үйл ажиллагааны шаардлага байдаггүй. Энэ онцлог шинж нь виртуал хөрөнгийг мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэх үйл ажиллагаанд ашиглаж болох хамгийн тохиромжтой хэрэгсэл болгосон гэж хэлж болно. Учир нь блокчэйн технологи дээр шилжүүлэг хийж буй виртуал хаягийг тогтоох боломжтой ч шилжүүлэг хийгч, хүлээн авагчийг хэн болохыг тогтоох боломж бага байдаг (Mehmet Ata Sarikatipoğlu, Timur Arif Çapkin, & Fatma, 2015).

“Economist” сэтгүүл дээр нийтлэгдсэн өгүүлэлд “биткойны зах зээл дээрх үнэ яагаад ийм өндөр байгаагийн хамгийн том шалтгаан бол түүнийг мөнгө угаах арга хэрэгсэл болгон ашиглах сонирхолтой бүлэг хүмүүс байдаг” гэжээ. Жишээ нь биткойны арилжааны 82 хувийг гүйцэтгэж байсан арилжааны онлайн цахим платформ болох Silkroad (marketplace) цахим хуудсыг АНУ-ын холбооны мөрдөх газраас (FBI) хаасан үйл явдал юм. Тус платформ мансууруулах бодисын худалдаа, захиалгат аллага гэх мэт хэд хэдэн гэмт хэрэгтэй нэр холбогдсон юм. Тус платформ нь 2011-2013 оны хооронд хууль бус үйл ажиллагаанаас 9.5 сая ширхэг 1.2 тэрбум америк долларын үнэлгээ бүхий биткойныг ашигласан нь тогтоогдсон.

Silkroad платформын захирал гэхэд л зөвхөн биткойны арилжааны зуучлалын үйлчилгээгээр гэхэд 80 сая америк долларын ашиг олсон байна (“Silk Road (Marketplace),” 2026). Виртуал хөрөнгийн зах зээл тэлэхийн хэрээр уг орчныг ашигласан мөнгө угаах, хууль бус орлого нуун далдлах хэлбэрүүд мөн адил нарийсч, мэргэжлийн шинжтэй болж байна. Олон улсын хэмжээнд энэ чиг хандлагыг голчлон ФАТФ болон блокчэйн аналитикийн компани Chainalysis тогтмол судалж тайлагнадаг.

Chainalysis-ийн 2025 оны Кripto гэмт хэргийн тайланд (Chainanalysis, 2025) 2024 оны байдлаар хууль бус хаягууд руу шилжсэн крипто дүнг хамгийн багадаа ойролцоогоор 40.9 тэрбум америк доллар байх **магадлалтай** хэмээн дүгнэсэн нь хууль бус шилжүүлгүүдийг илүү ихээр **илрүүлсэн** бол дээрх дүнг **нэмэгдэх** боломжтой байсныг илэрхийлж байна. Виртуал хөрөнгө нь тархмал бүртгэлийн технологи дээр үндэслэгдсэн байдаг. Энэ нь дундын зохицуулагчгүйгээр иргэд, ААН хоорондоо мэдээлэл буюу эд хөрөнгө солилцож байгаа арга хэрэгсэл, зуучлагч байхгүй учраас иргэн, ААН-ийн эд хөрөнгө юунд ашиглагдаж байгаа нь тодорхойгүй бөгөөд үүгээр дамжаад олон улсын хориг арга хэмжээнд хамрагдсан байгууллага, хувь хүн ашиг олж, терроризмыг санхүүжүүлэх, мөнгө угаах хэрэгсэл болгож байх өндөр магадлалтай учраас ФАТФ-аас виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлэгчийг байнга зохицуулж, мөнгөн хөрөнгийн эх үүсвэрийг тодорхойлж байх шаардлагыг дэлхий нийтэд тавьж, бүх орнууд мөрдөж байна.

2022–2025 оны хооронд виртуал хөрөнгө дэх мөнгө угаах аргачлал “илүү олон сүлжээ (multi-chain), илүү олон үйлчилгээ (multi-service), илүү автоматжсан (automation), чиглэл рүү шилжиж, зохицуулагч байгууллагуудын хувьд хууль бус сэжигтэй гүйлгээг илрүүлэхэд төвөгтэй болсон байна. Судлаачид болон олон улсын байгууллагуудын ажиглалтаар, сүүлийн 3 жилд виртуал хөрөнгөөр дамжуулан мөнгө угаах шинэ арга хэлбэрүүд эрчимтэй хөгжиж байна. Үүнд:

A. Structuring/Smurfing:

Structuring гэдэг нь мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх зохицуулалтаас зайлсхийх зорилгоор их хэмжээний мөнгийг санаатайгаар жижиг дүнтэй олон гүйлгээнд хуваан шилжүүлэх үйлдлийг хэлнэ. Structuring нь хууль бус үйл ажиллагаанд тооцогддог. Гүйлгээнд ашиглагдаж буй хөрөнгө нь хууль ёсны эх үүсвэртэй байсан ч structur-

ing өөрөө хууль зөрчсөнд тооцогдоно. Structuring-ийг ашиглах үед гэмт этгээдүүд олон данс ашиглан тайлагнах босго хэмжээнээс доогуур дүнгээр виртуал хөрөнгө арилжаалах замаар сэжигтэй гүйлгээний тайлан үүсэхээс зайлсхийдэг.

Smurfing нь хууль бусаар олсон хөрөнгийг ашиглан хэрэгждэг structuring-ийн нэг хэлбэр бөгөөд “smurf” гэж нэрлэгдэх туслах санхүүгийн зуучлагч этгээдүүдийг ашигладаг онцлогтой (Cameron, 2023). Жишээ нь 100,000 америк долларыг өдөр бүр 500-1,000 америк долларын жижиг шилжүүлгээр бирж рүү оруулах. АНУ-ын Coinbase криптовалют биржид мөнгө угаах Smurfing арга ашигласан гэмт хэргийн тохиолдол болсон. Гэмт этгээдүүд 1 сая долларыг Bitcoin болон Ethereum криптовалютын хэлбэрээр хувааж, олон удаа жижиг хэмжээтэй гүйлгээ хийсэн байна. Тэд гүйлгээ бүрийг 500-1,000 долларын хооронд хувааж Smurfing аргыг ашиглан мөнгөний гарал үүслийг далдлахыг оролдсон байна.

Mixing: Энэ нь крипто гүйлгээний эх үүсвэр, хүлээн авагч, дүн хэмжээ зэрэг мэдээллийг зориудаар бүдгэрүүлж, блокчейн дээрх мөрдөх боломжийг алдагдуулах үйл ажиллагааг хэлнэ. Үндсэн зорилго нь хууль бус орлогын гарал үүслийг нуун далдлах бөгөөд улмаар виртуал хөрөнгийг хууль ёсны санхүүгийн системд цэвэрлэн оруулах нөхцөлийг бүрдүүлдэг.

Mixing нь уламжлалт мөнгө угаалтын байршуулах, нуун далдлах, эргэлтэд оруулах үе шат гэсэн гурван үе шаттай дүйцэх бөгөөд эргэлтэд оруулах үе шатанд хамгийн идэвхтэй ашиглагддаг. Энэхүү арга нь дотроо олон аргачлалтай. Олон этгээдийн хөрөнгийг нэгтгэх: Олон хэрэглэгчийн виртуал хөрөнгийг нэг виртуал хөрөнгийн түрийвчид нийлүүлж, дараа нь дахин тараадаг. Ингэснээр аль хөрөнгө хэнд харьяалагдахыг тодорхойлох бараг боломжгүй болно.

Нэг гүйлгээг олон жижиг гүйлгээнд хуваах: Structuring-тэй төстэй. Том дүнг олон жижиг гүйлгээнд задлаж, бусад гүйлгээтэй “холилдуулснаар” онцгойрон ялгарахгүй болгоно. Алгоритм ашиглан гүйлгээг зохион байгуулах: Програмчлалын аргаар хэд хэдэн хүний гүйлгээг нэг дор уялдуулж, олон боломжит гаралт үүсгэнэ. Ингэснээр аль гаралт аль оролттой холбоотойг тогтооход хүндрэлтэй болдог (Department of the Treasury & Financial Crimes Enforcement Network, 2023)pursuant to section 311 of the USA PATRIOT Act, that proposes requiring domestic financial institutions and domestic financial agencies to implement certain recordkeeping and reporting requirements relating to transactions involving...”, “container-title”: “Federal Register”, “language”: “en”, “title”: “Proposal of Special Measure Regarding Convertible Virtual Currency Mixing, as a Class of Transactions of Primary Money Laundering Concern”, “URL”: “https://www.federalregister.gov/documents/2023/10/23/2023-23449/proposal-of-special-measure-regarding-convertible-virtual-currency-mixing-as-a-class-of-transactions”, “author”: [{ “literal”: “Department of the Treasury” }, { “literal”: “Financial Crimes Enforcement Network” }], “accessed”: { “date-parts”: [[“2026”, 3, 12]] }, “issued”: { “date-parts”: [[“2023”, 10, 23]] } }, “schema”: “https://github.com/citation-style-language/schema/raw/master/csl-citation.json” } .

Mixing аргын талаар товч дүгнэвэл криптовалютын гүйлгээний эх үүсвэр болон дамжуулагч хаягийн холбох холбоог тасалдаг цахимаар ажиллах үйлчилгээ юм. Ингэснээр анхны ба эцсийн хаягуудын хооронд шууд гүйлгээний мөр бүртгэл үүсэхгүй болдог байна. АНУ-ын Сангийн Яамнаас 2022 онд mixer үйлчилгээ үзүүлэгч Tornado Cash системд хууль бус хөрөнгийг нуун далдлах замаар мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлсэн үндэслэлээр эдийн засаг, санхүүгийн хориг арга хэмжээ авсан (*U.S. Treasury Sanctions Notorious Virtual Currency Mixer Tornado Cash*, 2025) the U.S. Department of the Treasury’s Office of Foreign Assets Control (OFAC).

Peer to Peer:

Peer to Peer (P2P) гэдэг нь хоёр хүн хоорондоо шууд виртуал хөрөнгөө шилжүүлэхийг хэлнэ. Биржийг алгасаж, хэрэглэгчид хооронд шууд арилжаа хийнэ. Telegram, Discord гэх мэт платформыг ашиглана. Уламжлалт санхүүгийн системд банк, виртуал хөрөнгийн салбарт бирж нь харилцагчаа таньж шалгадаг, сэжигтэй гүйлгээг мэдээллэдэг, мөнгөний эх үүсвэрийг

шалгадаг бол P2P нь гүйлгээнд энэ нь огт байхгүй юм. Цаашид виртуал хөрөнгийн зах зээл илүү зохицуулалттай болохын хэрээр хууль бус гүйлгээ P2P орчин руу шилжих эрсдэл нэмэгдэх боломжтой бөгөөд энэ нь мөнгө угаахтай тэмцэх бодлогын томоохон сорилт болж байна.

ФАТФ-ийн олон удаагийн тайлан зөвлөмжид виртуал хөрөнгөөр дамжуулан мөнгө угаах дээрх арга хэлбэрүүдэд холбогдуулан виртуал хөрөнгө нь өөрөө асуудал биш, харин шилжүүлгийн мөрийг таслахад хялбар технологийн орчин нь асуудал болж эсрэгээрээ гэмт бүлэглэлүүдэд ашигтай нөхцөл байдлыг бий болгож байгааг дурдсан байна.

4. Виртуал хөрөнгөөр дамжуулан мөнгө угаах гэмт хэрэг технологийн дэвшил ашиглах нь

Гэмт этгээдүүд виртуал хөрөнгөөр дамжуулан мөнгө угаах гэмт хэргийг үйлдэхдээ технологийн дэвшил ашиглаж байгаа нь өнөөгийн нөхцөлд маргаагүй юм. Мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх салбарт сүүлийн жилүүдэд технологийн дэвшил эрс нэвтэрч, уламжлалт арга барил нь өндөр өртөгтэй, цаг хугацаа их шаарддаг байсныг өөрчилж байна.

Технологийн дэвшил гэдэг нь үр ашиг, гүйцэтгэлийг сайжруулах техник, тоног төхөөрөмжийн шинэчлэл, сайжруулалтыг хэлдэг (Catherine & Janis, 2006). Өөрөөр хэлвэл Технологийн дэвшил гэдэг нь аливаа салбарт шинэ арга, хэрэгсэл, систем, процесс, программ хангамж, тоног төхөөрөмж, өгөгдөл боловсруулах, дүн шинжилгээ хийх, хяналт тавих, автоматжуулах, аюулгүй байдлыг хангах зорилгоор шинээр бий болгосон эсвэл сайжруулсан технологи, инновацийг хэлнэ.

Мөнгө угаах гэмт хэрэг нь дэлхийн эдийн засагт хамгийн ихээр хор нөлөө үзүүлж болзошгүй аюул заналхийллийн нэг хэвээр байна. Хууль бус сүлжээ улам боловсронгуй болж байгаа тул засгийн газар болон санхүүгийн байгууллагууд мөнгө угаахтай тэмцэх (AML) байдлыг бэхжүүлэх дарамттай тулгарч байна. Үүний хариуд дэлхий даяарх зохицуулагч байгууллагууд шинэчлэлийг хурдасгаж, шинэ технологийг ашиглаж, нэмэгдэж буй эрсдэлтэй тэмцэх олон улсын хамтын ажиллагааг өргөжүүлж байна (Veiga, 2025).

Виртуал хөрөнгөөр дамжуулан мөнгө угаах гэмт хэргийг мөшгих, илрүүлэхэд технологийн дэвшил ашиглах нь өндөр үр нөлөөтэй юм. Технологийн дэвшилд дараах зүйлийг багтаан ойлгож болно. Үүнд:

1. Хиймэл оюун ухаан (AI)
2. Их өгөгдлийн аналитик (Big Data Analytics)
3. Бодит цагийн хяналтын (Real time control) системүүд
4. Биометр таних системүүд
5. Блокчэйн шинжилгээний системүүд

Виртуал хөрөнгөөр дамжуулан мөнгө угаах гэмт хэрэг нэмэгдэж буй өнөөгийн нөхцөлд хиймэл оюун ухаан, их өгөгдлийн аналитик, бодит цагийн хяналтын систем, биометр танилт, блокчэйн шинжилгээ зэрэг технологийн дэвшил нь мөнгө угаахтай тэмцэх үйл ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлэх үндсэн хэрэгсэл болж байна. Эдгээр технологи нь виртуал хөрөнгийн гүйлгээний мэдээллийг бодит цаг хугацаанд олон үзүүлэлтээр зэрэгцүүлэн шинжилдэг. Түүнчлэн блокчэйн аналитикийн Chainalysis, Elliptic зэрэг платформууд нь криптовалютын урсгалыг мөрдөн тогтоох, мөнгө угааж буй болзошгүй байдлыг илрүүлэх давуу талтай. Иймд виртуал хөрөнгийн орчин дахь хууль бус санхүүгийн үйл ажиллагаатай үр дүнтэй тэмцэхийн тулд эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгохын зэрэгцээ технологид суурилсан нэгдсэн хяналт, шинжилгээний тогтолцоог хөгжүүлэх, байгууллагын чадавх болон олон улсын хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх нь стратегийн ач холбогдолтой юм.

5. Виртуал хөрөнгөөр дамжуулан мөнгө угаах гэмт хэргийг мөшгих программ.

Виртуал хөрөнгийн орчинд үйлдэгдэж буй мөнгө угаах гэмт хэрэг нь уламжлалт санхүүгийн системээс ялгаатай, хил дамнасан, маш хурдтай бөгөөд олон шат дамжлагатай хэлбэрээр явагддаг болсон нь мөрдөн шалгах ажиллагаанд шинэ аргачлалыг шаардах болжээ.

Энэ нөхцөлд блокчэйн өгөгдөлд суурилсан шинжилгээний программ хангамж нь гэмт хэргийн урсгалыг илрүүлэх, нотолгоо бүрдүүлэх үндсэн хэрэгсэл болж байна. Виртуал хөрөнгөөр дамжуулан мөнгө угаах гэмт хэргийг илрүүлэх, мөрдөн шалгах ажиллагаанд ашиглагддаг програм хангамжийг Anti-Money Laundering (AML) гэж тодорхойлж болно.

Судалгааны ажилд тулгуурлан энэхүү нэр томъёог Монгол хэлэнд Мөнгө угаахтай тэмцэх программ хэмээн ойлгож байна. Эдгээр программын үндсэн зорилго нь виртуал хөрөнгө болон блокчэйн технологид суурилан бүртгэгдсэн их хэмжээний гүйлгээний мэдээллийг боловсруулж, мөнгөний урсгалыг дарааллын дагуу мөрдөн мөшгин тогтоох, хоорондоо уялдаа холбоотой виртуал хөрөнгийн түрийвчийн хаягуудыг нэг сүлжээ болгон тодорхойлох, улмаар мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй холбоотой байж болзошгүй санхүүгийн үйл ажиллагааг илрүүлэхэд оршдог.

Криптовалютын гүйлгээ нь олон нийтэд нээлттэй бүртгэгддэг боловч бодит хэрэглэгч этгээдийг шууд таних боломж хязгаарлагдмал байдаг онцлогтой. Ийм нөхцөлд уламжлалт санхүүгийн хяналтын аргууд хангалтгүй бөгөөд өгөгдөлд суурилсан дэвшилтэт шинжилгээний аргачлал зайлшгүй шаардлагатай болдог. Үүний улмаас орчин үеийн крипто AML системүүд нь их өгөгдлийн боловсруулалт, сүлжээний зураглал, статистик загварчлал, эрсдэлийн автомат үнэлгээ зэрэг арга хэрэгслийг хослуулан ашигладаг.

Эдгээр программ нь тодорхой эх үүсвэрээс гарсан хөрөнгө ямар замаар, хэдэн дамжлагаар дамжин шилжсэнийг нарийвчлан шинжлэх боломж бүрддэг. Үүний зэрэгцээ хууль бус цахим зах зээл, цахим залилан болон террорист бүлэглэлтэй хамааралтай, олон улсын хориг арга хэмжээнд хамрагдсан этгээдүүдтэй холбоотой хаягуудыг мэдээллийн сантай тулган шалгаж, тухайн гүйлгээ бүрийн эрсдэлийн түвшинг автоматаар тооцоолдог. Мөн хөрөнгийг нуун дарагдуулах зорилготой mixer, structuring/smurfing болон P2P аргыг ашигласан эсэх, санхүүгийн хориг арга хэмжээнд орсон өндөр эрсдэлтэй бүс нутагтай санхүүгийн холбоо үүссэн байдал зэрэг шинж тэмдгийг илрүүлж, сэжигтэй тохиолдолд бодит цагийн анхааруулга (real time attention) өгдөг.

Ийм төрлийн технологийг хөгжүүлж буй олон улсын тэргүүлэх байгууллагуудад Chainalysis, Elliptic, TRM Labs зэрэг компаниуд багтаж байна. Эдгээр байгууллагын боловсруулсан системүүдийг АНУ, Их Британи, Европын Холбооны орнууд, Япон, Бүгд Найрамдах Солонгос Улс, Сингапур зэрэг улс орнуудын хууль сахиулах байгууллага, санхүүгийн зохицуулагчид болон томоохон криптовалютын арилжааны платформууд өргөнөөр ашиглаж байна. Товчхон дүгнэн авч үзвэл, виртуал хөрөнгөөр дамжуулан мөнгө угаах гэмт хэргийг мөшгих програм нь энгийн хэрэглээний програм бус, блокчэйн өгөгдөлд суурилсан шинжилгээ, санхүүгийн эрсдэлийн үнэлгээ, хууль сахиулах ажиллагааг дэмжих зориулалттай өндөр түвшний мэргэжлийн цогц систем юм. Эдгээр платформ нь мөнгөний урсгалыг ил тод болгох, гэмт хэргийн сүлжээг илрүүлэх, шүүхийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд ашиглаж болохуйн тайлан, мэдээ, дүн шинжилгээ боловсруулах боломжийг бүрдүүлж улмаар виртуал хөрөнгийн орчин дахь хууль бус санхүүгийн үйл ажиллагаатай тэмцэхэд технологийн үндсэн суурь болж байна.

Виртуал хөрөнгөөр дамжуулан мөнгө угаах гэмт хэргийг илрүүлэх, мөрдөн шалгах ажиллагаанд ашиглагддаг хамгийн түгээмэл программ нь Chainalysis компанийн хөгжүүлсэн Reactor болон КҮТ программ юм. Эдгээр хоёр программ нь ижил өгөгдөл дээр ажилладаг боловч зориулалт, хэрэглээний орчин, гүйцэтгэх үүргээрээ ялгаатай бөгөөд харилцан уялдаатайгаар ашиглагддаг цогц программ юм.

Chainalysis Reactor нь криптовалютын гүйлгээнд суурилсан шинжилгээ хийх зориулалттай аналитик систем бөгөөд виртуал хөрөнгийн түрийвч, гүйлгээ эсвэл хаягаас эхлэн хөрөнгийн урсгалыг олон шат дамжлагаар нь даган тогтоох боломжийг бүрдүүлдэг. Reactor нь блокчэйн дээр бүртгэгдсэн өгөгдлийг сүлжээний зураглал хэлбэрт оруулж, мөнгө хаанаас гарч, ямар үйлчилгээ, хаягаар дамжин, эцэст нь хаана төвлөрч байгааг ойлгомжтой

байдлаар харуулдаг. Үүний зэрэгцээ тухайн хаягуудыг бодит байгууллага, үйлчилгээ эсвэл этгээдтэй холбох өгөгдлийн сантай тулган шалгах замаар гүйлгээний цаад эзэмшигчийг тодорхойлох боломж олгодог. Ийм аргачлал нь мөнгө угаах, цахим залилан, хууль бус цахим зах зээлтэй холбоотой сүлжээг илрүүлэхэд онцгой ач холбогдолтой. Reactor системийн гол онцлог нь гүйлгээний боловсруулагдаагүй мэдээллийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд ашиглаж болохуйц бүтэцтэй мэдээлэл болгон хувиргадагт оршдог. Өөрөөр хэлбэл, виртуал хөрөнгийн түрийвчийн хоорондын харилцааг нэгтгэж, нэг этгээдэд хамаарах магадлалтай хаягуудыг тодорхойлох, хөрөнгийн хөдөлгөөний логик дарааллыг тайлбарлах, кейс бүр дээр тайлан гаргах боломжийг бүрдүүлдэг.

Үүнтэй харьцуулахад Chainalysis KYT (гүйлгээг таних систем) нь мөрдөн шалгах бус, харин урьдчилан сэргийлэх чиг үүрэг давамгайлсан шийдэл юм. KYT нь криптовалютын бирж, санхүүгийн байгууллагын орчинд бодит цагийн хяналт хэрэгжүүлж, орж ирж буй болон гарч буй гүйлгээнүүдийг автоматаар шинжилж, эрсдэлийн түвшинг тогтоодог.

KYT нь байгууллагын дотоод системтэй шууд холбогдож ажилладаг бөгөөд ингэснээр криптовалютын арилжааны платформууд сэжигтэй гүйлгээг бодит цаг дээр илрүүлж, шаардлагатай тохиолдолд хөрөнгийг түр царцаах, хэрэглэгчид нэмэлт шалгалт хийх, зохицуулагч байгууллагад тайлагнах боломжтой болдог. Өөрөөр хэлбэл KYT нь өдөр тутмын санхүүгийн үйл ажиллагаанд мөнгө угаахтай тэмцэх хяналтыг автоматжуулах үүрэгтэй.

Эдгээр хоёр программын ялгааг нарийвчлан авч үзвэл Reactor нь хэрэг төвтэй, өнгөрсөн гүйлгээнд суурилсан гүнзгий шинжилгээ хийхэд зориулагдсан бол KYT нь урсгал төвтэй, бодит цагийн хяналтад чиглэсэн шийдэл юм. Практикт ихэвчлэн KYT системээр эхлээд сэжигтэй гүйлгээг илрүүлж, улмаар тухайн тохиолдлыг Reactor руу шилжүүлэн нарийвчилсан мөрдөн шинжилгээ хийдэг дараалал үүсдэг. Ингэснээр эрсдэлийг эрт илрүүлэх болон нотолгоонд суурилсан мөрдлөг хийх хоёр үйл явц нэг платформын хүрээнд уялдах юм.

Виртуал хөрөнгөөр дамжуулан мөнгө угаах гэмт хэргийг мөшгих, илрүүлэх, мөрдөн шалгах ажиллагаанд Chainalysis компанийн Reactor болон KYT системүүдийг ашигласан бодит үр дүн олон улсад бүртгэгдсэн байна. Тухайлбал, Итали Улсын Карabinieri-ийн кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх нэгж нь мэдээллийн технологид суурилсан гэмт хэрэг, цахим залилан, криптовалют ашиглан мөнгө угаах, ransomware халдлага, хууль бус цахим зах зээлийн үйл ажиллагааг илрүүлэх, мөрдөн шалгах чиг үүрэгтэй тусгай бүтэц юм. Тус бүтэц нь Reactor программыг ашиглан хууль бус криптовалют солилцооны ажиллагааг задлан илрүүлж, ойролцоогоор 8,800,000 евротой тэнцэх хөрөнгийг мөрдөн тогтоож, оролцогч этгээдүүдийг баривчилсан байна (Team, 2025). Үүнтэй төстэйгээр Бразил Улсад Santa Catarina мужийн Иргэний цагдаа Reactor программыг ашиглан хулгайлагдсан криптовалютын урсгалыг анхны түрийвчнээс эхлэн 16 өөр криптовалютын бирж хүртэл мөрдөн тогтоож, “Operation BitTrack” ажиллагааны хүрээнд крипто хөрөнгийг хураан авсан байна.

Харин KYT программын хувьд криптовалютын томоохон бирж болох **BitMEX** нь KYT программыг нэвтрүүлсний дараа блокчэйн дээрх хууль бус үйл ажиллагаанд өртөх түвшнээ 2019 оноос 2024 оны хооронд ойролцоогоор 88 хувиар бууруулсан гэж тайлагнасан (Chainalysis, 2026).

Дүгнэж хэлбэл Reactor ба KYT нь виртуал хөрөнгөөр дамжуулан үйлдэгдэж буй мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд чиглэсэн харилцан нөхөх шинжтэй хоёр систем бөгөөд нэг нь мөрдөн шинжилгээг, нөгөө нь бодит цагийн урьдчилан сэргийлэх хяналтыг хэрэгжүүлдэг. Эдгээрийг хослуулан ашигласнаар мөнгөний урсгалыг ил тод болгох, гэмт хэргийн сүлжээг тогтоох, шүүхийн нотолгоо бүрдүүлэх, санхүүгийн байгууллагын нийцлийг хангах боломж бүрдэж, криптовалютын экосистем дэх хууль бус үйл ажиллагаатай тэмцэх технологийн үндсэн суурь бүрэлдэж байна.

Дүгнэлт. Энэхүү судалгаагаар виртуал хөрөнгийн үүсэл хөгжил, төрөл ангилал, зах зээлийн өнөөгийн төлөв байдлыг шинжилж, түүгээр дамжуулан үйлдэгдэж буй мөнгө

угаах гэмт хэргийн нөхцөл байдал, арга хэлбэрийн хувьсал, түүнтэй тэмцэхэд технологийн дэвшлийг ашиглах боломж, ач холбогдлыг цогцоор нь авч үзлээ. Судалгааны үр дүнгээс харахад виртуал хөрөнгө нь санхүүгийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, төлбөр тооцооны үр ашгийг дээшлүүлэх эерэг талтай хэдий орон зайнаас үл хязгаарлагдах хил дамнасан шинж чанар, зохицуулалтын ялгаатай байдал зэрэг онцлогоос шалтгаалан мөнгө угаах, хууль бус орлого нуун далдлах үйл ажиллагаанд өргөн ашиглагдах өндөр эрсдэл дагуулж байна.

Ялангуяа structuring/smurfing, mixing, P2P арилжаа зэрэг арга хэлбэрүүд нь гүйлгээний мөрийг зориудаар бүдгэрүүлэх, хөрөнгийн эх үүсвэрийг тогтоох боломжийг хүндрүүлэх замаар уламжлалт санхүүгийн хяналтын механизмын үр нөлөөг сулруулж буй нь судалгаагаар тодорхойлогдлоо. Виртуал хөрөнгийн экосистем олон сүлжээ, олон үйлчилгээ, автоматжсан орчин руу хурдацтай шилжиж байгаа нь хууль сахиулах болон зохицуулагч байгууллагын хувьд илрүүлэх, мөрдөн шалгах ажиллагааг улам төвөгтэй болгож байна.

Энэ нөхцөлд мөнгө угаахтай тэмцэх уламжлалт арга барил хангалтгүй болж, хиймэл оюун ухаан, их өгөгдлийн аналитик, бодит цагийн хяналтын систем, блокчэйн суурилсан шинжилгээний программ хангамж зэрэг дэвшилтэт технологийг системтэйгээр нэвтрүүлэх шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна. Судалгаанд дурдсан Reactor, KYT зэрэг блокчэйн аналитикийн шийдлүүд нь нэг талаас урьдчилан сэргийлэх бодит цагийн хяналтыг хэрэгжүүлэх, нөгөө талаас хэрэг төвтэй гүнзгий шинжилгээ хийх боломж олгож, виртуал хөрөнгийн орчин дахь хууль бус санхүүгийн урсгалыг ил тод болгоход бодит хувь нэмэр оруулж байна.

Иймд виртуал хөрөнгөөр дамжуулан үйлдэгдэж буй мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй үр нөлөөтэй тэмцэхийн тулд эрх зүйн зохицуулалтыг олон улсын стандартад нийцүүлэн боловсронгуй болгохын зэрэгцээ технологид суурилсан хяналт, шинжилгээний чадавхыг үндэсний түвшинд бэхжүүлэх, салбар хоорондын мэдээлэл солилцоог сайжруулах, олон улсын хамтын ажиллагааг гүнзгийрүүлэх нь зайлшгүй шаардлагатай гэж дүгнэж байна. Энэ нь зөвхөн гэмт хэргийн илрүүлэлтийг сайжруулах төдийгүй санхүүгийн тогтолцооны ил тод байдал, эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангах стратегийн ач холбогдолтой юм.

Санал. Дээрх дүгнэлтийг үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Эрүүгийн болон санхүүгийн эрх зүйн зохицуулалтыг шинэчлэх, олон улсын стандартад нийцүүлэх. Виртуал хөрөнгийн онцлог, хил дамнасан шинж чанарыг харгалзан, мөнгө угаахтай тэмцэх эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох, FATF болон бусад олон улсын стандартыг нэвтрүүлэх нь зүйтэй. Энэ нь виртуал хөрөнгийн орчинд үйлдэгдэж буй хууль бус санхүүгийн урсгалыг илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх эрх зүйн үндсийг баталгаажуулна.

2. Технологид суурилсан илрүүлэлт, хяналтын чадавхыг бэхжүүлэх. Хиймэл оюун ухаан, их өгөгдлийн аналитик, блокчэйн суурилсан аналитикийн програм, KYT (Know Your Transaction) зэрэг дэвшилтэт технологийг нэгдсэн байдлаар нэвтрүүлж, гүйлгээний мөрийг хянах, эрсдэлт үйлдлийг хурдан илрүүлэх чадварыг сайжруулах нь шаардлагатай.

3. Виртуал хөрөнгийн экосистемийн төвлөрсөн, автоматжсан хяналтын механизм бий болгох. Виртуал хөрөнгийн олон сүлжээ, олон үйлчилгээний шинж чанарыг харгалзан үндэсний түвшинд төвлөрсөн мониторинг, бодит цагийн хяналтын системийг хөгжүүлж, виртуал хөрөнгөөр дамжсан мөнгө угаах эрсдэлийг багасгах.

4. Салбар хоорондын мэдээлэл солилцоог өргөжүүлэх. Санхүүгийн байгууллага, хууль сахиулах байгууллага, зохицуулагч байгууллагуудын хооронд мэдээлэл солилцох тогтолцоог боловсронгуй болгож, гүйлгээний эрсдэл, сэжигтэй үйлдлийг цаг алдалгүй хуваалцах, хамтран ажиллах механизм бий болгох нь үр дүнтэй арга хэмжээ болно.

5. Олон улсын хамтын ажиллагааг гүнзгийрүүлэх. Виртуал хөрөнгө, криптовалютын хил дамнасан шинж чанарыг харгалзан олон улсын байгууллага, хөрөнгийн бирж, технологийн платформуудтай хамтран ажиллах, мэдээлэл солилцох, урьдчилан сэргийлэх, мөрдөн шалгах арга хэмжээг зохицуулах нь зайлшгүй шаардлагатай.

Ашигласан материал

Хууль тогтоомж, журам:

1. Мөнгө угаах терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай хууль, 2013 он
2. Виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлэх тухай хууль, 2021 он
3. Эрүүгийн хууль, 2015 он
4. Эрүүгийн хууль, 2002 он
5. БНМАУ-ын Эрүүгийн хууль, 1986 он
6. Санхүүгийн мэдээллийн албанд мэдээлэл ирүүлэх журам, Монголбанкны Ерөнхийлөгчийн 2022 оны 6 дугаар сарын 07-ны өдрийн А-171 дүгээр тушаалын хавсралт
7. Мөнгө угаах терроризмыг санхүүжүүлэхээс урьдчилсан сэргийлэх үйл ажиллагааны журам, Монголбанкны Ерөнхийлөгчийн 2019 оны А-26 дугаар тушаалын хавсралт

Ном зохиол:

1. Я.Цэвэл, Монгол хэлний товч тайлбар толь, Улаанбаатар хот, 1996 он
2. С.Нарангэрэл, Эрх зүйн толь бичиг, Улаанбаатар хот, 2007 он

Судалгааны ажил:

1. Б.Айбек /Ph.D/, Мөнгө угаах гэмт хэрэг, түүнтэй тэмцэх арга барил, түүнтэй тэмцэх чиг хандлага
2. М.Түвшинжаргал, Виртуал хөрөнгийг эрх зүйн үүднээс тодорхойлох нь(Криптовалютын жишээн дээр)
3. Санхүүгийн мэдээллийн алба, 2023 оны үйл ажиллагааны тайлан
4. Нээлттэй нийгэм форум, Шүүхийн шийдвэр судаллагаа, цуврал 16, 2024 он., Г.Хишигдалай, Б.Хүслэн, Виртуал хөрөнгийн салбараар дамжуулан мөнгө угаах гэмт хэргийн чиг хандлага түүнийг Монгол улсын эрүүгийн хуулиар зохицуулах асуудал, Улаанбаатар хот, 2024 он,
5. Э.Амирлан, М.Мөнгөнзул, Виртуал хөрөнгийн салбараар дамжуулан мөнгө угаах гэмт хэргийн чиг хандлага, Улаанбаатар хот, 2024 он.,
6. Э.Мөнхболд “Мөнгө угаах гэмт хэргийн зохицуулалт, зүйлчлэлийн тулгамдсан асуудал”

Цахим эх сурвалж:

1. Cameron, S. (2023, May 26). What is the difference between smurfing & structuring?
2. *ComplyAdvantage*. <https://complyadvantage.com/insights/structuring-vs-smurfing/>
3. Catherine, D., & Janis, J. (2006). *Technological Advance*.
4. <https://www.sciencedirect.com/topics/engineering/technological-advance>
5. Chainalysis. (2026). BitMEX Strengthens Crypto Compliance Program, Reducing AML Risk Exposure by 88%. *Chainalysis*. <https://www.chainalysis.com/customer-stories/bit-mex/>
7. Chainanalysis. (2025). *Крипто гэмт хэргийн тайлан* (Crypto Crime Trends from Chainalysis, 2026 Оны 2 Сарын 19-ны Өдөр Үзэв).
8. Chaum, D. (1983). Blind Signatures for Untraceable Payments. In D. Chaum, R. L.
9. Rivest, & A. T. Sherman (Eds.), *Advances in Cryptology* (pp. 199–203). Springer US.
10. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-0602-4_18
11. *Cryptocurrency Prices, Charts, and Crypto Market Cap*. (2026). CoinGecko
12. <https://www.coingecko.com/>
13. Department of the Treasury & Financial Crimes Enforcement Network. (2023, October 14.23). *Proposal of Special Measure Regarding Convertible Virtual Currency Mixing, as a*
15. *Class of Transactions of Primary Money Laundering Concern*. Federal Register.
16. <https://www.federalregister.gov/documents/2023/10/23/2023-23449/proposal-of-special-measure-regarding-convertible-virtual-currency-mixing-as-a-class-of-transactions>
17. <https://www.federalregister.gov/documents/2023/10/23/2023-23449/proposal-of-special-measure-regarding-convertible-virtual-currency-mixing-as-a-class-of-transactions>
18. Mehmet Ata Sarikatipoğlu, Timur Arif Çapkın, & Fatma. (2015). *Bitcoin: Its Regulation as*

19. *a Virtual Currency and Its Position with Respect to Money Laundering*.
20. Newsroom, T. (2022, December 5). Cybercrime Expected To Skyrocket in Coming
21. Years (infographic). *ProtoThema English*.
22. <https://en.protothema.gr/2022/12/05/cybercrime-expected-to-skyrocket-in-coming-years-infographic/>
23. Silk Road (marketplace). (2026). In *Wikipedia*.
24. [https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Silk_Road_\(marketplace\)&oldid=1339965738](https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Silk_Road_(marketplace)&oldid=1339965738)
25. Team, C. (2025, July 15). Italian Carabinieri Leverage Chainalysis to Dismantle Illicit
26. Crypto Exchange. *Chainalysis*. <https://www.chainalysis.com/blog/italian-carabinieri-dismantle-illicit-crypto-exchange-2025/>
27. TRM Labs. (2026). *Крипто гэмт хэргийн тайлан*. , <https://www.trmlabs.com/reports-and-whitepapers/2026-crypto-crime-report>, 2026 оны 2 сарын 19-ны өдөр үзэв.
28. *U.S. Treasury Sanctions Notorious Virtual Currency Mixer Tornado Cash*. (2025,
29. December 23). U.S. Department of the Treasury. <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0916>
30. Veiga, N. S. da. (2025). *Anti-Money Laundering Enforcement and Compliance Trends around the World*. DLA Piper.
31. <https://www.dlapiper.com/insights/publications/2025/11/anti-money-laundering-enforcement-and-compliance-trends>
32. Ж, У. (2025). *Мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд банк, санхүүгийн байгууллагын оролцоо түүний эрх зүйн зохицуулалт, харьцуулсан судалгаа*.
33. М, Т. (2025). *Виртуал хөрөнгийг эрх зүйн үүднээс тодорхойлох нь (Криптовалютын жишээн дээр)*. 3.
34. ОУВС. (2023). *Assessing Macrofinancial Risks from Crypto Assets* (WP/23/214). , <https://www.imf.org/-/media/files/publications/wp/2023/english/wpica2023214-print-pdf.pdf>,
35. ЦЗХ. (2021). *Мөнгө угаахтэй тэмцэх-Асуулт 50*.
<https://frc.mn/resource/frc/Document/2021/05/27/Intax>
36. ФАТФ, *Виртуал хөрөнгө*. (2019). <https://www.fatf-gafi.org/en/topics/virtual-assets.html>

ДЭЭРЭМДЭХ ГЭМТ ХЭРЭГТЭЙ ТЭМЦЭЖ ИРСЭН МОНГОЛЫН ХУУЛЬ ЦААЗЫН ТҮҮХЭН УЛАМЖЛАЛ

FROM RAPE TO PREMEDITATED CRIME DISTINGUISHING CHARACTERISTICS

Б.Нямдаваа

ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн

*Эрүүгийн эрх зүй, криминологийн
тэнхимийн багш, цагдаагийн ахмад*

B.Nyamdawa

Lecture at the Department of Criminal Law and Criminology,

Police School of the Law Enforcement University

of Mongolia, Police Captain

Хураангуй: Монголын хууль цаазын түүхэн уламжлалыг судлах нь тухайн үеийн нийгэм, улс төр, эрх зүйн орчны онцлогийг танин мэдэх, түүхэн хөгжлийн явцад бий болсон эерэг туршлага, ололтыг уламжлан хөгжүүлэх, алдаа дутагдлыг давтахгүй байх ач холбогдолтой юм. Мөн ард түмний зан заншил, уламжлалд суурилсан эрх зүйн зохицуулалтыг орчин үеийн хууль тогтоомжтой уялдуулан авч үзэхэд чухал ач холбогдолтой байдаг.

Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд дээрэмдэх гэмт хэргийн эрх зүйн зохицуулалт Монголын хууль цаазын түүхийн янз бүрийн үед хэрхэн хуульчлагдаж ирсэн өөрчлөлт, хөгжлийг одоо хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй эрүүгийн хуультай харьцуулан шинжилсэн болно. Судалгааг түүхэн харьцуулалтын аргаар гүйцэтгэж, дээрэмдэх гэмт хэргийн эрх зүйн зохицуулалт нь тухайн цаг үеийн нийгмийн харилцаа, гэмт хэргийн үйлдлийн арга, шалтгаан нөхцөлтэй хэрхэн уялдан өөрчлөгдөж ирснийг тодорхойлохыг зорив.

Судалгааны ажлын шинэлэг тал нь дээрэмдэх гэмт хэргийн эрх зүйн зохицуулалтыг Монголын хууль цаазын түүхэн уламжлалтай уялдуулан цогцоор нь авч үзэж, түүний хөгжлийн зүй тогтол, чиг хандлагыг тодорхойлон дүгнэж, цаашдын эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгоход чиглэсэн санал, дүгнэлтийг боловсруулсан явдал юм.

Abstract: Studying the historical traditions of Mongolian legal codes is important for understanding the social, political, and legal characteristics of different historical periods, as well as for inheriting positive experiences and achievements while avoiding the repetition of past shortcomings. It also provides an opportunity to learn from the customs and traditions of the Mongolian people and to consider the relationship between legal traditions and modern legal reforms.

Within the framework of this research, the legal regulation of the crime of robbery has been examined by analyzing how it has been codified and developed throughout different periods in the history of Mongolian legal traditions and by comparing it with the currently effective Criminal Law. The study was conducted using a historical-comparative approach, aiming to identify how the legal regulation of robbery has evolved in accordance with the methods, causes, and conditions of criminal activity in different historical contexts.

The novelty of this research lies in its comprehensive analysis of the legal regulation of robbery in connection with the historical development of Mongolian legal traditions. Based on this analysis, the study identifies development patterns and future trends, and presents conclusions and recommendations aimed at improving legal regulation in this area. **Түлхүүр үгс:** Булаах, дээрэмдэх, гэмт хэргийн зүйчлэл, эрүүгийн хууль, шүүх цаазын бичиг

Keywords: Take down, robbery, the qualification of crime, criminal law, writs of execution.

Оршил. “Дээрэмдэх” гэмт хэрэг нь өмчлөх эрхийн эсрэг бусад гэмт хэргээс бүрэлдэхүүний шинжээрээ онцлог, хүний өмчлөх эрх төдийгүй амь нас, эрүүл мэндэд, давхар халддаг нийгмийн хор аюулаар их, хүнд гэмт хэрэг тул энэхүү гэмт хэргийг эрүүгийн хуульд

оновчтой тодорхойлох, зүйчлэлийн асуудалд анхаарал хандуулах, эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох чиглэлээр эрдэм шинжилгээ, судалгааны эрэл хайгуул хийх шаардлагыг үүсгээд байна.

Судалгааны объект: Дээрэмдэх гэмт хэргийн эрх зүйн зохицуулалтын уламжлал, энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэж буй үйл ажиллагаа, түүнтэй холбоотой нийгмийн харилцаа, эрх зүйн орчин энэхүү судалгааны ажлын объект болно.

Судалгааны зорилго: Дээрэмдэх гэмт хэргийн эрх зүйн зохицуулалтын түүхэн хөгжлийг өнөөгийн нөхцөл байдалтай уялдуулан судлах замаар эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгоход чиглэсэн санал, зөвлөмж гаргахад судалгааны ажлын зорилго оршино. Энэхүү зорилгыг хэрэгжүүлэхийн тулд судалгааны ажлын объект, судлах зүйлтэй холбоотойгоор дараах зорилтуудыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Монгол улсын үе үеийн эрүүгийн хууль, эрх зүйн баримт бичгүүдэд дээрэмдэх гэмт хэргийг хэрхэн хуульчилж байсан уламжлалыг судлах.

2. Одоо хүчин төгөлдөр үйлчилж буй Эрүүгийн хуульд дээрэмдэх гэмт хэргийг хэрхэн хуульчлах болсон, түүний эрх зүйн шинжийг тодорхойлох.

3. Дээрэмдэх гэмт хэрэгтэй тэмцэж буй практик орчин, гэмт хэргийн эрх зүйн зохицуулалтын ангилал, манай улсын эрх зүйн зохицуулалтын уялдаа холбоог судлах.

Сэдвийг судалсан байдал: Дээрэмдэх гэмт хэргийн талаар эрдэмтэн, судлаач С.Жанцан, Ж.Эрдэнэбулган, С.Жалан-Аажав, Ш.Гаадамба, Э.Авирмэд, Г.Совд, Д.Адьяабазар нар өөрсдийн ном, сурах бичиг, эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, нийтлэлдээ тайлбарлан бичсэн байна. Судалгааны ажлын хүрээнд Дотоод хэргийн их сургуулийн магистр Н.Болдбаяр 2002 онд “Бусдын эд хөрөнгийг дээрэмдэх гэмт хэргийн эрүүгийн эрх зүй, криминологийн асуудал” сэдвээр магистрын зэрэг хамгаалсан ажил, Дотоод хэргийн их сургуулийн магистр П.Батбаатар 2009 онд “Бусдын эд хөрөнгийг дээрэмдэх гэмт хэргийг нотлох ажиллагаа” сэдвээр магистрын зэрэг хамгаалснаас өөрөөр судалгааны ажил бичигдээгүй байна.

Үндсэн хэсэг. Монгол улс нь төр, хууль цаазын баялаг уламжлалттай улсын нэг бөгөөд эрх зүйн шинэтгэл хийж буй үед хууль зүйн шинжлэх ухааны суурь асуудлуудын нэг болсон гэмт хэргийн хэм хэмжээний талаар хууль цаазын түүхэн уламжлалыг судлах нь нэн чухал юм. Энэ талаар италийн нэрт соён гэгээрүүлэгч Чезаре Бекариа: “Аливаа ёс, уламжлал анхдагч эх сурвалжаасаа холдох тусам баттай болоод эргэлзээгүй байдлаа алддаг болох нь эрүүл ухаан хийгээд туршлагаасаа харагддаг” (Ч.Бекариа, 2007, хууд. 5) гэж шавь нартаа сургамжилж байжээ.

Тийм учраас 2015 оны эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.2 дугаар зүйлд заасан дээрэмдэх гэмт хэргийн тухайн ойлголтыг Монгол улсын эртний, дундад, орчин үеийн түүхэн эх сурвалж бичиг, шүүх цаазын бичиг, эрүүгийн хуулиудад хэрхэн хуульчилж ирсэн талаар судлах, улмаар практикт хэрхэн ойлгож хэрэглэж байсан уламжлалт, дэвшилттэй зохицуулалтыг өвлөн хэрэгжүүлэх нь онол практикийн ач холбогдолтой.

Монголын төрт ёсны үзэл, хууль цаазын сэтгэлгээ бол 2000 гаруй жилийн түүхтэй, Монгол улсын түүхэн хөгжил дэвшил, мандал буурлын үр дагавар юм. Монголд овгийн байгуулал задран унаж баян хоосны ялгаа илэрч, овог аймгууд нэгдсээр байв. Энэ сацуу овог аймгийн ахлагч, зонхилгогч нар эрх мэдлээ бэхжүүлж, улмаар хөрш аймгууд нийлж нэгдсээр суурьшсан улс гүрнийг уулгалан довтолж олз ашиг хайх нь тэдний эрмэлзэл болсон байна. “Дээрмийн аян дайнаар олзолж авсан эд юмс, хүн ард, овгийн ахлагч зонхилгогчид, тэдний шадар дайчин эрсийн гарт хуримтлагдаж баячууд сурвалжтангууд” (Э.Авирмэд, Д.Дашцэдэн, Г.Совд, 1997, хууд. 5) болж байлаа. Дээрх хүчин зүйлүүдээс шалтгаалж МЭӨ III зууны үед Монголын нутагт анхны төрт улс Хүннү гүрэн байгуулагдсан ба Хүннү гүрэн нь хууль цаазын арвин уламжлалтай билээ.

Хүннүгийн хууль овгийн байгууллагаас уламжлалттай гол төлөв хориглох заншилд

тулгуурласан хэв хуулийн шинжтэй бичигдмэл бус хууль байв. Хүннү нарын дараа Монголын нутагт Тоба, Сяньби, Нирун, Түрэг, Уйгар, Кидан зэрэг төрт улсууд нь өөрсдийн онцлог шинжийг тусгасан хэв хуулиудыг даган мөрдөж байв. Тухайлбал МЭӨ VIII-IX дүгээр зуунд Монголын нутагт Уйгарын төрт ёс ноёрхож хууль цаазын уламжлалыг ихээхэн хөгжүүлсэн бөгөөд дээрх улсуудын хууль цаазуудад “Хэн нэг хүн өөр хүний эзэмшхүүн газар дээр илэрхий хулгай дээрэм хийвэл түүнийг уг дуугүй алдаг” (Э.Авирмэд, Д.Дашцэдэн, Г.Совд, 1997, хууд. 8) байв гэж тусгасан байна.

Монголын хууль цаазын томоохон эх сурвалжийн нэг бол Монголын нууц товчоо бөгөөд энэ XI-XIII зууны үед Монгол нутагт байсан олон ханлиг буюу хамаг монголын үед хамаарна. Энэ нь Монголын нэгдсэн тулгар төрийн өмнөх үеийн төр ёс, хууль цаазын асуудал юм. Эрүүгийн хууль цаазтай холбогдолтой зүйл бол хулгай, дээрэм зэрэг тодорхой төрлийн гэмт хэргийн тухай Монголын нууц товчооны 90 дүгээр зүйлд “Тэмүжиний гэр бүлийн найман шарга агтыг харсаар байтал дээрэмдэн явсан” (Ш.Гаадамба, Монголын нууц товчоо, 1991, хууд. 52), мөн 128 дугаар зүйл “Жөчи Дармалагийн адууг Тайчир дээрэмдэн одов, Жөчи Дармала хойноос нь нэхэж шөнө Тайчирын нурууг хуга харван адуугаа буцаан авав” (Ш.Гаадамба, Монголын нууц товчоо, 1991, хууд. 81), тухай дурдсан байдаг ба “нууц товчоонд бичсэнээс үзвэл XII, XIII зууны үед монголчуудад дээрэм, хулгайн хэрэгт оногдуулах тодорхой ял байсан эсэх нь мэдэгдэхгүй байна. Харин дээрэмдүүлсэн буюу хулгайд алдсан зүйлээ нэхэн хөөж биет байдлаар эргүүлэн олж авах зэрэг өөрөөр хэлбэл харилцан дээрэмдэж, хулгайлалцах заншлын хууль зүйн хэм хэмжээ монгол аймгуудын дотор нилээд дэлгэрэнгүй байсан” (Э.Авирмэд, Д.Дашцэдэн, Г.Совд, 1997, хууд. 11) бололтой.

Чингис хаан Монголчуудын өнгөрсөн болон тухайн үеийн түүхэн туршлагыг гүнзгий судалж сэтгэлдээ тээж явсаар монгол үндэстний олон овог аймгийг өөрийн эрхэндээ бүрэн оруулан авч Монголын нэгдсэн их тулгар төр улсыг үндэслэж байгуулахдаа улсынхаа төрийн байгуулал болон их цэргийн бүтэц зохион байгуулалтад аравтын тогтолцоо болон улсын хууль цаазыг тогтоохдоо өмнөх үеэс уламжлал болгон авах зүйлийг өвөрмөц нөхцөл байдалд тохируулан хууль зарлиг дүрэм, сургаалиа нарийвчлан боловсруулан хэрэгжүүлэх арга хэмжээ авч байжээ. Чингис хаан их засаг хуулийг анх удаа 1189 онд, дараа 1206 онд буюу Чингис хаан их ор суух үед хуралдуулсан хуралдаанаар батлан тунхаглажээ. Чингис хаан тэр цагт хуучин хуулиудыг тэр бүр үүнээс хойш даган мөрдөж болохгүй тул урьд эдүгээгийн хуулиудыг хянан хэлэлцэж шинэчлэн тогтоох нь зүйтэй гэж үзжээ. Энэ үйл явдлын дараа 1210 он, мөн 1218 онд тус тус хийлгэсэн хоёр удаагийн хуралдаанаар Их засаг хуульд дахин нэмэлт өөрчлөлт оруулах асуудал хэлэлцэж гаргасан зүйлээс уг хууль анхлан бүрдэл болсон тухай Персийн түүхч Рашид-Ад-Дин өөрийн зохиолдоо тэмдэглэжээ. Их засаг хуулийг Чингис хааны дараа түүнийг залгамжлан хаан сууж байсан Өгөөдэй, Гүюг, Мөнх хааны үеийг дуусталх хугацаанд журамлан дагаж улс орны доторхи аливаа хэргийг шийдсээр иржээ.

Их засаг хуульд “Ямар нэгэн хүн тэд нарын нутаг дэвсгэр дээр булаан дээрэмдэх буюу илээр хулгайлж байхыг олж мэдсэн байвал түүнийг огт найр тавихгүйгээр алж орхино” (Монголын хууль тогтоомжийн түүхэн эмхэтгэл нэгдүгээр боть 1206-1910 он, 2010, хууд. 39) мөн “.... хэн нэг нь нөгөөгөө гомдоохгүй, хүчтэй нь чадалгүйгээрээ хүчээ шалгаж юугий нь ч булаан авж болохгүй гэжээ” (Монголын хууль тогтоомжийн түүхэн эмхэтгэл нэгдүгээр боть 1206-1910 он, 2010, хууд. 35) мөн цэрэг хөдөлсөн үед цэргийн олсон хүн, мал, бусад эд таваар нь тус тус тэрхүү цэргийнх болох бөгөөд тэр цэргийг харьяалах дарга захиран хурааж авахыг цаазлах бөгөөд ялд унагах буюу айлган сүрдүүлэн дээрэмдэхийг цаазламуй (Монголын хууль тогтоомжийн түүхэн эмхэтгэл нэгдүгээр боть 1206-1910 он, 2010, хууд. 37) гэж тус тус дээрэмдэх гэмт хэргийн хэм хэмжээ тусгагдсан байна.

Чингис хааны Их засаг хуулийн дараа залган үйлчилж байсан Монголын хууль цаазын дорвитой дурсгалт бичиг бол Их Юань гүрний нэвтэрхий хууль юм. Их засаг хууль нь Чингис хаан шууд өөрөө гаргасан зарлиг, тушаал, цаазуудаас бүрдэж байсан Юань улсын нэвтэрхий

хууль нь Чингис хааныг залгамжлагч хаадуудаас гарсан хуулиудаас бүрдэж байсан. Юань гүрний нэвтэрхий хууль нь зарлиг бичгийн 94 зүйлтэй, дүрэм зүйл нь 1151 зүйлтэй, таслах дүрэм нь 717 зүйлээс бүрддэг ба их-муу гэсэн заалтуудад өвгөдийн хүүрийг ухах, эд юм хулгайлах, дээрэмдэх, худал зэргийг оруулдаг байсан байна. Мөн гэмт этгээдийн хулгайлсан, дээрэмдсэн, залилсан, булаасан эд зүйлийг хүний амьжиргаанд хэрэглэгдэх шинжээр нь ангилж ялыг ялгамжтай оногдуулж байжээ.

Монголын хууль цаазын ач холбогдол бүхий сурвалж бичиг бол XVI зуунаас XVII зууны 40-өөд он хүртэлх хугацаанд халхын 4 хошуу, 6 хошуу, 7 хошууны ноёдын 18 удаагийн чуулганаар хэлэлцэж тогтоосон 18 цаазын цогц юм. Энэ 18 цаазын дотор заасан гэмт хэргүүдэд нутаг ус эзэмших, эдлэх эрхийн, мал адгуусын илэрхий хулгай, битүү хулгай, уулга дээрмийн зэрэг өмчлөх, эзэмших эрхтэй холбоотой олон хэрэг байдаг. Тухайлбал усан үхэр жилийн өчүүхэн цааз /1613 он/-д “Аль ноёд хураасан отогоо эвдвээс тэр гучин адуу авах болов. Тэр гучин адууг ноёд булааж авбаас дөрвөн хошуунд мэдүүлж хошууны хоёр элч эчиж гучин адуу авж өгөөд тэр элч хошоод морь автугай. Гурван үе автал эс зайлбаас захаас зайд адуу авч дөрвөн хошуугаар булааж хувааж авах болов. Тэр адууг харц хүн булааж авбаас холбоо авах болов” (Монголын хууль тогтоомжийн түүхэн эмхэтгэл нэгдүгээр боть 1206-1910 он, 2010, хууд. 92) мөн модон барс жилийн намрын цааз /1614 он/ “Дээрэмдсэн хүн хөнөөсөн адуугаа ноёнд эс өгвөөс бүгдийг нь авъя гэсэн байдаг ба бусдын эд хөрөнгийг дээрэмдэх гэмт хэргийг хүндэд тооцож, дээрэмчнийг харсан хүн зар эс өгвөөс 3 ес өг” (Э.Авирмэд, Д.Дашцэдэн, Г.Совд, 1997, хууд. 11) хэмээнээс үзвэл дээрмийн гэмт хэргийг мэдсээр байж үл мэдээлэн, нуун далдалсан бол торгох ял шийтгэж байсан байна.

XVII зууны үед монголд бутрал болсны уршгаар зүүн баруун монголын феодал эзэд өөр хоорондоо тэмцэлдэж улс орон гүнзгий хямрал учирч үндэсний төр улс бутрах аюулд орсон байв. 1640 оны 08 дугаар сарын эхээр 120 зүйлтэй Монгол-Ойрадын хууль батлагдсан ба уг хуулийн заалтуудаас үзвэл хүний амьжиргааны хэрэгслийг хулгайлах, бусдын эд юмсыг эзнийнх зөвшөөрөлгүй худалдах зэргийг өмчийн эсрэг гэмт хэрэгт оруулан тооцсон байдаг. Тус цаазад “Дээрэм хүнийг үзэж байж эс хэлэхүл малыг нь хагаслая” (Э.Авирмэд, Д.Дашцэдэн, Г.Совд, 1997, хууд. 11) гэж тусгагдсан нь дээрмийн гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг мэдсээр байж үл мэдээллэсэн хүнийг торгохоор зааж байжээ. Манжийн ноёрхлын үед монгол орон халх журам үйлчилж байсан. Халх журам бол Монголын түүхийн болон хууль цаазын нэн чухал түүхэн баримт бичиг мөн... Монголын хууль цаазын шилдэг нь буюу нь гэж энэ хуулийн талаар дорвитой судалгаа хийсэн доктор С.Жалан-Аажав өндөр үнэлсэн байдаг. (С.Жалан-Аажав, 1995, хууд. 3)

Халх журмыг Монгол Манжид эзлэгдсэнээс хойш 18 жилийн дараа буюу 1709-1795 оны хооронд халхын ноёд, төр, шашны том зүтгэлтнүүд 20 гаруй удаа цугларан хуралдаж, хэлэлцэж тогтоосон гэдэг.

Халх журмын хулгайн цааз хэмээх 2 дугаар бүлэгт дээрмийн гэмт хэргийн талаар хуульчлан заасан байдаг. Уг бүлгийн 52 дугаар зүйлд “Дээрэмчнийг үзээд эс зарлавал нэг ест, зар талсаад дээрэмчин мал булаах ба хүн албал зар таслагч хүн гурван ест, хэн нэгэн хүн хулгай дээрэмд цохилт сайн хийвээс шан хайрла” (С.Жалан-Аажав, 1995, хууд. 21) мөн “Бас хэн хүн дээрэм хулгайчийг морио орхиод хөтөлгөөгүй нэхвээс хөлт. Ноён хүнд сонсгосон атлаа хүн илгээвээс ест. Муу хүнийг нэг муу уналгатай хөтөлгөөгүй нэхвээс ест. Муу хүнийг нэг муу уналгатай хөтөлгөөгүй илгээвээс тавтаар торгохоор” (С.Жалан-Аажав, 1995, хууд. 22) заасан байдаг. Дээрхи заалтуудаас үзвэл дээрмийн гэмт хэргийг илрүүлж, таслан зогсоосон хүнийг шагнаж урамшуулдаг, өөгшүүлсэн, нуун далдалсан хүнийг торгох ялаар шийтгэдэг байсан байна.

Мөн 35 дугаар зүйлд “Илт хулгай дээрэм хийж баригдсан хүнийг хэдэн хулгайч байсан бүгдийг нь 80 ташуурдаж, 2 гарыг нь хавсарч төмрөөр бутуйвчлан хадаад 1 жил болсон хойно малын эзний ноёд тушааж тавья, 2 дахиж хулгай, дээрэм хийсэн хийж баригдсан хүнийг 2

жил болсон хойно мөнхүү тэр ёсоор хадаж бүү тавь” (С.Жалан-Аажав, 1995, хууд. 22) мөн 273 дугаар зүйлд “Аливаа илт хулгай дээрэм хийсэн хүнийг дээдийн хуучин цаазын ёсоор алаад гэр мал ба эм хүүхэд сэлтийг цөм малын эзэнд өгье. Бас дүү хулгайчаас гурван ес мал авч, малын эзэнд өгөөд 100 ташуур жанч” (С.Жалан-Аажав, 1995, хууд. 18) гэж заасан эдгээр заалтуудаас харахад давтан удаагийн үйлдэл, бүлэглэн дээрэм хийсэн үйлдлүүдийг хүндрүүлэх нөхцөл байдал гэж үзэн ял шийтгэл оноодог байжээ. Энэ одоогийн хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж үйлчилж байгаа эрүүгийн хуулинд заасантай адил хүч хэрэглэж дээрэмдэх гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг зааж ял шийтгэл оноож байсан байна.

Богд хаант Монгол улсын үед боловсруулсан Зарлигаар тогтоосон Монгол улсын хууль зүйлийн бичгийн 50-52 дугаар дэвтэрт “бусдын эд хөрөнгийг хулгайлах, булаах, дээрэмдэх, залилан мэхлэх, завших, үрэгдүүлэх зэрэг хэлбэрээр ашиглан шамшигдуулах гэмт хэргүүдийн талаар дурьдсан байх ба **Илтгэд булаах гэдэг нь** аливаа хүн олныг хоргоож цэргийн зэвсгийг барьж гэгээн өдөр замд тосож булааж.... харанхуй шөнө гэрэл илт барьж нүүр тургиж гэрт орж эд юмыг нэгжих уулгалах үнэхээр хүнийг алах ба гал тавих ...” (Монгол улсын эрүүгийн хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал 1911-2009, 2011, хуудсд. 47-48) гэх зэргээр дээрмийн гэмт хэргийн объектив талын зэвсэг хэрэглэн, амь биед аюултайгаар довтлох үндсэн шинжийг тодорхой зааж байсан байна.

1921 онд ардын хувьсгал ялснаар хуучин төрийн байгууламжийг устгаж хууль цаазыг шинэчлэх шаардлага нийгмийн зүй тогтлын дагуу үүсэж бий болжээ.

МАН-ын Төв хорооны тэргүүлэгчдийн VII хурлын тогтоолоор “Үндсэн хуулийн төслийг хянан зөвшөөрч, улмаар түүнийг зарим үл зохиолдох утга, үг үсгийг шинэчлэн залруулан засамжлахаар гишүүдэд хүргүүлж гүйцэтгүүлэхээр тогтсон байна.” (Монгол улсын Үндэсний төв архив. Ф-1. Т-2 х/н-81.1 дэвтэр, 1921, хууд. 204)

Улсын анхдугаар их хурал 1924.11.08-нд нээгдэж улс орны тулгамдсан олон асуудал шийдвэрлэсний дотор тус улсын анхны үндсэн хуулийг 1924.11.26-нд санал нэгтгэйгээр батлан гаргаж хувьсгалын ялалтыг хуульчлан бэхжүүлж, ард түмний ардчилсан эрхийг тунхаглан зарлаж өгсөн нь хувьсгалт эрүүгийн эрхийн үндсэн бааз гол эх сурвалж болсон юм.

1926.01.15-нд Монгол улсын анхны Эрүүгийн хууль буюу Шүүх цаазын бичгийн ерөнхий ангийг 7 бүлэг 40 зүйлтэйгээр, мөн оны 10 дугаар сарын 21-нд тусгай ангийг 24 бүлэг 187 зүйлтэйгээр батлан гаргаж хэрэгжүүлсэн энэ түүхэн мөчөөс эхлэн Монгол улсын нийгэм дэх эрүүгийн эрх зүйн харилцааг бие даасан Эрүүгийн хуулийн хэм хэмжээгээр зохицуулах болсон нь түүхэн ач холбогдолтой үйл явдал юм. (Адьяабазар, 1998, хууд. 7)

Шүүх цаазын бичгийн 212 дугаар зүйлд “буу зэвсэг хэрэглэн бусдын эд юмыг хүчирхэн дээрэмдсэнийг 3-7 жил гянданд хорихоос гадна хэрэг зэвсэг хэрэглэн олон хүнийг нэвтрэх зам сүвийг тосож эд юмыг дээрэмдэх эсвэл 3-аас дээш тооны хүмүүс бүлэглэн зэвсэг хэрэглэн дээрэмдэх аваас 7-10 жил хүртэл гянданд хорино, хэрэв хүнийг албал цаазаар авбал зохионо.” (Адьяабазар, 1998, хууд. 32) Энэ заалт нь бусдын эд хөрөнгийг дээрэмдэх гэмт хэргийн хүндрүүлэх болон онц хүндрүүлэх бүрэлдэхүүнийг хуульчлан тусгасан байна. Монгол орныг капиталист бус замаар хөгжүүлэх талаар МАХН-ын V, VI их хурлуудаас дэвшүүлсэн зорилтыг шийдвэрлэх, улс оронд бий болсон дотоод гадаад байдал, хурцадмал байдлыг намжаах чухал нөхцөл болох хувьсгалт хууль ёсыг улам бэхжүүлэх, аливаа дайсагнасан үйл ажиллагааны эсрэг үр дүнтэй тэмцэл явуулах зорилгоор хууль цааз, тэр тусмаа эрүүгийн хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгож, түүнд тухайн үед дэвшигдэн гарч ирсэн нийгэм-улс төр, эдийн засгийн шаардлагыг аль болох бүрэн устгах шаардлага зүй ёсоор тулгарсан байна. Ийм учраас 1929 оны 09 дүгээр сарын 23-ны Засгийн газрын 30 дугаар хурал, Улсын XIV бага хурал, Шүүх цаазын бичгийг шинэчлэн найруулж батлан мөрдөж эхэлснээр 1926 оны шүүх цаазын бичиг хүчингүй болсон байна.

1929 оны шүүх цаазын бичгийн 214 дүгээр зүйлд “Буу зэвсэг хэрэглэн бусдын эд хөрөнгийг хүчирхэн дээрэмдсэнийг 3-7 жил хүртэл хугацаагаар хорихоос гадна олон хүний

нэвтрэх зам сүвийг тосож эд юмыг дээрэмдэх буюу 3-аас дээш тооны хүмүүс зэвсэг хэрэглэж бүлэглэн дээрэмдэх аваас 7-10 жил хүртэл хугацаагаар хоримой, хэрэв хүндэтгэх зүйл авбаас буудан албал зохино.” (Адьяабазар, 1998, хууд. 33)

1926 оны шүүх цаазын бичигт “хүн албал цаазаар авна” гэж заасан бол 1929 оны шүүх цаазын бичигт “хүндэтгэх зүйл авбаас буудан албал зохино” гэжээ. Тус цаазын ерөнхий ангийн 31 дүгээр зүйлд заасан тайлбарыг үзвэл “хүндэтгэх зүйл гэдэгт туйлын харгис хатуу арга хэрэглэсэн, хувийн ашгийг хичээсэн, эртнээс санаатайгаар бусдад ямар гэм хорлол болохыг мэдсээр байж үйлдэх гэх нөхцөлүүдийг ойлгоно” хэмээн тайлбаржээ. Мөн хүний амь хохирсон бол хүндэтгэх зүйл болно.

Цаг үеийн шаардлага нийгмийн хөгжлийн зүй тогтлын дагуу шинэ шүүх цаазын бичгийн ерөнхий ангийг 1934 оны 05 дугаар сарын 04-нд Сайд нарын зөвлөлийн хурлаар хэлэлцэж мөн сарын 24-нд Улсын бага хурлын тэргүүлэгчдийн газраас 6 бүлэг 41 зүйлтэйгээр, тусгай ангийг 8 бүлэг 113 зүйлтэйгээр нь 1934 оны 08 дугаар сарын 24-нд Сайд нарын зөвлөлийн хурлаар хэлэлцэж мөн оны 10 дугаар сарын 08-нд Улсын бага хурлын тэргүүлэгчдийн газраас тус тус батлан гаргажээ.

1934 оны шүүх цаазын бичгийн 7 дугаар бүлгийн 141 дүгээр зүйлд зааснаар “Бусдын эд хөрөнгийг уул эзэн хүний нүдний өмнө илтээр хулгайлж дээрэмдэн авсан бол 1-5 жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэвэл зохино. Мөнхүү илтээр хулгайлж дээрэмдэх явдлыг хэд хэдэн хүмүүсээс бүлэглэн үйлдсэн бол, уул хохирсон хүнийг хүнд гэмтээн тахир дутуу болгох ба үхүүлсэн бол 3-10 жил хүртэл хугацаагаар шийтгэвэл зохино. Мөнхүү явдлуудыг зэвсэг барьж дайран довтолж уулгалан булаасан бол 5-н жилээс доошгүй хугацаагаар хорих ял шийтгэвэл зохих хэрэв тухайн онц хүндрүүлэх учир шалтгаан байвал буудан алах ял шийтгэвэл зохино”. (Адьяабазар, 1998, хууд. 65) гэж заасан байдаг. Дээрх заалтуудаас үзвэл бусдын эд хөрөнгийг дээрэмдэх гэмт хэргийн үндсэн болон хүндрүүлэх, онц хүндрүүлэх бүрэлдэхүүнийг хуульчилсан бөгөөд энэ гэмт хэргийг давтан үйлдсэн, хүнийг хүнд гэмтээсэн тахир дутуу болгосон, үхүүлсэн бол онц хүндрүүлж үзэхээр заасан ба онц хүндрүүлэх учир шалтгаанд буудан алах ял шийтгэнэ хэмээсэн боловч онц хүндрүүлэх учир шалтгаанд чухам юу хамаарахыг шүүх цаазын бичигт тусгайлан заагаагүй байна.

1940 онд хуралдсан МАХН-ын X их хурлаас төрийн байгууллагын үйл ажиллагааг хөнгөн шуурхай болгох, нийгмийн амьдралд гарсан шинэ өөрчлөлт, шаардлагыг тусган БНМАУ-ын Үндсэн хуулийг өөрчлөн зохиож, түүнтэй уялдуулан бусад хууль тогтоомжуудыг боловсронгуй болгох, хууль ёс, улсын сахилгыг бэхжүүлэн ард иргэдийн эрхийг элдэв хэлбэрийн халдлагаас хамгаалах явдлыг хувьсгалын зорилтыг хэрэгжүүлэх нөхцөл гэж үзсэн байна. 1940 оны 06 дугаар сарл хуралдсан VIII их хурал БНМАУ-ын шинэ үндсэн хуулийг шинэчлэн баталж улмаар 1942 оны 01-р сарын 17-нд Улсын XXV бага хурлаас эрүүгийн хуулийн ерөнхий ангийг 6 бүлэг, 54 зүйл, тусгай ангийг 10 бүлэг 165 зүйлтэйгээр батлан гаргажээ.

1942 оны эрүүгийн хуулийн 176 дугаар зүйлд зааснаар “Нэгэн хүнээс бусдын эд хөрөнгийг эзнийг нь байсаар байтал дээрэмдэх гэмт хэргийг хүчин хэрэглэхгүйгээр анх үйлдсэн бол таван жил хүртэл хугацаагаар хорьж шийтгэнэ.” Эдгээр явдлыг давтан гаргасан буюу удаа дараа үйлдсэн эсвэл хэсэг бүлэг хүмүүс бүлэглэн үйлдсэн, хүчин хэрэглэсэн байвал таван жилээс доошгүй хугацаагаар хорьж шийтгэнэ. Эдгээр явдлыг үйлдэхдээ хүчийг хэрэглэж хүнд шарх учруулсан, эрэмдэг зэрэмлэг болгосон амийг нь сүйтгэсэн байвал хуулийн дээд хэмжээ буудан алах ял шийтгэж хөрөнгийг хурааж харин хөнгөтөх шалтгаан байвал арван жил хорьж хөрөнгийг хураана.” (Адьяабазар, 1998, р. 139) Дээрх заалтаас үзвэл 1942 оны эрүүгийн хуульд тусгасан дээрэмдэх гэмт хэргийг удаа дараа буюу давтан үйлдсэн бол эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэж, эд хөрөнгө хураах ялыг нэмэгдэл ялын шинжтэй оногдуулахаар заасан нь урьд шүүх цаазын бичгээс онцлог юм.

Мөн хуулийн 45 дугаар зүйлд “ямар нэг ял оногдуулахдаа хүндэтгэн үзэх шалтгаануудад

бүлэглэн нийлж үйлдэх, дээрэм хийх дахин гэмт хэрэг үйлдэх” (Адьяабазар, 1998, р. 113) зэргийг ойлгохоор тогтоосон байдаг. Мөн хуулийн 76 дугаар зүйлд “нэгэнт дээрэмдсэн буюу бэлтгэж байгаа явдлыг мэдсээр атал энэ тухай мэдэгдэхгүй байвал гурван жил хүртэл хугацаагаар хорино” гэжээ.

БНМАУ-ын Их хурлын дөрөв дэх удаагийн сонгуулийн анхдугаар чуулган 1960 оны 07 дугаар сарын 06-нд манай улсын түүхэн дэх гурав дахь Үндсэн хуулийг батлан гаргав. Энэ суурь хуульдаа Эрүүгийн хуулийг нийцүүлэн боловсруулж 1961 оны 1-р сарын 31-нд АИХ-ын II чуулганаар баталж, мөн оны 4-р сарын 1-нээс дагаж мөрдсөн түүхтэй. Энэ хуулийн ерөнхий анги 5 бүлэг, 44 зүйлтэй, тусгай анги нь 11 бүлэг 221 зүйлтэйгээр батлагджээ.

1961 оны эрүүгийн хуулинд өмчийн эсрэг гэмт хэргийг социализмын бүтээн байгуулалттай холбон “Социалист өмчийн эсрэг гэмт хэрэг” гэж тусгай бүлэг болгон өөрчилжээ. Энэ хуулиар өмчийн эсрэг гэмт хэрэг болох дээрэмдэх гэмт хэргийг 10-р бүлэг болох “нийгмийн аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журам, ард иргэдийн эрүүл мэндийн эсрэг гэмт хэрэг”-т хуульчилсан.

1961 оны эрүүгийн хуулийн 168 дүгээр зүйлд зааснаар:

А. Улс олон нийтийн ба иргэдийн амины хөрөнгийг авах зорилгоор хүч хэрэрлэх буюу хүч хэрэглэхээр заналхийлж дайран довтолбол хоёроос арван жил хүртэл хугацаагаар хорьж хөрөнгийн заримыг нь буюу бүглийг нь хураана.

Б. Энэ гэмт хэргийг давтан буюу бүлэглэж эсвэл зэвсэг бусад эд зүйлийг зэвсгийн чанартайгаар хэрэглэж ноцтой хор хохирол учруулсан бол хоёроос таван жил хүртэл хугацаагаар нутаг зааж суулгах буюу суулгахгүйгээр хөрөнгийн заримыг нь буюу бүгдийг нь хураана.

В. Дээрмийн гэмт хэргийг удаа дараа үйлдсэн буюу улс олон нийтийн хөрөнгийг ашиглан шамшигдуулсан /ЭХ-ийн 63-ын б,в/ иргэдийг хөрөнгийг хулгайлсан /ЭХ-ийн 109-ын б,в/ хэрэгт урьд ял шийтгэгдсэн этгээд үйлдсэн эсвэл хүний амь нас хохирсон буюу зэвсэг бүхий бүлэг этгээд үйлдсэн бол хоёроос таван жил хүртэл хугацаагаар нутаг зааж суулгах буюу суулгахгүйгээр арваас арван таван жил хүртэл хугацаагаар хорьж бүх хөрөнгийг хураан цаазаар авна гэж тусгагдсан байна. Дээрх заалтуудаас үзэхэд урьд нь улс, олон нийтийн болон амины эд хөрөнгийг ашиглан шамшигдуулсан хэрэгт ял шийтгэгдсэн этгээд дээрмийн гэмт хэрэг үйлдвэл онц хүндрүүлэн үзэж хариуцлага хүлээлгэхээр заасан ба нутаг зааж суулгах ялыг нэмэгдэл ялын шинжтэй авч байжээ.

1961 оны Эрүүгийн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт орсоор 25 жилийн турш төрийн эрүүгийн бодлогыг хэрэгжүүлэх чухал хэрэгсэл байсан боловч түүний олон хэм хэмжээ гэмт хэрт хэрэгтэй хийх эрүүгийн эрх зүйн тэмцлийн тухайн үеийн шаардлагад илтэд нийцэхгүй болсон, төр, нийгэм, иргэдийн амин чухал олон эрх ашиг эрүүгийн хуулийн хамгаалалтын гадна үлдсэн нь хийдэл үүсэх шалтгаан болсон бөгөөд хууль сахиулах зарим байгууллагын ажилтнууд тэдгээрийг хууль бус ажиллагаандаа ашиглах явдал гарч байсныг 1983 оны МАХН-ын Төв хорооны Улс төрийн товчооны 316 тогтоолд хөдөлшгүй баримттайгаар тэмдэглээд гэмт хэрэгтэй тэмцэх үүрэгтэй хуулиуд тэр тусмаа эрүүгийн хуулийг хоёр жилийн дотор шинэчлэн батлах талаар өгсөн шийдвэр заалтыг хэрэгжүүлэх хүрээнд энэ хуулийг БНМАУ-ын АИХ-ын тэргүүлэгчдийн 1986 оны 12-р сарын 05-ны өдрийн 217 зарлигаар шинэчлэн найруулж, 5 бүлэг 59 зүйлтэй, тусгай анги 13 бүлэг 301 зүйлтэйгээр батлаад 1987 оны 07 дугаар сарын 01-ний өдрөөс дагаж мөрдсөн юм.

1986 оны эрүүгийн хуулийн 124 дүгээр зүйл.Бусдын эд хөрөнгийг булааж ашиглан шамшигдуулах гэсэн заалтад:

1. Бусдын эд хөрөнгийг хүч хэрэглэхгүйгээр булаасан бол таван жил хүртэл хугацаагаар хорих буюу нэг жил хүртэл зургаан сар хүртэл хугацаагаар засан хүмүүжүүлэх ажил хийлгэх, эсхүл гучин мянгаас хоёр зуун тавин мянга хүртэл төгрөгөөр торгох ял шийтгэнэ.

2. Бусдын амь бие, эрүүл мэндэд аюулгүйгээр хүч хэрэглэж буюу давтан, эсхүл урьчилан

үгсэн тохиролцсон бүлэг этгээд булаасан бол долоон жил хүртэл хугацаагаар хорих, эсхүл нэг жил зургаан сар хүртэл хугацаагаар засан хүмүүжүүлэх ажил хийлгэх ял шийтгэнэ.

3. Бусад үлэмж хэмжээний хохирол учруулсан буюу орон байр, агуулах саванд хууль бусаар нэвтэрч булаасан бол дөрвөөс арван жил хүүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

4. Энэ хэргийг зохион байгуулалттай бүлэг этгээд буюу онц аюултай гэмт хэрэгтэн үйлдсэн бол зургаагаас арван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ гэж тус тус заасан байна.

Мөн хуулийн 125 дугаар зүйл. Бусдын эд хөрөнгийг дээрэмдэх гэсэн заалтад:

1. Бусдын эд хөрөнгийг авах зорилгоор иргэдийн амь бие эрүүл мэндэд аюултайгаар хүч хэрэглэж буюу хүч хэрэглэхээр заналхийлж довтолсон гурваас арван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

2. Энэ үйлдлийг урьд бусдын эд хөрөнгийг авах зорилгоор дээрэмдсэн, зандалчилсан бол гэмт хэрэг үйлдсэн этгээд буюу онц аюултай гэмт хэрэгтэн, эсхүл зохион байгуулалттай бүлэг этгээд, түүнчлэн орон байр, агуулах саванд хууль бусаар нэвтэрч хийсэн, уг үйлдлийг хийхдээ зэвсэг буюу бусад зүйлийг зэвсгийн чанартайгаар хэрэглэсэн, эсхүл уг үйлдлийн улмаас иргэдийн бие махбодид хүнд гэмтэл учирсан буюу уг үйлдэл нь бусдын эд хөрөнгийг их хэмжээтэй авахад чиглэсэн бол арваас хорин тав жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ гэж тусгасан байна.

Мөн эрүүгийн хуулийн 199 дүгээр зүйлд зааснаар дээрэмдэх гэмт хэргийг үйлдэхээр бэлтгэж байгааг буюу үйлдсэнийг лавтай сайн мэдсээр байгаад зохих байгууллага албан тушаалтанд мэдээлээгүй бол хоёр жил хүртэл хугацаагаар хорих буюу нэг жил зургаан сар хүртэл хугацаагаар засан хүмүүжүүлэх ажил хийлгэх ял шийтгэнэ гэж заасан байна.

Мөн хуулийн 245 дугаар зүйлийн 3 дах хэсэгт зааснаар галт зэвсэг /ангийн буунаас бусад/ байлдааны галт хэрэгсэл болон тэсэрч дэлбэрэх бодисыг онц аюулай гэмт хэрэгтэн буюу дээрэмдэж ашиглан шамшигдуулсан бол арваас хорин таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ гэж тусгагдсан байна.

Мөн хуулийн ерөнхий ангийн 9 дүгээр зүйлийн 2 дах хэсэгт зааснаар арван дөрвөөс арван зургаа насны этгээд зөвхөн бусдын эд хөрөнгийг хулгайлах, булаах, дээрэмдэх /123, 124, 125 дугаар зүйл/ гэмт хэрэг үйлдсэн бол түүнд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ.

Мөн хуулийн ерөнхий ангийн 51 дүгээр зүйлд в хэсэгт дээрэмдэх /125 дугаар зүйлийн хоёр дахь хэсэг/, галт зэвсэг, байлдааны галт хэрэгсэл болон тэсэрч дэлбэрэх бодисыг дээрэмдэх замаар ашиглан шамшигдуулах гэмт хэрэгт шийтгүүлсэн этгээдүүдэд ялаас хугацааны өмнө тэнсэн суллах буюу ялыг хөнгөн ялаар солих журмыг хэрэглэхгүй байхаар заасан байна.

Дээр заалтуудаас үзвэл бусдын эд хөрөнгийг булаах, дээрэмдэх гэмт хэргийн хүндрүүлэх, онц хүндрүүлэх бүрэлдэхүүн болон хариуцлага хүлээлгэх этгээдийн талаар тодорхой зааж байсан байна.

Монгол улс Ардчилсан нийгмийн тогтолцоонд шилжиж 1992 онд Ардчилсан үндсэн хуулийг баталж үндсэн хуулийн үзэл баримтлал, агуулгад нийцүүлэн эрүүгийн хуульд бараг жил тутам шахуу элдэв өөрчлөлт оруулж засамжлах арга хэмжээ авч байсан ч шинэ нөхцөл байдалд үр дүнтэй үйлчлэх боломжгүй байдалд хүргэж байсан, хуучирсан олон хэм хэмжээ, хийдэл, хоцрогдлыг засах, эрүүгийн хуулийг хамгаалах чиг үүргийг өндөржүүлэх, үндсэн хуулийн агуулга, үзэл санаа, нийгэм эдийн засгийн шинэ тогтолцооны бодит хэрэгжилтэнд нийцүүлэх шаардлагууд нь Эрүүгийн хуулийг бүхэлд нь шинэчлэх үндэслэл болсон юм. Эрүүгийн хуулийг 2002 оны 01 дүгээр сарын 03-ны өдөр ерөнхий ангийг 4 хэсэг 13-р бүлэг, 78 зүйлтэйгээр, тусгай ангийг 7 хэсэг 16 зүйл, 225 зүйлтэйгээр баталж 2002 оны 09 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөгдсөн байна.

2002 оны эрүүгийн хуулийн 146 дугаар зүйлд “Бусдын эд хөрөнгийг булаах гэмт хэрэг”-ийн заалтыг тусган оруулжээ. Эрүүгийн хуулийн 146 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Бусдын эд хөрөнгийг хүч хэрэглэхгүйгээр булаасны улмаас бага бус хэмжээний хохирол

учирсан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг таваас тавь дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл нэгээс гурван сар хүртэл хугацаагаар баривчлах ял шийтгэнэ”, мөн хуулийн 146.2 дах хэсэгт “Энэ гэмт хэргийг давтан бүлэглэж буюу урьдчилан үгсэж тохиролцсон бүлэг, гамшиг, хохирогчийн эд хөрөнгөө хамгаалж чадахгүй байдлыг далимдуулж үйлдсэн, түүнчлэн энэ хэргийн улмаас үлэмж хэмжээний хохирол учирсан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг тавин нэгээс хоёр зуун тавь дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, гурваас дээш зургаан сар хүртэл хугацаагаар баривчлах эсхүл гурваас таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ”, мөн хуулийн 146.3 дах хэсэгт “Энэ хэргийг урьд нь дээрэмдэх, далайлган сүрдүүлэх гэмт хэрэгт шийтгүүлсэн этгээд, эсхүл зохион байгуулалттай бүлэг үйлдсэн, түүнчлэн энэ хэргийн улмаас их хэмжээний хохирол учирсан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг хоёр зуун тавин нэгжээс таван зуу дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл таваас дээш арван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ”, мөн хуулийн 146.4 дах хэсэгт “Энэ хэргийг онц аюултай гэмт хэрэгтэн, гэмт бүлэглэл үйлдсэн, энэ хэргийн улмаас онц их хэмжээний хохирол учирсан бол арваас дээш арван таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ” гэж тусгагдсан байна.

Мөн 2002 оны эрүүгийн хуулийн 147 дугаар зүйлд “Бусдын эд хөрөнгийг дээрэмдэх гэмт хэрэг”-ийн заалтыг тусган оруулжээ. 147.1 дэх хэсэгт “Бусдын эд хөрөнгийг авах зорилгоор амь биед нь аюултайгаар хүч хэрэглэж буюу хүч хэрэглэхээр заналхийлж довтолсон бол гурваас дээш таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ”, мөн хуулийн 147.2 дахь хэсэгт “Энэ хэргийг давтан, бүлэглэх буюу урьдчилан үгсэж тохиролцсон бүлэг, урьд энэ гэмт хэрэгт булаах, далайлган сүрдүүлэх гэмт хэрэгт шийтгүүлсэн этгээд үйлдсэн, эсхүл зэвсэг, зэвсгийн чанартай бусад зүйл хэрэглэсэн, энэ хэргийн улмаас бусдад их хэмжээний хохирол учирсан бол эд хөрөнгийг хураах буюу хураахгүйгээр таваас дээш арван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ”, мөн хуулийн 147.3 дахь хэсэгт “Энэ хэргийг онц аюултай гэмт хэрэгтэн, зохион байгуулалттай бүлэг, гэмт бүлэглэл, урьд нь уулгалан довтлох гэмт хэрэгт шийтгүүлсэн этгээд үйлдсэн, энэ хэргийн улмаас онц их хэмжээний хохирол, бусдын бие махбодид хүнд гэмтэл учирсан бол эд хөрөнгийг хурааж арваас дээш хорин жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ” гэж тусгагдсан байна.

Мөн 2002 оны эрүүгийн хуулийн 91.2.7 дах хэсэгт зааснаар “уулгалан довтлох буюу дээрэмдэх гэмт хэргийг үйлдэхдээ хүнийг өөрийг нь буюу түүний ойрын төрөл, садангийн хүнийг алсан бол арван таваас дээш хорин таван жил хүртэл хугацаагаар хорих, эсхүл цаазаар авах ял шийтгэнэ” гэж тусгагдсан байна.

Мөн 2002 оны эрүүгийн хуулийн 186.1 дэх хэсэгт “галт зэвсэг, байлдааны галт хэрэгсэл, тэсэрч дэлбэрэх бодисыг хулгайлах, булаах, дээрэмдэх, залилан мэхлэх, завших зэргээр хууль бусаар олж авсан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг тавин нэгээс хоёр зуун тавь дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл хоёроос таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ” гэж тусгасан байна.

Мөн 2002 оны эрүүгийн хуулийн 194.1 дэх хэсэгт зааснаар “Мансууруулах болон сэтгэцэд нөлөөлөх эм, бэлдмэл, бодисыг хулгайлах, булаах, дээрэмдэх, залилан мэхлэх, завших зэргээр хууль бусаар авсан бол таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ” гэж тусгасан байна.

Мөн 2002 оны эрүүгийн хуулийн 247 дугаар зүйлийн 247.1 дэх хэсэгт заасан заалтаас бусдын эд хөрөнгийг дээрэмдэх гэмт хэргийг урьдчилан амлалгүйгээр нуун далдалсан бол гурван зуугаас дөрвөн зуун цаг хүртэл хугацаагаар албадан ажил хийлгэх эсхүл дөрвөн жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ гэж тусгасан байна.

Мөн хуулийн 148 дүгээр зүйлд заасан /Бусдын эд хөрөнгийг залилан мэхлэж авах/, мөн 149 дүгээр зүйлд заасан /Бусдын эд хөрөнгийг авахаар далайлган сүрдүүлэх/, гэмт хэргүүдийг булаах, дээрэмдэх гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдүүд үйлдсэн бол хүндрүүлэх бүрэлдэхүүнтэйгээр ял шийтгэдэг байсан байна.

Дээр заалтуудаас үзвэл 2002 оны эрүүгийн хуульд бусдын эд хөрөнгийг булаах,

дээрэмдэх гэмт хэргийн шинж болон хүндрүүлэх, онц хүндрүүлэх бүрэлдэхүүнийг тодорхой зааж тусгасан байна.

Монгол улсын Эрүүгийн эрх зүйн салбарт ардчилсан нийгмийн харилцааны өөрчлөлт, эрүүгийн эрх зүйн суурь зарчим, эрүүгийн хуулиар хамгаалагдах үнэт зүйлс, ерөнхий болон тусгай ангийн онолын зарим асуудлуудыг орчин үеийн эрүүгийн эрх зүйн хөгжлийн чиг хандлага, Монгол Улс нэгдэн орсон, соёрхон баталсан олон улсын гэрээ, конвенцид нийцүүлэн шинэчлэн найруулсан Эрүүгийн хуулиа 2015 оны 12 дугаар сарын 03-ны өдөр батлан 2017 оны 07 дугаар сарын 01-ний өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөж байна.

Дэлхийн аль ч улс орны Эрүүгийн хууль нь иргэдийн язгуур ашиг, гол үнэт зүйлийг гэмт халдлагаас хамгаалахад чиглэсэн, гэмт хэрэг болон эрүүгийн хариуцлагын тодорхой болон тэнцвэрт байдал нь эрх зүйн зарчимдаа бүрэн нийцсэн, хийдэлгүй маш тодорхой зохицуулалт бүхий суурь хууль байдаг.

Шинэчлэн найруулсан эрүүгийн хуулийн зарим зүйлүүдийг судлан үзэхэд эрүүгийн хуулийг төсөөтэй хэрэглэх боломжтой болсныг уг хуулийн уг хуулийн “Дээрэмдэх” гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнээс харж болно. Өмнө үйлчилж байсан Эрүүгийн хуулиудад тус тусдаа зохицуулагдаж байсан булаалт болон дээрэмдэх гэмт хэргүүдийг 2015 оны шинэчлэн найруулсан эрүүгийн хуулийн тусгай ангид нэг зүйл болгон 17.2 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “бусдын эд хөрөнгийг илээр, хүч хэрэглэхгүйгээр хууль бусаар авсан” мөн зүйлийн 2 дах хэсэгт “бусдын эд хөрөнгийг хүч хэрэглэж, хүч хэрэглэхээр заналхийлж авахаар довтолсон” бол гэж хуульчилжээ.

Дээрэмдэх гэмт хэргийн объектив талын гол үндсэн шинж нь хүний амь нас, эрүүл мэндэд аюултай хүч хэрэглэж буюу хүч хэрэглэхээр заналхийлсэн довтолгоон бүхий үйлдлээр илэрдэг. Энэ гэмт хэргийг үйлдэх үед “заналхийлэл” нь гэмт этгээд хохирогчид шууд хүч хэрэглэх биеийн хүчний нөлөө үзүүлээгүй боловч түүний эрх чөлөө, эрүүл мэндэд нь халдаж, нэн даруй хор аюул учруулна гэсэн үг хэлээр айлган сүрдүүлж энэ нь биелэх боломжтой гэдгийг хохирогчид шууд ойлгуулсан үйл ажиллагаа байдал бол “довтолгоон” нь гэмт этгээд бусдын эд хөрөнгийг авах зорилгоор хүч хэрэглэж буюу хүч хэрэглэсэн хохирогчийн эсэргүүцэл үзүүлэх боломжийг алдагдуулсан хүчтэй, шууд санаатай идэвхтэй үйлдлээр илэрдэг.

Иймд дээрмийн гэмт хэрэг хүч хэрэглэхгүйгээр үйлдэгдэх үү? гэдэг асуулт гарч ирнэ. 2015 оны шинэчлэн найруулсан эрүүгийн хуулиар дээрэмдэх гэмт хэргийн “хүч хэрэглэсэн, хүч хэрэглэхээр заналхийлж довтлох” гэсэн үндсэн шинжийг өөрчилж хүч хэрэглээгүй болон хүч хэрэглэсэн гэж үзэх болсон.

Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.2 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан бусдын эд хөрөнгийг илээр хүч хэрэглэхгүйгээр, хууль бусаар авсан гэдэг нь үндсэндээ булаалтын гэмт хэргийг тодорхойлох шинж бөгөөд гэмт хэргийн үндсэн шинж, бүтцийн хувьд харилцан адилгүй, тэр дундаа гэмт үйлдлийн арга, нийгмийн аюулын шинж чанар, хор уршиг нь өөр хоорондоо эрс ялгаатай “булаах” болон “дээрэмдэх” гэмт хэргүүдийг нэг зүйл болгосон. Энэ зүйлийн нэг дэх хэсэгт заасан гэмт хэрэг нь материаллаг, 2 дах хэсэг нь хэлбэрийн бүрэлдэхүүнтэй ба нэг гэмт хэргийн үндсэн бүрэлдэхүүн материаллаг болон хэлбэрийн бүрэлдэхүүнтэйгээр зэрэгцсэн байна.

Дүгнэлт. Монгол улсын эрүүгийн хууль тогтоомжийн түүхэн эх сурвалж бичгүүдэд тухайн нийгмийн байгуулал, нийгмийн харилцааны онцлогоос хамаарч дээрэмдэх гэмт хэргийн эрх зохицуулалтийг нийгэм, эдийн засгийн өөрчлөлт, хүний болоод технологийн дэвшлийн хөгжил, гэмт явдлын гаралт, шалтгаан нөхцөл, дэлхийн улс орнуудын жишигт нийцэн дээрэмдэх гэмт хэргийг үе үеийн хууль, цааз бичиг, шүүх цаазын бичиг, эрүүгийн хуулиудад өөрчлөн зохицуулж иржээ. 2015 оны эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.2.1-д заасан бусдын эд хөрөнгийг илээр хүч хэрэглэхгүйгээр, хууль бусаар авсан гэдэг нь үндсэндээ булаалтын гэмт хэргийг тодорхойлох үндсэн шинж бөгөөд гэмт хэргийн үндсэн

шинж, бүтцийн хувьд харилцан адилгүй тэр дундаа гэмт үйлдлийн арга, нийгмийн аюулын шинж чанар, хор уршиг нь өөр хоорондоо эрс ялгаатай “булаах” болон “дээрэмдэх” гэмт хэргүүдийг нэг зүйл болгосон онол болон практикт ухралт болсон гэж үзэх үндэстэй байна.

Бусдын эд хөрөнгийг булаах гэмт хэрэг нь өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэргийн нийтлэг хэлбэр бөгөөд дээрэмдэх гэмт хэрэг хамгийн ойролцоо, ижил төстэй гэмт хэрэгт тооцогддог. Ингэж дээрэмдэх болон булаалтын хэргийг “дээрэмдэх” гэсэн нэг зүйлд нэгтгэснээр энэ гэмт хэргийн зүйлчлэлийг хэт хялбар аргаар шийдвэрлэх гарц болгох жишиг тогтоон эрүүгийн хуулийг төсөөтэй хэрэглэхийг хориглосон суурь зарчим алдагдахад хүрч болзошгүй байна. Иймд шинэчлэн найруулсан 2015 оны эрүүгийн хуулиар нэг зүйлд нэгтгэсэн булаах, дээрэмдэх гэмт хэргүүдийг үндсэн болон хүндрүүлэх бүрэлдэхүүнээр нь тусгай зүйл болгон хуульчлах шаардлагатай байна.

Санал

1. Бусдын эд хөрөнгийг булаах гэмт хэргийг “дээрэмдэх” гэсэн нэг зүйлд нэгтгэснээр энэ гэмт хэргийн зүйлчлэлийг хэт хялбар аргаар шийдвэрлэх гарц болгох жишиг тогтох, эрүүгийн хуулийг төсөөтэй хэрэглэхийг хориглосон суурь зарчим алдагдахад хүч болзошгүй тул булаах болон дээрэмдэх гэмт хэргүүдийг үндсэн болон хүндрүүлэх бүрэлдэхүүнээр нь тусгай зүйл болгон хуульчилж өгөх шаардлагатай байна.

2. Зарим улсын эрүүгийн хуульд “булаалт” гэсэн тусгай зүйл байхгүй харин “хулгайлах” болон “дээрэмдэх” гэмт хэргүүдийг хуульчилсан байдаг. Иймд гадаадын эрүүгийн хуулийн заалтыг шууд хуулбарлах, өмнөх уламжлалаа хэт үгүйсгэх, гэмт хэргийн объектив талыг хэт үнэлж бүрэлдэхүүний бусад шинжтэй харьцуулж үзэлгүй зөвхөн гэмт хэргийн үр дагавараар хэргийг зүйлчлэх гэсэн хандлагатай холбоотой хүндрэл гарч болзошгүй байгаа тул шинжлэх ухааны зөв зохицуулалт хийх зүйтэй байна.

3. 1986, 2002 оны эрүүгийн хуулиудад булаалтын гэмт хэргийн шинж нь бүхэлдээ шинэчлэн найруулсан 2015 оны эрүүгийн хуулийн 17.2 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт тусгалаа олсон байна. Булаалтын гэмт хэрэгт торгох, баривчлах, хорих ял шийтгэж байсан бол эрүүгийн хуулийн 17.2 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан дээрэмдэх гэмт хэрэгт зорчих эрхийг хязгаарлах болон хорих ял шийтгэхээр заасан байна. Иймд 17.2 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан дээрэмдэх гэмт хэрэгт оногдуулах ял дээр торгох ялыг нэмэлт өөрчлөлтөөр тусгах шаардлагатай байна.

4. Шинэчлэн найруулсан 2015 оны эрүүгийн хуульд дээрэмдэх гэмт хэргийн хүндрүүлэх нөхцөлийг байнга үйлдэж амьдарлын эх үүсвэр болгосон; зэвсэг, тусгайлан бэлтгэсэн зэвсгийн чанартай зүйл хэрэглэж үйлдсэн; зохион байгуулалттай гэмт бүлэг үйлдсэн бол гэж заасан нь уг зүйлд өмнөх 1986, 2002 оны эрүүгийн хуульд байсан хохирлын хэмжээ, хүний биед гэмтэл учруулах зэрэг хүндрүүлэх нөхцөлүүдийг хассан байна. Дээрмийн гэмт хэрэг үйлдсэний улмаас ямар ч хохирол учирсан бусад хүндрүүлэх нөхцөл байхгүй бол 17.2.2 зүйлчлэгдэх боломжтой тул хуульд хохирлын хэмжээг нэмэлт өөрчлөлтөөр тусгах шаардлагатай байна.

Ашигласан материал

1. Адьяабазар. (1998). Монгол Улсын 1921 оноос хойшхи эрүүгийн хууль тогтоомжийн түүхэн хөгжилт. УБ. (1921).
2. Монгол улсын Үндэсний төв архив. Ф-1. Т-2 х/н-81.1 дэвтэр. Улаанбаатар хот.
3. Монгол улсын эрүүгийн хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал 1911-2009. (2011). УБ хот.
4. Монголын хууль тогтоомжийн түүхэн эмхэтгэл нэгдүгээр боть 1206-1910 он. (2010). УБ хот.
5. С.Жалан-Аажав. (1995). Халх журам. УБ хот.
6. Ч.Бекариа. (2007). Гэмт хэрэг ба ялын тухай. УБ хот.
7. Ш.Гаадамба. (1991). Монголын нууц товчоо. УБ хот.
8. Э.Авирмэд, Д.Дашцэдэн, Г.Совд. (1997). Монгол хууль. УБ хот.
9. 1942, 1961, 1986, 2002, 2015 Эрүүгийн хууль. УБ хот.

КИБЕР ГЭМТ ХЭРЭГТЭЙ ТЭМЦЭХЭД ЧИГЛЭСЭН ЭРХ ЗҮЙН ОРЧНЫ СУДАЛГАА

A STUDY OF THE LEGAL ENVIRONMENT AIMED AT COMBATING CYBERCRIME

Э.Банзрагч

*Цагдаагийн ерөнхий газрын Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх
газрын эрүүгийн ахлах мөрдөгч, цагдаагийн ахмад*

E. Banzragch

*Senior Criminal Investigator, Cyber Crime Division,
General Police Department of Mongolia, Police Captain*

Хураангуй: Орчин үеийн мэдээллийн технологийн хөгжлийн хүрээнд кибер гэмт хэрэг нь улс орны аюулгүй байдал, эдийн засаг, нийгмийн тогтвортой байдалд шууд занал учруулж буй сорилт болон тодорхойлогдож байна. Цахим орчинд үйлдэгдэж буй гэмт хэрэг нь улам бүр нарийн төвөгтэй, олон улсын хил дамнасан шинжтэй болсон тул тэдгээртэй тэмцэх эрх зүйн орчны бүрдэл, зохицуулалтыг судлах нь чухал ач холбогдолтой юм. Кибер гэмт хэргийн эсрэг хууль эрх зүйн орчин нь гэмт хэргийн урьдчилан сэргийлэл, илрүүлэлт, нотлох баримт цуглуулах, хариуцлагыг тогтоох үйл ажиллагаанд үндсэн суурь болж өгдөг.

Энэхүү өгүүлэлд Монгол Улсад кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн орчныг судлан шинжилж, холбогдох хууль тогтоомж, норматив эрх зүйн баримт бичгийн үндсэн зохицуулалт, хэрэгжилтийн өнөөгийн байдлыг авч үзсэн болно. Мөн кибер гэмт хэргийн онцлог, олон улсын туршлага, эрх зүйн сул талуудыг харьцуулан дүгнэж, зохицуулалтыг боловсронгуй болгох боломжийн талаар зөвлөмж боловсруулсан. Судалгааны үр дүн нь Монгол Улсад кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох, хяналт, хэрэгжилтийн үр нөлөөг нэмэгдүүлэхэд хувь нэмэр оруулах ач холбогдолтой юм.

Abstract. With the rapid development of modern information technologies, cybercrime has emerged as a critical threat to national security, the economy, and social stability. Cyber offenses are increasingly complex and often cross international borders, making it essential to study the legal framework governing their prevention and response. The legal environment for combating cybercrime provides the foundational basis for crime prevention, detection, evidence collection, and establishing accountability.

This article examines the legal framework for combating cybercrime in Mongolia, analyzing relevant legislation and regulatory documents, as well as the current state of their implementation. It also evaluates the characteristics of cyber offenses, international experiences, and existing legal gaps, offering recommendations for improving the regulatory framework. The findings of this study are intended to contribute to the enhancement of Mongolia's legal framework for addressing cyber-crime and to improve the effectiveness of oversight and enforcement mechanisms.

Түлхүүр үгс: Кибер гэмт хэрэг, эрх зүйн орчин, цахим аюулгүй байдал, гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэл, нотлох баримт цуглуулах, олон улсын туршлага, хууль хэрэгжилт

Keywords: Cybercrime, legal framework, cybersecurity, crime prevention, investigation, evidence collection, international experience, legal enforcement

Оршил. Орчин үеийн нийгэм, эдийн засаг, технологийн хөгжилтэй зэрэгцэн кибер орчин дахь гэмт хэрэг нь улам бүр төвөгтэй, олон улсын хил дамнасан шинжтэй болж, улс орны аюулгүй байдал, эдийн засаг, нийгмийн тогтвортой байдалд ноцтой занал учруулах болсон. Цахим орчинд үйлдэгдэж буй гэмт хэрэг нь зөвхөн эдийн засгийн хохирол учруулах төдийгүй, хувь хүний мэдээллийн аюулгүй байдал, байгууллагын нууцлал, төрийн үйл ажиллагаанд шууд нөлөөлөх боломжтой тул уг асуудлыг судлах нь чухал ач холбогдолтой юм.

Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн орчин нь гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагааны үндсэн суурь болж, урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, нотлох баримт цуглуулах, хариуцлага тогтоох үйл явцад чиглэсэн хууль эрх зүйн зохицуулалтыг тодорхойлдог. Монгол Улсад кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх хууль эрх зүйн орчин нь холбогдох хууль тогтоомж, Засгийн газрын шийдвэр, дүрэм журмуудаас бүрддэг бөгөөд тэдгээрийн хэрэгжилт, хяналт, үр нөлөөг сайжруулах шаардлага байсаар байна.

Бид Монгол Улсад кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн орчны өнөөгийн байдлыг судалж, холбогдох хууль тогтоомжийн зохицуулалт, хэрэгжилт, тулгарч буй хүндрэл, сул талуудыг тодорхойлон, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох боломжийн талаар дүгнэлт хийхийг зорьсон. Судалгааны үр дүн нь кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн зохицуулалтын чанарыг сайжруулах, хяналт, хэрэгжилтийн үр нөлөөг нэмэгдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

Үндсэн хэсэг. Цахим орон зай нь дэлхий даяарх хязгааргүй их хэмжээний мэдээлэл, нөөцөд хандах чухал эх үүсвэр болж байна. 2025 онд дэлхийн хэмжээнд интернэтийн хэрэглээ 67.1 хувь байсан бол хөгжиж буй орнуудын хувьд 96.5 хувь болж өссөн байна.¹ Цахим орон зайн өргөн хүрээ нь зөвхөн интернэтээс гадна хэрэглэгчид, системийн нөөц, оролцогчдын техникийн туршлага болон бусад олон зүйлийг хамардаг. Орчин үеийн компьютер, мэдээллийн технологийн ертөнцөд кибер аюулгүй байдлын системээс илүү хурдацтай хөгжиж байгаа нь цахим гэмт хэрэг юм.

Компьютерын системийн аюул заналхийлэлд өртөмтгий байдал нь системийн сул тохиргоо, бэлтгэгдээгүй боловсон хүчин, техникийн хомсдол зэрэг олон хүчин зүйлээс шалтгаалж байна. Хурдацтай өргөжин хөгжиж буй кибер аюулын улмаас кибер аюулгүй байдлын техник, хамгаалах шийдлийг бий болгоход илүү ахиц дэвшил гаргах ёстой гэж эрдэмтэн судлаачид үзсэн ба үүний нэг арга зам нь хиймэл оюун ухаанд суурилсан машин сургалт, гүний сургалт бөгөөд энэ нь шинэ, үл мэдэгдэх нөхцөл байдалд хурдан дасан зохицох чадвартай тул энэ технологийг ашиглах шаардлага бий болоод байна. Компьютерын болон мэдээллийн аюулгүй байдлын янз бүрийн асуудлыг шийдвэрлэхэд маш олон төрийн машин сургалтын техник, алгоритмыг амжилттай туршин, салбар бүрд ашиглаж байгаагын зэрэгцээ хууль, эрх зүйн орчны судалгаа чанар үр дүнтэй хийгдэх хэрэгцээ шаардлагатай байна.

Дэлхийн нийт хүн амын 86 хувь буюу 5,6 тэрбум хүн интернэт хэрэглэгч болсон байна. Монгол улсын хувьд нийт хүн амын 83% буюу 2,9 сая иргэн интернэт хэрэглэж байгаагаас фэйсбүүк флатпормыг 73% буюу 2,6 сая хэрэглэгч идэвхтэй ашигладаг байна. Монгол Улсын урт хугацааны бодлогын баримт бичигтээ «Цахим Үндэстэн» болох уриалгыг дэвшүүлж 2025 оны байдлаар 335 сум, суурин газарт өндөр хурдны интернэт сүлжээ орсон байна. Энэ нь улсын хэмжээнд нийт өрхийн 80%-д интернэт үйлчилгээ хүрч байгаа гэсэн үг юм.

Үүнээс шалтгаалан иргэд нийгмийн сүлжээ (facebook, telegram, instagram) ашиглан өөрийн үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, цаг хугацаа, ажил хөдөлмөрөө хялбарчлах зорилгод тулгуурлан бараа бүтээгдэхүүн захиалах, онлайнгаар ажил гүйцэтгэж байна. Энэ нь нэг талаас иргэд Монгол Улсын Үндсэн хуульд заасан үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхээ эдэлж байгаа боловч нөгөө талаас худал мэдээлэл тараах, бусдыг гүтгэх, доромжлох, ялгаварлан гадуурхах, дээрэлхэлт (bully), амар хялбар аргаар мөнгө олох гэсэн иргэдийн сэдэл дээр тулгуурлан цахим орчинг ашиглан гэмт хэрэг үйлдэгдэх шалтгаан нөхцөл болж байна.

Үндсэн хэсэг

Олон улсын Интерполын Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх нэгжийн тайланд дурдснаар 2023 онд нийт гишүүн улс орнуудын дижитал шилжилт, онлайн сүлжээ, дэд бүтэц улам бүр өргөжиж, түүнийг дагасан гэмт хэрэгтнүүдийн хууль бус үйл ажиллагаа, гэмт үйлдэл эрс нэмэгдсэн. Энэ нь дэлхийн улс орнуудын эдийн засаг, бизнесийн үйл ажиллагаа, хувь

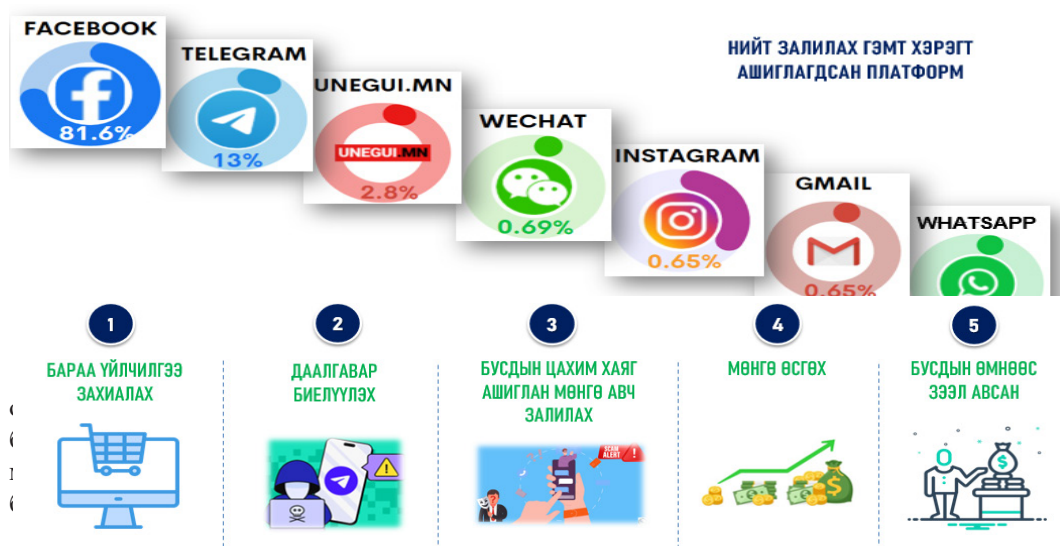
¹ <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>

хүмүүст асар их нөлөө үзүүлж, Кибер гэмт хэрэгтнүүд улс үндэстэн хооронд, хил дамнан, хурдан шуурхай, зохион байгуулалттай болж, шинэ технологи, арга залийд ашиглан, мөрдөн шалгах ажиллагаанд олон бэрхшээлийг авчирч байна гэж онцлон тэмдэглэсэн байна. Тиймээс төрийн болон хувийн хэвшлийн түншлэл, нягт хамтын ажиллагааг чухалчилж, дэлхийн хэмжээнд үйл ажиллагаагаа явуулах, салбар хоорондын түншлэлийг бий болгох, олон улсын хууль сахиулах байгууллагуудын хамтын ажиллагааг идэвхжүүлэхэд анхаарч ажиллах шаардлагатай гэж зөвлөсөн. Дэлхийн хэмжээнд 5 интернэт хэрэглэгчийн 1 нь Кибер халдлага, гэмт хэргийн золиос болох нөхцөл бүрдсэн байна.

Цахим залилах гэмт хэрэг үйлдэхэд ашиглаж буй платформын төрлөөр авч үзвэл 2025 онд Facebook-7254 гэмт хэрэг бүртгэгдсэн нь өмнөх оны мөн үеэс 310 хэргээр, телеграм-1390 гэмт хэрэг бүртгэгдсэн нь өмнөх оны мөн үеэс 188 хэргээр, зээлийн апп ашиглаж үйлдсэн хэрэг 521 буюу өмнөх оны мөн үеэс 447 гэмт хэргээс тус тус өссөн, мөн шинээр цахим платформ ашиглаж сугалаа явуулах 189 гэмт хэрэг бүртгэгдсэн байна.²

Бусад гэмт хэрэгт цахимаар гэрээ байгуулж залилуулах, гар утсаар холбогдож залиллах, онлайн барааны залилан, хандив, сугалаа

Залилах гэмт хэрэгт ашиглагдсан платформ

Цахим орчинд үйлдэгдсэн залилах гэмт хэргийн нийтлэг үйлдлийн арга

Интернэт, мэдээлэл технологид суурилсан төрийн болон хувийн хэвшлийн үйл ажиллагаа, үйлчилгээ хурдацтай нэвтэрч байгаагаас кибер гэмт хэргийн гаралт жил ирэх тусам өсөн нэмэгдэж, уламжлалт гэмт хэргүүдийн үйлдлийн арга нарийсаж энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх, хариу арга хэмжээ авах чиглэлээр Цагдаагийн байгууллага энэ төрлийн гэмт хэрэгт өртөж хохирсон иргэний гомдол, мэдээллийг нэн даруй хүлээн авч, хойшлуулшгүй мөрдөн шалгах ажиллагааг явуулах, иргэний зөрчигдсөн эрхийг сэргээх, учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх зорилгоор Сингапур улсын “ANTISCAM” төвийн үйл ажиллагааг нэвтүүлэн Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх газрын Цахим халдлага, залилантай тэмцэх хариу арга хэмжээний хэлтсийг 2023 оны 11 дүгээр сард үүсгэн байгуулж, сэжигтэй дансны шилжилт хөдөлгөөнд хязгаарлалт тогтоон ажиллаж байна.

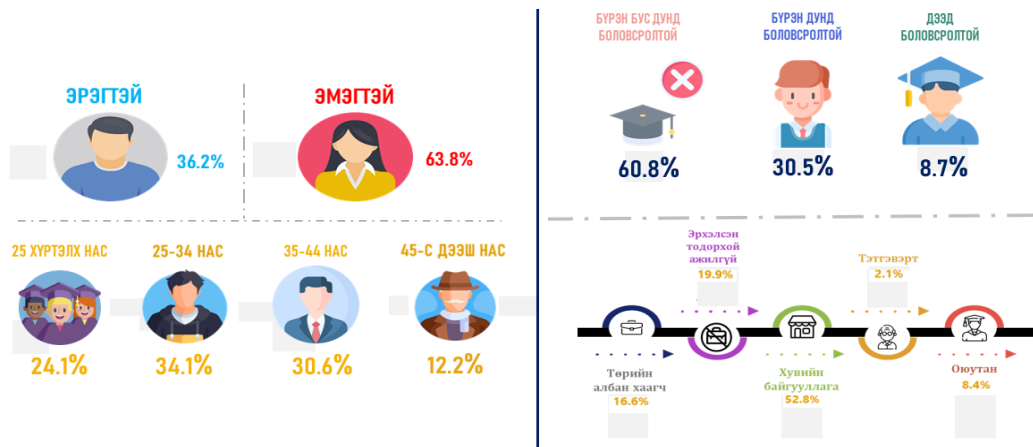
Тус хэлтэс нь үүсгэж байгуулагдсанаасаа хойш 31,9 тэрбум төгрөгийн хохиролтой 4653 гомдол хүлээн авснаас 45.3 хувь буюу 14,4 тэрбум төгрөгт хөрөнгийн шилжилт хөдөлгөөнд

² ЦЕГ-ын Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх газар

³ <http://guide.police.gov/>

хязгаарлалт тогтоосон. Үүнээс 2,1 тэрбум төгрөгийн хохирол нөхөн төлүүлсэн байна.

Энэ оны байдлаар 19,8 тэрбум төгрөгийн хохиролтой 2524 гомдол хүлээн авснаас 61 хувь буюу 12,1 тэрбум төгрөгт хөрөнгийн шилжилт хөдөлгөөнд хязгаарлалт тогтоож, 1,6 тэрбум төгрөгийн хохирол нөхөн төлүүлсэн байна.⁴

Цахим залиланд өртөж буй иргэдийн судалгаа

Кибер орчинд үйлдэгдэж байгаа гэмт хэргийн үйлдлийн арга, онцлог гэмт хэрэг

1. Фэйсбүүк хаягт хууль бусаар нэвтрэн үйлдэгдэж байгаа залилах гэмт хэрэг нь гэмт этгээдүүд нь 1-р цахим орчны судалгааг хийж гэмт хэргийн хохирогч болох боломжтой хохирогч нарыг олзолдог, 2-рт судалгаанд хамруулах, нэгж дата бэлэглэх зэргээр бүртгэлтэй утасны дугаарыг нь олзолон авдаг, 3-рт цахим хаягийн мэдээллийг авч нууц үг илгээн тухайн нууц үгийг бүртгэлийн дугаар явуулсан, эрхийн дугаар явуулсан зэргээр халхавчлан баталгаажуулан кодыг авч эцсийн үр дүнд цахим хаягт нэвтэрч хамаарал бүхий хүмүүстэй нь харилцаж гэмт хэрэг үйлдэгдэж байна.

2. Интернет банкинд хууль бусаар нэвтрэхдээ тухайн этгээдүүд нь Иргэд рүү фишинг холбоос бүхий хуурамч линк хаягтай, хохирогчийн анхаарал татахуйц утгатай “Таны банкны мэдээллийн системд хэвийн бус үйлдэл илэрлээ, баталгаажуулна уу” гэх утга бүхий мессэж илгээн нэвтрэн орсон иргэдийн интернет банкны нууц үг, нэвтрэх нэрийг авч хууль бусаар нэвтрэх данснаас нь мөнгийг нь хулгайлах гэмт хэрэг үйлдэгдэж байна. Гэмт этгээдүүд нь хууль бусаар олсон мөнгийг өөрийн болон хууль бус аргаар олсон дансны дугаар, эсхүл бооцоот тоглоомын агентын дансыг ашиглаж цэнэглэлт хийлгүүлэн буцаалт хэлбэрээр авдаг.

3. Телеграмм аппликейшн ашиглаж үйлдэгдэж байгаа гэмт хэрэг нь Тус гэмт хэрэг нь 2024 оны 07-р сараас Монгол Улсын иргэд рүү чиглэн гадаад улсаас Телеграмм аппликейшн ашиглаж үйлдэж байгаа бөгөөд үндсэн төрлүүд нь даалгавар биелүүлэх, судалгаанд хамрагдах, олон улсын бараа бүтээгдэхүүнийг сурталчлах төрлүүдээр үйлдэгддэг. Үйлдлийн аргын хувьд 1-рт Цахим платформууд болон фэйсбүүк, инстаграмм, тик ток зэрэгт олны анхаарал татахуйц мөнгө хожсон, цахимаар хийх ажилд урьсан зэрэг мэдээлэл бүхий зарыг хуурамч хаягнуудаас цахим орчинд нийтлэн хохирогчийг олох, 2-рт хохирогчтой харилцаа тогтоосон даруй итгэл төрүүлж их хэмжээний ашиг олох боломжийг танилцуулж итгэл төрүүлдэг, 3-р даалгавар биелүүлэх бүхий линк хаяг илгээд телеграмм аппликейшнээр дамжуулан хуурамч вэб сайт зохиож, манай улсын иргэдийн итгэлийг олох зорилгоор тухайн хуурамч сайтад зохиомол хэтэвч үүсгэн, тодорхой чиглэсэн, шатлалтай үүрэг, даалгаврыг гүйцэтгүүлж, хохирогчийн дансанд их хэмжээний ашиг олсон мэтээр үнийн дүнг өсгөж, хуурч мэхлэх замаар зохиомол нөхцөл байдлыг зориудаар бий болгон залилах гэмт хэргийг гадаад улсаас

⁴ ЦЕГ-ын Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх газар

үйлдэж байгааг тогтоосон. Залилах гэмт хэргийн замаар олсон мөнгийг гэмт этгээдүүд дараах байдлаар 5-10 минутын дотор өөрсдийн хууль бус арилжааны банк болон крипто валютын дансанд шилжүүлдэг.

4. Интернэт хэрэглэгчдийн оюун санаа, сэтгэлзүйд дараах хүчин зүйл хүчтэй нөлөөлдөг. Үүнд:

- Хуурамч хаяг: Монгол Улсад 2,9 сая интернэт хэрэглэгч байгаагаас фэйсбүүк хэрэглэгчийн тоо 2,6 саяд хүрсэн. Тэдгээрийн 500,000 гаруй нь хуурамч /бот, тролл/ хаяг байдаг гэх судалгаатай.

Энэ нь Улаанбаатар хотын нийт иргэдийн хүн амын гуравны нэгтэй тэнцэнэ. Хуурамч хаягуудын зөвхөн 1% буюу 5000 хаяг нэг хугацаанд худал мэдээлэл тараахад 1 сая цахим хэрэглэгчид хүрэх тооцоололтой байна.

- Сошиал инфлюенсер: Нийгмийн үйл явдлыг эерэг болон сөрөг чиглэлд оруулах гол нөлөөг үзүүлэгч нь сошиал инфлюенсерүүд юм. Тэдгээрийн дийлэнх хэсэг нь массыг тодорхой үйлдэлд уриалах, үзэл бодлоор нь талцуулах үйл ажиллагааг цахим орчинд хэрэгжүүлдэг.

- Хэвлэл мэдээллийн байгууллага: Манай улсад 300 гаруй идэвхтэй хэвлэл мэдээллийн байгууллага, 1000 гаруй сэтгүүлч ажилладаг. Тэдгээр нь аливаа улс төрч бизнесийн байгууллагуудтай өндөр дүнгээр хаалтын гэрээ байгуулах замаар хэт нэг талыг баримталсан мэдээлэл түгээх замаар олон нийтийн сэтгэл зүйд нөлөөлдөг.

Монголчуудын 70 гаруй хувь нь фэйсбүүк орчноос мэдээлэл авч, 30% нь тухайн мэдээлэлд ямар нэгэн шүүлтүүргүй шууд итгэдэг талаар судалгааны байгууллагын дүгнэлтэд тусгагдсан байдаг. Дээрх арга замаар худал мэдээлэл тараах, бусдын нэр төр, алдар хүндэд халдах, ажил хэргийн үйл ажиллагааг харлуулах үйлдлийг хэрэгжүүлж байна.

2020 оноос 2025 оны 11 дүгээр сарын байдлаар улсын хэмжээнд ЭХТА-ийн 13.14 дүгээр зүйлд заасан нийт 2141 хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулснаас хааж шийдвэрлэсэн 1403, шүүхэд шилжүүлсэн 281 хэрэг байна. Нийт шалгасан хэргийн 21.3 хувь буюу 457 хэрэг одоо мөрдөн шалгах ажиллагаанд байна.

Судалгааны хэсэг

Систем динамикийн аргыг ашиглан ШУТИС-ийн Хэрэглээний шинжлэх ухааны сургуулийн Математикийн тэнхимтэй хамтран гэмт хэргийн хэтийн төлөвийг тодорхойлох туршилт явуулахад 2030 он хүртэл гэмт хэрэг хурдацтай өсөж 1 жилд дунджаар 30.000 орчим гэмт хэрэг Кибер орчинд үйлдэгдэх төлөвтэй байгааг томъёолсон.

Дүгнэлт. MLAT-д нэгдэх⁵: Монгол Улсын Цагдаагийн байгууллага “G-7 24/7” сүлжээнд 2024 оны 04 дүгээр сард нэгдэн орсон. “G-7 24/7” сүлжээгээр дамжуулан тодорхой төрлийн гэмт хэрэгт Америкын нэгдсэн улсын прокурорын зөвшөөрлөөр “Viber”, “Telegram”, “Google”, “Yahoo”, “X” зэрэг платформуудаас хэрэглэгчийн мэдээлэл, захидал харилцаа, IP хаяг, төхөөрөмжийн мэдээллийг цаг алдалгүй гаргуулан авах ач холбогдолтой боловч АНУ-

⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Mutual_legal_assistance_treaty?utm_source=

тай эрх зүйн харилцан туслалцаа үзүүлэх гэрээ байхгүйн улмаас нотлох баримт, мэдээлэл гаргуулан авч чадахгүй байна.

Улсын хэмжээнд жилд дундажаар 12-13 мянган гэмт хэрэг цахим орчинд үйлдэгдэж байгаа бөгөөд тухайн гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажилд хуулиар хүлээсэн үүргээ гүйцэтгэж байгаа Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх газрын алба хаагчдад сард олгож байгаа цалин, урамшуулах, нэмэгдэл нь адил төстэй үүрэг гүйцэтгэдэг төрийн болон хувийн хэвшлийн байгууллагын ажилтан, алба хаагчдын цалингаас 1 дахин бага байгаа нь боловсон хүчин тогтвор суурьшилгүй ажиллах, хүний нөөцийн дутагдалд орох асуудал тулгамдаж байна.

ЭХТА-ын 13.14 дүгээр зүйл заалтын талаар⁶: Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Цэцийн дунд суудлын энэ оны 11 дүгээр сарын 25-ны өдрийн хуралдаанаар ЭХТА-ын 13.14 дүгээр зүйл /Худал мэдээлэл тараах/ гэмт хэргийг Үндсэн хууль зөрчсөн гэж үзэн түдгэлзүүлсэн нь Цагдаагийн байгууллагаас трол болон бот хаягаар үйлдэгдэж буй энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд хүндрэл үүсч, одоо мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулж буй 457 хэргийг шийдвэрлэх, цахим орчинд нийтлэгдсэн худал мэдээллийг устгуулахаар Харилцаа холбооны зохицуулах хороогоор дамжуулан “Мета” компанид хүргүүлдэг хүсэлтийг уламжлах эрх зүйн үндэслэлгүй болох эрсдэл үүсч байна.

Цагдаагийн байгууллагаас худал мэдээлэл, тролл болон бот хаягуудтай тэмцэх хуулийн зохицуулалтгүй болох нөхцөл байдал үүссэн.

Иймд Засгийн газрын дэргэд Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлөхүйц худал, хортой мэдээлэлтэй тэмцэх чиг үүрэг бүхий нэгжийг байгуулж, бодлого хэрэгжүүлэх, олон улсын социал платформуудтай харилцаа тогтоон мэдээлэл солилцох, устгуулах, баримт нягтлан шалгах чиглэлээр хамтарч ажиллах шаардлагатай гэж дүгнэж байна.

“Х” буюу (твиттер) компанитай хамтран ажиллах гэрээ байгуулах: “Х” буюу (твиттер) сүлжээнд олон нийтийг төөрөгдөлд оруулах илт худал, гэмт хэргийн шинжтэй мэдээллүүдийг ихэвчлэн хуурамч хаягуудаас түгээдэг.

Цагдаагийн байгууллагаас “Х” компанитай хамтран ажиллах, мэдээлэл солилцох гэрээ, тусгай суваг байхгүйн улмаас хуурамч хаягийн эзэмшигчийг тогтоох, тодорхой хэрэгт лавлагаа мэдээлэл гаргуулан авах, мэдээлэл устгуулах боломжгүй байна.

Цагдаагийн байгууллагаас хүний эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах, зөрчигдсөн эрхийг сэргээхэд дараах хүндрэл учирч байна. Үүнд:

1. Гэмт хэрэг үйлдсэн, гэмт хэрэг үйлдэхэд хамтран оролцсон хүн, хуулийн этгээд, тогтоогдоогүй буюу гадаад улсаас үйлдсэн, бусдын дансыг ашигладаг.

2. Хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын явцад нотолбол зохих байдлыг бүрэн тогтоосны үндсэн дээр прокурорын байгууллагаас хөрөнгийн шилжилт хөдөлгөөний хязгаарлалтыг цуцлах шийдвэр гаргаж, хохирогч, хууль ёсны төлөөлөгчид учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх ажиллагаа явагддаг.

3. Мөрдөн шалгах ажиллагааны явцад мөрдөгч, прокурорын зөвшөөрлөөр дансны мэдээллийг холбогдох байгууллагаас (арилжааны банк) гаргуулан авах ажиллагаа удаашралтай.

4. Гэмт этгээдүүд цахим залилангийн их хэмжээний сэжигтэй мөнгөн хөрөнгийг олон улсын крипто бирж рүү шилжүүлэхдээ дундын зуучлагч буюу мерчантууд, виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлэгч биржүүдийг зохион байгуулалттайгаар ашиглаж, хөрөнгийн эх үүсвэрийг нуун далдалж мөнгө угаах гэмт хэргийг давхар үйлдэж байна. Дээрх үйлдэлд мерчантуудыг журамласан эрх зүйн зохицуулалт байхгүй байна.

Санал. Дээрх дүгнэлтийг үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. АНУ-тай Эрх зүйн харилцан туслалцаа үзүүлэх гэрээ байгуулах.

2. ЭХТА-ын 13.14 дүгээр зүйл заалтад нэмэлт өөрчлөлт оруулах эсхүл Зөрчлийн тухай

⁶ legalinfo.mn

хуульд нэмэлтээр энэ төрлийн зөрлийг зохицуулсан хуулийн зүйл заалтыг нэмж тусгуулах.

3. Прокурор хуульд заасан чиг үүргээ хэрэгжүүлэхдээ хүний эрх, эрх чөлөө, нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалах зарчимд тулгуурлан хүн, хуулийн этгээдийн зөрчигдсөн эрхийг сэргээх арга хэмжээг шуурхай зохион байгуулах.

4. Монголбанк, Монголын банкны холбоотой хамтран мэдээлэл, баримт бичгийг цахим хэлбэрээр түргэн, шуурхай гаргуулан авах ажлыг зохион байгуулах.

5. Олон улсын крипто биржүүдэд гуйвуулга хийж буй дундын зуучлагч (мерчант)-уудын үйл ажиллагааг хяналттай байлгах, Санхүүгийн зохицуулах хороотой хамтран журамлах.

6. “Antiscam” буюу “Залилах гэмт хэрэгтэй тэмцэх төв” байгуулан прокурор, цагдаа, арилжааны банкуудын ажилтан, алба хаагчдыг нэгдсэн зохион байгуулалтайгаар ажиллуулах.

Ашигласан материал

1. ЦЕГ-ын Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх газрын мэдээ
2. <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>
3. Цагдаагийн байгууллагын мэдээ <http://guide.police.gov/>
4. https://en.wikipedia.org/wiki/Mutual_legal_assistance_treaty?utm_source=
5. legalinfo.mn

СЭТГЭЦИЙН ЭМГЭГТЭЙ ИРГЭДИЙГ ЭРЭН СУРВАЛЖЛАН ОЛЖ ТОГТООХОД ТУЛГАМДАЖ БАЙГАА АСУУДАЛ

CHALLENGES IN LOCATING AND TRACING MISSING PERSONS WITH MENTAL DISORDERS

З.Амартүвшин

*Дотоод хэргийн их сургуулийн Цагдаагийн сургуулийн
Цагдаагийн эрх зүйн тэнхимийн багш, цагдаагийн ахмад
Amartuvshin Z.*

*“Lecturer at the Department of Police Law, Police School,
University of Internal Affairs, Police Senior Officer”*

Хураангуй. Сэтгэцийн эмгэгтэй иргэдийг эрэн сурвалжлан олж тогтооход тулгамдаж байгаа асуудлыг тодорхойлж, боловсруулах зорилгоор энэхүү судалгааг хийв. Судалгаанд тоон болон чанарын хосолсон аргыг ашиглаж, Чингэлтэй дүүргийн цагдаагийн газрын хоёрдугаар хэлтсийн 2026 оны статистик мэдээ, эрдэм шинжилгээний бүтээл болон АНУ, Япон, Герман, Данийн туршлагад тулгуурлан харьцуулсан шинжилгээ хийв.

Судалгааны үр дүнгээр сэтгэцийн эмгэгтэй иргэдийг эрэн сурвалжлах ажиллагаанд материаллаг хангамжийн дутагдал, технологийн хоцрогдол, эрх зүйн саад бэрхшээл, байгууллага хоорондын уялдаа, тусгай арга зүйн хомсдол зэрэг асуудал тулгарч байна. Чингэлтэй дүүргийн өссөн дүнгийн мэдээгээр 184 иргэнийг эрэн сурвалжлах ажиллагаа зохион байгуулагдсанаас 137 иргэний хэрэг өнөөг хүртэл шийдвэрлэгдээгүй байгаа нь анхаарал татахуйц байна. Гадаадын туршлагатай харьцуулахад Монгол Улсад сэтгэцийн эмгэгийн онцлогт тохирсон тусгайлсан арга зүй, технологийн шийдэл болон байгууллага хоорондын уялдааны хувьд ихээхэн хоцрогдол байгаа нь илэрхийлэгдэж байна.

Судалгааны дүгнэлтэд үндэслэн эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох, тусгай арга зүй боловсруулах, GPS болон QR кодын технологийн шийдэл нэвтрүүлэх, байгууллага хоорондын уялдааг сайжруулах санал дэвшүүлээ.

Abstract. This study was conducted to identify and address the challenges in locating and tracing missing persons with mental disorders. A mixed-methods approach was employed, combining quantitative analysis of 2026 statistical data from the Second Division of the Chingeltei District Police Department with a comparative analysis of international research literature and the experiences of the United States, Japan, Germany, and Denmark.

The findings reveal that search and rescue operations for persons with mental disorders face several challenges, including inadequate material resources, technological underdevelopment, legal barriers, insufficient inter-agency coordination, and a lack of specialized methodologies. Cumulative data from Chingeltei District indicate that out of 184 missing person cases initiated, 137 remain unresolved to date, which is a matter of considerable concern. A comparative analysis with international practices demonstrates that Mongolia lags significantly behind in terms of disorder-specific search methodologies, technological solutions, and inter-agency coordination mechanisms.

Based on the findings, the study recommends improving legal regulations, developing disorder-specific search protocols, introducing GPS and QR code-based technological solutions, and strengthening inter-agency coordination.

Түлхүүр үг: сэтгэцийн эмгэг, эрэн сурвалжлах ажиллагаа, деменци, шизофрени, цагдаагийн байгууллага

Keywords: mental disorder, missing persons investigation, dementia, schizophrenia, law enforcement

Оршил. Сэтгэцийн эмгэг нь хүний танин мэдэхүй, сэтгэл хөдлөлийн зохицуулалт болон зан үйлд гарч буй эмнэлзүйн ач холбогдол бүхий өөрчлөлт юм. Дэлхийн эрүүл мэндийн

байгууллагын 2022 оны тайлангаар дэлхийд 970 сая хүн сэтгэц болон зан үйлийн эмгэгт нэрвэгдэж байгаа бөгөөд энэ нь нийт дэлхийн хүн амын 12.5 хувьтай тэнцэж байна (Organization, 2022)6

Монгол Улсын хэмжээнд Сэтгэцийн эрүүл мэндийн үндэсний төвөөс 2013 онд хийсэн судалгаагаар дөрвөн хүн тутмын нэг нь сэтгэцийн ямар нэгэн тулгамдсан асуудалтай болох нь тогтоогдсон байна. 2013 онд хийгдсэн сэтгэцийн эмгэгийн судалгаагаар:

- 4 хүн тутмын 1 нь сэтгэцийн ямар нэгэн тулгамдсан асуудалтай байна гэж гарсан. Тэр дундаа 18-64 насны хүмүүсийн дунд ойролцоогоор
- 5 хүн тутмын 1 нь сэтгэл түгших эмгэгтэй
- 5-6 хүн тутмын 1 нь органик бус нойрны эмгэгтэй
- 6 хүн тутмын 1 нь архаг ядаргаатай
- 8 хүн тутмын 1 нь тайлбарлаж болмооргүй зовуурь шаналгаа эмгэгтэй
- 15-16 хүн тутмын 1 нь архинд донтох эмгэгтэй
- 16 хүн тутмын 1 нь сэтгэл гутрах эмгэгтэй гэх судалгаа гарч байжээ (төв, 2013).

Сэтгэцийн эмгэгтэй иргэд өвчний шинж тэмдгийн нөлөөгөөр орон зай, цаг хугацааны баримжаагаа алдах, хий үзэгдэл болон дэмийрлийн нөлөөнд автах, мэдрэхүйн хэт ачааллаас зугтах зэрэг шалтгааны улмаас гэрээсээ алга болох өндөр эрсдэлтэй байдаг. Ялангуяа деменци, Альцгеймерийн өвчин, шизофрени зэрэг эмгэгтэй хүмүүс замаа төөрч, аюул заналхийлэлд өртөх магадлал өндөр бөгөөд цаг алдалгүй олж тогтоох нь амь насны асуудалтай шууд холбоотой байдаг. Энэ нь цагдаагийн байгууллагын эрэн сурвалжлах ажиллагаанд тусгай арга зүй, мэдлэг болон технологийн дэмжлэг шаарддаг онцгой нөхцөл байдлыг бий болгодог.

Харин Монгол Улсад сэтгэцийн эмгэгтэй иргэдийг эрэн сурвалжлах ажиллагааны онцлог, тулгамдаж байгаа асуудлыг тусгайлан судалсан эрдэм шинжилгээний бүтээл өнөөг хүртэл хангалттай хэмжээнд байхгүй байна. Гадаадын туршлагаас харахад АНУ-д Silver Alert тогтолцоо, Японд GPS зүүлт ашиглах зэрэг тусгай механизм нэвтэрсэн нь ийм иргэдийг олох үр дүнг эрс дээшлүүлсэн байна. Монгол Улс энэ чиглэлд судалгаа, бодлогын хоёуланд анхаарал хандуулах шаардлагатай цаг үед хүрээд байна.

Иймд энэхүү судалгааны зорилго нь сэтгэцийн эмгэгтэй иргэдийг эрэн сурвалжлан олж тогтооход тулгамдаж байгаа асуудлыг тодорхойлж, тэдгээрийг шийдвэрлэх боломжит арга замыг санал болгоход оршино. Уг зорилгод хүрэхийн тулд дараах зорилтуудыг дэвшүүллээ.

1. Сэтгэцийн эмгэгтэй иргэдийн алга болох эрсдэлтэй холбоотой онолын үндэслэлийг тодорхойлох;
2. Монгол Улс дахь эрэн сурвалжлах ажиллагааны өнөөгийн нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийх;
3. Эрэн сурвалжлах ажиллагаанд тулгамдаж байгаа асуудлуудыг илрүүлж, ангилах;
4. Гадаад орнуудын туршлагатай харьцуулан боловсруулах.

Судалгаанд Чингэлтэй дүүргийн цагдаагийн газрын хоёрдугаар хэлтсийн 2026 оны статистик мэдээ, холбогдох хууль тогтоомж, олон улсын эрдэм шинжилгээний бүтээл болон АНУ, Япон, Герман, Дани улсын туршлагад тулгуурлан харьцуулсан шинжилгээ хийв. Өгүүлэл нь онолын үндэслэл, нөхцөл байдлын шинжилгээ, тулгамдаж буй асуудлуудын тодорхойлолт, гадаадын туршлагын харьцуулалт, хэлэлцүүлэг болон дүгнэлт, саналын хэсгүүдээс бүрдэнэ.

Үндсэн хэсэг. Сэтгэцийн эмгэг гэдэг нь хүний танин мэдэхүй, сэтгэл хөдлөлийн зохицуулалт, эсвэл зан үйлийн үйл ажиллагаанд гарч буй эмнэлзүйн ач холбогдол бүхий өөрчлөлтийг хэлнэ. Энэ нь тархины биологийн үйл ажиллагаа, сэтгэл зүйн хөгжил эсвэл нийгмийн хүчин зүйлээс шалтгаалдаг байна. Тухайлбал;

Деменци (Зөнөх эмгэг) ба Альцгеймер өвчин нь насжилт, генетик хүчин зүйл, тархины судасны өвчин, толгойн гэмтэл, архаг өвчний нөлөөгөөр үүсдэг. Альцгеймер өвчин нь

деменцийн хамгийн түгээмэл хэлбэр бөгөөд нийт деменцийн тохиолдлын 60–70 хувийг эзэлдэг. Деменцийн үед төөрөх, чиг баримжаа алдах, ой санамж огцом муудах, таних хүмүүсээ танихгүй болох, орон зай, цаг хугацааны ойлголт алдагдах зан үйлийн өөрчлөлт илэрдэг. Энэ өвчтэй хүмүүс гэрээсээ төөрч алга болох эрсдэл өндөр байдаг. Ялангуяа оройн бүрэнхий цагт «Sundowning» (оройн гэрэл бүрэнхий үеийн сэдрэл) шинж илэрсэн үед гэрээсээ гарч төөрөх магадлал ихэсдэг. (Association, 2026)

Шизофрени (Сэтгэц хуваагдах эмгэг) нь генетик нөлөө, тархины хөгжлийн өөрчлөлт, стресс, мансууруулах бодисын хэрэглээ зэрэг олон хүчин зүйлээс шалтгаалан үүсдэг гэж үздэг. Шизофрени өвчний шинж тэмдгийг анагаах ухаанд гурван бүлэгт ангилдаг; (1) эерэг шинж тэмдэг — хий үзэгдэл, дэмийрэл, бодит бус итгэл үнэмшил; (2) сөрөг шинж тэмдэг — сэтгэл хөдлөл багасах, нийгмийн идэвх буурах, яриа багасах; (3) танин мэдэхүйн өөрчлөлт — анхаарал төвлөрөх чадвар буурах, логик сэтгэлгээ алдагдах. Өвчний сэдэрлэтийн үед зарим өвчтөн айдас, хардалт, хий үзэгдлийн нөлөөгөөр гэрээсээ гарч алга болох, эсвэл бусдаас зугтах зан үйл илэрч болно.

Аутизм (Хөгжлийн түгээмэл эмгэг) нь ихэвчлэн генетик болон мэдрэлийн хөгжлийн онцлогтой холбоотой төрөлхийн эмгэг бөгөөд орчны зарим хүчин зүйл нөлөөлж болзошгүй гэж судлаачид үздэг. Аутизмын спектрийн эмгэгтэй хүмүүс нийгмийн харилцаанд хүндрэлтэй байх, давтагдмал зан үйл үзүүлэх, нэг зүйлд хэт төвлөрөх, орчны өөрчлөлтөд дасан зохицах чадвар сул байх шинж тэмдэг илэрдэг. Мэдрэхүйн хэт ачаалал үүсэх үед аутизмтай хүмүүс олон хүнтэй газар, хүчтэй дуу чимээ, гэрлийн нөлөөнөөс зугтах хандлагатай байдаг. Энэ нь зарим тохиолдолд гэрээсээ гэнэт гарч алга болох нөхцөл үүсгэдэг. (Disorder, 2025)

Дээрх сэтгэцийн эмгэгүүдийн үед хүний ой санамж, танин мэдэхүй, орчинд баримжаалах чадвар алдагддаг нь тухайн иргэн гэрээсээ төөрөх, сураггүй алга болох эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг. Иймээс сэтгэцийн эмгэгтэй хүнийг эрэн сурвалжлах ажиллагаанд тухайн өвчний онцлог шинжийг харгалзан үзэх нь зайлшгүй шаардлагатай юм.

Олон улсын туршлага болон анагаах ухааны статистик мэдээллээс харахад Альцгеймер болон үүнтэй төстэй сэтгэцийн эмгэгтэй хүмүүсийн амьдралын хэв маяг нь өвчний үе шат (хөнгөн, дунд, хүнд үе) болон тухайн улсын нийгмийн халамжийн тогтолцооноос шууд хамаардаг. Өвчний эхэн хөнгөн үед хүмүүс биеэ даан амьдрах боломжтой боловч санхүүгийн асуудалд өртөх, гэнэт замаа олохгүй төөрөх эрсдэл өндөр байдаг. Дунд үед олон улсад Альцгеймертай хүмүүсийн 70–80 хувь нь ар гэрийн асаргаанд байдаг бөгөөд асран хамгаалагч нь тогтсон маршрут, GPS төхөөрөмж, хаягийн карт зэргийг ашиглан хянадаг. Өвчин хүндрэх хүнд үед өндөр хөгжилтэй орнуудад «Memory Care Units» буюу ой санамж алдагдсан хүмүүст зориулсан тусгай хаалттай асрамжийн төвд байрлуулдаг бөгөөд эдгээр газар 24 цагийн мэргэжлийн хяналттай байдаг. (Publishing, 2024)

Эрэн сурвалжлах ажлын онөөгийн нөхцөл байдал

Чингэлтэй дүүргийн цагдаагийн газрын хоёрдугаар хэлтсийн статистик мэдээгээр 2026 оны 02 дугаар сард хариуцсан нутаг дэвсгэрт нийт 65 иргэн оршин суугаа газраасаа алга болсоноос 58 иргэнийг олж тогтоосон бөгөөд 7 иргэний талаарх эрэн сурвалжлах ажиллагаа үргэлжилж байна. Алга болсон иргэдийн дотор хүүхэд болон насанд хүрсэн хүн хоёулаа байгаа бөгөөд өссөн дүнгээр авч үзвэл нийт 184 иргэнийг эрэн сурвалжлах ажиллагаа зохион байгуулагдсанаас 137 иргэний хэрэг одоогоор шийдвэрлэгдээгүй байна. Эдгээр хэргийн зарим нь 1990-ээд оноос бүртгэгдэн, өнөөг хүртэл олдоогүй хэвээр байгаа нь эрэн сурвалжлах ажиллагаанд цаг хугацааны хувьд бэрхшээл тулгарч байгааг Чингэлтэй дүүргийн цагдаагийн газрын 2-р хэлтсийн 2026 оны 2-р сарын тайлан мэдээнээс харж болохоор байна.

Тулгамдаж буй асуудлууд

Сэтгэцийн эмгэгтэй иргэдийг эрэн сурвалжлан олж тогтооход цагдаагийн алба хаагчид олон талын бэрхшээлтэй тулгарч байна гэж судлаачийн зүгээс үзэж байна.

- **Материаллаг хангамжийн дутагдал.** Эрэн сурвалжлах ажиллагааг явуулахад

шаардлагатай албаны тээврийн хэрэгсэл хүрэлцэхгүй байгаагаас алба хаагчид өөрсдийн хувийн унаагаар ажиллахад хүрч байна. Шатахууны зардлыг нөхөн олгох тогтолцоо хангалтгүй байгаа нь эрэн сурвалжлах ажиллагааны үр нөлөөг бууруулж байна.

- **Хяналтын камерын хүрэлцээ, чанарын асуудал.** Гудамж, талбай болон олон нийтийн газарт хяналтын камер хүрэлцэхгүй, байгаа камерууд чанарын шаардлага хангахгүй байна. Цаашлаад шөнийн цагаар тухайн аж ахуйн нэгжийн эзэнтэй холбоо барих боломжгүй тохиолдолд бичлэгийг шуурхай шүүн үзэх боломжгүй болдог нь эрэн сурвалжлах ажиллагааны явцыг удаашруулж байна.

- **Ар гэрийн хяналт хангалтгүй байгаа асуудал.** Сэтгэцийн эмгэгтэй иргэдийн ар гэрийн хяналт сул байгаагаас давтан алга болох тохиолдлууд бүртгэгдэж байна. Цагдаагийн байгууллага нэг иргэнийг хэд хэдэн удаа олж өгсөн боловч ар гэрийн зүгээс хяналт сул байсны улмаас дахин алга болсон тохиолдлууд гарсаар байна.

- Сэтгэцийн эмгэгтэй иргэн алга болсон тохиолдолд гар утасны байршлыг тогтоох нь хамгийн шуурхай арга боловч одоогийн хуулийн зохицуулалтаар байршлын мэдээллийг авахад прокурорын зөвшөөрөл шаардагддаг. Шөнийн цагаар хүн алга болоход хурдан шуурхай олж тогтоохгүй бол энэ хугацаанд амь насанд нь аюул учрах эрсдэлтэй.

- Автобусны ухаалаг картны мэдээлэл болон автобусны дотоод хяналтын камерын бичлэгийг авахад албан бичиг шаарддаг. Бусад байгууллагуудаас мэдээлэл авахад мөн адил албан бичиг шаарддаг нь эрэн сурвалжлах ажиллагаанд саад учруулж байна.

- Олон хүн цуглардаг нийтийн тээвэр, худалдааны төв зэрэг газарт царай таних технологи байршуулаагүй, сэтгэцийн эмгэгтэй иргэдийн байршлыг тогтоох GPS тогтолцоо бүрдээгүй байна. Энэ нь алга болсон хүний хөдөлгөөний чиглэлийг тогтооход ихээхэн цаг зарцуулагдах нөхцөл үүсч байна.

- Сэтгэцийн эмгэгтэй иргэдийг эрэн сурвалжлах ажиллагааг зохицуулах тусгай арга зүй боловсруулагдаагүй байна. Эрэн сурвалжлах ажиллагаанд ажиллаж байгаа алба хаагчдын дийлэнх нь туршлага багатай залуу алба хаагчид байгаа нь ажиллагааны үр нөлөөг бууруулах нэг хүчин зүйл болж байна.

- Сэтгэцийн эмгэгтэй иргэний эрүүл мэндийн мэдээлэл цагдаагийн байгууллагын “АСАП” байхгүйгээс эрэн сурвалжлах ажиллагааг өвчний онцлогт нийцүүлэн зохион байгуулах боломж хязгаарлагдмал байна. Хэвлэл мэдээллийн байгууллагуудын оролцоо тогтмол бус байгаа нь нийгмийн өргөн хүрээний мэдээллийг цаг тухайд нь дамжуулахад саад болж байна.

- Ой мод, хүн очиход бартаа саадтай хэцүү газар нутагт эрэн сурвалжлах ажиллагаа явуулахад эрэлч нохой, дрон зэрэг тусгай техник хэрэгслийн хангамж хүрэлцэхгүй байгаа нь эрэн сурвалжлах ажлын хүрээг багасгаж байна.

Дээрх бүх асуудлыг нэгтгэн шинжилж үзвэл сэтгэцийн эмгэгтэй иргэдийг эрэн сурвалжлах ажиллагаанд цагдаагийн алба хаагчид материаллаг ба технологийн дутмаг байдал, тухайлбал хангалттай тээврийн хэрэгсэл, хяналтын камер, царай таних технологи, GPS систем, тусгай техник хэрэгсэлгүйгээс шалтгаалан үйл ажиллагааны үр нөлөө буурч байна.

Мөн хууль эрх зүйн зохицуулалт, бусад байгууллагын мэдээлэл авах хязгаарлалт, ар гэрийн хангалтгүй хяналт, цагдаагийн алба хаагчдын туршлага багатай зэрэг нийгэм, хүний хүчин зүйлс эрэн сурвалжлах ажиллагааг хүндрүүлж, хугацаа алдах, эрсдэлд өртөх эрсдлийг нэмэгдүүлж байна. Иймээс эрэн сурвалжлах ажиллагааг үр дүнтэй зохион байгуулахын тулд технологи, материаллаг хангалт, эрх зүйн зохицуулалт, ар гэрийн оролцоо, тусгай арга зүйг нэгтгэсэн иж бүрэн систем хэрэгтэй байна.

Гадаад улсын туршлага

Хөгжингүй орнуудад сэтгэцийн эмгэгтэй иргэдийг эрэн сурвалжлах тогтолцоо харьцангуй сайн хөгжсөн бөгөөд технологи, хууль эрх зүй, нийгмийн оролцоог хослуулсан

цогц арга хэмжээ хэрэгжүүлж байна.

Америкийн Нэгдсэн Улсын туршлага. АНУ-д сэтгэцийн эмгэгтэй алга болсон иргэдийг эрэн сурвалжлах ажиллагааг хэд хэдэн байгууллага хамтран хариуцдаг. Холбооны мөрдөх товчооны (FBI) харьяа Үндэсний гэмт хэргийн мэдээллийн төв (NCIC) нь 1967 оноос хойш үйл ажиллагаа явуулж буй улс даяарх цагдаагийн байгууллагуудад нээлттэй, 24 цагийн горимоор ажилладаг мэдээллийн сан юм. (Federal Bureau of Investigation, 2003)

Энэ системд сэтгэцийн болон бие махбодын хөгжлийн бэрхшээлтэй алга болсон иргэдийг «Хөгжлийн бэрхшээлтэй» (Disability) гэсэн тусгай ангилалд бүртгэдэг бөгөөд 2024 оны байдлаар тус санд нийт 93,447 идэвхтэй алга болсон хүний бүртгэл байна (Investigation, Before the United States Senate Subcommittee on Immigration, Border Security, and, 2024).

Үүнээс гадна «Silver Alert» буюу мөнгөн дохионы тогтолцоог 2006 онд нэвтрүүлсэн бөгөөд энэ нь Альцгеймер, деменци болон бусад сэтгэцийн эмгэгтэй ахмад иргэн алга болсон үед радио, телевиз, кабелийн суваг болон авто замын цахилгаан самбараар шуурхай мэдээлэл түгээдэг тогтолцоо юм (Adults, 2026).

Мөн АНУ-д сэтгэцийн эмгэгийн төрөл бүрийн онцлогт тохирсон 41 ангиллын эрэн сурвалжлалтын арга зүй боловсруулагдсан бөгөөд деменци, шизофрени өвчтэй болон сэтгэл гутралтай хүмүүс тус бүр өөр өөрийн зан үйлийн загвартай тул ялгаатай арга хэрэглэдэг (Elena Sava, 2012).

Япон улсын туршлага. Японы Үндэсний цагдаагийн агентлагийн мэдээгээр 2024 онд деменцитэй буюу деменцитэй байх магадлалтай 18,121 иргэн алга болсон бөгөөд тэдгээрийн ихэнх нь мэдүүлэг гаргаснаас хойш нэг долоо хоногийн дотор олдсон байна. GPS болон байршил тогтоох төхөөрөмж ашигласны үр дүнд 111 тохиолдолд алга болсон иргэнийг амжилттай аварсан байна (Japan, 2024).

Японы олон бүс нутагт GPS бүхий зүүлт төхөөрөмж ашиглаж байгаа бөгөөд зарим хотод тухайн хүн аюулгүй бүсээс гармагц ойрын дэлгүүрийн ажилчдад шуурхай мэдэгдэл очдог нийгмийн сүлжээний тогтолцоо бүрдүүлжээ (Times, 2024).

Токио хотод деменцитэй иргэдийн хумсанд QR кодтой наалт наадаг тогтолцоо нэвтрүүлсэн бөгөөд цагдаагийн алба хаагч уг кодыг уншуулснаар тухайн хүний хаяг, холбоо барих дугаар, хувийн мэдээллийг шуурхай авах боломжтой болсон байна. Мөн «Orange Safety Net» гэдэг ухаалаг програм хангамжийг нутгийн засаг захиргаа нэвтрүүлсний дараа алга болсон хүний мэдээлэл нэгэн зэрэг бүх холбогдох талуудад шуурхай хүрч, хайлтын хугацааг эрс богиносгосон байна (Sharman, 2024).

Герман улсын туршлага. Германд одоогоор 1.7 сая деменцитэй өвчтөн байгаа бөгөөд энэ тоо 2070 он гэхэд 3 сая хүрэх төлөвтэй байна (Daniela Georges 1, 2023).

“Deutsche Alzheimer Gesellschaft” буюу Германы Альцгеймерийн нийгэмлэг нь деменцитэй иргэдийн ар гэрийн гишүүдэд зөвлөгөө, мэдээлэл өгөх, алга болсон тохиолдолд эрэн сурвалжлах ажиллагааг зохицуулахад туслах чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг. Мөн Германд деменцитэй хүмүүст зориулсан тусгай хаалттай орчин бүхий асрамжийн газар, “Memory Care” төвүүд өргөн хөгжсөн бөгөөд 24 цагийн хяналтын тогтолцоо бүрдүүлснээр алга болох тохиолдлыг урьдчилан сэргийлдэг.

Дани улсын туршлага. Данид GPS байршил тогтоох тогтолцоог нийтийн асрамжийн газруудад өргөнөөр нэвтрүүлсэн бөгөөд энэ технологийн хэрэглээний талаар Орхусын их сургуулийн судлаачид дэлгэрэнгүй судалгаа хийж байна. Данид Шизофренийн бүртгэл, Деменцийн бүртгэл, Сэтгэл гутралын мэдээллийн сан зэрэг өвчний төрөл бүрт тусгай мэдээллийн сан байдаг бөгөөд цагдаагийн байгууллага эрх бүхий байдлаар эдгээр санг ашиглах боломжтой байдаг нь эрэн сурвалжлах ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлдэг.

Сэтгэцийн эмгэгтэй иргэдийг эрэн сурвалжлан олж тогтооход тулгамдаж байгаа асуудлыг судалсан үр дүн нь олон улсын судлаачдын дүгнэлттэй харьцуулахад нийтлэг болон ялгаатай зүйлүүдийг илрүүлж байна.

Bantry White & Montgomery (2015) нар деменцитэй иргэдийн гэрээсээ төөрөх эрсдэл нэмэгдэхэд ар гэрийн хяналт сул байгаа нь шийдвэрлэх хүчин зүйл болдог гэж үзсэн байна. Энэхүү дүгнэлт манай судалгааны үр дүнтэй бүрэн нийцэж байна. Чингэлтэй дүүргийн цагдаагийн газрын хоёрдугаар хэлтсийн статистик мэдээгээр 2026 оны 02 дугаар сарын байдлаар 137 иргэний эрэн сурвалжлалтын хэрэг шийдэгдээгүй хэвээр байгаагийн зарим нь 1990-ээд оноос бүртгэгдсэн тохиолдлууд байгаа нь ар гэрийн хяналт, нийгмийн дэмжлэгийн тогтолцоо хангалтгүй байгааг харуулж байна.

Koester (2008) нь сэтгэцийн эмгэгийн төрөл бүрт тохирсон тусдаа эрэн сурвалжлалтын арга зүй боловсруулах шаардлагатай гэж үзэж, деменци, шизофрени, сэтгэл гутрал зэрэг өвчин тус бүрт зан үйлийн ялгаатай загвар байдгийг 41 ангиллаар тодорхойлсон байна. Энэ дүгнэлт манай судалгааны үр дүнтэй нийцэж байгаа бөгөөд Монгол Улсад одоогоор “Код 211” журмын хүрээнд сэтгэцийн эмгэгийн онцлогт тохирсон тусгайлсан арга зүй боловсруулагдаагүй байгаа нь эрэн сурвалжлах ажиллагааны үр нөлөөг бууруулж байна.

Tarling & Burrows (2004) нар алга болоход нөлөөлдөг хүчин зүйлүүдийг системчлэн ангилж, эрэн сурвалжлах ажиллагааны стандарт журам боловсруулах нь шаардлагатай гэж үзсэн байна. Манай судалгаагаар тогтоосноор Монгол Улсад байгууллага хоорондын мэдээлэл солилцооны тогтолцоо дутагдалтай байгаа нь эрэн сурвалжлах ажиллагааны явцыг удаашруулж байна. Энэ нь Tarling & Burrows нарын дүгнэлтийг дэмжиж байгаа боловч Монголын нөхцөлд хууль эрх зүйн зохицуулалт дутмаг байгаа нэмэлт хүчин зүйл байгааг харуулж байна.

АНУ-д нэвтэрсэн Silver Alert тогтолцоо болон Японы GPS зүүлт, QR кодын системтэй харьцуулахад Монгол Улсад ийм төрлийн технологийн шийдэл одоогоор бүрдээгүй байгаа нь эрэн сурвалжлах ажиллагааны үр нөлөөнд сөргөөр нөлөөлж байна. Японы Үндэсний цагдаагийн агентлагийн мэдээгээр GPS төхөөрөмж ашигласны үр дүнд 2024 онд 111 тохиолдолд алга болсон иргэнийг амжилттай аварсан байгаа нь технологийн шийдлийн ач холбогдлыг тодорхой харуулж байна. Энэ туршлага Монгол Улсын нөхцөлд бодитоор нэвтрүүлэх боломжтой боловч эрх зүйн зохицуулалт шаардагдана.

Нэмж дурдахад, СЭМҮТ-ийн 2013 оны судалгаагаар Монгол Улсын хүн амын дөрвөн хүн тутмын нэг нь сэтгэцийн ямар нэгэн тулгамдсан асуудалтай байгаа нь тогтоогдсон боловч сэтгэцийн эмгэгтэй иргэдийг эрэн сурвалжлах асуудлаар тусгайлсан судалгаа өнөөг хүртэл хангалттай биш байна. Энэ нь уг асуудал судлаачдын анхааралд хангалттай өртөөгүй хэвээр байгааг харуулж байгаа бөгөөд практик шийдлүүдийг боловсруулах шаардлага улам бүр нэмэгдэж байгааг илэрхийлж байна.

Дүгнэлт. Энэхүү судалгаагаар сэтгэцийн эмгэгтэй иргэдийг эрэн сурвалжлан олж тогтооход тулгамдаж байгаа асуудлыг дараах дүгнэлтэд хүрлээ. Үүнд:

1. Деменци, шизофрени, аутизм зэрэг сэтгэцийн эмгэгтэй иргэд нь өвчний шинж тэмдгийн нөлөөгөөр алга болох өндөр эрсдэлтэй бөгөөд тэдгээрийг эрэн сурвалжлахад ердийн аргаас ялгаатай, өвчний онцлогт тохирсон тусгай арга зүйг ашиглах.

2. Чингэлтэй дүүргийн цагдаагийн газрын хоёрдугаар хэлтсийн статистик мэдээнд үндэслэвэл 137 хэрэг шийдвэрлэгдэлгүй байгаа нь материаллаг хангамж, технологи, эрх зүй, байгууллага хоорондын уялдаа зэрэг олон талын асуудал нэгэн зэрэг оршиж байгааг харуулж байна.

3. АНУ, Япон, Герман, Данийн туршлагатай харьцуулахад Монгол Улсад технологийн шийдэл, тусгай арга зүй, байгууллага хоорондын уялдааны хувьд ихээхэн хоцрогдол байгаа нь гэж үзэж байна.

Санал. Дээрх дүгнэлтүүдэд үндэслэн санал дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох. Сэтгэцийн эмгэгтэй иргэн алга болсон тохиолдолд гар утасны байршил тогтоох зөвшөөрлийн журмыг хялбарчлах, яаралтай нөхцөлд шуурхай шийдвэр гаргах боломжийг бий болгох шаардлагатай;

2. Тусгай арга зүй боловсруулах. Деменци, шизофрени, аутизм зэрэг өвчний онцлогт тохирсон эрэн сурвалжлалтын арга зүй, гарын авлага боловсруулж, алба хаагчдад тогтмол сургалт явуулах;

3. Технологийн шийдэл нэвтрүүлэх. Японы GPS зүүлт болон QR кодын тогтолцоо, АНУ-ын Silver Alert-тэй адил нийтэд мэдэгдэх тогтолцоог Монголын нөхцөлд тохируулан нэвтрүүлэх боломжийг судлах;

4. Байгууллага хоорондын уялдааг сайжруулах. СЭМҮТ болон бусад эрүүл мэндийн байгууллагатай мэдээлэл солилцох тогтолцоо бий болгож, сэтгэцийн эмгэгтэй иргэний мэдээлэл цагдаагийн байгууллагын санд байршуулах;

5. Нийгмийн мэдлэг, оролцоог нэмэгдүүлэх. Японы дэлгүүрийн ажилчдын сургалтын загварыг баримжаалан нийгмийн өргөн хүрээний мэдлэг, оролцоог дэмжих хөтөлбөр хэрэгжүүлэх;

Ашигласан материал

1. Adults, N. C. (2026). *NamUs provides technology, forensic services, and investigative support to resolve missing person and unidentified remains cases*. Retrieved from namus: <https://namus.nij.ojp.gov/>

2. Association, A. (2026). *What is Dementia?* Retrieved from Alzheimer’s Association: <https://www.alz.org/alzheimers-dementia/what-is-dementia>

3. Daniela Georges I, E. R.-V. (2023, 9 20). *Dementia in Germany: epidemiology, trends and challenges*. Retrieved from National Library of Medicine: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/37829121>

4. Disorder, A. S. (2025, 4 15). *About Autism Spectrum Disorder*. Retrieved from Autism Spectrum Disorder: <https://www.cdc.gov/autism/about/index.html>

5. Elena Sava, G. P. (2012). *Evaluating Lost Person Behavior Models*. Retrieved from theway-oftracking: <https://thewayoftracking.com/wp-content/uploads/2017/07/evaluating-lost-person-behavior-models-revised-submission.pdf>

6. Federal Bureau of Investigation. (2003, 11 13). *Before the United States Senate Subcommittee on Immigration, Border Security, and*. Retrieved from Federal Bureau of Investigation, : <https://archives.fbi.gov/archives/news/testimony/the-fbis-national-crime-information-center>

7. Investigation, F. B. (2024). *Before the United States Senate Subcommittee on Immigration, Border Security, and*. Retrieved from Federal Bureau of Investigation: <https://archives.fbi.gov/archives/news/testimony/the-fbis-national-crime-information-center>

8. Investigation, F. B. (2024). *Before the United States Senate Subcommittee on Immigration, Border Security, and*. Retrieved from Federal Bureau of Investigation: <https://archives.fbi.gov/archives/news/testimony/the-fbis-national-crime-information-center>

9. Japan, N. P. (2024). *491 Dementia Sufferers Found Dead in Japan in 2024*. Retrieved from National Police Agency of Japan: <https://barrierfreejapan.com/2025/06/08/491-dementia-sufferers-found-dead-in-japan-in-2024>

10. Organization, W. H. (2022, 4 16). *World mental health report: Transforming mental health for all*. Retrieved from World Health Organization: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240049338>

11. Publishing, H. H. (2024, 10 9). *Memory care: A senior living option for those with dementia or Alzheimer’s disease*. Retrieved from Harvard Health Publishing: <https://www.health.harvard.edu/mind-and-mood/memory-care-a-senior-living-option-for-those-with-dementia-or-alzheimers-disease>

12. Sharman, J. (2024, 12 8). *Japanese city keeps track of dementia patients with QR code nail stickers*. Retrieved from independent: <https://www.the-independent.com/news/world/asia/japan-track-dementia-patients-qr-code-nail-stickers-a7464256.html>

13. Times, T. J. (2024, 12 7). *Japan turns to new technology as dementia cases surge*. Retrieved from The Japan Times: <https://www.tbsnews.net/science/japan-turns-new-technology-dementia-cases-surge-1303456>

14. төв, С. э. (2013). *Судалгаагаар 4 хүн тутмын 1 нь сэтгэцийн эрүүл мэндийн ямар нэгэн асуудалтай байгаа нь тогтоогджээ*. Retrieved from mongolvtv.mn: <https://mongolvtv.mn/post/133091>

ЦАХИМ ТӨХӨӨРӨМЖ АШИГЛАН ҮЙЛДСЭН ГЭМТ ХЭРГИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ

THE CURRENT SITUATION OF CRIMES COMMITTED USING ELECTRONIC DEVICES

Удирдагч: Э.Түвшин-Эрдэнэ

ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн

Мөрдөх арга зүйн тэнхимийн ахлах багш,
хууль зүйн доктор, цагдаагийн хошууч

E. Tuvshin-Erdene

Lecturer of the investigation methodology department,
Police School of the University of Internal Affairs, Police, major;

Э.Отгонбаатар

Эрүүгийн цагдаагийн албаны

Эдийн засгийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх газрын

Санхүү, татварын гэмт хэрэгтэй тэмцэх хэлтсийн
эрүүгийн мөрдөгч, цагдаагийн ахлах дэслэгч

E. Otgonbaatar

Criminal Police Department

Department of Combating Economic Police Department

Financial and Tax Crimes Department

criminal detective and police senior lieutenant

Хураангуй: Цахим төхөөрөмжөөр үйлдэгдэж буй хэргийн дийлэнх хувийг цахим залилангийн гэмт хэрэг, цахим орчинд мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах болон цахим хэрэгсэл ашиглан бусдын нэр төрийг гутаан доромжлох хэргүүд эзэлж байна. Мэдээллийн технологи хурдацтай хөгжихийн хэрээр цахим орчинд иргэд үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх нөгөөтэйгүүр олон нийтийн цахим сувгаас мэдээлэл авах, түүнчлэн хялбар аргаар мөнгө олох боломж улам бүр нэмэгдэх хандлагатай болсон.

Монгол Улсын Харилцаа холбооны зохицуулах хорооноос гаргасан судалгаагаар Монгол Улсад 2026 оны байдлаар давхардсан тоогоор 3 сая орчим интернэт хэрэглэгч байгаа бөгөөд интернэтийн хэрэглээний түвшин 83%-д хүрсэн байна. Харин социал медиа идэвхтэй хэрэглэгчдийн тоо 2.7 сая буюу нийт хүн амын 76.5%-тай тэнцэж байна. Энэхүү тоо нь өмнөх оноос 8%-иар өссөн бөгөөд социал платформуудын нөлөө улам гүнзгийрч байгааг харуулж байна. Мөн интернэт хэрэглэгчдийн 92.2% нь дор хаяж нэг социал медиа платформ ашиглаж байгаа нь социал медиа хэрэглээ интернэт хэрэглээтэй тэнцүү шахам болж байгааг харуулж байна. Монгол Улсын 18 болон түүнээс дээш насныхан дунд социал медиа нэвтрэлт 121.6%-д хүрсэн байна.

Abstract: The majority of crimes committed using electronic devices are cyberfraud, organizing gambling in the online environment, and defamation/demeaning of others using electronic means. As information technology rapidly develops, citizens are increasingly able to express their views freely online, obtain information from public digital channels, and find easier ways to earn money.

According to a study by the Communications Regulatory Commission of Mongolia, as of 2026 there are about 3 million internet users in Mongolia (counting duplicates), and the internet penetration rate has reached 83%. Active social media users number 2.7 million, equal to 76.5% of the total population. This figure has grown by 8% compared with the previous year, showing the deepening influence of social platforms. Also, 92.2% of internet users use at least one social media platform, indicating that social media use is nearly as widespread as internet use. Among Mongolians aged 18 and over, social media penetration has reached 121.6%.

Түлхүүр үг: Цахим төхөөрөмж, кибер гэмт хэрэг, мөрдөх арга зүй, үйлдлийн арга,

криминалистик шинж.

Keywords: Electronic devices, cybercrime, investigative methodology, modus operandi, forensic characteristics.

Оршил. Интернет нь иргэдийн өдөр тутмын хэрэглээ болж, интернет хэрэгслийг мэдээллийн эх сурвалж болгон ашиглах, түүнчлэн олон нийтийн сүлжээ ашиглаж үзэл бодлоо илэрхийлэх, аливаа зүйлийг нийтлэх болсон. Дээрх судалгаанаас үзвэл хүмүүс уламжлалт мэдээллийн хэрэгсэл ашиглахаас илүүтэй олон нийтийн сүлжээг илүү өргөн ашиглаж өөрийн үзэл бодол, байр сууриа илэрхийлэх болсон.

Тухайлбал, цахим хуудас, youtube, facebook, Instagram, X платформуудыг ихэвчлэн ашиглаж үзэл бодол, санал сэтгэгдлээ илэрхийлдэг болсон. Энэ нь нэг талаас иргэдийн үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх хэдий ч нөгөө талаас бусдын талаар худал мэдээлэл тараах, нэр хүндэд халдаж гүтгэх, доромжлох зэргээр иргэдийн эрх зөрчигдөх явдал гарч байна. Иймд цахим орчин дахь энэ төрлийн зөрчил, хууль бус үйлдлээс урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, таслан зогсоох чиглэлээр эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох нь цаг үеийн хэрэгцээ, шаардлага болоод байна.

“Эх сурвалж: Зохиогчийн боловсруулсан хувилбар”

Судалгааны зорилго

1. Цахим гэмт хэргийн үйлдэгдэж байгаа нөхцөл байдлыг судалж тус төрлийн гэмт хэргийг илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэхэд тулгамдаж буй асуудлыг шийдвэрлэх арга зам, шийдэлд хүрэх.

Цахим гэмт хэрэг нь

● **Компьютерийн мэдээлэл, сүлжээний бүрэн бүтэн, нууцлагдсан, хүртээмжтэй байдлын эсрэг гэмт хэрэг;**

● **Компьютер ашиглаж үйлдэж буй зөрчил;**

● **Интернэт дэх зохистой агуулгын эсрэг зөрчил;**

● **Интернэт дэх оюуны өмчийн эсрэг зөрчил.**

Монгол улсад мөрдөгдөж буй цахим гэмт хэргийн эсрэг хууль тогтоомжууд

Өнөөгийн байдлаар Монгол улсад цахим гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлээр эрүүгийн хууль, зөрчлийн тухай хуулиудыг ашиглаж тухайн төрлийн гэмт хэргийг таслан зогсоох, илрүүлэх чиглэлээр ажиллаж байна.

Эрүүгийн хууль /2015 он/: 2015 оны Эрүүгийн хуулийн “Цахим мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг” 26 дугаар бүлэгт Цахим мэдээлэлд хууль бусаар халдах, 26.1 дүгээр зүйл: Цахим мэдээллийн сүлжээнд хууль бусаар халдах программ, техник хэрэгсэл бэлтгэх, борлуулах, 26.2 дугаар зүйл: Хор хөнөөлт программ хангамж бүтээх, ашиглах, тараах, 26.3 дугаар зүйлүүдийг гэмт хэрэгт тооцохоор хуульчилсан байна. Түүнчлэн залилах /17.3 дугаар зүйл/, худал мэдээлэл тараах /13.14 дугаар зүйл/ хувь хүний нууцад халдах /13.10 дугаар зүйл/, хүүхэд ашиглан садар самууныг сурталчлах /16.9 дүгээр зүйл/ гэмт хэрэг үйлдэхдээ цахим сүлжээ ашиглаж үйлдсэн бол хүндрүүлэх нөхцөл байдлаар хуульчилжээ. (УИХ, 2015)

Зөрчлийн тухай хууль /2017 он/: Зөрчлийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-иар гүтгэх гэдэгт хүний нэр төр, алдар хүнд, хуулийн этгээдийн ажил хэргийн нэр хүндийг гутаан доромжилсон худал мэдээллийг нийтэд дэлгэсэн, эсхүл мэдээллийн хэрэгсэл, нийтийн сүлжээгээр тараасан /6.21 дүгээр зүйл/ тохиолдолд зөрчилд тооцдог байсан бол 2021 оны 01 дүгээр сарын 21-ний өдрийн эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулгаар эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 13.14 зүйлд зааснаар худал мэдээлэл тараах “хүний нэр төр, алдар хүнд, хуулийн этгээдийн ажил хэргийн нэр хүндэд халдсан илт худал мэдээллийг олон нийтэд тараасан бол” эрүүгийн хариуцлага тооцохоор заасан тул уг зөрчлийн тухай хуулийн 6.21 дүгээр зүйл хүчингүй болсон (УИХ, Монгол Улсын зөрчлийн тухай хууль, 2017).

2017 оны 7 дугаар сараас хойш Зөрчлийн тухай хуулийн “гүтгэх” /6.21 дүгээр зүйл/ зөрчил буюу хүний нэр төр, алдар хүнд, хуулийн этгээдийн ажил хэргийн нэр хүндийг гутаан

доромжилсон худал мэдээллийг нийтэд дэлгэсэн, эсхүл мэдээллийн хэрэгсэл, нийтийн сүлжээгээр тараасан 111 зөрчил бүртгэгдсэн ба үүнээс 91 тохиолдлыг хэрэгсэхгүй болгосон бол 20 тохиолдлыг зөрчилд тооцож /шийтгэврээр торгосон/ хариуцлага тооцсон байна.

Итали улсын цахим гэмт хэрэгтэй тэмцэх хууль: Цахим орчин дахь зохисгүй зан үйлийг хуулиар зохицуулах нь Итали улсад нэг жилийн хугацаанд цахим орчин дахь танхайрах үйлдэл, дарамттай холбоотой 7000 гаруй тусламж хүссэн гомдол хүлээн авч байна.

Үүнтэй холбоотойгоор Итали Улсын парламентаас 2017 оны 05 дугаар сарын 17-ны өдөр “Цахим дарамтын эсрэг хууль” баталсан. Хуулийн үйлчлэх хүрээ: Тус хуулийн зорилго нь цахим дарамт буюу цахим орчин дахь зүй бус үйлдлийг тогтоох, тийм үйлдлээс бусдыг, ялангуяа хүүхэд, өсвөр үеийнхнийг хамгаалах, тийнхүү хохирохоос урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаа явуулах, түүнчлэн цахим орчинд хүчирхийлэл үйлдэгчдийг дахин сурган хүмүүжүүлэхтэй холбоотой харилцааг зохицуулахад оршино.

Тус хуульд “цахим орчин дахь зүй бус үйлдэл” гэдэгт “сэтгэл зүйн дарамт үзүүлэх, түрэмгийлэх, дарамт шахалт үзүүлэх, айлган сүрдүүлэх, гэмтээх, доромжлох, нэр төрийг нь гутаах, гүтгэх, өөрчлөх, хувийн мэдээллийг нь залилан мэхэлж авах буюу ашиглах, өөрчлөх, насанд хүрээгүй хүмүүсийн хувийн мэдээллийг хууль бусаар боловсруулах, цахим хэрэгслээр дамжуулан түгээх, насанд хүрээгүй хүнийг бусдаас тусгаарлах, ганцаардуулахын тулд санаатайгаар буюу зориудаар үйлдэж буй ноцтой хүчирхийлэл, ноцтой халдлага, өргөн хүрээтэй, зохион байгуулалттайгаар үйлдэж буй зохисгүй зан үйл”-ийг ойлгоно гэж тодорхойлсон.

Цахим орчин дахь зүй бус үйлдлийн талаарх гомдол гаргах, шийдвэрлэх нөхцөл: Цахим орчин дахь хүчирхийлэлд өртсөн 14-өөс доош насныхан болон тэдний эцэг эх нь өгөгдлийг хянагч буюу веб сайтын үйлчилгээ үзүүлэгчтэй холбоо барьж хүчирхийлэл бүхий контентыг устгах, хязгаарлах, хаахыг хүсэх, түүнчлэн нэн даруй устгуулах тухай хүсэлт гаргах боломжтой.

Өгөгдөл хянагч нь 48 цагийн дотор хохирогчийг хамгаалах, цахим орчин дахь зохисгүй үйлдэл үргэлжлэхээс урьдчилан сэргийлэхэд шаардлагатай бүхий л алхмыг хийх үүрэгтэй. Хэрэв энэ үүргээ биелүүлэхгүй буюу зохих ёсоор биелүүлэхгүй бол хохирогч, түүний эцэг эхийн хувьд өгөгдөл хамгаалах чиг үүрэг төрийн эрх бүхий байгууллагад шууд гомдол гаргаж болно. Өгөгдөл хамгаалах төрийн чиг үүрэг бүхий байгууллага нь гомдлыг хүлээн авснаас хойш 48 цагийн дотор цахим дарамт, цахим орчин дахь зохисгүй үйлдэл бүхий контентод тусгай арга хэрэгслээр хөндлөнгөөс нөлөөлөх буюу тийм контентыг устгах, хаах эрх хэмжээтэй. Мөн цахим орчин дахь зүй бус үйлдэл гаргаж буй этгээдэд шийтгэл оногдуулах эрх хэмжээг өгөгдөл хамгаалах чиг үүрэг бүхий төрийн эрх бүхий байгууллагад өгсөн.

Цахим орчин дахь үйлчилгээ үзүүлэгчийн үүрэг хариуцлага: Итали Улсын хувьд Европын холбооны гишүүн улсын хувьд Европын холбооны шийдвэрээр хэрэгжүүлэх үүрэг хүлээнэ. Европын холбооны “Цахим худалдааны удирдамж” гэгдэх 31/2000/ЕС тоот удирдамж ёсоор “цахим орчин дахь үйлчилгээ үзүүлэгч” гэдэг нь олон нийтийн цахим сүлжээ, онлайн зурвасын платформ зэрэг цахим дарамт, цахим орчинд хүчирхийлэл үйлдэх боломжтой вэб сайтын зөвхөн контентыг зохицуулах үйлчилгээ үзүүлэгч юм. Энэ хүрээнд цахим орчин дахь үйлчилгээ үзүүлэгч нь өгөгдөл хамгаалах чиг үүрэг бүхий төрийн эрх бүхий байгууллагатай хамтран ажиллах, харилцан туслалцах үүрэгтэй.

Үндсэн хэсэг. Гэмт хэрэг үйлдсэн хүмүүст илүү хатуу хариуцлага хүлээлгэх нь: Энэ хуульд Эрүүгийн хуульд заасан гэмт үйлдлийг цахим орчинд үйлдэх буюу цахим хэлбэрээр үйлдсэн тохиолдолд хүлээлгэх хариуцлагын хэмжээг эрүүгийн хуульд зааснаас дордуулахгүй байх талаар заасан. Түүнчлэн, цахим орчинд 14 нас хүрээгүй хүн болон түүний гэр бүлийн эсрэг үйлдсэн нэр төр гутаах, заналхийлэх, хууль бус мэдээлэл боловсруулах гэмт хэрэгт ял шийтгэл оногдуулна. Мөн цахим орчинд хүчирхийлэл үйлдэж буй насанд хүрээгүй этгээдийн үйлдэлд эрүүгийн хууль бус энэ хуулиар хариуцлага хүлээлгэх боломжтой болсон.

Боловсролын сайд, сургуулиудын үндсэн үүрэг: Боловсролын асуудал эрхэлсэн төрийн эрх бүхий байгууллагаас цахим орчинд үйлдэх хүчирхийлэл, зүй бус үйлдлээс урьдчилан сэргийлэх удирдамж боловсруулах, батлах үүргийг тус хуулиар хүлээлгэсэн. Энэхүү удирдамжийг үндэсний болон орон нутгийн түвшинд хэрэгжүүлэх ёстой. Энэхүү удирдамжийн хүрээнд цахим орчин дахь хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх талаарх бага хурал, семинар зохион байгуулах, нийтлэл гаргах зэрэг ажлыг хийх ёстой. Гэхдээ эдгээр ажлыг ямар сургууль, төрийн захиргааны байгууллага тухайлан хэрэгжүүлэх нь тодорхойгүй байна. Энэхүү хуулийн хэрэгжилтийг хангах талаар Итали Улсын хууль тогтоогч анхаарчээ. Тодруулбал, хуулийн хэрэгжилтэд мониторинг хийх, шинжээч, сонирхогч этгээдийг оролцуулсан хэлэлцүүлэг зохион байгуулах, Засгийн газраас цахим орчин дахь хүчирхийлэлтэй тэмцэх асуудлыг хэлэлцэн шийдвэрлэж байх нөхцөлийг хуульд тусгасан байна. Мөн цахим орчинд үйлдэгдэх гэмт хэргийн мэдээллийн сан бий болгох нөхцөлийг тус хуульд зохицуулжээ.

Харьцуулалт: Итали улс нь 66,5 сая хүн амтай бөгөөд Монгол улсаас даруй 22 дахин их хүн амтай улс юм. Түүнчлэн Итали улсад жил 7000 гаруй цахим хэрэг үйлдэгддэг нь энэ төрлийн гэмт хэрэгт тавих хяналт, хууль зүйн зохицуулалтыг маш өндөр хэмжээнд шаардах нь тодорхой юм. Тиймдээ ч Итали улсад энэ төрлийн гэмт хэргийг шийдвэрлэхээр “Цахим хэргийн эсрэг” хуулийг баталсан ба энэ хуулиар цахим орчин дахь бүхий л харилцааг зохицуулж, хянаж байдаг байна. Харин Монгол улсад цахим гэмт хэргийн эсрэг ерөнхийлсөн зохицуулалтай хууль байгаа ба энэ гэмт хэргийн эсрэг нарийвчласан зохицуулалттай хууль шаардлагатай байна.

Сүүлийн жилүүдэд үйлдэгдэж байгаа цахим мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэргийн мэдээлэл болон үйлдэгдсэн газруудын судалгаа

Монгол улсад сүүлийн 5 жилд буюу 2021 онд 151, 2022 онд 259, 2023 онд 388, 2024 онд 406, 2025 онд 793 цахим мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг үйлдэгдсэн байх ба 2025 онд цахим гэмт хэргийн гаралт урьд оныхоос 387 нэгжээр илүү буюу 51.1 хувиар өссөн шалтгаан нь цахим ертөнцөд хүн бүхэн ямар нэг байдлаар оролцдог болсон мөн компьютер болон интернэтийн хэрэглээ улам өндөр түвшинд очсонтой шууд хамааралтай гэж үзэж байна. (ҮСХ, 2026) Мөн сүүлийн жилүүдэд хиймэл оюун ухаан (AI) эрчимтэй хөгжиж байгаа нь дээрх төрлийн гэмт хэргийн тоо өссөнтэй салшгүй холбоотой юм.

Цахимаар үйлдэгдсэн залилах гэмт хэргийн судалгаа

Монгол улсын хэмжээнд 2020-2025 оны хугацаанд 68447 залилах төрлийн гэмт залилах гэмт хэрэг бүртгэгдсэнээс нийслэл Улаанбаатар хотод 57439 бүртгэгджээ. Эдгээр залилах гэмт хэргийн 60-97 хүртэлх хувь нь цахим хэрэгсэл ашиглан үйлдэгддэг бөгөөд энэ нь Монгол Улсын нийт хүн амын цахим орчны хэрэглээ хэр их байгааг илтгэж байна.

Монгол улсад цахим гэмт хэргийн эсрэг явуулж буй үйл ажиллагаа цахим аюулгүй байдлыг хангах бүтэц

Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын 3.6-д “Мэдээллийн салбарт үндэсний ашиг сонирхолыг хамгаалах, төр, иргэн, хувийн хэвшлийн мэдээллийн бүрэн бүтэн байдал, нууцлагдсан, хүртээмжтэй баталгаажуулах нь мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах үндэс мөн” гэж тодорхойлсон. Монгол улсын үндэсний аюулгүй байдлын тухай хуулийн 3.4-д үндэсний аюулгүй байдлын бүрэлдэхүүн хэсэгт мэдээллийн аюулгүй байдлыг хамруулсан байна. Өөрөөр хэлбэл үндэсний аюулгүй байдлын газар нь кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагаанд тэргүүлэх байр суурьтайгаар оролцоно.

Цагдаагийн байгууллагад Цахим гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлээр эрүүгийн цагдаагийн албаны нэгж болгон кибер гэмт хэрэгтэй газрыг үүсгэн байгуулсан бөгөөд одоо тус байгууллага нь Цагдаагийн ерөнхий газрын харьяа Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх газар болон өргөжиж тодорхой чиглэлийн хүрээнд үр дүнтэй үйл ажиллагаа явуулж байна. Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх газар нь цахим орчин ашиглан үйлдсэн залилах, хүний нэр хүндэд халдах, кибер орчинд хууль бусаар нэвтрэх, халдах гэх мэт эрүүгийн хуульд заасан тодорхой төрлийн

гэмт хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулж байна. Мөн тус газрын дэргэд 2023 оны 11 дүгээр сарын 02-ны өдөр “Цахим халдлага, залилантай тэмцэх хариу арга хэмжээний хэлтэс”-ийг шинээр үүсгэн байгуулж өнөөдрийг хүртэлх хугацаанд нийт 2.6 тэрбум төгрөгийн хохирол нөхөн төлүүлээд байна. Монгол улсад цахим гэмт хэрэг үйлдэж байгаа иргэдийг нас болон боловсролын түвшин зэргээр нь ангилж үзвэл:

“Эх сурвалж: Зохиогчийн боловсруулсан хувилбар”

Дээрх судалгаанаас үзэхэд цахим гэмт хэрэг үйлдэгчдийн 92.8% хувь 18-45 насны иргэд байгаа бөгөөд энэ нь интернэт, хиймэл оюун ухаан, цахим орчныг залуучууд болон хөдөлмөрийн насны иргэд түлхүү ашиглаж байгааг харуулж байна.

Мөн судалгаагаар нийт цахим гэмт хэрэг үйлдэгчдийн хүйсийн байдлыг авч үзвэл 67.3% нь эрэгтэй, 32.7% хувь эмэгтэй байна. Харин боловсролын түвшний хувьд 75.9% нь бүрэн дунд боловсролтой буюу ерөнхий боловсролын сургууль төгссөн байгаа бол 78.9% хувь нь эрхэлсэн тодорхой ажилгүй байна.

Цахим гэмт хэргийг үйлдэж буй хүмүүс нь ихэвчлэн дээд боловсролтой хүмүүс буюу тухай нийгэмдээ байр сууриа олсон хүмүүс бусдын итгэл эвдэх замаар үйлдэж байна. Дэлхий нийтэд энэ төрлийн гэмт хэргийг цагаан цахтнуудын гэмт хэрэг гэж нэрлэх нь ч бий.

Цахим гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаа

Цахим гэмт хэрэг нь олон улсын хэмжээнд яригдаж байгаа томоохон асуудал бөгөөд үүнээс урьдчилан сэргийлэх олон олон арга хэмжээ байдаг. Үүнд:

1. Компьютерын системээ шинэчилж байх. Цахим гэмт хэрэгтний халдлагын зүйл нь компьютерын цоорхой буюу хуучирсан систем байдаг тул түүнийгээ шинэчилж байх.

2. Системийн тохиргоог хамгаалах. Компьютерын системийн тохиргоог өөрчлөх буюу аюулгүй байдлыг хангасан тохиргоог алдагдуулахаас болгоомжлох.

3. Нэвтрэх нэр, нууц үгээ сайжруулж, олон төрлийн нууцлал аюулгүй байдлыг хангасан нууц үг хийж 3 сар бүр тогтмол сольж хамгаалалт хийх. Хэрэглэгчийн нэр, нэвтрэх нууц үг, дансны нууц дугаар зэрэг аливаа онлайн гүйлгээ төлбөр тооцооны үед таны хувийн мэдээлэл байнга ашиглагддаг. Иймд үсэг, тоо бусад тэмдэгт оролцуулсан болон 8-аас дээш тэмдэгтээр нууц үгээ сайжруулж, 3 сар тутамд тогтмол солих.

4. Вирусын эсрэг программ суулгах буюу түүнийгээ шинэчлэх. Вирус нь компьютер хэрэглэгчийг мэдээгүй байхад түүний мэдээллийг устгах буюу хулгайлах бусад байдлаар эрсдэлд оруулдаг тул заавал вирусын эсрэг программ суулгаж лицензийг сунгаж ашиглах.

5. Хэрэглэгчийн мэдээллээ нуух. Фэйсбүүк болон бусад веб хуудсанд хэрэглэгчээр бүртгүүлж буй тохиолдолд хувийн мэдээлэл болон бусад зураг, бичлэг, аялалын стори зэрэг үйл хөдлөлийн мэдээллээ бусдаас нууцлах. Энэ нь цахим гэмт халдлагаас сэргийлэхээс гадна бусад төрлийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ болно.

6. Танихгүй хүнтэй цахимаар найзлах болон чатлахгүй байх гэх мэтчлэн цахим хадлагаас өөрийгөө хамгаалах аргууд байдаг.

Дүгнэлт. Цахим гэмт хэрэг нь дэлхий нийтийн хэмжээний асуудал болж байгаа бөгөөд 18 секунд тутамд нэг хүн цахим гэмт хэргийн золиос болж байна гэсэн судалгаа ч байдаг. Тиймээс цахим гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлж энэ төрлийн гэмт хэргийн гаралтыг бууруулах таслан зогсоох нь нэн түрүүнд хийгдэх ёстой ажлийн нэг юм. Түүнчлэн энэ гэмт хэргийн гол хохрогчид 18-25 насныхан байгаа ба өөрөөр хэлбэл Монголын залуу үе рүү илүү чиглэж энэ гэмт хэрэг үйлдэгдэж байна. Харин энэ гэмт хэргийн талаарх Монгол улс дахь эрх зүй зохицуулалт бага байгаа нь цаашид энэ гэмт хэрэг нэмэгдэх нөхцлийг үүсгэж байна.

Цахим төхөөрөмж ашиглан үйлдэгдэж буй гэмт хэрэг нь дижитал технологийн хэрэглээ өргөжин нэмэгдэхийн хэрээр төрөл, хэлбэр, үйлдэх арга хэлбэр нь улам боловсронгуй болж, хувь хүн, байгууллага, нийгмийн мэдээллийн аюулгүй байдалд бодит эрсдэл учруулах түвшинд хүрч байна. Иймээс уг төрлийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, таслан зогсоох чиглэлээр эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох, техникийн чадавхыг нэмэгдүүлэх,

олон нийтийн цахим хэрэглээний мэдлэг, хариуцлагыг дээшлүүлэх цогц арга хэмжээг хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Санал: Цахим төхөөрөмж ашиглан үйлдэгдэж буй гэмт хэргийн өнөөгийн байдалд дүн шинжилгээ хийсний үндсэнд дараах саналуудыг гаргаж байна. Үүнд:

1. Цахим гэмт хэрэгтэй тэмцэх хууль, эрх зүйн орчныг илүү боловсронгуй болгох бүрдүүлэх;
2. Энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэхийн тулд хууль сахиулах байгууллагуудын олон улсын хамтын ажиллагааг эрчимжүүлэх;
3. Энэ төрлийн гэмт хэргийн мөрдөх мөрдөгч нарыг тусгайлан бэлдэж одоо ажиллаж буй мөрдөгч нар цахим гэмт хэрэг болон цахим хэрэгсэл ашиглан үйлдэж буй гэмт хэргийг мөрдөх арга зүйн талаар үе шаттайгаар сургалт зохион байгуулах.

Ашигласан материал

1. УИХ. (2015, 12 03). Монгол Улсын Эрүүгийн хууль. Retrieved from Хууль: <https://legalinfo.mn/mn/detail/11634>
2. УИХ. (2017, 05 11). Монгол Улсын зөрчлийн тухай хууль. Retrieved from Хууль: <https://legalinfo.mn/mn/detail/12695>
3. ҮСХ. (2026, 03 10). Үндэсний статистикийн хороо. Retrieved from Статистик: https://www.1212.mn/mn/statcate/table-view/Society,%20development/Law%20and%20crime/DT_NSO_2300_046V1.px

ЭРҮҮГИЙН ЭРХ ЗҮЙ, КРИМИНОЛОГИЙН ОНОЛ ПРАКТИКИЙН АСУУДАЛ

СУРГУУЛИЙН ОРЧИН ДАХЬ ҮЕ ТЭНГИЙН ДЭЭРЭЛХЭЛТ НЬ ХҮҮХДИЙН ЭСРЭГ ГЭМТ ХЭРГИЙН ШАЛТГААН БОЛОХ НЬ

PEER BULLYING IN THE SCHOOL ENVIRONMENT AS A CAUSE OF CRIMES AGAINST CHILDREN

*Эрүүгийн эрх зүй, криминологийн тэнхимийн ахлах багш, цагдаагийн дэд хурандаа Б.Батцэрэн
Senior Lecturer, Department of Criminal Law
and Criminology, Police Lieutenant Colonel B. Battseren*

Хураангуй: Сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт нь хүүхдийн эрх, нэр төр, сэтгэл зүй, бие махбодын аюулгүй байдалд ноцтой сөрөг нөлөө үзүүлдэг нийгмийн тулгамдсан асуудлын нэг болж байна. Үе тэнгийн дээрэлхэлт нь бие махбодын хүчирхийлэл, хэл амаар доромжлох, нийгмээс тусгаарлах, цахим орчинд дарамт үзүүлэх зэрэг олон хэлбэрээр илэрч, хүүхдийн сэтгэл зүйд урт хугацааны сөрөг үр дагаврыг бий болгодог. Судалгаанаас үзэхэд дээрэлхэлтэд өртсөн хүүхдүүд сэтгэл зүйн дарамт, айдас, өөртөө итгэх итгэл буурах, улмаар түрэмгий зан авир гаргах, гэмт хэрэг, зөрчилд холбогдох эрсдэл нэмэгдэх хандлагатай байдаг.

Энэхүү өгүүлэлд сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлтийн шалтгаан, хэлбэр, үр дагаврыг судлан шинжилж, уг үзэгдэл нь хүүхдийн эсрэг гэмт хэргийн үүсэхэд хэрхэн нөлөөлж болохыг тодорхойлохыг зорьсон болно. Мөн хүүхдүүдийн дунд үүсэж буй дээрэлхэлт нь цаашид хүчирхийлэл, гэмт хэрэгт хүргэх эрсдэлт хүчин зүйл болж болохыг онол, судалгааны үр дүнд тулгуурлан авч үзсэн.

Судалгааны үр дүнд сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлтийг эрт илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх, хүүхэд хамгааллын тогтолцоог сайжруулах, багш, эцэг эх, холбогдох байгууллагуудын хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх нь хүүхдийн эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд чухал ач холбогдолтой болохыг тодорхойлов.

Abstract. Peer bullying in the school environment has become one of the pressing social issues that negatively affects children’s rights, dignity, psychological well-being, and physical safety. Peer bullying manifests in various forms such as physical violence, verbal abuse, social exclusion, and cyber harassment, and it can cause long-term psychological harm to children. Studies indicate that children who experience bullying are more likely to suffer from psychological stress, fear, and decreased self-confidence, which may lead to aggressive behavior and an increased risk of involvement in delinquency and crime.

This article aims to examine the causes, forms, and consequences of peer bullying in the school environment and to identify how this phenomenon may contribute to the emergence of crimes against children. Furthermore, the study analyzes how bullying among children can become a risk factor that may escalate into violence and criminal behavior, based on theoretical perspectives and research findings.

The results of the study indicate that early detection and prevention of peer bullying in schools, improvement of child protection mechanisms, and strengthening cooperation among teachers, parents, and relevant institutions are essential measures for preventing crimes against children.

Түлхүүр үг: үе тэнгийн дээрэлхэлт, сургуулийн орчин, хүүхдийн эсрэг гэмт хэрэг, урьдчилан сэргийлэх, хүүхэд хамгаалал.

Keywords: peer bullying, school environment, crimes against children, prevention, child protection.

Оршил. Насанд хүрэгчид өсвөр насныханы үе тэнгийн дарамтын тухай төдийлэн сайн

мэдэхгүй, анзаарч, авч хэлэлцдэггүй эсхүл байдаг л хэвийн зүйл, хүүхэд насанд байж болох, харилцааны асуудал гэж үзэх тохиолдол цөөнгүй. Харамсалтай нь хүүхэд тухайн үе тэнгийн дээрхэлт, дарамтад өөрийгөө буруутгах, ганцаараа шийдвэр гаргах, сэтгэл зүйн гэмтэл авах, ирээдүйд нийгмийн харилцаанд энэ байдал сөргөөр нөлөөлөх, сургуулиас дайжих, цаашлаад амиа хорлох эрсдэлд хүргэх асар их уршигтай хүчирхийллийн нэгэн хэлбэр юм. Үе тэнгийн дээрлэхэлтийн хор уршиг нь их тул түүний эсрэг дэлхийн улс орнуудын авах арга хэмжээний цар хүрээ өргөжин тэлэх чиг хандлагатай болж байна. (Unisco, 2019)

Монгол улсын Үндсэн хууль болон нэгдэн орсон олон улсын гэрээнүүдэд хүүхдийн үндсэн эрхийг төрөөс хангаж ажиллахаар тогтоосон байдаг бөгөөд одоогоор Хүүхдийн эрхийн тухай болон Хүүхэд хамгааллын тухай төрөлжсөн хууль үйлчилж байна. мөн түүнчлэн үе тэнгийн дээрлэхэлттэй холбоотой асуудлыг Боловсрол, Шинжлэх ухааны сайдын 2018 оны 05-р сарын 01-ний өдрийн А/239 тоот тушаалаар батлагдсан “Боловсролын байгууллагын сургалтын орчин ба дотуур байранд хүүхэд хүчирхийлэлд өртөхөөс урьдчилан сэргийлэх журам” болон мөн сайдын 2018 оны 7-р сарын 31-ний өдрийн А/476 тоот тушаалаар батлагдсан “Ерөнхий боловсролын сургуулийн орчин дахь Хүүхэд хамгааллын бодлого”-оор хэсэгчлэн зохицуулж байна. гэсэн хэдий ч энэхүү сэдэв нь эрүүгийн эрх зүй, криминологийн шинжлэх ухааны үүднээс төдийлэн судлагдаагүй сэдэв байна.

Үндсэн хэсэг. Монгол улсын дунд сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрлэхэлт ба дарамт, хүүхдийн эрхийн зөрчлийн талаарх өнөөгийн нөхцөл байдлыг судлан тодорхойлж, энэхүү харилцааг зохицуулж буй эрх зүйн орчинд дүн шинжилгээ хийх, санал, дүгнэлт гаргахад миний судалгааны ажлын зорилго нь оршино.

Дараах зүйлүүдийн хүрээнд судалгаа явуулах. Үүнд:

1. Сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрлэхэлт, дарамт ба хүүхдийн эрхийн зөрчлийн талаар судлах
2. Сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрлэхэлт, дарамтын хор уршгийг судлан таниулах.
3. Монгол улсын өнөөгийн байдал, эрх зүйн орчинд шинжилгээ хийх
4. Сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрлэхэлт, дарамтыг Монгол улсын Зөрчлийн тухай болон Эрүүгийн хууль тогтоомжид хэрхэн зохицуулсаныг судлах.

Үе тэнгийн дээрлэхэлт, дарамт нь хүүхдийн хөгжилд сөргөөр нөлөөлдөг гэмт явдал мөн бөгөөд урт хугацаандаа нийгмийн хөгжлийн тогтвортой байдалд нөлөөлдөг нийгмийн үзэгдэл мөн. Монгол улсын хүүхэд хамгаалалын салбарын нэг хэсэг болох сургуулийн орчин дахь хүүхэд хамгаалал нь боловсролын салбарт тогтсон муу жишиг болох үе тэнгийн дээрлэхэлт, дарамттай тэмцэх үүрэг бүхий салбар мөн.

Үндсэн хуулийн оршилд заасан хүмүүнлэг, иргэний, ардчилсан нийгмийг бүтээх зорилгын дагуу хүний эрхийг хүндэтгэх, ялгаатай байдлыг хүлээн зөвшөөрөх хандлагад суралцаагүй цагт хүмүүнлэг иргэний нийгмийг бүтээх боломжгүй юм. (О.Тамир) Тиймээс хүний эрхийг зөрчдөг, нийгэмд аюултай байдлыг бий болгодог тус хандлагыг зохицуулах эрх зүйн зохицуулалт бидэнд шаардлагатай байна.

Үе тэнгийн дээрлэхэлт, дарамт нь сургуулийн орчинд илүүтэйгээр үйлдэгдэж байгаа (эвсэл), (2020) ба үүнд тохирсон арга хэмжээ хангалтгүй байгаа нь тус төрлийн хүчирхийллийн цар хүрээг тэлэх нөхцлийг бий болгож байна. Монгол улсын нийгэмд ядуурал, тэгш бус байдал ихэссэнтэй холбоотой олон сөрөг үр дагавар гарсны нэг нь маргинал (Маргинал бүлэг Нийгмийн тэгш бус байдлаас үүдэлтэй урт хугацаанд гадуурхагдаж боловсролын бодлого) бүлгийн хүүхдүүдэд нийгмийн амьдралд оролцох эрхээ эдэлж, үе тэнгийн найз нөхдөөсөө суралцах явцад хүчирхийллийн арга замаар асуудлыг шийдвэрлэх нөхцөл байдалд хүрэх, харилцааны явцад гардаг аливаа зөрчлийг шийдвэрлэх арга замыг зааж өгөх насанд хүрэгч байхгүй байх зэргээс үүдэн үе тэнгийн дээрлэхэлт сургуулийн орчинд үйлдэгдэж байна. тэгш

бус байдал нь нэмэгдсэн нь эрх мэдлийн хувьд тэнцвэргүй байдлыг улам өөхшүүлж сөрөг харилцаа тэр дундаа үе тэнгийнхний дарамт, хүчирхийллийг өдөөх нөхцөл болж байгаа явдал юм. Мөн энэхүү ойлголт нь зөвхөн сургуулийн орчин дахь ойлголт биш бөгөөд нийгмийн бүхий л орчинг хамаарсан асуудал юм.

Үе тэнгийн дээрэлхэлтийн илрэх хэлбэрүүд нь бие махбод болон эд хөрөнгөд халдах, ялгаварлан гадуурхах, нийгмийн харилцаанаас хязгаарлах, үгэн болон үгэн бус хэлбэрээр дарамтлах хэлбэрүүдээр илэрдэг бөгөөд эдгээр хэлбэрүүд сургуулийн орчинд хамгийн ихээр үйлдэгддэг байна. мөн сүүлийн үед үе тэнгийн дээрэлхэлт нь цахим орчинд үйлдэгдэх хандлага өсөж байна.

Дээрэлхэлт гэдэг нь хэн мнэгний хүсээгүй байхад өөр хэн нэгэн болон бүлгийн хэн нэгэн түүнд түрэмгий зан авир гаргахыг хэлнэ. (эвсэл», 2020) Харин дарамт нь сэтгэл зүйн байдалд чиглэсэн буюу хүнд хэцүү байдлыг улам дэвэргэх хүчин зүйл, дахин дахин түвэг удах явдлыг илэрхийлнэ. (Reiney.E, 2017)

Үе тэнгийн дээрэлхэлт, дарамт нь тодорхой цаг хугацаа, давтамжтай, янз бүрийн орчин орон зайд явагддаг ба анги бүлэг, нас, хүйс, амьдралын нөхцөл, сурлагын дүн, найз нөхдийн хүрээлэл зэргээс хамааран дараах байдлаар үйлдэгдэж байна. Үүнд:

- Хичээлийн цаг дээр, завсарлагаар
- Олон нийтийг хамарсан янз бүрийн арга хэмжээний үед
- Үдээс өмнө, хойно ээлж солигдох үед
- Хичээл тарсны дараа
- Сургуулийн дотор
- Түүний ойр орчимд
- Тоглоомын талбай
- Сургуулийн автобус дотор
- Сургуульдаа ирж очих замд
- Цахим орчинд үйлдэгдэж байна.

Сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт, дарамт үйлдэж буй субъектийн халдаж буй объект нь эрүүгийн хуулиаар хамгаалагдсан хүний буюу хүүхдийн эрх байдаг бол объектив талд илэрч буй уг үйлдлийг криминологийн сэтгэл зүйн болон дарамтын онолоор судлах нь ач холбогдолтой. Сэтгэл зүйн онолд психодинамик онол буюу хувь хүний бага насны туршлага нь ирээдүйд гэмт хэрэг үйлдэх магадлалд нөлөөлдөг гэсэн ойлголт дээр төвлөрдөг бол сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт нь суурь боловсрол эзэмшин төлөвшиж буй хүүхдийн ирээдүйд шууд сөрөг нөлөө үзүүлдэгээрээ уг онолтой холбогдож байна. мөн уг сургуулийн орчин дахь уг дээрэлхэлт нь таслан зогсоогдохгүй байгаа тул зан үйлийн онолоор сурагчид уг зан төлөвийг үе уламжлуулан үргэлжлүүлж байна.

Габриэл Тард (Gabriel Tard) хүмүүс бие биенээсээ суралцаж, эцэст нь бие биенээ дурайдаг гэж тэрээр үзсэн бөгөөд тэрээр 100 хүнээс зөвхөн 1 нь бүтээлч эсхүл зохион бүтээгч болдог, үлдсэн нь дууриаж бусдыг хуулбарладаг гэжээ. Иймд сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт нь сурагчид нэг нэгнийгээ дуурайх, дээд ангийн хүүхэд дээрэлхүүлсэн бол доод ангийн хүүхдийг дээрэлхэх зэргээр зүй тогтол тасардаггүй байна. Криминологийн дарамтын онол нь гэмт хэрэгтэн бие хүнийг бий болгох хөшүүрэг нь өмнөө тавьсан зорилгодоо хүрэхэд нь тодорхой хэмжээний боломжийн хязгаарлалт болоод бусад дарамт ирэхэд санхүүгийн байдлаа шийдэхийн тулд гэмт үйлдэл хийдэг байна. (Б.Мөнх-Эрдэнэ, 2021) Сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт, дарамтын нэг үндсэн хэлбэр нь хүүхдийн өмчлөх эрхэнд халдах үйлдлүүд байдаг нь дээрэлхэлт үйлдэгч хүүхдийн анхдагч болон зарим хэрэгцээ хангагдаж чадахгүй байгаатай холбоотой нийгэм, эдийн засгийн хүндрэлтэй холбогддог байна. (О.Тамир)

Тодруулбал стрейн онолоор ядууралд өртсөн хүмүүс хууль ёсны аргаар өөрийнхөө өмнөө тавьсан үнэ цэнэтэй зорилгодоо хүрэхэд хүндрэлтэй байдгаас үүдэлтэйгээр гэмт хэрэгт

холбогддог гэж энэ онол тайлбарладаг. (Б.Мөнх-Эрдэнэ, 2021) Үүний тод жишээ нь өвлийн улиралд нэгэн сурагч өмсөх зүйл хангалтгүйгээс өөр нэгэн сурагчын хувцасыг дээрэмдэж өмссөн кейс Сонгинохайрхан дүүргийн захын хороололын сургууль дээр гарсан байна.

Сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт, дарамт нь гэмт явдал болох нь.

Сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт, дарамт нь хүүхдийн эрхийн ноцтой зөрчил болохын хувьд нийгмийн сөрөг үзэгдэл мөн ба уг нийгмийн сөрөг үзэгдэл нь гэмт явдал хэмээх ойлголтыг бүрдүүлдэг. Гэмт явдал нь дараах таван шинжтэй бөгөөд шинж тус бүрт нь сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт, дарамтыг талаар шинжилж үзэхэд:

Гэмт явдал нь нийгмийн үзэгдэл. Нийгмийн үзэгдэл болох гэмт явдлыг бүр мөсөн таслан зогсоох, устгах боломжгүй ба гэмт явдлын гаралтын байдал, бүтэц, нийгмийн хөгжлийн явцад өөрчлөгдөж ирсэн байдаг. Иймд сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт нь нийгэм, улс төр, эдийн засгийн нөхцөл байдлаас үл хамааран нийгэмд оршсоор ирсэн төдийгүй үүнийг бүрэн арилгах боломжгүй гэж хүүхдийн эрхийн мэргэжилтнүүд үздэг байна. (О.Тамир)

Гэмт явдал нь түүхэн үзэгдэл. Гэмт явдал түүхэн үзэгдэл болохын хувьд цаг хугацааны хувьд урд байсан, одоо байгаа, цаашид байх гэсэн үндсэн шинжийг агуулдаг бол сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт нь Монголд шинэ зүйл биш төдийгүй цаашид ч мөн бүрэн арилгах боломжгүй гэж нийгмийн үзэгдэл болохын хувьд дүгнэж байна. Гэмт явдал нь нэг цаг хугацаанд нутаг орны болон зан заншлын онцлогоос хамааран өөрчлөгдөж байдаг. Сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт нь сургуулийн орчин, байршлаас хамааран харилцан адилгүй байдаг ба тодруулбал хотын төвийн сургуульд сэтгэл санааны хүчирхийлэл илүү байдаг бол хотын захын сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт нь бие махбодын, өмч хөрөнгийн дээрэлхэлт түлхүү байдаг байна. (О.Тамир)

Гэмт явдал нь харьцангуй олныг хамарсан үзэгдэл. Сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт, дарамтыг тусгайлан эрүүгийн хуульд заагаагүй ч уг гэмт явдал нь сургууль бүр дээр байдаг асуудал бөгөөд олонх түүний нийгмийн хор аюулыг хүлээн зөвшөөрч, хор уршгийг илрүүлж байх тул гэмт явдлын энэхүү шинжийг хангаж байгаа юм. (О.Тамир)

Гэмт явдал нийгэмд аюултай үзэгдэл, үйл явцын цогц. Гэмт явдал гэдэг нь түүхэн цаг хугацаа, нутаг орон, хүмүүсийн үнэт зүйл, зан заншлын онцлогоос хамааран өөрчлөгдөж байдаг өөрийн гэсэн зүй тогтолтой нийгмийн сөрөг үзэгдэл, үйл явцын цогц ойлголт юм. Сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт нь гэмт хэрэг, зөрчил, сахилгын зөрчил, захиргааны зөрчил, ёс зүйн зөрчил, зан заншлын хэм хэмжээний зөрчил хэлбэрээр илэрдэг. Криминологийн гэмт явдлыг гэмт хэрэг болгон хуульчилсан үед нь авч судалдаггүй тул гэмт явдлыг криминологийн уламжлалт тодорхойлолтоос үзвэл зөвхөн Монгол улсын эрүүгийн хуульд заасан нийгэмд аюултай үйлдэл, эс үйлдэхүй болох гэмт хэрэг үйлдэж эрүүгийн хариуцлага хүлээх нас болох 14 нас хүрсэн хүмүүсээс үйлдэж байгаа гэмт хэргийн цогц гэж судлах нь учир дутагдалтай. Иймд гэмт явдалд гэмт хэрэг болон нийгэмд аюултай бусад үйл явц болох сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт, дарамт нь хамаарч байгаа болно. гэмт явдал нь тодорхой нэг гэмт хэргийг бодвол тогтвортой байнгын чанартайгаар илэрч, ямар нэг бодит хүчний үйлчлэлээр амьдралд илрэлээ олж хэвшиж байдаг. (Н.Жанцан, 2004)¹

Тэгвэл сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт, дарамт нь нэг удаагийн болж өнгөрөх үйл явц бус дахин давтагдах шинжтэй, нийгэм, эдийн засгийн нөхцөлөөс хамааран илрэх хэлбэр нь ч нэмэгдэж байдаг байна. Мөн зарим үед даамжиран бие махбод, бэлгийн хүчирхийллийн болон бусад тодорхой төрлийн гэмт хэргийн шинж чанартай болсон байх тохиолдолууд гарсаар байна.

Гэмт явдлын хор уршиг гэж гэмт явдлын улмаас бий болох сөрөг үр дагаврыг хэлэх бөгөөд үүнийг тогтоосноор гэмт явдлаас урьдчилан сэргийлэх ойрын зорилтыг тодорхойлох, гэмт явдлын хор уршгийг олон нийтэд ойлгуулан, тэдний гэмт явдалтай тэмцэх хүсэл эрмэлзлэлийг бий болгоход ашиглаж болно. (Д.Зүмбэрэлхам.Г.Б, 2013) Гэмт явдлын хор

¹ Н.Жанцан. Криминологи УБ. 2004. 124 дэх тал.

уршиг нь объектоос хамаарч харьцангуй байдаг бол сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрлэлт, дарамтын хор уршиг нь хувь хүнд учрах хор уршиг нийгэмд учрах хор уршиг нийгмийн үнэт зүйл, ёс суртахуунд нөлөөлөх хор уршиг бусад төрлийн гэмт явдалд таатай нөлөө үзүүлэх хор уршгууд хамаарч байна. Үе тэнгийн дээрлэлтээс үүдэн хүүхдэд дараах төрлийн хор уршгууд илэрдэг байна. (О.Тамир)

1. Эрүүл мэндэд сөрөг нөлөөлтэй эрсдэлт зан үйл: Өсвөр насандаа хүчирхийлэлд өртсөнөөр хүний бие, сэтгэцийн эрүүл мэндэд сөрөг нөлөөллүүд үүсдэгийг олон судалгаа батлаад байна. Жишээлбэл, үе тэнгийнхний хүчирхийлэл нь тамхи, согтууруулах ундаа, мансууруулах бодис хэрэглэх, хөдөлгөөнгүй, идэвхгүй амьдрал, стресс зэрэг эрүүл мэндэд сөрөг нөлөөтэй зан үйлд холбоотой.

2. Сэтгэцийн эрүүл мэндийн үр дагавар: Хүчирхийлэлд өртөх нь хүний сэтгэцийн эрүүл мэндэд насан туршид нь нөлөөлдөг. Өсвөр насандаа үе тэнгийнхний хүчирхийлэлд өртсөнөөс болж гэмтлийн дараах стрессийн эмзэг, сэтгэл гутрал, айдсын эмгэг, сэтгэлзүйн хэвийн үйл ажиллагаа алдагдах олон үр дагавар үүсдэг.

3. Хүчирхийлэлд дахин холбогдох эрсдэл нэмэгдэх: Бага, өсвөр насандаа хүчирхийлэлтэй тулгарч байсан хүүхэд өсөж том болохын хэрээр хүчирхийллийн өөр хэлбэр болох залуучуудын дундах хүчирхийлэл, хүүхэдтэй зүй бус харьцах, бэлгийн харилцагчийн хүчирхийлэл зэрэгт холбогдох магадлалтай байдаг. Бага байхдаа хүчирхийлэл үйлдэх магадлал нь 3 дахин их байдаг бөгөөд эцэг эх нь хүчирхийлэл үйлдэж магадлал нь бусдаас илүү байдаг байна.

4. Гэр бүл, найз нөхдөд үзүүлэх нөлөө: залуучуудын дундах хүчирхийлэл, түүний үр дагавар нь хохирогчийн амьдралыг өөрчлөөд зогсохгүй түүний гэр бүл, найз нөхдөд нөлөөлдөг.

5. Суралгаар хоцрох. Нийгэм, эдийн засгийн өргөн хүрээтэй үр дагаврын хувьд, залуу хүн хүчирхийлэл үйлдэх, түүнд өртөх нь сурлагаар хоцрох явдалтай холбоотой байна.

6. Эдийн засгийн зардал. Залуучуудын дундах хүчирхийллийг эд зүйлс, дэд бүтцийг эвдэн сүйтгэх явдал дагалдах нь их байдаг бөгөөд хүчирхийллийн “Халуун цэг” буюу хүчирхийлэл их гардаг газар үл хөдлөх хөрөнгийн үнэ ханш буурах хамаарал байдаг ба тухайн орчны сургуулийн нэр хүнд унадаг.

Сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрлэлт, дарамтын эрх зүйн зохицуулалт.

Монгол улс нь хүүхэд хамгаалалтай холбоотой нэгдэн орсон олон улсын гэрээ, үндэсний хууль тогтоомж, хуульчилсан актууд зэргээр хүүхдийн эрхийг хамгаалан ажиллаж байна. Монгол улсын Үндсэн хуулийн Арван дөрөвдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт: (хүрээлэн, 2022)

“Хүнийг үндэс угсаа, хэл, арьсны өнгө, нас, хүйс, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал, шашин шүтлэг, үзэл бодол, боловсролоор нь ялгаварлан гадуурхаж үл болно.”

Арван зургаадугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах”, Долоодугаар хэсэгт “Сурч боловсрох эрхтэй”, Арван нэгдүгээр хэсэгт “Гэр бүл, эх нялхас, хүүхдийн ашиг сонирхолыг төр хамгаална”, Арван ёсдүгээр зүйлийн 1 дэхь хэсэгт “Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчилтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна. Гэж тус тус заасан нь хүүхдийн эрүүл аюулгүй орчинд сурч боловсрох эрхийг Үндсэн хуульд баталгаажуулсан төдийгүй түүний баталгаа нь төр байхаар байна.

Эдгээр үзэл баримтлалууд нь зөвхөн дотоодын хууль, тогтоомжид бус Монгол улсын нэгдэн орсон олон улсын гэрээнүүд болох Хүүхдийн эрхийн тухай конвенци, “Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал”, “Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын пакт”, болон бусад олон улсын гэрээнүүдэд холбогдох эрхүүд ба төрийн үүргүүдийг тогтоож өгсөн байна.

Монгол улсын төрөлжсөн хуулиудаас дурдвал Хүүхдийн эрхийн тухай хууль, Хүүхэд

хамгааллын тухай хууль зэрэг болно. Хүүхдийн эрхийг хамгаалах тухай хуулиар хүүхдийн эрхийг хамгаалах чиг үүрэг бүхий төрийн байгууллага, иргэн, хуулийн этгээдийн бүрэн эрхийг тодорхойлж, хүүхдийн эрхийг хангах тогтолцоог бий болгох, хуухдийн эрх, эрх чөлөөг хэрэгжүүлэхдээ холбогдсон харилцааг зохицуулсан байдаг.

Хүүхэд хамгааллын тухай хуулиар хүүхэд хамгааллын үндэсний тогтолцоо, оролцогч талуудын харилцааг тодорхойлж, хүүхдийг үл хайхрах байдал, дарамт, мөлжлөг, хүчирхийллийн бүх хэлбэр, эрсдэлт нөхцөлд өртөхөөс урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах, хариу үйлчилгээ үзүүлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулсан байна.

Мөн үе тэнгийн дээрэлхэлт нь илрэх хэлбэрийн хувьд бие махбодын, сэтгэл санааны, эд хөрөнгийн болон үгэн ба үгэн бус хэлбэрээр илэрч байх бөгөөд эдгээр үйлдлүүд нь Эрүүгийн хуульд заасан зарим төрлийн гэмт хэргүүдийн бүрэлдэхүүнийг бүрэн хангаж нийгмийн аюулыг бий болгож байгаа юм. Нийгмийн аюул бол гэмт хэргийн мөн чанарыг нээн илрүүлдэг түүний заавал байх материаллаг шинж мөн. Нийгмийн аюул нь гэмт хэргийн хувьд объектив ба субьектив шинжээр тодорхойлогдоно. Объектив гцшинжид халдлагын объектын ач холбогдол, амин чухал байдал, гэмт санаагаа хэрэгжүүлсэн хэр хэмжээ, гэмт хэрэг үйлдсэн арга, гэм хорын хэмжээ буюу буй болсон хор уршгийн хүнд хөнгөний байдал, гэмт хэрэг үйлдсэн цаг хугацаа ба газар хамаарагдана. Субьектив шинжид гэм буруугийн хэлбэр, нийгэмд харш сэдэлт ба зорилго оршдог байна.

Дүгнэлт. Сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт, дарамт нь сурагчдын хооронд бие махбод болон эд хөрөнгөд халдах, ялгаварлан гадуурхан нийгмийн харилцаанаас хязгаарлах, үгэн болон үгэн бус хэлбэрээр дарамтлах зэргээр илэрдэг бөгөөд хүүхэд үе тэнгийн дээрэлхэлт, дарамтад өртсөнөөр хүүхдийн сурч боловсрох, эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах эрх, хүүхдийн халдашгүй байх эрхэд халдаж сөрөг үр дагавруудыг бий болгож байдаг. Жишээлбэл: Бие махбодын болон сэтгэцийн эрүүл мэндийн хохирол, эрсдэл зан үйлд татагдан орох, хүчирхийлэлд дахин холбогдох эрсдэл нэмэгдэх, гэр бүл, найз нөхдөд сөрөг нөлөө үзүүлэх, сурлагаар хоцрох болон бусад нийгэмд аюултай үр дагаврууд хамаардаг байна.

Сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт, дарамт нь Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид гэмт хэрэг болон хуульчлагдаагүй ч уг үйлдлийн илрэх шинжүүд нь тодорхой төрлийн хэргүүдийн шинжийг хангасан байдаг. Тухайлбал үе тэнгийн дээрэлхэлтийн бие махбодийн хүчирхийллийн шинж нь хүний эрүүл мэндийн болон бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэргийн шинжийг хангадаг байна. Мөн эд хөрөнгөд халдах хэлбэр нь хүний өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэргийн шинжийг хангадаг байна.

Санал. Дээрх дүгнэлтийг үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Сургуулийн орчинд хүүхдийн эрхийн зөрчил болж буй сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт, дарамтын илрэх шинж тус бүрийг Хүүхэд хамгааллын тухай зөрчлийн тухай, эрүүгийн хуульд нарийн тодорхойлох.

2. Үе тэнгийн дээрэлхэлтийн түүхтэй хүүхэд болон эцэг, эх, асран хамгаалагчид чиглэсэн ажил зохион байгуулах.

3. Сургуулийн хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх, түүний эсрэг арга хэмжээний тухай хуулийг бусад эрх зүйн зохицуулалттай уялдуулан хэрэглэх.

4. Сургуулийн эргүүлийн ажиллах журам буюу хүмүүсийн хэллэгээр School Police-г сургуулиуд зөвхөн сургуулийн орчинд суралцагч нарт зам гархад туслах чиглэлээр хэтэрхий явцуу утгаар ажиллуулж байна. Дээрх журамд сургуулийн орчинд эргүүлийн үүрэг гүйцэтгэх үедээ хүүхдийн эрсдэлд орж болзошгүй хэсэг, зүйлсийг тодорхойлж энэ талаар сургуулийн захиргаа, холбогдох байгууллагад хүсэлт хүргүүлэх үүргийг ямар ч сургууль хэрэгжүүлэхгүй байна.

5. Сургуулийн захиргаа, нийгмийн ажилтаны зүгээс сүүлийн жилүүдэд ихээр үйлдэгдэх болсон үе тэнгийнхний дээрэлхэлтийн хор уршгийг талаар мэрэгжилийн байгууллагатай

хамтран ажиллах.

6. Зөвхөн сургуулийн орчин гэдэгт сургуулийн доторх ойлголтыг өөрчлөн илүү өргөн ойлголтоор тодорхойлох. Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх арга дундаас соён гэгээрүүлэх ажлыг онцгой үр дүнтэй явуулах.

Ашигласан материал

1. Reiney.E. (2017). Bulling Prevention and Response Trining and Continuning education online program
2. Unisco. (2019). 9. Behing the numberds; ending school vindence end bulling .
3. Б.Мөнх-Эрдэнэ. (2021). Гэмт хэрэг судлалын онол.
4. Д.Зүмбэрэлхам.Г.Б. (2013). Криминологи.
5. Маргинал бүлэг Нийгмийн тэгш бус байдлаас үүдэлтэй урт хугацаанд гадуурхагдаж боловсролын бодлого, т. х. (n.d.).
6. Н.Жанцан. (2004). Криминологи.
7. О.Тамир. (n.d.). «Сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрлхэлт, дарамт нь хүүхдийн эсрэг гэмт хэргийн шалтгаан болох нь» судалгааны ажил.
8. хүрээлэн, Х. з. (2022). Эрх зүйн мэдээллийн систем.
9. эвсэл», Б. н. (2020). Үе тэнгийн дарамт, дээрэлхэлтээс урьдчилан сэргийлэх аргачлал гарын авлага. 7-р тал.

ЭРҮҮГИЙН ХУУЛИЙН ТУСГАЙ АНГИЙН 27.10 ДУГААР ЗҮЙЛД ЗААСАН
ГЭМТ ХЭРЭГТ ШҮҮХЭЭС ОНОГДУУЛЖ БУЙ ЯЛЫН ТӨРӨЛ,
ХЭМЖЭЭНД ХИЙСЭН СУДАЛГАА

A STUDY ON THE TYPES AND EXTENT OF SENTENCES IMPOSED BY COURTS
FOR CRIMES STIPULATED IN ARTICLE 27.10 OF THE SPECIAL PART OF THE
CRIMINAL LAW

Б.Адьяатөмөр

Тээврийн цагдаагийн албаны Мөрдөн
шалгах хэлтсийн ахлах мөрдөгч,

цагдаагийн хошууч

B. Adyaatömör

Senior Investigator; Investigation Division,
Traffic Police Department; Police Major.

Хураангуй. Монгол Улсад 2024 онд нийт 44673 гэмт хэрэг бүртгэгдсэний 7.1 хувь буюу 3167 нь тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөний аюулгүй байдал, ашиглалтын журам зөрчих гэмт хэрэг эзэлж байна. Мөн тус онд гэмт хэргийн улмаас 991 хүний амь нас хохирсоны 63.6 хувь буюу 631 нь тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөний аюулгүй байдал, ашиглалтын журам зөрчих гэмт хэргийн улмаас амь хохирсон сөрөг тоон үзүүлэлтэй байна.

Энэхүү өгүүлэлд шүүхийн байгууллагаас Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангийн 27.10 дугаар зүйлд заасан гэмт хэрэгт нийгмийн ямар давхаргын хүмүүс илүү ихээр холбогдож байгаа, тэдэнд шүүхээс оногдуулж буй ялын төрөл, хэмжээ, ойлголт, түүний мөн чанар, шинж болон эрүүгийн хариуцлага, ялаас чөлөөлж байгаа эсэх, шүүхийн шийтгэх тогтоолыг биелүүлэх үндэслэл, журам, онцлог зэргийг товч авч үзсэн болно.

Abstract. In Mongolia, a total of 44,673 crimes were registered in 2024, of which 7.1 percent (3,167 cases) were crimes related to violations of traffic safety and vehicle operation regulations. In the same year, 991 people lost their lives as a result of crimes, and 63.6 percent of these deaths (631 cases) were caused by violations of traffic safety and vehicle operation regulations, indicating a significant negative indicator.

This article briefly examines which social groups are most frequently involved in crimes stipulated in Article 27.10 of the Special Part of the Criminal Law, as well as the types and extent of punishments imposed by courts. It also discusses the concept, nature, and characteristics of punishment, issues related to criminal liability, whether offenders are exempted from punishment, and the legal grounds, procedures, and specific features related to the enforcement of court sentencing judgments.

Түлхүүр үг: Шүүх, шүүгч, шүүхийн шийтгэх тогтоол, шүүхийн шийдвэр, зам тээврийн осол, дүн шинжилгээ.

Keywords: Court, judge, court sentencing judgment, court decision, traffic accident, analysis.

Оршил. Орчин үеийн нийгэмд зам тээврийн хөдөлгөөн эрчимтэй нэмэгдэж, тээврийн хэрэгслийн тоо, ашиглалт өсөн нэмэгдэхийн хэрээр тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөний аюулгүй байдал, ашиглалтын журам зөрчих гэмт хэрэг нийгмийн анхаарал татсан асуудлын нэг болж байна. Зам тээврийн осол нь зөвхөн эд хөрөнгийн хохирол учруулаад зогсохгүй хүний амь нас, эрүүл мэндэд ноцтой хохирол учруулдаг тул эрүүгийн эрх зүйн зохицуулалт, түүний хэрэгжилт онцгой ач холбогдолтойд тооцогддог. Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөний аюулгүй байдал, ашиглалтын журам зөрчихтэй холбоотой гэмт хэргийг Тусгай ангийн 27.10 дугаар зүйлд тодорхойлон хуульчилж, уг гэмт хэрэгт оногдуулах эрүүгийн хариуцлага, ялын төрлийг тогтоосон байдаг.

Сүүлийн жилүүдэд зам тээврийн ослын улмаас хүний амь нас хохирох, эрүүл мэндэд хүнд, хүндэвтэр хохирол учруулах тохиолдол буурахгүй байгаа нь энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй

тэмцэх, түүнээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг боловсронгуй болгох шаардлагатайг харуулж байна. Ялангуяа шүүхээс уг төрлийн гэмт хэрэгт оногдуулж буй ялын төрөл, хэмжээ нь гэмт хэрэг үйлдэгчийг засаж хүмүүжүүлэх, цаашид гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, нийгмийн шударга ёсыг хангах зэрэг эрүүгийн хариуцлагын үндсэн зорилготой нягт холбоотой юм.

Иймд энэхүү өгүүлэлд Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангийн 27.10 дугаар зүйлд заасан гэмт хэрэгт холбогдсон этгээдүүдийн нийгмийн онцлог, түүнд шүүхээс оногдуулж буй ялын төрөл, хэмжээ, мөн шүүхийн шийтгэх тогтоолын онцлогийг судлан шинжилж, тухайн төрлийн гэмт хэрэгт оногдуулж буй эрүүгийн хариуцлагын хэрэгжилтийн зарим асуудлыг тодруулахыг зорилоо.

Үндсэн хэсэг. “Шүүхийн шийтгэх тогтоол” – гэж шүүгдэгч гэм буруутай буюу гэм буруугүй эсэх, түүнд ял хэрэглэх буюу эс хэрэглэх эсэх асуудлаар шүүх хуралдаанаас гаргасан шийдвэр. Шүүх Монгол улсын нэрийн өмнөөс тогтоол гаргана. Шүүхийн шийтгэх тогтоол нь хууль ёсны ба үндэслэлтэй байх ёстой. Шүүхийн шийтгэх тогтоол нь зөвхөн шүүх хуралдаанаар хянан хэлэлцсэн нотлох баримтад үндэслэгдэнэ. Шүүхийн тогтоол нь үндэслэгээтэй байх ёстой. Шүүхийн шийтгэх тогтоолыг шүүгчдийн зөвлөгөөний нууцыг хадгалах зөвлөлдөх тасалгаанд гаргана. Шүүх бүрэлдэхүүнд орсон шүүгчдийн аль нэг нь тогтоолыг бичиж, шүүх бүрэлдэхүүн гарын үсэг зурсан байна. Шүүхийн шийтгэх тогтоол нь тодорхой, ойлгомжтой бичигдсэн байх ба удиртгал, тодорхойлох, тогтоох хэсгээс бүрдэнэ¹.

“Шүүхийн шийдвэр” – Шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэгч эрх бүхий төрийн байгууллагаас гаргадаг, эрх зүйн харилцааг тодорхойлох, түүнийг зохицуулсан хэм хэмжээг хэрэглэх хэлбэрээр тухайн хэрэг маргаанд хамааралтай этгээдэд хуулиар тодорхойлогдсон төрийн хүсэл зоригийг илэрхийлдэг акт юм².

Монгол Улсад шүүх эрх мэдлийг гагцхүү шүүх хэрэгжүүлнэ. Шүүхийн шийдвэр нь ерөнхий утгаараа нэг удаагийн үйлчлэлтэй, төрийн хүсэл зоригийг илэрхийлсэн эрх бүхий байгууллагын баримт бичгийн хэлбэртэй байх ба хууль зүйн нэгдмэл үйл ажиллагааны эцсийн бүрэлдэхүүн хэсэг болдгийн хувьд тодорхой хууль зүйн үр дагавар үүсгэдэг. Мөн эрх зүйн хэм хэмжээний зохицуулалтаар тодорхой этгээдүүдийн зохих хэмжээ хязгаарыг тодорхойлдог ба хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны таалар хуульд заасан шаардлагад нийцсэн байна.

Шүүх буюу шүүгч хууль ёсны шаардлага хангасан шийдвэр гаргахыг үүрэг болгон хуульчлан заасан. Шүүхийн шийдвэр нь зөвхөн бодит нөхцөл байдалд үндэслэсэн байх ёстой буюу шүүхийн шийдвэр үндэслэл бүхий байх шаардлагыг хангасан байна. Өөрөөр хэлбэл, шүүхийн шийдвэр нь хэрэг маргааны талаар материаллаг болон процессын эрх зүйн хэм хэмжээг тэдгээрийн агуулга, зорилгод нийцүүлэн, шүүхээс оновчтой зөв хэрэглэсэн тохиолдолд шүүхийн шийдвэрийн хууль ёсны шаардлага хангагдана. Мөн хэрэгт хамааралтай бөгөөд хуульд заасан арга хэрэгслээр олж авсан хэрэгт авагдсан ба шүүх хуралдаанаар хэлэлцэгдэж шүүхээр шинжлэн судлагдсан нотлох баримтаар хэрэгт ач холбогдол бүхий бүх нөхцөл байдал тогтоогдсон нөхцөл байдлын талаар шүүхийн бүрэн, бодитой дүгнэлтийг агуулсан шийдвэр үндэслэл бүхий байх шаардлага хангагдана.

Шүүхийн шийдвэрийн чухал зүйл нь тодорхой ойлгомжтой, эргэлзээгүй байх юм. Ямар нэг сул үг хэрэглээгүй, хоёрдмол утгагүй, хууль зүйн нэр томьёо болон бусад үг хэллэгийг зөв хэрэглэсэн байхаас гадна ямар ч хүн уншсан ойлгомжтой байхыг шаардана.

Монгол Улс дахь зам тээврийн ослын нөхцөл байдалд хийсэн дүн шинжилгээ

“Тогтвортой хөгжлийн зорилт-2030” нь нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчин гэсэн гурван тулгуурт суурилан тогтвортой хөгжилд хүрэх дэлхий нийтийн урт хугацааны бодлогын баримт бичиг юм. Үүний “Зорилт 3.6”-д 2020 он гэхэд замын хөдөлгөөний ослын улмаас нас

¹ С.Нарангэрэл “Монголын эрх зүйн англи, орос, латин хадмал эх толь бичиг», УБ., 2015 он

² Улсын дээд шүүхийн 21 дугаар тогтоол. УБ., 2006 он

барсан, гэмтэж бэртсэн хүний тоог хоёр дахин бууруулах зорилттой. Харин Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030 онд Монгол хүний эрүүл, урт удаан амьдрах нөхцөлийг хангаж, дундаж наслалтыг 78-д хүргэнэ гэсэн зорилт тавьсан байна³. Зам тээврийн ослын хамгийн хүнд үр дагавар нь хүний амь нас, эрүүл мэндэд хохирол учрах явдал юм.

Монгол улсын хэмжээнд 2024 онд 133475 зам тээврийн осол бүртгэгдсэний 125046 буюу 93.6% нь Улаанбаатар хотод бүртгэгджээ. Улсын хэмжээнд 2024 онд зам тээврийн ослын шинжтэй 133475 дуудлага хүлээн авч 30977 зам тээврийн ослыг бүртгэн шалгасан байна. Бүртгэгдсэн нийт зам тээврийн ослын 27264 буюу 88.0% нь эд материалын хохиролтой, 371 буюу 12.0% нь хүн гэмтсэн зам тээврийн осол байна. Өмнөх оны мөн үеэс хүн гэмтсэн осол нь 2.8%-иар, эд материалын хохиролтой зам тээврийн осол нь 26.0%-иар тус тус өссөн байна. 2024 онд улсын хэмжээнд Хөдөлгөөний аюулгүй байдал, тээврийн хэрэгслийн ашиглалтын журмын эсрэг гэмт хэрэг 3167 бүртгэгдэж 4493 хүн өртсөний 631 буюу 14.0% нь амь нас, 3862 буюу 86.0% эрүүл мэндээрээ тус тус хохирсон. Амь нас эрүүл мэндээрээ хохирсон 4493 хүний 2946 буюу 65.6% нь нийслэлд, 1547 буюу 34.4% нь орон нутгийн замд бүртгэгдсэн ослын улмаас хохирсон байна.

Осолд өртсөн хүн			Амь хохирсон хүн			Гэмтэж бэртсэн хүн		
Улс	Нийслэл	Орон нутаг	Улс	Нийслэл	Орон нутаг	Улс	Нийслэл	Орон нутаг
4493	2946	1547	631	131	500	3862	2815	1047

Хүснэгт 1: Зам тээврийн ослын улмаас учирсан хохирол.

2024 онд улсын хэмжээнд нийт гэмт хэргийн улмаас 991 хүний амь нас хохирсон байх бөгөөд үүний 631 буюу 63.7% нь зам тээврийн ослын улмаас амь хохирсон сөрөг тоон үзүүлэлттэй байна⁴.

Зам тээврийн ослын улмаас амь насаа алдсан хүн: Зам тээврийн улмаас газар дээрээ болон хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын шатанд /эмчлэгдэж байх явцдаа/ нас барсан хүн буюу нийт нас баралтын тоон үзүүлэлтийг авч үзсэн.

Монгол улсын Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангийн 27.10 дугаар зүйл.Тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөний аюулгүй байдал, ашиглалтын журам зөрчих.

1.Тээврийн хэрэгслийн жолооч хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай хууль тогтоомж, түүнд нийцүүлэн гаргасан захиргааны хэм хэмжээний актыг зөрчсөний улмаас хүний эрүүл мэндэд хүндэвтэр хохирол учруулсан бол тээврийн хэрэгслийг жолоодох эрхийг нэг жилээс гурван жил хүртэл хугацаагаар хасаж хоёр мянга долоон зуун нэгжээс арван дөрвөн мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл хоёр зуун дөчин цагаас долоон зуун хорин цаг хүртэл хугацаагаар нийтэд тустай ажил хийлгэх, эсхүл зургаан сараас гурван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах ял шийтгэнэ.

2.Энэ гэмт хэргийг:

2.1. Согтуурсан, мансуурсан үедээ

2.2. Тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхгүй хүн

2.3.хүний эрүүл мэндэд хүнд хохирол учруулж үйлдсэн бол тээврийн хэрэгслийг жолоодох эрхийг гурван жилээс дээш таван жил хүртэл хугацаагаар хасаж нэг жилээс гурван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл нэг жилээс гурван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

3.Энэ гэмт хэргийн улмаас хүний амь нас хохирсон бол тээврийн хэрэгслийг жолоодох эрхийг таван жилээс дээш найман жил хүртэл хугацаагаар хасаж нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

4.Энэ зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасан гэмт хэргийг

³ Монгол улсын их хурал. Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030. УБ., 2016 он

⁴ Монгол улс дахь гэмт хэргийн цагаан ном. УБ., 2024 он

4.1.согтуурсан, мансуурсан үедээ үйлдсэн

4.2.энэ гэмт хэргийн улмаас хоёр, түүнээс олон хүний амь нас хохирсон бол тээврийн хэрэгслийг жолоодох эрхийг найман жилээс дээш арван хоёр жил хүртэл хугацаагаар хасаж хоёр жилээс найман жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ⁵. гэж тус тус заасан байна.

Монгол улсын шүүхийн шийдвэрийн цахим сан болох <https://shuukh.mn> д байршуулсан шийтгэх тогтоолуудаас 2026 оны 01 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс хойш байршуулсан Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 27.10 дугаар зүйлийн 1-4 дэх хэсэгт заасан гэмт хэргийн шүүхийн шийтгэх тогтоолуудыг уншиж судлахад шүүхээс шүүгдэгчид оногдуулж байгаа ялын төрөл, хэмжээ, шүүгдэгчийн хувийн байдал зэрэгт дараах дүн шинжилгээг хийв.

Д/д	Шийтгэх тогтоол	Зүйл, анги.	Шүүгдэгчийн хувийн байдал	Оногдуулсан ялын төрөл, хэмжээ	Хэргийг шийдвэрлэсэн байдал
1	Увс аймаг дахь сум дундын эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхийн 2026.02.12-ны өдрийн 2026/ШЦТ/36 дугаартай шийтгэх тогтоол	27.10-1	Эмэгтэй, бага боловсролтой, тогооч мэргэжилтэй, хувиараа хөдөлмөр эрхэлдэг.	Шүүгдэгч Т.Т-ын тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийг 1 (нэг) жилийн хугацаагаар хасаж, 3,000,000 (гурван сая) төгрөгөөр торгох ял шийтгэсүгэй.	Мөрдөгчийн магадлааг үндэслэж эрүүгийн хэрэг үүсгэж, яллагдагчаар татсан, хэргийг хялбаршуулсан журмаар хянан шийдвэрлэсэн.
2	Баянгол, Хан-Уул, Сонгинохайрхан дүүргийн эрүүгийн хэргийн анхан шатны тойргийн шүүхийн шийтгэх тогтоол 2026.02.12-ны өдрийн 2026/шцт/447 дугаар шийтгэх тогтоол	27.10-1	Тодорхойгүй	Эрүүгийн хуулийн ерөнхий ангийн 6.7 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасныг журамлан шүүгдэгчид оногдуулсан тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийг 1 жилийн хугацаагаар хасаж, 2.700.000 төгрөгөөр торгох ялаас чөлөөлсүгэй.	Мөрдөгчийн магадлааг үндэслэж эрүүгийн хэрэг үүсгэж, яллагдагчаар татсан, хэргийг хялбаршуулсан журмаар хянан шийдвэрлэсэн.
3	Баянгол, Хан-Уул, Сонгинохайрхан дүүргийн эрүүгийн хэргийн анхан шатны тойргийн шүүхийн шийтгэх тогтоол 2026.01.28-ны өдрийн 2026/шцт/303 дугаар шийтгэх тогтоол	27.10-1	эрэгтэй, бүрэн дунд, * сургуулийн 1 дүгээр дамжааны сонсогч, ам бүл 3, өвөө, эмээгийн хамт, урьд эрүүгийн хариуцлага хүлээж байгаагүй,	Эрүүгийн хуулийн ерөнхий ангийн 6.7 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 1 дэх заалтад заасныг баримтлан мөн хуулийн тусгай ангийн 27.10 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан гэмт хэргийн эрүүгийн хариуцлагаас шүүгдэгч А.А-г чөлөөлсүгэй.	Мөрдөгчийн магадлааг үндэслэж эрүүгийн хэрэг үүсгэж, яллагдагчаар татсан, хэргийг хялбаршуулсан журмаар хянан шийдвэрлэсэн.
4	Өмнөговь аймаг дахь сум дундын эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхийн 2026.02.04-ний өдрийн 2026/шцт/34 дугаартай шийтгэх тогтоол	27.10-2-2.1, 2.2	Тодорхойгүй	Шүүгдэгч М.Л-д тээврийн хэрэгслийг жолоодох эрхийг 3 (гурав) жилийн хугацаагаар хасаж, 1 (нэг) жил 3 (гурав) сарын хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах ял оногдуулсугай.	Шинжээчийн 2025/61 дугаартай дүгнэлт, хэргийг хялбаршуулсан журмаар хянан шийдвэрлэсэн.

⁵ Монгол Улсын Эрүүгийн хууль. УБ., 2017 он

5	Булган аймаг дахь сум дундын эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхийн 2026.01.29-ний өдрийн 2026/шцт/43 дугаартай шийтгэх тогтоол	27.10-2-2.1, 2.2, 2.3	бүрэн дунд, барилгын өргөн мэргэжилтэй, хувиараа хөдөлмөр эрхэлдэг, ам бүл 5, 36 настай, эрэгтэй. эхнэр хүүхдүүдийн хамт амьдардаг, урьд 2 удаагийн ял шийтгэлтэй.	Шүүгдэгч Ц.Г-д тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийг 4 /дөрвөн/ жилийн хугацаагаар хасаж, 1 /нэг/ жил 3 /гурван/ сарын хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах ялаар шийтгэсүгэй.	Мөрдөгчийн магадлааг үндэслэж эрүүгийн хэрэг үүсгэж, яллагдагчаар татсан, хэргийг ердийн журмаар хянан шийдвэрлэсэн.
6	Баянзүрх, Сүхбаатар, Чингэлтэй дүүргийн эрүүгийн хэргийн анхан шатны тойргийн шүүхийн 2026.01.30 өдрийн 2026/шцт/321 дугаартай шийтгэх тогтоол	27.10-2-2.3	21 нас, эр, бүрэн дунд, ... их сургуулийн 3 дугаар курсын оюутан, ам бүл 5, эцэг, эх, дүү нарын хамт	Шүүгдэгч Б.Н-г оногдуулсан тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийг 4 жилийн хугацаагаар хасаж, хорих ял оногдуулахгүйгээр 1 жилийн хугацаагаар тэнссүгэй.	Мөрдөгчийн магадлааг үндэслэж эрүүгийн хэрэг үүсгэж, яллагдагчаар татсан, хэргийг ердийн журмаар хянан шийдвэрлэсэн.
7	Сүхбаатар аймаг дахь сум дундын эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхийн 2026.02.12 өдрийн 2026/шцт/55 дугаартай шийтгэх тогтоол	27.10-3	42 настай, эрэгтэй, бага боловсролтой, мэргэжилгүй, хувиараа хөдөлмөр эрхэлдэг, ам бүл 6, эхнэр, 4 хүүхдийн хамт.	Шүүгдэгчид тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийг 6 (зургаа) жилийн хугацаагаар хасаж, 3 (гурав) жилийн хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах ялаар шийтгэсүгэй.	Шинжээчийн 46-135/292 дугаартай дүгнэлт, хэргийг ердийн журмаар хянан шийдвэрлэсэн.
8	Өвөрхангай аймгийн Хархорин сум дахь сум дундын эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхийн 2026.02.05 өдрийн 2026/шцт/36 дугаартай шийтгэх тогтоол	27.10-3	Тодорхойгүй	Шүүгдэгчид тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийг 06 жилийн хугацаагаар хасаж, хорих ялыг оногдуулахгүйгээр 02 жилийн хугацаагаар тэнссүгэй.	Шинжээчийн 2025/137 дугаартай дүгнэлт, хэргийг ердийн журмаар хянан шийдвэрлэсэн.
9	Хэнтий аймаг дахь сум дундын эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхийн 2026.01.13 өдрийн 2026/шцт/28 дугаартай шийтгэх тогтоол	27.10-3	Тодорхойгүй	Шүүгдэгч Э.М-д тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийг 4 /дөрөв/ жилийн хугацаагаар хасаж, 3 /гурав/ жилийн хугацаагаар хорих ялаар шийтгэсүгэй.	Шинжээчийн дүгнэлт, хэргийг ердийн журмаар хянан шийдвэрлэсэн.

10	Дорнод аймаг дахь сум дундын эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхийн 2026.01.13 өдрийн 2026/шцт/23 дугаартай шийтгэх тогтоол	27.10-4-4.1	38 настай, эрэгтэй, бүрэн дунд, мэргэжилгүй, хувиараа хөдөлмөр эрхэлдэг, ам бүл 6, эхнэр, хүүхдийн хамт, урьд 1 удаа ял шийтгэгдсэн.	Шүүгдэгчийг тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийг 9 /ес/ жилийн хугацаагаар хасаж, 1 /нэг/ жилийн хугацаагаар хорих ялаар шийтгэсүгэй.	Шинжээчийн 35 дугаартай дүгнэлт, хэргийг ердийн журмаар хянан шийдвэрлэсэн.
11	Хөвсгөл аймаг дахь сум дундын эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхийн 2026.01.06 өдрийн 2026/шцт/22 дугаартай шийтгэх тогтоол	27.10-4-4.2	Тодорхойгүй	Шүүгдэгч Д.Д-г тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийг 9 (ес) жилийн хугацаагаар хасаж, 1 (нэг) жил 4 (дөрөв) сарын хугацаагаар хорих ялаар шийтгэсүгэй.	Мөрдөгчийн магадлааг үндэслэж эрүүгийн хэрэг үүсгэж, яллагдагчаар татсан, хэргийг ердийн журмаар хянан шийдвэрлэсэн.
12	Баянгол, Хан-Уул, Сонгинохайрхан дүүргийн эрүүгийн хэргийн анхан шатны тойргийн шүүхийн 2026.02.25 өдрийн 2026/ШЦТ/507 дугаартай шийтгэх тогтоол	27.10-4-4.2	Тодорхойгүй	Шүүгдэгчид тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийг 12 /арван хоёр/ жилийн хугацаагаар хасаж, 4 /дөрвөн/ жилийн хугацаагаар хорих ял шийтгэсүгэй.	Мөрдөгчийн магадлааг үндэслэж эрүүгийн хэрэг үүсгэж, яллагдагчаар татсан, хэргийг ердийн журмаар хянан шийдвэрлэсэн

Дүн шинжилгээ хийхэд Монгол улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 27.10 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан гурван хэргийн нэгийг нь торгох ял шийтгэсэн, ингэхдээ ялын хамгийн бага хэмжээгээр торгосон. Нөгөө хоёр хэргийг Эрүүгийн хуулийн ерөнхий ангийн 6.7 дахь хэсгийг баримтлан ялаас чөлөөлсөн байна. Ингэхдээ шүүгдэгч нь өөрийн үйлдсэн гэмт хэргийн гэм бурууг хүлээн зөвшөөрсөн, иргэн, төр, нийгэмд учруулсан хохирол, хор уршгаа бүрэн барагдуулсан, урьд эрүүгийн хариуцлага хүлээж байгаагүй нь эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөхөд нөлөөлсөн байна.

Монгол улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 27.10 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийн 2.1, 2.2, 2.3-т заасан хэргийн шүүгдэгч нарт тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийг 3 болон 4 жилээр тус тус хасаж, 1 жилийн хугацаагаар зорчих эрх хязгаарлах болон 1 жилийн хугацаагаар тэнсэх ялаар тус тус шийтгэсэн байна.

Монгол улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 27.10 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасан хэргийн шүүгдэгч нарт тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийг 4 болон 6 жилээр тус тус хасаж, 3 жилийн хугацаагаар зорчих эрх хязгаарлах, 2 жилийн хугацаагаар тэнсэж, 3 жилийн хугацаагаар хорих ялаар тус тус шийтгэсэн байна.

Монгол улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 27.10 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсгийн 4.2-т заасан хэргийн шүүгдэгч нарт тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийг 9 болон 12 жилээр тус тус хасаж, 1 жил, 1 жил 4 сар, 4 жилийн хугацаагаар хорих ялаар тус тус шийтгэсэн байна.

Шүүгдэгч нарын хувийн байдлыг нь авч үзэхэд дийлэнх хувь нь эрэгтэй, 21-42 насны, тогтсон гэр бүлтэй, 2 шүүгдэгчээс бусад нь урьд өмнө гэмт хэрэгт холбогдон ял шийтгэл эдэлж байгаагүй байна.

Дүгнэлт. Шүүхийн байгууллагаас шүүгдэгч нарт ялыг харьцангуй өөр өөр байдлаар оногдуулж байгаа нь үйлдсэн гэмт хэргийнх нь шинж байдлыг нь харгалзан, үйлдсэн гэмт хэргийн гэм бурууг хүлээн зөвшөөрч байгаа эсэх, иргэн, төр, нийгэмд учруулсан хохирол,

хор уршгаа барагдуулсан эсэх, урьд өмнө эрүүгийн хариуцлага хүлээж байсан эсэхийг нь харгалзан үзсэн байх бөгөөд энэ хуулийн 2.1. “Согтуурсан, мансуурсан үедээ”, 2.2. “Тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхгүй хүн”, 4.2. “Энэ гэмт хэргийн улмаас хоёр, түүнээс олон хүний амь нас хохирсон...”-д заасан гэмт хэрийг үйлдсэн бол хүндрүүлэн үзэж оногдуулж буй ялын хэмжээг хэдий нэмэгдүүлж байгаа боловч Монгол улсын Эрүүгийн хуулийн **Аравдугаар бүлэг “Хүний амьд явах эрхийн эсрэг гэмт хэрэг”, Арван нэгдүгээр бүлэг “Хүний эрүүл мэндийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг”-т заасан гэмт хэргээс харьцангуй хөнгөн ялаар шийтгэж байна.**

Үүнээс үзэхэд Тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөний аюулгүй байдал, ашиглалтын журам зөрчих гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн гэмт үйлдэл, гэмт хэрэг үйлдэж буй санаа сэдэл нь санамсар болгоомжгүй, өөрийн хийсэн үйлдэл, эс үйлдэхүйн нийгмийн хор аюул, уршгийг урьдчилсан тооцоолж мэдэхгүй, мэдсэн ч түүнээс үүсэх хор уршиг, сөрөг үр дагаврыг төдийлөн ойшоож, ач холбогдол өгөхгүй байгаа нь энэ төрлийн гэмт хэргийн гаралт буурахгүй байгаа үндсэн шалтгаан, нөхцөл болж байна.

Санал. Дээрх дүгнэлтийг үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна. Тухайлбал:

1. Эрүүгийн хуульд заасан ялын бодлогыг оновчтой болгох

Тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөний аюулгүй байдал, ашиглалтын журам зөрчих гэмт хэрэг нь хүний амь нас, эрүүл мэндэд ноцтой хохирол учруулж байгаа тул энэ төрлийн гэмт хэрэгт оногдуулах ялын бодлогыг илүү бодитой, үр нөлөөтэй болгох шаардлагатай. Ялангуяа согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодох, жолоодох эрхгүй этгээд тээврийн хэрэгсэл жолоодох, мөн уг гэмт хэргийн улмаас хоёр болон түүнээс олон хүний амь нас хохирсон тохиолдолд оногдуулах ялын хэмжээг бодлогын түвшинд дахин авч үзэх нь зүйтэй.

2. Зам тээврийн ослын шалтгаан, нөхцөлийг бууруулахад чиглэсэн урьдчилан сэргийлэх ажлыг эрчимжүүлэх

Санамсар болгоомжгүй байдлаас үүдэн гарч буй энэ төрлийн гэмт хэргийн гаралтыг бууруулахын тулд иргэдийн эрх зүйн мэдлэг, замын хөдөлгөөний соёлыг дээшлүүлэх, жолооч нарт зориулсан сургалт, нөлөөллийн арга хэмжээг тогтмол зохион байгуулах шаардлагатай. Ялангуяа согтуугаар жолоо барих, хурд хэтрүүлэх, замын хөдөлгөөний дүрэм зөрчих зэрэг эрсдэлт зан үйлийг бууруулах чиглэлээр олон нийтэд чиглэсэн нөлөөллийн ажлыг өргөжүүлэх нь зүйтэй.

3. Шүүхийн практикт дүн шинжилгээ хийх, нэгдсэн арга зүйг боловсронгуй болгох

Шүүхээс оногдуулж буй ялын төрөл, хэмжээ харьцангуй ялгаатай байгаа тул шүүхийн практикт тогтмол судалгаа, дүн шинжилгээ хийж, ижил төрлийн гэмт хэрэгт ял оногдуулах нэгдсэн арга зүй, жишиг тогтоох шаардлагатай. Энэ нь шүүхийн шийдвэрийн нэгдмэл байдал, шударга ёсны зарчмыг хангахад чухал ач холбогдолтой.

4. Эрсдэлт бүлгийн жолооч нарт чиглэсэн хяналт, урьдчилан сэргийлэх тогтолцоог сайжруулах

Жолоодох эрхгүй этгээд тээврийн хэрэгсэл жолоодох, согтуугаар жолоо барих зэрэг зөрчил, гэмт хэрэг давтан үйлдэгдэх эрсдэлтэй байдаг тул ийм төрлийн зөрчил гаргасан жолооч нарт тавих хяналтыг сайжруулах шаардлагатай. Үүнд жолоочийн мэдээллийн нэгдсэн сан, хяналтын технологийг ашиглах, давтан зөрчил гаргасан этгээдэд хяналт, сургалт, дахин шалгалт зэрэг арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нь үр дүнтэй байж болно.

Ашигласан материал

1. Монгол улсын Эрүүгийн хууль
2. Улсын Дээд Шүүхийн 21 дүгээр тогтоол. 2006 он
3. Монгол улсын их хурал. Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030. УБ., 2016 он
4. Монгол улс дахь гэмт хэргийн цагаан ном. УБ., 2024 он
5. ЦЕГ, ТЦА, Монгол улсад бүртгэгдсэн зам тээврийн осол, гэмт хэрэг, зөрчлийн статистик үзүүлэлтийн эмхэтгэл. УБ., 2024 он.
6. А.Энхболд, Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдал, УБ., 2007 он.
7. С.Нарангэрэл “Монголын эрх зүйн англи, орос, латин хадмал эх толь бичиг», УБ., 2015 он
8. Н.Ганбат “Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг хангах зарим ажиллагаа” УБ., 2024 он
9. <https://shuukh.mn>

ҮЕ ТЭНГИЙН ДЭЭРЭЛХЭЛТИЙН МОНГОЛ УЛСЫН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ, ОЛОН УЛСЫН ЖИШИГТЭЙ ХАРЬЦУУЛСАН ШИНЖИЛГЭЭ

LEGAL REGULATION OF PEER BULLYING IN MONGOLIA: A COMPARATIVE ANALYSIS WITH INTERNATIONAL STANDARDS

Б.Батбилэг

*ДХИС-ийн эрүүгийн эрх зүй, криминологийн
тэнхимийн магистрант, цагдаагийн ахлах дэслэгч*

Batbileg.B

*Master's Student in Criminology,
University of Internal Affairs of Mongolia*

Г.Болор-Эрдэнэ

*Дотоод хэргийн их сургуулийн Удирдлагын
академийн ахлах багш доктор (Ph.D)*

Bolor-Erdene.G

*University of internal affairs, Mongolia
Academy of Management Senior Lecturer doctor Ph.D*

Хураангуй: Үе тэнгийн дээрэлхэлт нь хүүхэд, өсвөр үеийнхний сэтгэл зүй, сурлагын амжилт, нийгмийн харилцаанд сөргөөр нөлөөлдөг нийгмийн болон нийтийн эрүүл мэндийн ноцтой асуудал юм. Энэхүү судалгааны зорилго нь Улаанбаатар хотын Чингэлтэй дүүргийн ерөнхий боловсролын сургуулийн сурагчдын дундах үе тэнгийн дээрэлхэлтийн тархалт, түүнд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг тодорхойлохын зэрэгцээ Монгол Улсын эрх зүйн зохицуулалтыг олон улсын туршлагатай харьцуулан шинжлэхэд оршино.

Судалгааг 2025 онд Чингэлтэй дүүргийн цагдаагийн газрын нэгдүгээр хэлтсийн хариуцсан нутаг дэвсгэрт байрлах ерөнхий боловсролын сургуулийн 6–12 дугаар ангийн 3555 сурагчийг хамруулан аналитик хөндлөн огтлолын судалгааны загвараар явуулсан. Судалгаанд Adolescent Peer Relations Instrument (APRI) асуумж ашиглаж, өгөгдлийг SPSS 22.0 программ ашиглан боловсруулж логистик регрессийн шинжилгээ хийсэн.

Судалгааны үр дүнгээс харахад сурагчдын 80.9 хувь нь үе тэнгийн дээрэлхэлт үйлдэж байсан бол 71.1 хувь нь дээрэлхэлтийн хохирогч болж байсан нь тогтоогдов. Гэр бүлийн харилцааны асуудал, ангийн орчин, сэтгэл зүйн хүчин зүйлс нь дээрэлхэлтийн эрсдэлийг нэмэгдүүлж байв. Мөн дээрэлхэлтийн талаар мэдээлэл авч байсан нь хамгаалах хүчин зүйл болох нь тогтоогдсон.

Судалгааны үр дүн болон эрх зүйн орчныг харьцуулан үзэхэд Монгол Улсад үе тэнгийн дээрэлхэлтийг тусгайлан зохицуулсан эрх зүйн тогтолцоо хангалтгүй байгаа бөгөөд олон улсын туршлагад тулгуурласан урьдчилан сэргийлэх бодлого боловсруулах шаардлагатай байна.

Abstract: Peer bullying is a serious social and public health issue that negatively affects adolescents' psychological well-being, academic performance, and social development. The purpose of this study was to examine the prevalence and risk factors of peer bullying among secondary school students in Chingeltei district of Ulaanbaatar and to analyze the legal framework in Mongolia in comparison with international practices.

A cross-sectional analytical study was conducted in 2025 among 3,555 students aged 10–18 from grades 6–12 in general education schools. The Adolescent Peer Relations Instrument (APRI) questionnaire was used for data collection. The data were analyzed using SPSS 22.0 and logistic regression analysis.

The findings revealed that 80.9% of students reported engaging in bullying behaviors, while 71.1% had experienced victimization. Family conflicts, peer relationships, and psychological factors

were identified as significant predictors of bullying behavior. Receiving information about bullying was identified as a protective factor.

The analysis of the legal framework suggests that although certain provisions of Mongolian criminal and administrative laws may apply to bullying-related behaviors, there is still a lack of a comprehensive legal framework specifically addressing peer bullying. The study highlights the need to develop preventive legal and policy mechanisms based on international best practices.

Түлхүүр үг: үе тэнгийн дээрэлхэлт, сургуулийн хүчирхийлэл, хүүхдийн эрх, эрүүгийн эрх зүй, урьдчилан сэргийлэлт

Keywords: Peer bullying, school violence, child protection, criminal law, prevention

Удиртгал: Сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлт нь өсвөр насныхны сэтгэл зүй, нийгмийн харилцаа, боловсролын орчинд ноцтой нөлөө үзүүлдэг асуудал юм. Судлаач Olweus (2013)-ийн тодорхойлсноор дээрэлхэлт нь хүчний тэнцвэргүй байдал дээр тулгуурласан, давтамжтайгаар илэрдэг түрэмгий зан үйл юм. Сүүлийн жилүүдэд дэлхий даяар сургуулийн орчин дахь хүчирхийлэл, дээрэлхэлт нэмэгдэж байгаа нь судалгаагаар тогтоогдсон бөгөөд ЮНЕСКО-гийн тайланд дэлхийн сурагчдын ойролцоогоор гуравны нэг нь ямар нэг хэлбэрийн дээрэлхэлтэд өртдөг гэж дурдсан байдаг.

Монгол Улсад сургуулийн орчин дахь хүчирхийлэл, үе тэнгийн дээрэлхэлтийн асуудал анхаарал татаж байгаа боловч түүнийг зохицуулах эрх зүйн орчин хангалттай хөгжөөгүй байна. Иймд энэхүү судалгаанд дээрэлхэлтийн тархалт, түүнд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг тодорхойлохын зэрэгцээ Монгол Улсын эрх зүйн зохицуулалтыг олон улсын туршлагатай харьцуулан шинжилсэн болно.

Судалгааны арга зүй: Энэхүү судалгааг аналитик хөндлөн огтлолын (cross-sectional) загвараар явуулсан. Судалгааны зорилго нь ерөнхий боловсролын сургуулийн сурагчдын дундах үе тэнгийн дээрэлхэлтийн тархалт болон түүнд нөлөөлөх зарим хүчин зүйлсийг тодорхойлох явдал байв. Судалгаанд Улаанбаатар хотын Чингэлтэй дүүргийн нутаг дэвсгэрт байрлах ерөнхий боловсролын 6 сургуулийн 6–12 дугаар ангид суралцаж буй сурагчдаас түүвэрлэн хамруулсан. Нийт 3555 сурагч судалгаанд оролцсон бөгөөд тэдгээр нь 10–18 насны өсвөр үеийнхэн байв. Судалгаанд оролцохыг сурагчид сайн дураараа зөвшөөрсөн бөгөөд асуумжийг өөрөө бөглөх хэлбэрээр мэдээллийг цуглуулсан.

Өсвөр үеийнхний үе тэнгийн харилцаа болон дээрэлхэх, дээрэлхүүлэх зан үйлийг хэмжих зорилгоор Adolescent Peer Relations Instrument (APRI) асуумжийг ашигласан (Parada, 2000). Энэхүү аргачлал нь өсвөр насныхны дунд дээрэлхэх болон дээрэлхүүлж буй зан үйлийн тархалт, оролцогчдын үүрэг, харилцааны хэв маягийг үнэлэхэд өргөн хэрэглэгддэг психометрийн арга хэрэгсэл юм. Өгөгдөл боловсруулах, статистик шинжилгээ

Цуглуулсан өгөгдлийг Microsoft Excel болон SPSS version 22.0 программ ашиглан боловсруулсан. Судалгааны үр дүнг тайлбарлахдаа эхлээд тодорхойлогч статистикийн (descriptive statistics) аргаар хувь, дундаж утга, стандарт хазайлт зэрэг үзүүлэлтүүдийг тооцоолсон. Хувьсагчдын хоорондын хамаарлыг тодорхойлох зорилгоор Пирсоны χ^2 (chi-square) шинжилгээ хийсэн. Үе тэнгийн дээрэлхэлтэд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг тодорхойлохын тулд нэг болон олон хүчин зүйлийн логистик регрессийн шинжилгээ (logistic regression analysis) ашигласан. Хамаарлыг үнэлэхдээ харьцангуй эрсдэлийн хэмжүүр болох odds ratio (OR) болон 95%-ийн итгэлцлийн интервал (95% CI)-ийг тооцсон. Статистик ач холбогдлын түвшинг $p < 0.05$ гэж тогтоосон.

Судалгааны үр дүн: Энэхүү судалгааны үр дүн нь олон улсын судалгааны үр дүнтэй ижил төстэй чиг хандлагыг харуулж байна. Ялангуяа үе тэнгийн дээрэлхэлт нь сургуулийн орчинд түгээмэл илэрдэг нийгмийн асуудал болохыг өмнөх судалгаанууд баталсан байдаг. Норвегийн судлаач Дан Олвеусын хийсэн судалгаанд сургуулийн орчин дахь дээрэлхэлт нь хүүхэд, өсвөр үеийнхний дунд өргөн тархсан бөгөөд ихэвчлэн үг хэлээр доромжлох, шоолох,

нэр хоч өгөх зэрэг хэлбэрээр илэрдэг болохыг онцлон тэмдэглэсэн байдаг (Olweus, 1993). Манай судалгааны үр дүн ч үүнтэй нийцэж, сурагчдын дунд дээрэлхэлт нь ихэвчлэн үг хэлээр илэрдэг хэлбэр давамгайл байгааг харуулсан.

Судалгааны дүн шинжилгээнээс харахад гэр бүлийн харилцааны чанар, нийгмийн дэмжлэг, үе тэнгийнхэнтэй харилцах харилцаа зэрэг нийгмийн орчны хүчин зүйлс нь дээрэлхэх зан үйлийн үүсэлд чухал нөлөө үзүүлдэг болох нь тогтоогдсон. Тухайлбал, гэр бүлийн таарамжгүй харилцаа, эцэг эхийн харилцаанд сэтгэл хангалуун бус байх, асуудлаа бусадтай хуваалцдаггүй байх зэрэг хүчин зүйлс нь сурагчид үе тэнгийнхнээ дээрэлхэх зан үйл илрүүлэх магадлалыг нэмэгдүүлж байв. Энэ нь хүүхдийн зан төлөв нь гэр бүлийн болон нийгмийн орчны нөлөөллөөр төлөвшдөг гэсэн өмнөх судалгааны үр дүнтэй нийцэж байна.

Эдгээр үр дүн нь Бандурагийн нийгмийн суралцах онолтой мөн адил уялдаж байна. Бандурагийн үзэж байгаагаар хүүхэд болон өсвөр үеийнхэн өөрийн орчинд ажигласан зан үйлийг дуурайж сурах хандлагатай байдаг бөгөөд хүчирхийлэл, түрэмгий зан үйлийг ажигласан тохиолдолд тухайн зан үйлийг өөрсдөө хэрэгжүүлэх магадлал нэмэгддэг (Bandura, 1977). Иймээс хүүхдийн зан үйлийн төлөвшилд гэр бүлийн орчин, үе тэнгийн бүлэг, нийгмийн харилцаа зэрэг хүчин зүйлс чухал нөлөө үзүүлдэг гэж үздэг. Нөгөө талаас, судалгааны үр дүнгээс үе тэнгийн дээрэлхэлтийн талаар мэдээлэл авч байсан сурагчдын дунд дээрэлхэх зан үйл илрэх магадлал харьцангуй бага байсан нь урьдчилан сэргийлэх боловсрол, мэдээлэл олгох үйл ажиллагааны ач холбогдлыг харуулж байна. Энэ нь сургуулийн орчинд хүүхэд, өсвөр үеийнхэнд чиглэсэн боловсрол, сургалт, нөлөөллийн хөтөлбөрүүд нь дээрэлхэлтийн түвшинг бууруулахад чухал үүрэгтэй болохыг харуулж байгаа юм.

Иймээс үе тэнгийн дээрэлхэлтийг бууруулахын тулд зөвхөн сурагчийн зан үйлийг өөрчлөхөд анхаарахаас гадна гэр бүлийн дэмжлэгийг нэмэгдүүлэх, сургуулийн орчныг аюулгүй болгох, сурагчдын эерэг харилцааг дэмжих, урьдчилан сэргийлэх боловсрол олгох зэрэг олон талт арга хэмжээг хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Сүүлийн нэг жилийн хугацаанд ахлах сургуулийн 5 сурагч тутмын 1 сургуулийн орчинд үе тэнгийн дээрэлхэлтэд өртсөн байсан ба 6 сурагч тутмын 1 ба түүнээс их сурагчид өнгөрсөн нэг жилийн хугацаанд цахим дээрэлхэлт, түүний дотор мессеж, цахим орчинд дээрэлхүүлсэн гэж мэдээлсэн. Эмэгтэй сурагчид эрэгтэй сурагчдаас илүү сургуулийн орчинд болон цахим хэлбэрээр дээрэлхэлтэд өртсөн байсан.

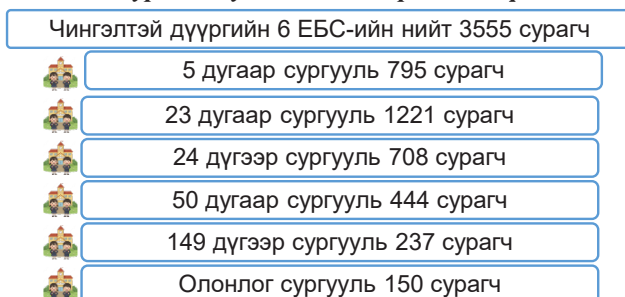
Боловсрол соёл шинжлэх ухааны яам “БСШУЯ”-ны судалгаагаар Монгол улсад дөрвөн сурагч тутмын нэг нь хүчирхийлэлд өртдөг, 6-12-р ангийн сурагчдын 98.6% нь сургуулийн орчинд ямар нэгэн төрлийн хүчирхийлэлд өртдөг ба үйлдэж буй гол субъект нь үе тэнгийнхэн нь байдаг байна. Хүний эрхийн үндэсний комиссын 2017 оны 16 дах илтгэлд зааснаар Улаанбаатар хотын 7 дүүрэг, 8 аймгийн нутаг дэвсгэрт амьдарч буй 12-18 насны нийт 4264 хүүхэд, 2743 эцэг эх, асран хамгаалагч, хүүхэд хамгааллын хамтарсан багийн 152 гишүүнийг хамруулсан судалгаагаар нийт хүүхдийн 82.8% ямар нэгэн байдлаар хүчирхийлэлд өртөж байсан гэж хариулсан ба тэдний 62% үг хэлээр доромжлох, 50.2% чимхэх, 43.5% цохиж зодох зэрэг бие махбод, сэтгэл санааны хүчирхийлэлд өртсөн бөгөөд сургуулийн орчинд хүүхдийн эрхийг зөрчиж, хүчирхийлэл үйлдэгч гол этгээдээр 47.6% дээд ангийн хүүхэд, 15% багш гэж хариулсан. хоёр дахь “гэр” болсон сургуулийн орчин нь аюулгүй орчин бус түүнчлэн хүчирхийллийн тодорхой хэсэг нь бие махбодод чиглэсэн, гэмтэл учруулах шинжтэй байгаа нь хүүхдийн эрүүл мэнд, аюулгүй байдалд ноцтой эрсдэл учруулж болзошгүй бөгөөд энэ нь нийгмийн зүгээс онцгойлон анхаарах шаардлагатай асуудал болохыг илтгэж байна. Олон улсын судалгаагаар үе тэнгийн дээрэлхэлт нь олон хүчин зүйлээс хамаарч үүсдэг болохыг харуулсан. Жишээлбэл, хувь хүний түвшинд нас, хүйс, зан төлөв, сэтгэлзүйн онцлог нөлөөлдөг бол, гэр бүлийн түвшинд эцэг эхийн хяналт сулрах, халамж дутагдах нь эрсдэл үүсгэдэг. Мөн сургуулийн түвшинд ангийн уур амьсгал, багшийн хяналт, сургуулийн удирдлагын бодлогоос шалтгаалж дээрэлхэлтийн түвшин ялгаатай байдаг.

Өсвөр нас бол хувь хүний зан төлөв, нийгмийн ур чадвар, сэтгэлзүйн тогтвортой байдал төлөвших чухал үе шат юм. Энэ үед гэр бүлийн орчин, эцэг эхийн харилцаа, анги хамт олны уур амьсгал, сургуулийн дэмжлэг зэрэг нийгмийн хүчин зүйлс нь зан үйлд хүчтэй нөлөө үзүүлдэг. Судалгаанууд гэр бүлийн дэмжлэг сул байх, эцэг эхийн хяналт хангалтгүй байх, үе тэнгийн сөрөг нөлөөлөл их байх нь дээрэлхэгч болон хохирогч болох эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг болохыг тогтоосон. Харин эерэг гэр бүлийн орчин, найз нөхдийн дэмжлэг, сургуулийн аюулгүй уур амьсгал нь хамгаалах хүчин зүйл болдог.

Монгол Улсад хүүхэд, өсвөр үеийнхний сэтгэцийн эрүүл мэнд, зан үйлийн эрсдэлт хүчин зүйлсийг судалсан судалгаа нэмэгдэж байгаа хэдий ч үе тэнгийн дээрэлхэлтийн тархалт болон түүнд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг томоохон хэмжээний түүвэрт суурилан судалсан ажил харьцангуй хязгаарлагдмал байна. Ялангуяа нийслэлийн төвийн дүүргүүдэд суралцаж буй сурагчдын дунд дээрэлхэлтийн бодит түвшин, эрсдэлт болон хамгаалах хүчин зүйлсийг тодорхойлох шаардлага байсан учир Чингэлтэй дүүргийн цагдаагийн газрын нэгдүгээр хэлтсийн нутаг дэвсгэрт байрлах ЕБС-иудын дунд болон болон ахлах ангийн сурагчдыг хамруулан үе тэнгийн дээрэлхэлт, түүнд нөлөөлж буй зарим хүчин зүйлсийг судалсан.

Уг судалгаанд Чингэлтэй дүүргийн цагдаагийн газрын нэгдүгээр хэлтсийн хариуцсан нутаг дэвсгэрт 2025-2026 оны хичээлийн жилд үйл ажиллагаа явуулж буй ерөнхий боловсролын 5 дугаар сургууль, 23 дугаар сургууль, 24 дүгээр сургууль, 50 дугаар сургууль, 149 дүгээр сургууль болон Олонлог сургуулиудын дунд болон ахлах ангид суралцаж буй нийт 8479 сурагчдад суурилан хийсэн. Судалгаанд улсын болон хувийн хэвшлийн 6, ерөнхий боловсролын сургуул “ЕБС”-ын 6-12 дугаар ангид сурдаг сурагчдаас судалгаанд сайн дураараа оролцохыг зөвшөөрсөн 3555 сурагч хамрагдсан.

Зураг 1. Судалгаанд хамрагдсан хүн ам

Зураг 1. Судалгаанд хамрагдсан хүн ам

Өсвөр насны хүүхдүүдийн харилцаа хандлагыг илрүүлэх аргачлал (Adolescent Peer Relations Instrument (APRI))-ыг анх 1995 онд Филлип Т.Сли өсвөр насныхны хоорондын харилцааны хэв маяг, үе тэнгийн харилцаанд илэрдэг хүчирхийлэл ба хохирогч болох зан үйлийг хэмжих зорилготойгоор боловсруулсан психометрийн аргачлал юм. Бид 2000 онд судлаач, Доктор Роберто Парадагийн засаж, сайжруулсан хувилбарыг хэрэглэсэн. Уг аргачлалыг сургуулийн орчин дахь дээрэлхэх хандлага болон дээрэлхүүлэх хандлагын тархалтыг судлах, урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөрийн үр дүнг үнэлэх зэрэгт өргөн ашигладаг. Аргачлал нь нийт 36 асуулттай, асуулт бүр 1-6 хүртэлх хариултын 6 сонголттой ба сорилын мэдрэг чанар 0.83-0.92 байдаг. Энэхүү аргачлал нь 2 хэсэгтэй.

А хэсэг нь дээрэлхэх хандлагыг тодорхойлдог ба дээрэлхэх хандлагыг дотор нь үг хэлээр, нийгэм, хамт олноос гадуурхаж, шоовдорлох, бие махбодын хохирол учруулах гэсэн үндсэн 3 хэсгээр тодорхойлдог ба Б хэсэг нь оролцогчийн дээрэлхүүлэх хандлагыг илрүүлдэг. Дээрэлхүүлэх хандлагыг дотор нь үг хэлээр, нийгэм, хамт олноос гадуурхагдах, бие махбодоороо хохирох гэсэн мөн үндсэн 3 хэсгээр тогтоодог.

Судалгааны үр дүнгийн боловсруулалтыг Microsoft Excel, SPSS 22.0 программыг ашиглан боловсруулсан. Судалгааны үр дүнг дескриптив аргыг ашиглаж үзүүлэлтүүдийн эзлэх хувь ба тоон утга, тархалт, дундаж, стандарт хазайлт зэргийг тооцоолж тархалтыг хэвийн эсэхийг тодорхойлсны дараа хамаарлыг Пирсоны хи квадратыг ашиглаж, p утгыг 0.05-аас бага тохиолдолд статистик ач холбогдолтой гэж үзсэн. Үе тэнгийн дээрэлхэлт үүсэхэд нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг тодорхойлохдоо хамааралт болон үл хамааралт хувьсгууруудын хооронд нэг ба олон хүчин зүйлийн логистик регрессийн шинжилгээг хийж, харьцуулсан харьцаа (OR) тооцож, статистикийн үнэн магадлал бүхий ач холбогдлын түвшин p утга 0.05-аас бага байх тохиолдолд статистик ач холбогдол бүхий гэж үзсэн. Судалгаанд хамрагдсан сурагчдын дундаж нас 13.84 ± 1.98 (10-18) байсан ба хүйсийн хувьд нийт сурагчдын 2200 (61.9%) эмэгтэй, 1355 (38.1%) эрэгтэй сурагчид байв. Судалгаанд оролцогчдын 2144 (60.3%) дунд ангид, 1411 (39.7%) ахлах ангид суралцдаг байсан.

Судалгаанд хамрагдсан сурагчдын гэр бүлийн харилцаандаа сэтгэл хангалуун байдлыг үнэлэхэд оролцогчдын дийлэнх буюу 3180 (89.4%) нь гэр бүлийн харилцаандаа сэтгэл хангалуун гэж хариулсан бол 194 (5.5%) нь сэтгэл хангалуун бус, 56 (1.6%) нь сэтгэл хангалуун байдаг эсэхдээ эргэлзэж байгаагаа илэрхийлсэн байна. Мөн сурагчдын эцэг эхийн хоорондын харилцаанд хандах үнэлгээг авч үзэхэд 2865 (80.6%) нь эцэг эхийнхээ харилцаанд сэтгэл хангалуун гэж хариулсан бол 299 (8.4%) нь эргэлзэж байгаагаа, 188 (5.3%) нь сэтгэл хангалуун бус гэж хариулсан байна. Үүнээс гадна сурагчдын өөрсдийн эцэг эхтэйгээ харилцах харилцаанд 2987 (84.0%) нь сэтгэл хангалуун, 314 (8.8%) нь эргэлзэж байгаагаа, 150 (4.3%) нь сэтгэл хангалуун бус гэж хариулсан байна.

Үе тэнгийн дээрэлхэлт хаана үйлдэгддэгийг судлахад судалгаанд оролцогчдын 1558 (43.8%) нь цахим орчинд, 1062 (29.9%) нь анги танхимд, 835 (23.5%) нь олон нийтийн газарт, 813 (22.9%) нь тоглоомын талбайд, 666 (18.7%) нь ариун цэврийн өрөөнд, 575 (16.2%) нь сургуулийн коридорт, 439 (12.3%) нь сургуульдаа явах замдаа, 403 (11.3%) нь багш нарын зүгээс, 321 (9.0%) нь автобусанд, 124 (3.5%) нь цайны газарт болон бусад орчинд дээрэлхэлт үйлдэгддэг гэж хариулсан байна.

Үе тэнгийн дээрэлхэлтийн хэлбэрийг авч үзвэл оролцогчдын 1946 (54.7%) нь үг хэлээр доромжлуулах, нэр хоч өгөх зэрэг хэлбэрээр дээрэлхүүлж байсан гэж хариулсан байна. Харин 1261 (35.5%) нь хов жив тараах, бүлэглэн гадуурхах зэрэг нийгэм, хамт олноос тусгаарлах хэлбэрийн дээрэлхэлтэд өртсөн гэж хариулсан бол 816 (22.9%) нь түлхэх, цохих, өшиглөх, айлган сүрдүүлэх, дээрэмдэх зэрэг бие махбодод чиглэсэн хүчирхийлэлд өртсөн гэж мэдээлсэн байна. Мөн 1810 (50.9%) нь дээрэлхэлтийн бусад хэлбэрийн үйлдэлд өртөж байсан гэж хариулжээ.

Дээрэлхэлтэд өртсөн үедээ хэнд ханддаг талаар судлахад 483 (13.5%) сурагч хэнд ч хэлдэггүй гэж хариулсан бол 1038 (29.2%) нь эцэг эхдээ, 928 (26.1%) нь найз нөхдөдөө, 255 (7.2%) нь ангийн багшдаа, 63 (1.8%) нь сургуулийн нийгмийн ажилтан, сэтгэл зүйчид ханддаг гэж хариулсан байна. Харин 788 (22.2%) нь бусад хүмүүст ханддаг гэж мэдээлсэн байна.

Судалгаанд оролцсон сурагчдын 2836 (79.8%) нь үе тэнгийн дээрэлхэлттэй холбоотой мэдээллийг өмнө нь авч байсан гэж хариулсан бөгөөд уг мэдээллийг 1828 (51.4%) нь сургуулийн багш нараас, 1815 (51.1%) нь цахим орчноос, 979 (27.5%) нь хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээс, 898 (25.3%) нь гэр бүлээс, 847 (23.8%) нь цагдаагийн байгууллагаас, 698 (19.6%) нь найз нөхдөөсөө болон 663 (18.6%) нь бусад эх сурвалжаас авч байсан байна.

Судалгаанд хамрагдсан сурагчдын үе тэнгийнхэнтэйгээ харилцах харилцааны хандлагыг үнэлэхэд нийт сурагчдын 2359 (66.4%) нь үе тэнгийнхнээ дээрэлхэх болон дээрэлхүүлэх хандлага зэрэгцэн илэрч байсан бол 516 (14.5%) сурагчид зөвхөн дээрэлхэх хандлага, 168 (4.7%) сурагчид зөвхөн дээрэлхүүлэх хандлага илэрч байв. Харин 512 (14.4%) сурагч үе тэнгийнхэнтэйгээ хэвийн харилцаатай гэж үнэлэгдсэн байна.

Зураг 2. Судалгаанд хамрагдсан нийт сурагчдын үе тэнгийнхэнтэйгээ харилцах хандлага

Үе тэнгийнхнээ дээрэлхэх хандлага үүсэхэд нөлөөлж буй зарим хүчин зүйлсийг энгийн логистик регрессийн аргаар тодорхойлж үзэхэд хүйсийн хувьд охид ($p=0.002$, $OR=1.312$, $95\%CI\ 1.107-1.554$) хөвгүүдээс 1.312 дахин, хичээлийн хэрэгсэл хангалтгүйгээс ангийнхнаасаа ичдэг сурагч ($p=0.000$, $OR=3.555$, $95\%CI\ 2.365-5.342$) ангийнхнаасаа ичдэггүй сурагчаас 3.555 дахин, эцэг эхийнхээ харилцаанд сэтгэл хангалуун бус байдаг сурагч ($p=0.000$, $OR=2.333$, $95\%CI\ 1.727-2.888$) эцэг эхийнхээ харилцаанд сэтгэл хангалуун байдаг сурагчаас 2.333 дахин, гэр бүлийн таарамжгүй харилцаанаас болж гэртээ байхаас залхдаг сурагч ($p=0.000$, $OR=3.314$, $95\%CI\ 2.757-3.984$) гэртээ байх дуртай сурагчаас 3.314 дахин, сэтгэлээ хуваалцаж ярилцах ойр дотнын хүн байхгүй сурагч ($p=0.000$, $OR=1.973$, $95\%CI\ 1.646-2.365$) сэтгэлээсээ ярилцдаг дотнын хүнтэй сурагчаас 1.973 дахин, ямар нэгэн асуудал тулгарахад хүнд хэлдэггүй сурагч ($p=0.000$, $OR=2.605$, $95\%CI\ 1.888-3.594$) хэн нэгэнд хэлдэг сурагчаас 2.605 дахин, үе тэнгийн дээрэлхэлтийн талаар мэдээлэл авч байгаагүй сурагч ($p=0.000$, $OR=0.582$, $95\%CI\ 0.480-0.705$) ямар нэгэн мэдээлэл авч байсан сурагчаас 0.582 дахин их үе тэнгийнхнээ дээрэлхэх хандлагатай байгаа нь статистик ач холбогдолтой байсан.

Бид дээрх 7 хүчин зүйлсийг олон хүчин зүйлийн логистик регрессийн аргаар судалж үзэхэд доорх 6 хүчин зүйлс нэгэн зэрэг тохиолдоход ($r^2=0.113$, p утга= 0.000) үе тэнгийн дээрэлхэлт үйлдэх эрсдэл 11.3%-иар нэмэгдэж байгаа нь статистик ач холбогдолтой байсан.

Гэр бүлийн таарамжгүй харилцаанаас болж гэртээ байхаас залхдаг сурагч ($p=0.000$, $OR=2.455$, $95\%CI = 2.017-2.987$) гэртээ байх дуртай сурагчаас 2.5 дахин, ангийнхнаасаа ичдэг сурагч ($p=0.000$, $OR=2.204$, $95\%CI = 1.444-3.363$) ангийнхнаасаа ичдэггүй сурагчаас 2.2 дахин, асуудал тулгарвал хэнд ч хэлдэггүй сурагч ($p=0.004$, $OR=1.657$, $95\%CI = 1.180-2.328$) хэн нэгэнд хэлдэг сурагчаас 1.7 дахин, эцэг эхийнхээ харилцаанд сэтгэл хангалуун бус байх нь ($p=0.041$, $OR=1.311$, $95\%CI = 1.012-1.751$) эцэг эхийнхээ харилцаанд сэтгэл хангалуун сурагчаас 1.3 дахин, ойр дотнын хүнгүй байх нь ($p=0.000$, $OR=1.446$, $95\%CI = 1.192-1.753$) ойр дотнын хүнтэй сурагчаас 1.4 дахин их, хүйсийн хувьд эмэгтэй байх нь ($p=0.013$, $OR=1.252$, $95\%CI = 1.048-1.495$) эрэгтэй сурагчаас 1.3 дахин их үе тэнгийнхнээ дээрэлхэх хандлагыг үүсгэх эрсдэлтэй байсан. Харин үе тэнгийн дээрэлхэлтийн талаар мэдээлэл авч байсан байдал нь ($p=0.000$, $OR=0.629$, $95\%CI = 0.514-0.768$) мэдээлэл авч байгаагүй сурагчаас 0.6 дахин их үе тэнгийнхнээ дээрэлхэх хандлага гаргахаас хамгаалах хүчин зүйл болсон байна.

1. Монгол Улсын хууль тогтоомж дахь зохицуулалт: Монгол Улсад үе тэнгийн дээрэлхэлттэй холбоотой үйлдлийг шууд “bullying” гэсэн нэр томъёогоор тусгайлан зохицуулсан хууль одоогоор байхгүй боловч уг үйлдэл нь тодорхой нөхцөлд эрүүгийн болон зөрчлийн хариуцлага хүлээлгэх үндэслэл болдог.

Эрүүгийн хуулийн зохицуулалт: Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн зарим зүйл, заалтаар хүүхдийн эсрэг хүчирхийлэл, дарамт шахалттай холбоотой үйлдлийг эрүүгийн гэмт хэрэгт тооцдог. Үүнд:

11.6 дугаар зүйл – Хүний эрүүл мэндэд хөнгөн хохирол санаатай учруулах

11.7 дугаар зүйл – Гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлдэх

13.5 дугаар зүйл – Заналхийлэх

16.7 дугаар зүйл – Хүүхэдтэй хэрцгий харьцах

Дээрх зохицуулалтууд нь сурагчид бие махбодын хүчирхийлэл, дарамт шахалт, сүрдүүлэг үзүүлэх зэрэг үйлдлийг эрүүгийн гэмт хэрэгт тооцох боломжийг бүрдүүлж байна. Зөрчлийн тухай хуулийн зохицуулалт: Зарим тохиолдолд дээрлхэлт нь гэмт хэргийн шинжгүй боловч нийгмийн хэв журам зөрчсөн үйлдэлд тооцогдож Зөрчлийн тухай хууль-д заасан хариуцлага хүлээлгэх боломжтой. Үүнд:

5.3 дугаар зүйл- Хүний биед халдах

5.2 дугаар зүйл – Танхайрах

6.20 дугаар зүйл – Хүүхдийн эрхийг зөрчих

Эдгээр заалтаар хүүхдийг доромжлох, дарамтлах, айлган сүрдүүлэх, хүүхдийн биед халдах зэрэг үйлдэлд торгуулийн болон бусад арга хэмжээ авах боломжтой байдаг. Гэсэн хэдий ч дээрлхэлтийн асуудлыг тусгайлан зохицуулсан хууль, бодлого хангалттай хөгжөөгүй байгаа нь урьдчилан сэргийлэх ажилд тодорхой хүндрэл үүсгэж байна.

2. Бүгд Найрамдах Солонгос Улс “БНСУ”-ын хууль зүйн зохицуулалт нь сургуулийн дээрлхэлтийн эсрэг тусгай хуультай орнуудын нэг юм.

БНСУ-д “School Violence Prevention and Countermeasures Act” буюу “Сургуулийн хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль” хэрэгждэг.

Тус хуулиар сургуулийн дээрлхэлтийн тодорхойлолтыг тодорхой заасан, сургуулийн орчин дахь хүчирхийллийн бүх хэлбэрийг хамруулсан, сургуулийн дэргэд сургуулийн хүчирхийллийн комисс байгуулдаг, хохирогчийг хамгаалах арга хэмжээ авч хэрэгжүүлдэг.

Мөн дээрлхэлт үйлдсэн сурагчид: сануулах, сургууль дотор хяналтад авах

сургуулиас түр хугацаагаар түдгэлзүүлэх, тусгай сургалтад хамруулах зэрэг сахилгын арга хэмжээ авдаг.

3. Финланд улсын туршлага:

Финланд улс нь сургуулийн дээрлхэлтийг бууруулах чиглэлээр дэлхийд амжилттай туршлага нэвтрүүлсэн орнуудын нэг юм. Тус улсад KiVa anti-bullying program хэмээх үндэсний хөтөлбөр хэрэгждэг. Энэхүү хөтөлбөрийн онцлог нь сурагчдад дээрлхэлтийн талаарх боловсрол олгох, гэрч болсон сурагчдыг идэвхтэй оролцуулах, сургуулийн сэтгэл зүйн дэмжлэгийг сайжруулах, багш нарт зориулсан сургалт зохион байгуулах. Гэсэн урьдчилан сэргийлэх цогц арга хэмжээг хэрэгжүүлдэг. Олон улсын судалгаагаар KiVa хөтөлбөр хэрэгжсэн сургуулиудад дээрлхэлтийн түвшин 30–50 хувь буурсан нь тогтоогдсон байдаг.

Зураг 3 Монгол Улс, БНСУ, Финланд улсын туршлагыг харьцуулан үзвэл дараах ялгаа ажиглагдаж байна.

№	Улс	Хууль	Урьдчилан сэргийлэх систем
1	Монгол	Тусгай хуульгүй	Хязгаарлагдмал
2	БНСУ	Тусгай хуультай	Сургуулийн комисс
3	Финланд	Үндэсний хөтөлбөр	KiVa систем

Дүгнэлт: Энэхүү судалгааны үр дүнгээс харахад ерөнхий боловсролын сургуулийн сурагчдын дунд үе тэнгийн дээрлхэлт харьцангуй өндөр тархалттай байгаа нь тогтоогдлоо. Судалгаанд оролцсон сурагчдын 80.9 хувь нь бусдыг дээрлхэж байсан бол 71.1 хувь нь өөрсдөө дээрлхэлтэд өртөж байсан нь сургуулийн орчинд дээрлхэлтийн асуудал түгээмэл байгааг илтгэж байна. Дээрлхэлт нь ихэвчлэн үг хэлээр доромжлох, нэр хоч өгөх зэрэг хэлбэрээр илэрч, анги танхим, цахим орчин болон олон нийтийн газарт түгээмэл тохиолдож байна.

Судалгааны дүнгээс үзэхэд гэр бүлийн таарамжгүй харилцаа, ангийнхнаасаа ичих хандлага, асуудлаа бусдад илэрхийлдэггүй байх, эцэг эхийн харилцаанд сэтгэл хангалуун бус байх, ойр дотнын хүнгүй байх зэрэг нийгэм сэтгэлзүйн хүчин зүйлс нь сурагчид үе

тэнгийнхнээ дээрэлхэх зан үйл илрүүлэх эрсдэлийг нэмэгдүүлж байгааг тогтоосон. Мөн эмэгтэй сурагчдын хувьд дээрэлхэх зан үйл илрэх магадлал харьцангуй өндөр байгаа нь анхаарал татаж байна. Харин үе тэнгийн дээрэлхэлтийн талаар өмнө нь мэдээлэл авч байсан нь хамгаалах хүчин зүйл болж байгаагийн зэрэгцээ хүүхэд, өсвөр үеийнхэнд чиглэсэн сургалт, мэдээллийн ач холбогдлыг харуулж байна.

Судалгааны үр дүнг олон улсын туршлагатай харьцуулан үзэхэд Монгол Улсад үе тэнгийн дээрэлхэлтийг тодорхой хэмжээнд эрүүгийн болон зөрчлийн хуулиар зохицуулж байгаа боловч энэ асуудлыг тусгайлан зохицуулсан хууль эрх зүйн бодлого хангалтгүй байна. Харин БНСУ зэрэг оронд сургуулийн хүчирхийллийн эсрэг тусгай хууль хэрэгжиж байгаа нь урьдчилан сэргийлэх ажлын үр нөлөөг нэмэгдүүлж байгаа бол Финланд улсад хэрэгжиж буй KiVa хөтөлбөр нь сургуулийн дээрэлхэлтийг бууруулахад үр дүнтэй арга хэмжээ болохыг харуулж байна. Иймд Монгол Улсад сургуулийн орчин дахь үе тэнгийн дээрэлхэлтийг бууруулахын тулд гэр бүлийн дэмжлэгийг бэхжүүлэх, сурагчдын харилцаа болон сэтгэл хөдлөлөө зохицуулах ур чадварыг хөгжүүлэх, сургуулийн орчны аюулгүй байдлыг сайжруулах, урьдчилан сэргийлэх чиглэлийн тусгай хөтөлбөр хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Мөн боловсролын байгууллага, хууль сахиулах байгууллага, гэр бүл болон бусад холбогдох байгууллагуудын хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх нь зүйтэй гэж үзэж байна.

Санал, зөвлөмж:

Нэгдүгээрт, сургуулийн орчинд дээрэлхэлтээс урьдчилан сэргийлэх тогтолцоог бүрдүүлэх шаардлагатай. Ерөнхий боловсролын сургуулиудад үе тэнгийн дээрэлхэлтийг илрүүлэх, мэдээлэх, шийдвэрлэх нэгдсэн журам боловсруулж хэрэгжүүлэхийн зэрэгцээ багш, нийгмийн ажилтан, сэтгэл зүйчдийн хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх нь зүйтэй.

Хоёрдугаарт, сурагчдад чиглэсэн сургалт, нөлөөллийн ажлыг тогтмол зохион байгуулах шаардлагатай. Ялангуяа сурагчдын харилцааны соёл, сэтгэл хөдлөлөө зөв зохицуулах чадвар, зөрчил маргааныг тайван замаар шийдвэрлэх ур чадварыг хөгжүүлэхэд чиглэсэн сургалт, хөтөлбөрийг сургалтын үйл ажиллагаатай уялдуулан хэрэгжүүлэх нь чухал юм.

Гуравдугаарт, сургуулийн сэтгэл зүйн дэмжлэгийн үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Сургуулийн нийгмийн ажилтан, сэтгэл зүйчдийн оролцоог нэмэгдүүлж, дээрэлхэлтэд өртсөн болон дээрэлхэх зан үйл илэрсэн сурагчдад сэтгэл зүйн зөвлөгөө, дэмжлэг үзүүлэх тогтолцоог бэхжүүлэх нь сурагчдын сэтгэл зүйн эрүүл мэндийг хамгаалах, эрсдэлт зан үйлийг бууруулахад ач холбогдолтой.

Дөрөвдүгээрт гэр бүлийн оролцоог нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Судалгааны үр дүнгээс гэр бүлийн харилцаа нь үе тэнгийн дээрэлхэлтэд нөлөөлөх чухал хүчин зүйл болох нь тогтоогдсон тул эцэг эх, асран хамгаалагчдад хүүхдийн сэтгэл зүйн хэрэгцээ, харилцааны ач холбогдлын талаар мэдээлэл, зөвлөгөө өгөх сургалт, нөлөөллийн ажлыг зохион байгуулах нь зүйтэй.

Тавдугаарт цахим орчин дахь дээрэлхэлтээс урьдчилан сэргийлэхэд анхаарах шаардлагатай. Сурагчдад цахим орчны аюулгүй байдал, зөв хэрэглээ, цахим дээрэлхэлтээс урьдчилан сэргийлэх мэдлэг, ур чадварыг олгох сургалтыг тогтмол, системтэй зохион байгуулах нь зүйтэй.

Зургадугаарт, хууль эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох шаардлагатай. Монгол Улсад үе тэнгийн дээрэлхэлтийг тусгайлан зохицуулсан эрх зүйн зохицуулалт хангалтгүй байгаа тул сургуулийн орчин дахь хүчирхийлэл, дээрэлхэлтийг бууруулахад чиглэсэн бодлого, эрх зүйн зохицуулалтыг сайжруулж, шаардлагатай тохиолдолд тусгайлсан эрх зүйн механизм бий болгох нь зүйтэй.

Долоодугаарт, олон улсын сайн туршлагыг нэвтрүүлэх боломжийг судлах шаардлагатай. Тухайлбал Финланд улсын KiVa хөтөлбөр зэрэг сургуулийн дээрэлхэлтийг бууруулахад үр дүнтэй туршлагыг судалж, Монгол Улсын боловсролын байгууллагын онцлогт нийцүүлэн хэрэгжүүлэх боломжийг судлах нь ач холбогдолтой.

Ашигласан материал

1. Olweus, D. (2013). Bullying at school. Wiley.
2. UNESCO. (2019). Behind the numbers: Ending school violence.
3. WHO. (2020). School violence and bullying.
4. UNICEF. (2018). Violence in schools report.
5. Salmivalli, C. (2014). The KiVa anti-bullying program.
6. Espelage, D. (2018). Bullying prevention research.
7. Smith, P. (2016). Bullying in schools.
8. Kim, Y. (2011). School bullying in Korea.
9. Ttofi, M. (2015). Bullying prevention meta-analysis.
10. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль (2015).
11. Зөрчлийн тухай хууль (2017).
12. Хүүхдийн эрхийн тухай хууль (2016).
13. Боловсролын тухай хууль (2002).
14. ХЭҮК (2020). Хүний эрхийн тайлан.
15. БШУЯ (2022). Сургуулийн орчны судалгаа.
16. Bandura, A. (1977). Social learning theory. Prentice Hall.
17. Bronfenbrenner, U. (1979). The ecology of human development: Experiments by nature and design. Harvard University Press.
18. Centers for Disease Control and Prevention. (2021). Preventing bullying. <https://www.cdc.gov>
19. Olweus, D. (1993). Bullying at school: What we know and what we can do. Blackwell Publishing.
20. Parada, R. H. (2000). Adolescent Peer Relations Instrument: A theoretical and empirical basis for the measurement of participant roles in bullying and victimization of adolescence. University of Western Sydney.
21. Slee, P. T. (1995). Peer victimization and its relationship to depression among Australian primary school students. *Personality and Individual Differences*, 18(1), 57–62.
22. Хүний эрхийн үндэсний комисс. (2017). Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 16 дахь илтгэл. Улаанбаатар.
23. Боловсрол, соёл, шинжлэх ухаан, спортын яам. (2019). Сургуулийн орчин дахь хүүхдийн хүчирхийллийн судалгаа. Улаанбаатар

ЦАХИМ ОРЧИН ДАХЬ НАСАНД ХҮРЭЭГҮЙ ХОХИРОГЧИЙН БЭЛГИЙН ХҮЧИРХИЙЛЛИЙН ВИКТИМОЛОГИЙН ОНЦЛОГ

VICTIMOLOGICAL CHARACTERISTICS OF UNDERAGE VICTIMS OF SEXUAL VIOLENCE IN THE ONLINE ENVIRONMENT

Б.Заяа

Дотоод хэргийн их
сургуулийн магистрант

В. Заяа

Master's student at the
University of Internal Affairs.

Хураангуй. Орчин үеийн дижитал орчин, цахим сүлжээ нь хүүхэд, өсвөр насныханд эерэг, боловсролын боломжийг олгож байгаа ч үүнтэй зэрэгцэн цахим орчин дахь бэлгийн хүчирхийлэл, виктимизацийн эрсдлийг нэмэгдүүлж байна. Насанд хүрээгүй хүүхэд цахим орчинд мэдээлэл, харилцааны нэгдсэн хяналтгүй орчинд оролцох нь тэднийг бэлгийн хүчирхийлэлд өртөх магадлалыг өндөрсгөж, гэмт хэрэгт өртөх, цахим халдлагад өртөх, хувийн мэдээлэл алдагдах эрсдэлтэй болгодог. Судалгаагаар цахим орчны бэлгийн хүчирхийлэлд өртсөн хүүхэд нь насан туршид сэтгэл зүйн болон нийгмийн асуудалтай болох, өөртөө итгэх итгэл буурах, айдас, стресс, мөн зарим тохиолдолд сөрөг зан үйлийг хөгжүүлэх зэрэг олон сөрөг үр дагавартай болох нь тодорхойлогджээ.

Энэхүү өгүүлэлд насанд хүрээгүй хохирогчийн цахим орчин дахь бэлгийн хүчирхийлэлд өртөх онцлог, үүсэх нөхцөл, цахим платформуудын ашиглалт, хүчирхийллийн хэлбэр, үр дагаврыг системтэйгээр шинжилж, виктимологийн талаас дүн шинжилгээ хийсэн. Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд цахим орчин дахь бэлгийн хүчирхийллийн гэмт хэрэг нь насанд хүрээгүй хохирогчийг хурдан, нууцлаг байдлаар хохироох, тэдний хувийн орон зай, эрхийг зөрчих, гэмт хэрэгт холбогдох эрсдлийг нэмэгдүүлэх онцлогтой болохыг нотолж байна.

Иймд насанд хүрээгүй хүүхдүүдийг цахим орчинд хамгаалах, бэлгийн хүчирхийлэлд өртөхөөс урьдчилан сэргийлэхэд чиглэсэн эрх зүйн зохицуулалт, цахим сургалт, эцэг эх, багш, олон нийтийн оролцоотой хамтын ажиллагаа, цахим платформуудын хяналт, мэдээллийн аюулгүй байдлыг сайжруулах нь чухал ач холбогдолтой болохыг тогтоолоо.

Abstract. In the modern digital environment, online networks provide children and adolescents with educational and social opportunities, but they simultaneously increase the risk of sexual violence and victimization. Minors' participation in online spaces without adequate supervision exposes them to a higher likelihood of sexual exploitation, cyber harassment, and unauthorized disclosure of personal information. Research indicates that children who experience sexual abuse in the digital environment often suffer long-term psychological and social consequences, including decreased self-esteem, anxiety, stress, and, in some cases, the development of adverse behavioral patterns.

This article systematically examines the characteristics of minors as victims of online sexual violence, including the conditions under which such abuse occurs, the ways digital platforms are exploited, the forms of abuse, and the resulting consequences, using a victimological perspective. The findings show that sexual crimes in online environments uniquely enable rapid, covert harm to minors, violating their personal space and rights, and increasing their risk of further criminal involvement.

Therefore, to protect minors from online sexual abuse, it is crucial to strengthen legal regulations, implement digital literacy and prevention programs, promote cooperation among parents, teachers, and communities, and enhance monitoring and cybersecurity measures on online platforms.

Түлхүүр үг: цахим орчин, насанд хүрээгүй хүүхэд, бэлгийн хүчирхийлэл, виктимолог,

урьдчилан сэргийлэх, цахим аюулгүй байдал.

Keywords: digital environment, minor, sexual violence, victimology, prevention, online safety.

Оршил. Орчин үеийн дижитал орчин, цахим сүлжээ нь хүүхэд, өсвөр насныханд мэдээлэл авах, суралцах, харилцах, бүтээлч байдлаа хөгжүүлэх зэрэг олон боломжийг олгож байгаа нь эерэг талтай. Гэсэн хэдий ч цахим орчинд насанд хүрээгүй хүүхдүүдийн оролцоо нь тэднийг бэлгийн хүчирхийлэл, цахим дарамт, хувийн мэдээллийн алдагдал зэрэг эрсдэлд өртөх магадлалыг нэмэгдүүлж байна. Цахим орчны аюулгүй байдал хангагдаагүй, хяналт сул байх нь гэмт этгээдэд насанд хүрээгүй хохирогчид руу шууд, хурдан нөлөөлөх боломжийг олгож, хүүхдийн эрх, нэр төр, сэтгэл зүй, бие махбодын аюулгүй байдлыг ноцтой зөрчих эрсдлийг бий болгодог. (Nations, 2025)

Сүүлийн жилүүдэд цахим орчин дахь бэлгийн хүчирхийлэл нэмэгдэж, гэмт хэрэгт өртсөн хүүхдийн тоо өсөж буй нь нийгмийн анхаарал татсан асуудал болж байна. Энэ төрлийн хүчирхийлэл нь зөвхөн бие махбодын халдлагаас гадна, сэтгэл зүйн дарамт, айдас, нийгмийн тусгаарлалт, цахим орчин дахь дарамт хэлбэрээр илэрч, хүүхдийн эрүүл хөгжил, боловсрол, нийгмийн харилцаанд урт хугацааны сөрөг үр дагаврыг үлдээдэг. (SERVICES, 2026)

Энэхүү илтгэлд цахим орчин дахь насанд хүрээгүй хохирогчийн бэлгийн хүчирхийллийн виктимологийн онцлог, үүсэх нөхцөл, хэлбэр, үр дагаврыг системтэйгээр шинжилж, насанд хүрээгүй хүүхдийг хамгаалах, гэмт хэрэгт өртөх эрсдлийг бууруулах арга зам, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний ач холбогдлыг тодорхойлон авч үзэхийг зорьлоо.

Үндсэн хэсэг. Монгол Улс НҮБ-ийн Хүүхдийн эрхийн конвенцод 1990 онд, Хүүхдийг бэлгийн мөлжлөгөөс хамгаалах тухай 182 дугаар конвенцод 2002 онд, Хүн худалдаалах, ялангуяа хүүхэд, эмэгтэйчүүдийг худалдаалах гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох Палермогийн протоколд 2008 онд тус тус нэгдэн орсон. Эдгээр олон улсын гэрээ нь улс орнуудын хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүд болон бэлгийн мөлжлөгийг таслан зогсоох, хохирогч хамгаалалт, нөхөн сэргээх арга хэмжээг хойшлуулшгүй авахыг шаарддаг

Монгол Улсын хувьд насанд хүрээгүй буюу бага насны хүүхдийн бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг нь ихэвчлэн ахуйн хүрээнд, далд аргаар үйлдэгддэг бөгөөд бүртгэгдсэн гэмт хэргүүдээс харахад сэжигтэй этгээдүүдийн 85 орчим хувь нь хохирогчтой ямар нэгэн хамаарал бүхий этгээд болох гэр бүлийн гишүүн, хамаатан садан, төрсөн болон үрчилж авсан эцэг, эх, хөрш, хүүхдийн асуудал эрхэлсэн төрийн байгууллагын ажилтан, багш, сурган хүмүүжүүлэгч байдаг.

Гэвч сүүлийн жилүүдэд насанд хүрээгүй хохирогчтой ямар нэгэн хамааралгүй этгээд цахим орчин ашиглан энэ төрлийн гэмт хэрэг үйлдэх тохиолдол багагүй бүртгэгдэж байна. Энэ нь Монгол Улсын цахим хэрэглээ, түүнд тавих хяналт байхгүйгээс шалтгаалж байна гэж харахаар байна.

Монгол улсын цахим хэрэглээ сүүлийн 10 жилийн хугацаанд эрчимтэй өссөн бөгөөд 2023 оны байдлаар нийт хүн амын 80 орчим хувь нь ямар нэгэн байдлаар цахим орчны хэрэглэгч болсон байх бөгөөд ямар нэгэн насны хязгаарлалт, зохицуулалтгүйгээр хүн бүр чөлөөтэй хэрэглэж байна. Үүнийг дагаад цахим орчныг гэмт хэрэг үйлдэхдээ ашигласан шинэ төрлийн гэмт хэргүүд бүртгэгдэж эхэлсэн. Монгол Улсад цахим хэрэглээг Монгол Улсын хүүхэд хамгааллын тухай хууль (мэдээлэл, 1992) цахим орчинд хүүхдийг хориотой болон хүүхдэд хортой агуулгаас урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах журамд зааснаар цахим орчин дахь хортой, хориглосон контентыг хязгаарлах, интернэт үйлчилгээ үзүүлэгчид болон платформуудад хяналт тавих үүргийг хүлээлгэснээс өөрөөр хяналт тавих зохицуулалт, цензур байхгүй байна.

Хохирогч нь хэн бэ:

Энэ төрлийн гэмт хэргийн криминологи шинжийг судалж үзэхийн тулд хохирогчийн

гэмт хэрэгт өртөж хохирч байгаа шалтгаан нөхцөлийг судлах хэрэгцээ шаардлага үүснэ. Мэдээж сэдвийн хүрээнд хохирогч нь насанд хүүрээгүй хүүхэд байна. (theguardian, 2024)

Монгол Улсын хуульд хүүхэд гэдгийг 18 нас хүрээгүй хүнийг хэлнэ гэж тодорхойлсон байдаг. Хүүхдүүд интернэтийн аюул, залилан, хуурмаг харилцааг сайн таньж мэддэггүй. Зарим хүн өөрийгөө хүүхэд эсвэл найз мэтээр танилцуулж итгэл олж авдаг. Интернэтэд хүмүүс жинхэнэ нэр, нас, хэн гэдгээ нуух боломжтой. Үүнийг ашиглан насанд хүрсэн этгээдүүд хүүхдүүдтэй ойртож, итгэл төрүүлээд дараа нь дарамтлах, зураг бичлэг шаардах зэрэг үйлдэл хийдэг.

Яагаад хохирогч болдог вэ:

Гэмт этгээд нь хуурамч аккаунт, профайл ашиглан харилцаж хохирогчийн хувийн мэдээллийг цуглуулан танилцаж итгэл олж авах (grooming) – өөрийгөө үе тэнгийн эсвэл найдвартай хүн мэтээр харуулж дотно болсны үндсэн дээр зураг, бичлэгийг олж авдаг. Ингэснээр хохирогчийг өмнө нь авсан зураг, мэдээллээр дарамтлах, айлгах (sextortion) сүрдүүлэх арга замаар хүсэл зорилгоо гүйцэлдүүлэх, цаашлаад бэлгийн мөлжлөгт өртүүлдэг байна. Мэдээж үүнд эцэг, эхийн хараа хяналт, насанд хүрээгүй хохирогч хувийн зураг, мэдээллээ хэт их хуваалцах, танихгүй хүмүүстэй чатлах, зэрэг нь гэмт этгээдэд боломж олгодог байна. Зарим гэмт этгээдүүд хүүхдийн ганцаардал, анхаарал, хайр халамж хүсэх, найз нөхөдтэй болох хүсэл, зэргийг ашиглан итгэл олж авах, дарамтлах зэрэг арга хэрэглэдэг. Үүнийг цахим орчинд Grooming гэж нэрлэдэг байна.

Хохирогчийг хэрхэн хамгаалах вэ:

Энэ төрлийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлж хамгаалахад хүүхдэд цахим аюулгүй байдлын боловсрол өгөх, танихгүй хүнтэй чатлахгүй байхыг заах, хувийн зураг, мэдээллээ нийтлэхгүй байх, эцэг эх, багш нартай нээлттэй ярилцах, сэжигтэй зүйл гарвал шууд мэдэгдэх зэргийг зааж сургах, нээлттэй орчныг бүрдүүлж өгөх юм.

Монгол Улсад насанд хүрээгүй хохирогч бэлгийн хүчирхийлэл, халдлагад өртсөн тохиолдолд мэдээлэх, тусламж авах хэд хэдэн боломж хууль, байгууллагын хүрээнд байдаг. Энэ нь хүүхдийн эрхийг хамгаалах зорилготой бөгөөд Монгол Улсын Хүүхдийн эрхийн тухай хууль болон Монгол Улсын Хүүхэд хамгааллын тухай хууль-д тусгагдсан байдаг. Үүнд:

1. Цагдаагийн байгууллагад мэдээлэх: Өөрөө эсхүл хохирогчийн гэр бүлийн гишүүн, найз нөхөд, багш, сурган хүмүүжүүлэгч, асран хамгаалагч.

2. Хүүхдийн тусламжийн утсанд мэдээлэх: Хүүхдийн тусламжийн утсанд хохирогчийн хамаарал бүхий хэн ч мэдээлэл өгч болно.

3. Сургууль, багш, нийгмийн ажилтанд хэлэх: Хүүхэд багш, сургуулийн нийгмийн ажилтан, сургуулийн сэтгэл зүйчээр дамжуулан мэдээлэл өгөх боломжтой. Эдгээр хүмүүс мэдээллийг холбогдох байгууллагад дамжуулж хүүхдийг хамгаалах үүрэгтэй.

4. Хүүхэд хамгааллын байгууллагад хандах: Хохирогч болон гэр бүлийнхэн Хүүхэд, гэр бүлийн хөгжлийн байгууллага, Нийгмийн хамгааллын байгууллага дээр очиж тусламж авч болно.

5. Эмнэлгийн байгууллагад хандах: Хэрэв бэлгийн халдлагад өртсөн бол аралтай эмнэлэгт үзүүлэх, эмчид хандаж үзлэг, шинжилгээ хийлгэх нь эрүүл мэндийн тусламж авах болон нотлох баримт бүрдүүлэхэд чухал байдаг. (UNICEF, 2025) Олон улсын судалгаанд дараах хэлбэрүүд хамгийн түгээмэл гэж тогтоосон. Тухайлбал:

- Онлайн бэлгийн ятгалга (online solicitation) – 12.5%
- Зураг, бичлэгийг зөвшөөрөлгүй авах, тараах – 12.6%
- Цахим бэлгийн мөлжлөг – 4.7%
- Сексторшн (зураг бичлэгээр дарамтлах) – 3.5% (Abuse, 2025)

2024–2025 онд хийсэн олон улсын томоохон судалгаагаар:

• Дэлхий дээр жил бүр ойролцоогоор 300 сая гаруй хүүхэд цахим орчинд бэлгийн мөлжлөг, хүчирхийлэлд өртдөг гэж тооцоолсон. (yeag, 2024)

• Судалгаанд оролцсон мэдээллээр дэлхийн хүүхдүүдийн ойролцоогоор 12–13% нь сүүлийн нэг жилд цахим бэлгийн хүчирхийллийн ямар нэг хэлбэрт өртсөн байна. (abuse, 2024)

Монгол Улсад. Манай Улсад хүчиндэх гэмт хэрэгт насанд хүрээгүй хүүхэд өртөж хохирсон байдлын талаар цагдаагийн байгууллага, прокурор, хүний эрхийн байгууллагуудын судалгаа, статистик мэдээлэл байдаг. Хүчиндэх гэмт хэрэгт өртсөн хүүхдийн статистик мэдээг сүүлийн жилүүдийн байдлаар авч үзэхэд 2024 онд хүчиндэх гэмт хэрэгт 675 хүүхэд хохирогч болсон байна. Мөн 16 насанд хүрээгүй хүнтэй бэлгийн харьцаанд орох гэмт хэрэгт 227 хүүхэд хохирсон байна. Энэ нь Монгол Улсад хүүхдийн эсрэг бэлгийн гэмт хэрэг түгээмэл тохиолдож байгааг харуулж байна. Энэ төрлийн гэмт хэрэгт өртөж хохирсон хүүхдүүдийг насны ангиллаар нь авч үзвэл:

- 14–17 нас – 63.3%
 - 8–13 нас – 29.1%
 - 0–7 нас – 7.6% байгаагаас харахад өсвөр насны хүүхдүүд хамгийн их өртөж байна.
3. Шүүх шинжилгээний байгууллагын мэдээллээр сүүлийн 5 жилийн хугацаанд:
- 4477 хүүхэд хүчингийн гэмт хэргийн улмаас шинжилгээ хийлгэсэн байна.
 - Үүнээс 1903 нь орон нутагт бүртгэгдсэн тохиолдол юм.

Цагдаагийн байгууллагаас жил бүр эрхлэн гаргадаг гэмт хэргийн тухай мэдээллээс үзэхэд хүний бэлгийн эрх чөлөө, халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг 2021 онд 540 бүртгэгдэж байсан бол 2025 онд 838 болж 64.4 хувиар өссөн үзүүлэлттэй байна. Үүнээс хүчиндэх гэмт хэргийг насанд хүрээгүй хүүхдийн эсрэг үйлдсэн гэмт хэрэг 2021 онд 171 бүртгэгдэж байсан бол 2025 онд 259 бол 66.1 хувиар өссөн үзүүлэлттэй байгаа нь анхаарал татаж байгаа юм.

Эдгээр бүртгэгдсэн гэмт хэргүүдээс хэдэн хувь нь цахим орчин ашиглаж үйлдэгдсэнийг гаргах боломжгүй байх бөгөөд Цагдаагийн байгууллага 2024 оноос эхлэн гэмт хэргийг бүртгэхдээ цахим орчин ашиглаж гэсэн сонголтыг сонгон бүртгэж эхэлсэн бөгөөд нарийвчилсан судалгаа байхгүй байгаад анхаарч хүчиндэх, бэлгийн дур хүслээ ёс бусаар хангах, 16 насанд хүрээгүй хүнтэй бэлгийн харилцаанд орох зэрэг хэрэгт цахим орчны нөлөөлөл, шалтгаан нөхцөлийг судалж түүнээс урьдчилан сэргийлэх арга замыг боловсруулах нь чухал байгаа нь харагдаж байна.

Дэлхийн улс орнуудын цахим орчин дахь насанд хүрээгүй хохирогчийн бэлгийн хүчирхийллийн төлөв байдал

Хорь орчим улсын судалгаагаар хүүхдүүдийн онлайн бэлгийн хүчирхийлэл нь глобаль цар хүрээг эзэлж байна. Global meta-analysis (120 гаруй судалгаанд үндэслэн) хүүхдүүдийн 8.1 % нь онлайн бэлгийн мөлжлөг, хүчирхийлэлд өртсөн гэж тогтоосон нь ойролцоогоор 12 хүүхдээс 1 нь гэсэн үзүүлэлттэй тэнцүү юм. (Fahmy, 2025) Жил бүр 300 сая гаруй хүүхэд цахим бэлгийн хүчирхийллийн хохирогч болж байна. University of Edinburgh-ийн Childlight буюу Эдинбургийн Их Сургуулийн судалгаагаар нэвтэрсэн хүүхдүүдийн 12.6 % нь өнгөрсөн жил зургаа, видео баримтыг зөвшөөрөлгүйгээр хуваалцсан (non-consensual) тохиолдолд хохирогч болсон гэж тооцогджээ. Энэ нь олон улсын хэмжээнд 302 сая гаруй хүүхдийг хамардаг байна. (Land, 2024)

Дээрх судалгааны бас нэгэн хэсэгт 12.5 % нь онлайн хүсэлт — sexting, хүсээгүй бэлгийн ярилцлага, хүсээгүй үйл ажиллагааны санал зэрэгт өртсөн байна гэж тооцоолсон. АНУ-д нэгэн survey-ийн үр дүнд *15.6 % нь онлайн бэлгийн хүчирхийлэлд өртсөн гэж мэдээлсэн. (David Finkelhor, Heather Turner, & Colburn, 2025)

Олон улсын томоохон чиг хандлага. Онлайн бэлгийн хүчирхийллийн хохирогч хүүхдүүдийн тоо жил бүр нэмэгдэж байгаа нь “hidden pandemic” (далд цар тахал) гэж нэрлэгдэж байна. Энэхүү гэмт хэрэг нь зөвхөн зурвас илгээх эсвэл бэлгийн агууламжтай зураг/видео авахад хязгаарлагдаад зогсохгүй секс-эксплоатаци, AI ашиглан дүрс бий болгох, sextortion зэрэг шинэлэг хэлбэрүүдээр өргөжиж байна. Цахим платформуудын end-to-end en-

суртлон, автомат хяналтын сул тал нь илрүүлэлтийг хүндрүүлж байна.

Олон улсын хэмжээнд цахим орчин дахь онлайн бэлгийн мөлжлөг, хүчирхийлэл нь насанд хүрээгүй хүүхдүүдийн дунд өргөн хүрээнд тархаж, жил бүр хэдэн зуу сая гаруй хүүхэд хохирогч болж байгаа нь тогтоогдсон. Судалгаагаар хүүхдүүдийн 8 %-ас дээш нь энэ төрлийн гэмт хэрэгт өртсөн гэж тооцогдож, АНУ-ын туршилтад 15 %-иас давсан тохиолдол илэрчээ, энэ нь цахим орчны гэмт хэргийн тархалтын ноцтой түвшинг харуулж байна.

Онлайн бэлгийн хүчирхийлэл нь зөвхөн хүсээгүй зурвас, зурган материал хүлээн авах түгээхээр хязгаарлагдаад зогсохгүй, sextortion, дүрс сурталчилгаа болон бусад шинэ хэлбэрүүдээр өргөжиж буй нь судалгаанаас илэрч байна. Энэхүү гэмт хэрэг нь тухайн хүүхдийн сэтгэл зүй, нийгмийн харилцаа, ирээдүйн амьдралд ноцтой сөрөг үр дагаварт хүргэдэг тул илрүүлэлт, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг олон улсын түвшинд сайтар зохион байгуулах шаардлага ажиглагдаж байна.

Олон улсын судалгаагаар насанд хүрээгүй хүүхдүүдийн цахим орчин дахь онлайн бэлгийн мөлжлөг, хүчирхийлэлд өртөх түвшин өндөр байгааг тогтоож, жил бүр олон сая хүүхэд энэ төрлийн гэмт хэргийн хохирогч болж байна. Иймд цахим платформуудын аюулгүй байдал, хяналт, сэрэмжлүүлгийн системийг сайжруулах, олон улсын хамтын ажиллагаа, бодлого, сургалтын арга хэмжээг эрчимжүүлэх шаардлага зайлшгүй байна.

Дүгнэлт. Цахим орчинд насанд хүрээгүй хүүхдийг бэлгийн хүчирхийлэл, мөлжлөгөөс хамгаалах нь эцэг эх, асран хамгаалагч, сургууль болон нийгмийн хамтын үүрэг бөгөөд насанд нь тохируулан аюул, хуурамч хүмүүсийн талаар ойлгуулж, найдвартай харилцааны орчныг бүрдүүлэх нь чухал юм. Ийм гэмт хэргийг илрүүлэхэд хохирогч хүүхдэд гэр бүл, бусдын дарамтгүйгээр өөрийн мэдүүлгийг хийх боломжийг олгож, нууцлалын баталгааг хангах нь үр дүнтэй арга хэмжээ болно.

Мөн мөрдлөгийн болон хамгаалалтын байгууллагууд МША-ны нууцлалыг сахиж, хохирогчийг хамгаалах цогц арга хэмжээг хэрэгжүүлэх хэрэгтэй. Олон улсын судалгаагаар цахим орчин дахь хүүхдийн бэлгийн хүчирхийлэл дэлхий даяар хурдтай өсөж байгаа бөгөөд интернетийн хэрэглээ нэмэгдэхийн хэрээр эрсдэл улам нэмэгддэг байна. Тиймээс энэ төрлийн гэмт хэргийн судалгааг шинэлэг, системтэй байдлаар хийх шаардлага тулгарч байна.

Санал. Дээрх дүгнэлтийг үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Цагдаа, прокурор, шүүхийн байгууллагуудад бүртгэгдэж, шийдвэрлэгдэж буй хүний бэлгийн эрх чөлөө, халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэргүүдээс цахим орчин ашиглаж насанд хүрээгүй хүүхдийн бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг үйлдсэн гэмт хэргийн тоо, мэдээг нарийвчлан гаргаж дүн шинжилгээ хийх.

2. Монгол Улсын Хүүхдийн эрхийн тухай хуулийн хэрэгжилтийг хүүхдийн асуудал эрхэлсэн байгууллага, боловсролын байгууллагуудын гүйцэтгэлийн төлөвлөгөөнд тусгаж биелэлтийг тооцох.

3. Монгол Улсын цахим орчны хэрэглээнд тэр дундаа насанд хүрээгүй иргэдийн хязгааргүй хэрэглээнд хяналт тавих, эрх зүйн зохицуулалтыг хийх.

4. Цэцэрлэг, арван жилийн сургуулиудад хүүхэд гэмт халдлагаас өөрийгөө хэрхэн хамгаалах талаар хичээлийн хөтөлбөр боловсруулж нэвтрүүлэх.

Ашигласан материал

1. abuse, O. 3.-f. (2024, 12 4). *childlight*. Retrieved from <https://www.childlight.org/>: <https://www.childlight.org/>
2. Abuse, S. E. (2025, 01 22). *news.gsu.edu*. Retrieved from <https://news.gsu.edu/>: <https://news.gsu.edu/>
3. David Finkelhor, P., Heather Turner, P., & Colburn, D. (2025). *Prevalence of Online Sexual Offenses Against Children in the US*. Retrieved from JAMA Network: <https://jamanetwork.com/journals/jamanetworkopen/fullarticle/2797339>
4. Fahmy, S. (2025, 1 22). *Study Estimates 1 in 12 Children Subjected to Online Sexual Exploitation or Abuse*. Retrieved from Georgia State.
5. Land, S. J. (2024, 12 4). *Over 300 million children a year are victims of technology-facilitated sexual exploitation and abuse*. Retrieved from Global Child Safety Institute: <https://www.childlight.org/newsroom/over-300-million-children-a-year-are-victims-of-online>
6. Nations, U. (2025). *Violence against children in the digital environment*. Retrieved from United Nations: <https://violenceagainstchildren.un.org/en/digital-environment>
7. SERVICES, R. A. (2026, 1 29). ЦАХИМ ОРЧИНД ХҮҮХЭД, ГЭР БҮЛИЙН ХҮЧИРХИЙЛЛЭЭС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ СУРГАЛТЫГ ЗОХИОН БАЙГУУЛЛАА. Retrieved from <https://mddic.gov.mn>: <https://mddic.gov.mn/eng/2026/01/23764>
8. theguardian. (2024, 5 27). *It's your choice*. Retrieved from theguardian.com: <https://www.theguardian.com/>
9. UNICEF. (2025). *Хүүхэд хамгаалал*. Retrieved from UNICEF: <https://www.unicef.org/mongolia/mn>
10. year, M. t. (2024, 5 27). *theguardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/>: <https://www.theguardian.com/>
11. мэдээлэл, Т. (1992). *Хүүхэд хамгааллын тухай хууль*. Улаанбаатар: Төрийн мэдээлэл.

МОНГОЛ УЛСАД ЦАХИМ ОРЧИНД МӨРИЙТЭЙ ТОГЛООМ ЗОХИОН БАЙГУУЛАХ ГЭМТ ХЭРГИЙН КРИМИНОЛОГИЙН НӨХЦӨЛ БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

A CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF ONLINE GAMBLING ORGANIZATION CRIMES IN MONGOLIA

Мөнхжаргалын Мөнххүрэл

*Цагдаагийн ерөнхий газрын Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх газрын
Цахим мэдээлэл, дүн шинжилгээний хэлтсийн эрүүгийн мөрдөгч*

Munkhkhurel Munkhjargal

*Criminal detective, Cyber Information and Analysis Division,
Cyber Crime Department, General Police Department of Mongolia.*

Хураангуй: Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн үсрэнгүй хөгжил нь нийгэм, эдийн засгийг цахимжуулах эерэг нөлөө үзүүлдэг ч, кибер орчныг ашиглан үйлдэгдэх шинэ төрлийн гэмт хэргийн үндсэн нөхцөлийг бүрдүүлж байна. Үүний нэг тод жишээ нь интернэт, дэвшилтэт төлбөрийн системд тулгуурласан цахим мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэрэг бөгөөд дэлхий дахин болон Монгол Улсад улам нарийн зохион байгуулалттай, далд хэлбэрт шилжин эрчимжиж байна.

Энэхүү нөхцөл байдал нь хууль сахиулах байгууллагад сорилт учруулж, бодитой дүн шинжилгээ хийх, түүнтэй тэмцэх оновчтой арга замыг тодорхойлох шаардлагыг бий болгож байна. Судалгааны зорилго нь цагдаагийн бүртгэлд тэмдэглэгдсэн мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн өнөөгийн нөхцөл байдлыг шинжлэн, нийгэм, эдийн засагт үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг тодорхойлох, мөн урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох боломжит арга замыг боловсронгуй болгоход оршино.

Кибер гэмт хэрэг, тэр дундаа цахим хэрэгсэл ашиглан үйлдэгдэж буй хууль бус үйлдлүүдийн мөн чанар, эрх зүйн ойлголт болон өнөөгийн нөхцөл байдлын талаарх асуудлыг дотоод, гадаадын эрдэмтэн судлаачид өөрсдийн бүтээлүүдээ тодорхой түвшинд авч үзэж, эрдэм шинжилгээний цөөнгүй ном, өгүүлэл, бүтээлийг нийтлүүлсэн байдаг. Тухайлбал Дэвид Уолл “Мэдээллийн эрин үед гэмт хэргийн өөрчлөлт”, С.Санчиржав “Мөрийтэй тоглох гэмт хэргийн эрүүгийн хариуцлагын зарим асуудал”, О.Энххүслэн “Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн зүйлчлэл, нөхцөл байдал, түүнд хамаарах асуудал”, Б.Батцэрэн “Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн ойлголт, зүйлчлэлийн асуудал”, Б.Өнөрмаа «Цахим хэрэгсэл ашиглан үйлдэгдэж буй гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөл, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох шаардлага» зэрэг нэг сэдэвт бүтээлүүд гарч байсан байна.

Цахим орчинд мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн үйлдэгдэх арга хэлбэр, шалтгаан нөхцөлийг өмнө нь системтэйгээр судалсан судалгаа харьцангуй хомс байдаг. Иймд энэхүү судалгаа нь уг гэмт хэргийн нөхцөл байдлыг тодорхойлж, урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх, таслан зогсоох арга замыг тодорхойлох ач холбогдолтой юм.

Abstract: The rapid advancement of information and communication technologies has significantly transformed social and economic interactions, increasingly shifting them into digital environments. While these developments enhance information accessibility, economic efficiency, and operational effectiveness in both public and private sectors, they also create opportunities for new forms of cybercrime, whose methods and scope continue to evolve.

One prominent example is cyber-facilitated gambling offenses, which exploit the borderless nature of the internet and electronic payment systems, often occurring transnationally and in concealed forms. Understanding the methods and underlying causes of such offenses, as well as identifying effective prevention and control measures, is crucial.

This study employs quantitative methods, combining statistical and inductive analyses, while

maintaining methodological rigor and ensuring data reliability and objectivity. Although previous research has addressed cybercrime and digital offenses to some extent, systematic studies on the operational patterns and causal factors of online gambling crimes remain limited.

By analyzing these offenses, this research provides insights into their dynamics and contributes to the development of practical strategies for prevention, detection, and mitigation, addressing an urgent and underexplored area in criminological studies.

Түлхүүр үгс: Цахим гэмт хэрэг, Цахим мөрийтэй тоглоом, Гэмт хэрэг үйлдлийн арга, Урьдчилан сэргийлэх арга, бооцоо

Keyword: Cybercrime, Online gambling, Criminal methods, Prevention strategies, Betting

Оршил хэсэг. Орчин үеийн техник, технологийн эрчимтэй хувьсал нь нийгмийн бүхий л хүрээг цахимжуулж, кибер орчны хэрэглээг хязгааргүй тэлсээр байна. Гэвч технологийн хөгжил нь нийгэмд эерэг давуу талыг бий болгохын зэрэгцээ гэмт этгээдүүдийн хувьд кибер орчныг ашиглан хууль бус ашиг олох, гэмт хэрэг үйлдэх таатай боломж, эмзэг орчныг бүрдүүлж байгаа нь өнөөгийн тулгамдсан асуудал болоод байна.

Олон улсын эрдэмтдийн зарим судалгаа, баримт бичигт «Цахим мөрийтэй тоглоом» нэр томъёог тодорхойлох оролдлогууд хийгдсэн байдаг. Их Британийн Глазгогийн их сургуулийн Криминологийн профессор бөгөөд кибер гэмт хэрэг судлалаар дэлхийд тэргүүлэх эрдэмтдийн нэг Дэвид Уолл нь “Цахим мөрийтэй тоглоом нь кибер орон зайд суурилсан эдийн засгийн гэмт хэргийн нэг хэлбэр бөгөөд компьютерын сүлжээг хэрэгсэл болгон ашиглаж, уламжлалт мөрийтэй тоглоомыг шинэ шатанд гаргасан, хил хязгааргүй шинж чанартай гэмт үйлдэл юм.” (Wall, D., 2007, хууд. 29)

Дэлхийн улсуудын 200 орчим хууль, эрх зүйн актуудад “кибер гэмт хэргүүд”, “компьютерын гэмт хэргүүд”, “цахим холбооны хэрэгсэл ашигласан гэмт хэргүүд”, “Мэдээллийн технологийн гэмт хэргүүд”, “Өндөр технологийн салбарын гэмт хэргүүд”, “Мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэргүүд”, “Цахим мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэргүүд”, “Интернэтийн гэмт хэргүүд”, “и-гэмт хэргүүд”, “Онлайн гэмт хэргүүд”, “Цахим гэмт хэргүүд” гэсэн нэр томъёогоор илэрхийлсэн байна. Хэдийгээр энэ олон эрх зүйн актад олон янзын нэрээр тодорхойлогдож байгаа ч гэсэн бүгд орчин үеийн “Кибер гэмт хэрэг” ойлголтод хамаарах хэргүүд байна. Тиймээс дэлхийн улсуудын хуульд янз бүрээр нэрлэсэн ч энэ төрлийн гэмт хэргүүдийг ерөнхийд нь “Кибер гэмт хэргүүд”, “Кибер гэмт явдал” хэмээн нэрлэж бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрөх болсон. (Халтар, Т.; Баасанжав, Т.; Ану, Х., 2019, хууд. 30)

Мөрийтэй тоглоом нь анх хэзээ, хэрхэн үүссэн гэх ямар нэгэн эх сурвалж байдаггүй бөгөөд магадгүй оюун ухаант хүн үүссэн цагаас байж ч болох юм. Мөрийтэй тоглоом нь хүн төрөлхтний түүхэнд зугаа цэнгэл, дийлэнх тохиолдолд энэ нь донтолтод хүргэдэг байсан. Нийтийн тооллын өмнөх 3500 онд Египетийн булшны ханан дээр шоо ашиглаж хийсэн хонь, буга, хар хорхой, малын шагайн ясаар хийсэн тоглоомд эрэгтэй хүнийг дүрсэлж хийсэн сүг дүрс дүрслэгдэн үлдсэн байдаг. Тухайн үеийн зурагт дүрсэлсэн утга санаанд эртний Египетчүүд мөрийтэй тоглоомыг хүчээр хянах гэж оролдож үзсэн гэх ул мөр байдаг бөгөөд мөрийтэй тоглоомд булхайцсан хүнийг хүчээр Пирамид дээр ажиллуулдаг байв. (Patrick, A., Pierce, D., Miller, E., Donald, R., 2019, хууд. 9)

Үндсэн хэсэг. Монголын түүхэнд Юань гүрний үед Хятадын даалуу, маажонтой төстэй тоглоомууд Монголын язгууртнуудын дунд нэвтэрч, үүнийг дагаад «хөрөнгөөр мөрийцөх» явдал нэмэгдсэн байна Юань гүрний ордны амьдралыг дүрслэхдээ Монголын хаад, ноёд даалуу болон бусад хөлөгт тоглоомоор мөрийцөн тоглож, заримдаа асар их эд хөрөнгө, мал сүрэг, алт мөнгө хожиж, алддаг байсан. (Төмөрхүлэг Т., 2015, хууд. 132)

“Кибер гэмт хэрэг” гэсэн нэр томъёо нь 1986 онд мэдээллийн системийн хөгжилтэй холбоотой үүссэн ч улс орнуудын эрх зүйн зохицуулалт, эрдэмтэн судлаачдын бүтээлд “Цахим

гэмт хэрэг”, “Компьютерын гэмт хэрэг”, “Кибер аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг” гэх мэт олон нэр томьёо хэрэглэдэг. Компьютерын гэмт хэрэг буюу хууль бус зорилгодоо хүрэхийн тулд компьютер, компьютерын сүлжээ, интернэт ашиглан үйлдэж буй хууль бус үйлдлийг хамтагтан “Кибер гэмт хэрэг” гэж нэрлэх болсон. (Өмгөөллийн Фиделитас Партнерс ХХН, 2022, хууд. 15)

Кибер орчин гэдэг нь мэдээлэлд хандах, нэвтрэх, цуглуулах, түүнийг боловсруулах, хадгалах, ашиглах боломж олгож байгаа мэдээллийн систем, мэдээллийн сүлжээний орчныг хэлнэ. (Монгол Улсын Их хурал, 2021)

Орчин үеийн гэмт явдлын динамикт гарч буй гол өөрчлөлт нь кибер гэмт хэргийн тоо болон учруулж буй хохирлын хэмжээ уламжлалт гэмт хэргээс давж гарах болсон явдал юм. Кибер орчин нь эрсдэл болон зардал багатай ч ашиг олох боломж өндөр байгаа нь гэмт этгээдүүдийн анхаарлыг татах үндсэн шалтгаан болж байна. Мэдээллийн технологийн анхан шатны мэдлэгтэй, хууль бус ашиг олох сэдэлтэй этгээдүүд энэхүү орон зайг ашиглан үйл ажиллагаагаа идэвхжүүлэх боллоо.

Түүнчлэн, энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн зохицуулалт хангалтгүй, программ хангамжийн эмзэг байдал, иргэдийн цахим аюулгүй байдлын мэдлэг дутмаг байгаа нь гэмт хэрэгтнүүдэд таатай нөхцөлийг бүрдүүлж байна. Кибер орчинд гэмт хэргийн мөр амархан арилдаг, нотлох баримт бэхжүүлэхэд төвөгтэй, хууль сахиулах байгууллагын мэргэшсэн боловсон хүчин дутмаг зэрэг нь хэргийн илрүүлэлтийн хувийг бууруулж, гэмт этгээдүүд хариуцлагаас мултрах боломжийг олгож байна.

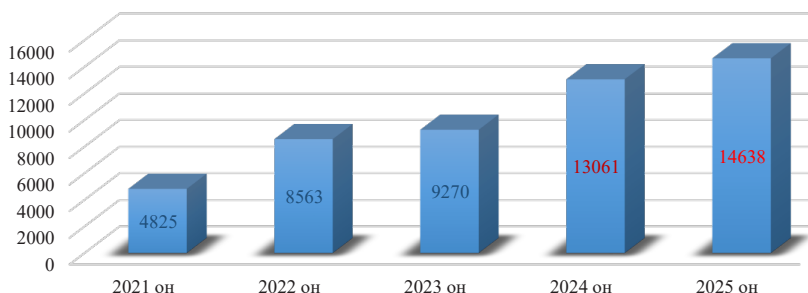
Олон улсын Кэпиос (Kerios) байгууллагын сүүлийн үеийн дүн шинжилгээгээр 2025 оны 10 дугаар сарын байдлаар Монгол Улсад интернэт хэрэглэгчдийн тоо 2.93 саяд хүрсэн байна. Энэхүү үзүүлэлт нь Монгол Улсын нийт хүн амын 83.0 хувь нь цахим орчныг идэвхтэй ашиглах болсныг илтгэж байна.

Цахим шилжилтийн үр дүнд интернэт хэрэглэгчдийн хүрээ тэлэх тусам кибер орчинд үйлдэгдэх эдийн засгийн шинжтэй гэмт хэргүүд, ялангуяа **цахим мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах** гэмт үйлдлийн гаралт эрчимжих хандлагатай байна. Ийнхүү хэрэглэгчдийн тоо болон гэмт хэргийн гаралт хоорондын эерэг хамаарал нь цахим орчин дахь хууль бус тоглоомын талбарт хяналт тавих, түүнээс урьдчилан сэргийлэх механизмыг боловсронгуй болгох шаардлагатайг харуулж байна.

Цагдаагийн байгууллагын хэмжээнд сүүлийн 5 жилийн хугацаанд кибер орчинд үйлдэгдсэн гэмт хэрэг 37,514 бүртгэгдсэн. Үүнийг он тус бүрээр нь харуулбал 2021 онд 4,825, 2022 онд 8,563, 2023 онд 9,270, 2024 онд 13,061, 2025 онд 14,638 гэмт хэрэг тус тус бүртгэгдсэн байна. (ЦЕГ-ын МДШШУА, 2025)

График 1. Кибер гэмт хэргийн сүүлийн 5 жилийн тоон үзүүлэлт

Гэмт хэргийн гаралт

Сүүлийн 5 жилийн статистик дүн шинжилгээгээр кибер орчин дахь гэмт хэрэг 3 дахин (4,825-аас 14,638 болж) өссөн нь Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдал, иргэдийн өмчлөх

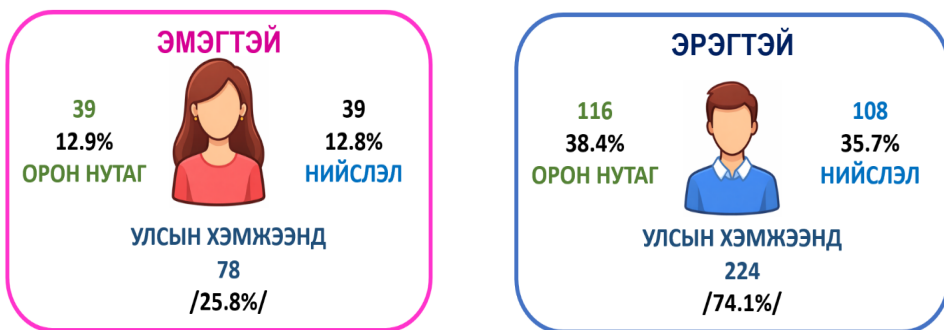
эрхэд бодит аюул нүүрлэснийг илтгэж байна. Энэхүү динамик нь цахим шилжилтийг дагаад гэмт хэргийн бүтэц уламжлалт хэлбэрээс кибер хэлбэрт эргэлт буцалтгүй шилжсэнийг баталж байна. 2025 онд кибер орчинд үйлдэгдсэн 14,638 гэмт хэргийн 141 буюу 1 хувь хувийг цахим орчинд мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэрэг эзэлж байна.

Цагдаагийн байгууллагын хэмжээнд 2025 оны байдлаар мөрдөгч нарын гар дээр 141 цахим орчинд мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэрэг ажиллагаанд шалгагдаж байна. Нутаг дэвсгэр хариуцсан цагдаагийн газар, хэлтсүүдэд шалгагдаж буй нийт цахим орчинд мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн 107 буюу 75.8 хувь нь нийслэл хотод, 34 буюу 24.2 хувь нь орон нутагт тус тус үйлдэгдсэн байна.

Статистик мэдээллээс үзэхэд нийслэлд үйлдэгдсэн 107 хэрэгт 536.8 сая (таван зуун гучин зургаан сая найман зуун найман мянга) төгрөгийн хохирол учирсан нь бүртгэгдсэн байна. Гэвч энэ төрлийн гэмт хэргийн онцлогоос шалтгаалан хохирогчийн талаарх мэдээлэл далд үлдэх, хохирлын хэмжээг бүрэн тооцоолох боломжгүй байдаг нь мөрдөн шалгах ажиллагааны тулгамдсан асуудал юм.

Одоогоор хохирлын тооцооллыг зөвхөн сэжигтэн этгээдийн дансны хуулгад үндэслэн гаргаж байгаа бөгөөд цахим мөрийтэй тоглоомын бодит гүйлгээ, бооцооны санхүүгийн урсгал нууцлагдмал байдгаас шалтгаалан далд хохирлын хэмжээг нарийвчлан тогтоох боломж хязгаарлагдмал байна.

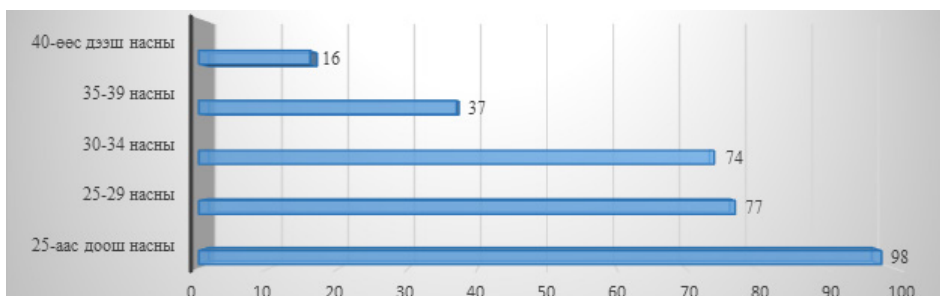
Улсын хэмжээнд сүүлийн 5 жилийн хугацаанд бүртгэгдсэн цахим орчинд мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн нийт холбогдогчдын 224 буюу 74.1 хувь нь эрэгтэй, 78 буюу 25.8 хувь нь эмэгтэй байна. Энэ нь 3 холбогдогч тутмын 2 нь эрэгтэй хүн гэж үзэхээр байна.

Зураг 1. Холбогдогчийн хүйс

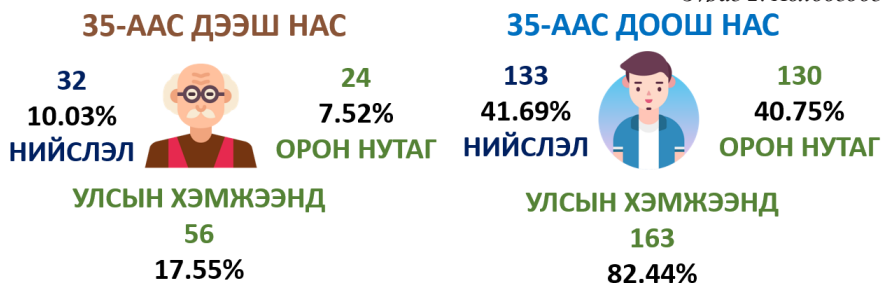
Цахим орчинд мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэрэг үйлдсэн иргэдийн 98 буюу 30.1 хувь нь 25-аас доош насны иргэд, 77 буюу 25.5 хувь нь 25-29 насны иргэд, 74 буюу 24.5 хувь нь 30-34 насны иргэд, 37 буюу 12.2 хувь нь 35-39 насны иргэд, 16 буюу 5.2 хувь нь 40-өөс дээш насны иргэд эзэлж байна байна.

График 2. Холбогдогчийн нас

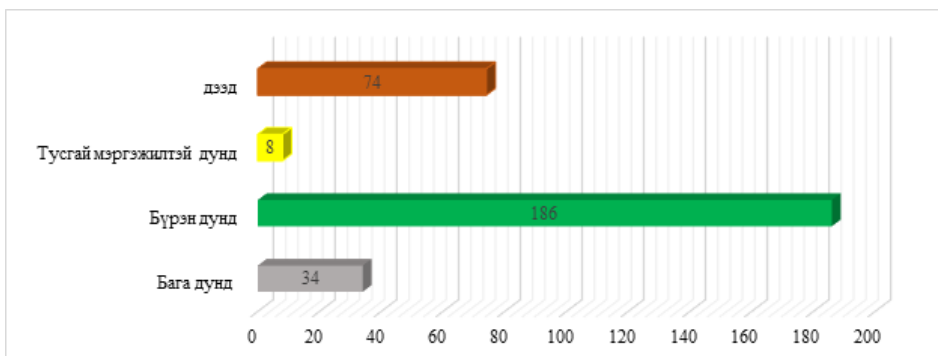
Нийт холбогдогчийн ихэнх буюу 163 /82.44 хувь/ нь 34-өөс доош настай байна. Энэ нь тухайн төрлийн гэмт хэргийг үйлдсэн этгээдүүд нь технологийн өндөр хэрэглээ бүхий дижитал үеийнхний дунд голлон төвлөрөх зүй тогтолтой байгааг илэрхийлж байна.

Зураг 2. Холбогдогчийн нас

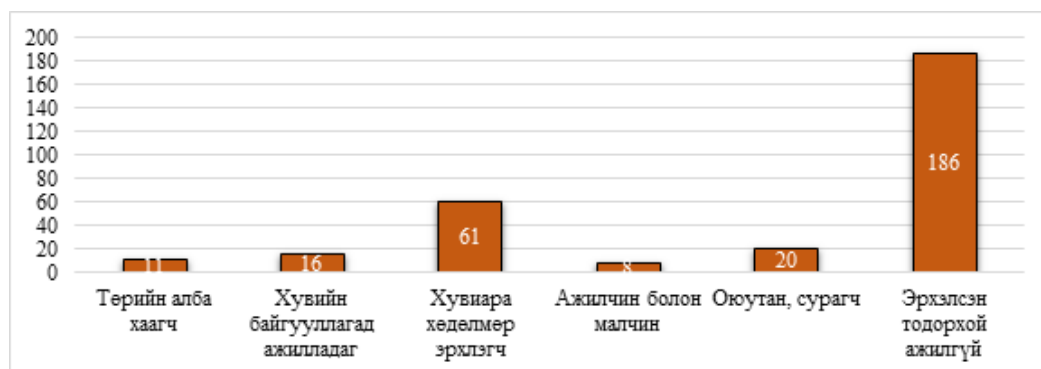
Цахим орчинд мөрийтэй тоглоом зохион байгуулсан сүүлийн 5 жилийн хугацаан дахь холбогдогчийн боловсролын түвшингээр нь ангилбал нийт холбогдогч нарын 74 буюу 24.5 хувь нь дээд боловсролтой, 8 буюу 2.6 хувь нь тусгай мэргэжилтэй дунд боловсролтой, 186 буюу 61.6 хувь нь бүрэн дунд боловсролтой, 34 буюу 11.2 хувь нь бага дунд боловсролтой байна.

График 3. Холбогдогчийн боловсролын түвшин

Холбогдогчийн нийгмийн оролцоогоор нь ангилан авч үзвэл нийт холбогдогч нарын 11 буюу 3.6 хувь нь төрийн албан хаагч, 16 буюу 5.3 хувь нь хувийн байгууллагад, 61 буюу 20.2 хувь нь хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч, 8 буюу 2.6 хувь нь ажилчин болон малчин, 20 буюу 6.6 хувь нь оюутан, сурагч, 186 буюу 61.6 хувь нь эрхэлсэн тодорхой ажилгүй байна.

График 4. Холбогдогчийн нийгмийн оролцоо

Судалгааны үр дүнгээс харахад холбогдогчдын үнэмлэхүй олонх буюу нийт 186 иргэн нь 61.6 хувь нь эрхэлсэн тодорхой ажилгүй иргэд байна. Энэхүү статистик нь цахим мөрийтэй тоглоомыг зохион байгуулах үйлдэл нь нийгэм-эдийн засгийн тогтворгүй байдалд байгаа, тогтмол орлогогүй иргэдийн хувьд амар хялбар аргаар санхүүгийн эх үүсвэр бүрдүүлэх, ашиг олох үндсэн хэрэгсэл болж буйг илтгэж байна. Мөн ажил эрхлэлтийн байдал нь цаг хугацааны хүчин зүйлтэй шууд хамааралтай бөгөөд эрхэлсэн ажилгүй иргэд цахим орчинд тогтмол байж, хууль бус сүлжээг удирдах, тоглогчдыг татах үйл ажиллагаанд зарцуулах чөлөөт цаг ихтэй байгаа нь гэмт хэргийн гаралтад нөлөөлж буй нэгэн хүчин зүйл юм.

Цагдаагийн байгууллагаас хэрэгжүүлсэн ажил арга хэмжээний талаар

Цагдаагийн байгууллагад сүүлийн 5 жилийн хугацаанд Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 20.17 дугаар зүйл (Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах)-д зааснаар хэрэг бүртгэлтийн 1375 хэрэг бүртгэгдэн шалгагдсанаас 707 хэргийг шийдвэрлэж, 370 хэргийг шүүхээр эцэслэн шийдвэрлүүлсэн байна. Одоо үлдэгдэл 298 хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагааг үргэлжлүүлэн явуулж байна.

Энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлээр Улсын ерөнхий прокурорын газар, Монголбанк, Харилцаа холбооны зохицуулах хороо, Үүрэн холбооны оператор компаниудтай хамтран 2021-2022 онд “Хяналт-1”, 2023 онд “Хяналт-2”, 2024 онд “Хар мөрий” нэгдсэн арга хэмжээнүүдийг тус тус зохион явуулснаар тус гэмт хэргийн гаралт буурч бодид үр дүнгээ өгсөн.

Дээрх нэгдсэн арга хэмжээнүүдийн хүрээнд мөрийтэй тоглоом зохион байгуулдаг 3894 домэйн хаягийг Монгол улсаас хандах эрхийг хязгаарлаж, энэ төрлийн гэмт хэрэг үйлдэхэд ашигласан 2715 дансанд төвлөрсөн 4,6 тэрбум төгрөгийг прокурорын байгууллагын зөвшөөрлөөр хязгаарлан, хууль бус сурталчилгаа явуулсан 11,243 домэйн линк, хаягийг устгуулахаар Харилцаа холбооны зохицуулах хороонд хүргүүлж, 5621 буюу 50 хувийг устгуулсан ажилласан. Нийт бүртгэгдсэн хэргийн 27,8 хувийг шийдвэрлэж, хэргийн илрүүлэлт 13,8 хувиар өссөн эерэг үр дүн гарсан.

Төлбөр таавар, бооцоот тоглоом зохион байгуулах, дэмжлэг үзүүлэх гэмт хэргийн нөхцөл байдлын талаар

Цахим орчинд “1XBET” цахим төлбөрт таавар, бооцоот тоглоомын агентаар ажилладаг 113 сэжигтэй этгээдийг тогтоон, тэдгээрийн үйл ажиллагаа явуулж байгаа дансанд нь дүн шинжилгээ хийхэд Монгол улсаас “1XBET” цахим төлбөрт таавар, бооцоот тоглоомтой холбоотой 680 тэрбум орчим төгрөгийн орлого олсон байж болзошгүй нөхцөл байдал тогтоогдож, Татварын ерөнхий газартай хамтарсан хяналт шалгалтыг явуулсан.

Шалгалтын явцад 19 агентад холбогдох **261.7** тэрбум төгрөгийн зөрчлийн дүн бүхий 19 танилцуулга, 24 агентад холбогдох **14.1** тэрбум төгрөгийн 24 зөрчлийн актыг тус тус ирүүлж, 70 агентад холбогдох шалгалтын ажиллагаа явагдаж байна.

Ирүүлсэн **14.1** тэрбум төгрөгийн зөрчлийн дүн бүхий татварын улсын байцаагчийн 24 актаас **374.2** сая төгрөгийг улсад нөхөн төлүүлж, хэрэг бүртгэлтийн 19 хэрэг нээж, 280.2 сая төгрөгийн дүнтэй 19 харилцах дансны шилжилт хөдөлгөөнийг хуульд заасан үндэслэл журмын дагуу хязгаарлан мөрдөн шалгах ажиллагааг үргэлжлүүлэн явуулж байна.

Мөн цахим орчинд “1XBET” цахим мөрийтэй тоглоом сурталчилсан 684 домайн хаягийг устгуулахаар Харилцаа холбооны зохицуулах хороо руу албан бичиг хүргүүлж 378 домайн хаягийг устгуулсан. Цагдаагийн байгууллагаас цахим мөрийтэй тоглоом, онлайн бооцоот тоглоомын гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр ажлын хэсгийг шинэчлэн байгуулж цахим мөрийтэй тоглоом, төлбөрт таавар, бооцоот тоглоомын үйл ажиллагаа зохион байгуулахад дансаа ашиглуулсан 27 этгээдэд холбогдуулан баримтжуулалт, шалгалтын ажиллагааг явуулж ажилласан.

Хуульд нэмэлт өөрчлөлт орохоос өмнө цахим орчинд хийсэн судалгаагаар төлбөрт таавар, бооцоот тоглоомын **113** агентыг тодорхойлж байсан бол хуульд нэмэлт өөрчлөлт

орж хэрэгжиж эхэлснээр 18 болж, мөрийтэй тоглоомын сурталчилгааны тархалт 60 хувиар багасаж, энэ төрлийн гэмт хэрэг цаашид хэргийн гаралт буурах эерэг хандлага харагдаж байна.

Урьдчилан сэргийлэх, хууль сурталчилсан талаар

“Цахим мөрийтэй тоглоом, бооцоот тоглоом, төлбөрт таавар”-ыг бүрэн хориглох хуулийг иргэдэд сурталчлах чиглэлээр нийт богино хэмжээний видео 18, зурагт постер 6, хэвлэл мэдээллийн байгууллагатай хамтарсан видео 34 нийт 58 контент бэлтгэж түгээсэн.

Төр, хувийн хэвшлийн байгууллагуудтай хамтран ажилласан талаар:

Цахим үйлчилгээний нэгдсэн “E-Mongolia” системтэй хамтарч тус системээс үйлчилгээ авч байгаа иргэн бүрд дээрх төрлийн зөрчилтэй контент (цахим мөрийтэй тоглоом, бооцоот тоглоом, садар самуунтай холбоотой)-г хууль хяналтын байгууллагад мэдээлэх боломжийг бүрдүүлсэн.

Мөн “1XBET” сайт, “Мобкейш” зэрэг спорт таавар, мөрийтэй тоглоомын аппликейшинд Монгол улсаас хийх хандалтыг хязгаарлаж, хар жагсаалтад оруулсан. Монголбанк, Санхүүгийн зохицуулах хороо, Харилцаа холбооны зохицуулах хороо, Татварын ерөнхий газар, Монголын банкны холбоо зэрэг холбогдох төрийн болон төрийн бус байгууллагуудтай хамтран хуулийн хэрэгжилтийг хангуулах, мэдээлэл сурталчилгаа хийх чиглэлээр хамтран ажиллаж, арилжааны банкууд, “E-Mongolia”, “E-Barimt”, финтекийн байгууллагуудын аппликейшнд мөрийтэй тоглоом, бооцоот тааврыг хуулиар хориглосон талаарх мэдээллийг байршуулан урьдчилан сэргийлэх ажил хийж өрнүүлсэн.

Тулгамдаж байгаа асуудал, хүндрэл бэрхшээл

Цахим мөрийтэй тоглоомын программ хангамж, серверүүд гадаад улсад байрладаг бөгөөд гэмт этгээдүүд бүлэг зохион байгуулалтад орж хууль бусаар олсон ашиг орлогоо эдийн засгийн эргэлтэд оруулах, гэмт үйлдлээ нуун дарагдуулах, крипто валют ашиглан гадаад улс руу гүйлгээ хийх зэргээр мөрдөн шалгах ажиллагааны явцыг удаашруулж байна.

Цахим мөрийтэй тоглоом, спорт таавар бооцоот тоглоом зохион байгуулагч гэмт этгээдүүд нь 2025 оны 07 дугаар сарын 01-ний өдрөөс хууль хэрэгжиж эхэлсэнтэй холбоотойгоор IP хаягаа нуух зорилгоор VPN ашиглан далд хэлбэрт шилжиж байгаа нь энэ төрлийн гэмт хэргийг шалгаж шийдвэрлэхэд хүндрэл учруулж болзошгүй байна.

Мөрийтэй тоглоомын холбоос хаяг “URL”-ийг устгах, хандалтыг хязгаарлах явцад гэмт этгээдүүд нь домайн хаягаа тогтмол өөрчилж, шинээр үүсгэж байгаа нь хяналт тавих нөхцөлийг хүндрүүлдэг

Дүгнэлт. Монгол Улсад өрнөж буй цахим шилжилт, нийгмийн харилцааны дижиталжилт эрчимжихийн хэрээр цахим орчинд мөрийтэй тоглоом зохион байгуулахтай холбоотой гэмт хэргийн илрэлт статистик үзүүлэлтээр тодорхой хэмжээгээр буурсан хандлага ажиглагдаж байна. Гэвч судалгааны үр дүнгээс харахад уг төрлийн гэмт хэрэг бодит утгаараа буурсан бус, харин криминологийн онолын үүднээс “латент” буюу далд хэлбэрт шилжих хандлага нэмэгдэж байна.

Түүнчлэн цахим технологийн хурдацтай хөгжил, мэдээлэл харилцааны орчны өргөжилт нь гэмт этгээдүүдэд үйлдлийн шинэ арга, хэлбэрийг ашиглах боломжийг бүрдүүлж, цахим орчинд мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн бүтэц, зохион байгуулалт, үйлдэгдэх арга барилыг тасралтгүй хувьсан өөрчлөгдөх нөхцөлийг бий болгож байна. Үүний улмаас уг төрлийн гэмт хэрэг нь улам нарийссан, илрүүлэхэд төвөгтэй, зохион байгуулалттай шинж рүү шилжих хандлагатай болж, хууль сахиулах байгууллагын урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, таслан зогсоох үйл ажиллагаанд шинэ төрлийн криминологийн сорилтыг үүсгэж байна.

Цахим орчинд мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн нэг онцлог нь хохирогч этгээдүүд эрх бүхий байгууллагад гомдол, мэдээлэл гаргах нь харьцангуй бага байдагтай холбоотойгоор уг төрлийн гэмт хэрэг латент буюу далд шинжтэй байх хандлагатай байдагт оршино. Үүний зэрэгцээ хууль сахиулах байгууллагаас тус төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх

чиглэлээр зорилтот шалгалт, нэгдсэн арга хэмжээ зохион байгуулах, тусгайлсан ажлын хэсэг байгуулан ажиллах үед гэмт хэргийн илрүүлэлт мэдэгдэхүйц нэмэгдэх зүй тогтол ажиглагдаж байна. Энэ нь цахим орчинд мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэрэг нь өөрийн онцлогоос шалтгаалан илрүүлэлт нь ихэвчлэн идэвхтэй хяналт шалгалт, мөрдөн шалгах ажиллагааны эрчимжилтээс шууд хамаарч байна.

Санал. Иймд дээрх судалгааны ажилд үндэслэн цаашид хийж, хэрэгжүүлэх шаардлагатай дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Цахим мөрийтэй тоглоом, спорт таавар бооцоот тоглоом зохион байгуулах гэмт хэрэгтэй тэмцэх үүрэг бүхий ажлын хэсгийн хүрээнд төрийн болон төрийн бус байгууллагуудтай хамтран хэрэгжүүлж буй хууль сурталчлах, олон нийтэд таниулах ажлыг эрчимжүүлэх, хууль зөрчсөн үйлдэлд мөрдөн шалгах ажиллагааг шуурхай явуулж эцэслэн шийдвэрлэх.

2. Олон улсад ашиглагдаж байгаа цахим мөрийтэй тоглоомын аппликейшн хөгжүүлэгч компаниудын үйл ажиллагааг судалж, owner (клуб үүсгэх эрх) үүсгэсэн этгээдүүдийн лавлагааг авах, хязгаарлах боломжтой эсэх талаар мэдээлэл солилцох.

3. Монгол Улсад цахим мөрийтэй тоглоомын сайт үүсгэх, домайн түрээслэх үйлчилгээ үзүүлэгч гадаадын компаниудыг судалж, интерполын шугамаар тухайн улсын хууль сахиулах байгууллагуудаас мэдээлэл гаргуулан авч хамтран ажиллах.

4. Гадаадын улс орнуудын хууль сахиулах байгууллагуудаас мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлд хэрхэн ажиллаж байгаа, дэвшилтэт техник технологийг үйл ажиллагаандаа хэрхэн нэвтрүүлсэн тэргүүн туршлагыг судлуулах зорилгоор алба хаагчдыг албан томилолтоор ажиллуулах, мэргэжлийн сургалтад хамруулж мэргэшсэн мөрдөгч бэлтгэх.

5. Нийгмийн сүлжээ, мессенжер платформ, цахим төлбөрийн сувгууд болон веб орчныг тогтмол хянах, дата анализ, хиймэл оюун ухаанд суурилсан мониторингийн системийг ашиглан хууль бус мөрийтэй тоглоомын зар сурталчилгаа, зохион байгуулалтыг эрт илрүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлэх.

6. Цахим орчинд мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэрэг далд хэлбэрээр үйлдэгдэх хандлага нэмэгдэж байгаатай холбоотойгоор уг төрлийн гэмт хэргийг илрүүлэх, таслан зогсоох чиглэлээр хууль сахиулах байгууллагын кибер шинжилгээ, цахим мөрдлөгийн чадавхыг нэмэгдүүлэх, энэ чиглэлээр мэргэшсэн боловсон хүчнийг бэлтгэх, техник технологийн нөөцийг сайжруулах ажлыг хэрэгжүүлэх саналтай байна.

Ашигласан материал

1. APA. (2023). Understanding Gambling Disorder and its Impact on Mental Health. Arlington.
2. Patrick, A., Pierce, D., Miller, E., Donald, R. (2019). The Politics of Gambling. United States. New York.
3. Wall, D. (2007). Cybercrime: The Transformation of Crime in the Information Age. Polity Press.
4. Бямбасүрэн С. (2013). Сэтгэцийн эмгэг судлал. Улаанбаатар.
5. Монгол Улсын Их хурал. (2021). Кибер аюулгүй байдлын тухай хууль. Улаанбаатар.
6. Өмгөөллийн Фиделитас Партнерс ХХН. (2022). Кибер гэмт хэргийн зохицуулалтын талаарх харьцуулсан. Улаанбаатар.
7. Төмөрхүлэг Т. (2015). Марко Поло Ертөнцийн сонин хачин. Улаанбаатар.
8. Халтар, Т.; Баасанжав, Т.; Ану, Х. (2019). Цахим мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг Кибер гэмт хэргийн гүнзгийрүүлсэн судалгаа. Улаанбаатар.
9. ЦЕГ-ын МДШШУА. (2025). Гэмт хэргийн статистик. Улаанбаатар.

АЛДААТАЙ ГҮЙЛГЭЭ, ГЭЭГДЭЛ ЭД ХӨРӨНГӨ ЗАВШИХ ГЭМТ ХЭРГИЙН ЗҮЙЛЧЛЭЛИЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES OF THE CRIMINAL ELEMENTS OF MISCONDUCT AND MISUSE OF PROPERTY

У.Наранбадрах

Дотоод хэргийн их сургуулийн магистрант

U. Naranbadrakh

Master's Student, University of Internal Affairs

Хураангуй. Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн ерөнхий ангийн 1.1 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт хуулийн зорилго нь “Монгол Улсын Үндсэн хуулиар баталгаажуулсан хүний эрх, эрх чөлөө, нийтийн болон үндэсний ашиг сонирхол, Үндсэн хуулийн байгуулал, үндэсний болон хүн төрөлхтний аюулгүй байдлыг гэмт халдлагаас хамгаалах, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд оршино” гэж заасан байдаг.

Тус хуулийн ерөнхий ангийн 1.2 дугаар зүйлийн 2 дэх хэсэгт эрүүгийн хуулийг төсөөтэй хэрэглэхгүй байх гэсэн заалт байгаа боловч 2015 оны Монгол Улсад хүчин төгөлдөр хэрэгжиж байгаа Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.5 дугаар зүйлд “Төлбөр тооцооны алдаатай гүйлгээ, андуурагдсан илгээмж, эд хөрөнгө, гээгдэл эд хөрөнгө, алдуул малыг бусдын өмчлөл, эзэмшилд байгааг мэдсээр байж завшсан” үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцон зүйлчилсэн байна. “Гээгдэл эд хөрөнгө, алдуул мал завших” үйлдлийг гэмт хэрэгт зүйлчлэн тооцох шаардлагатай эсэх, хэн нэгэнд ял завших боломж олгож байгаа эсэх талаар судлах зайлшгүй шаардлага гарч байгаа тул дараах сэдвийг сонгон санал дүгнэлт боловсруулан дараах өгүүллийг бичлээ.

Abstract: Section 1 of Article 1.1 of the General Chapter of the Criminal Code of Mongolia states that the purpose of the law is to “protect human rights and freedoms, public and national interests, constitutional institutions, national and human security guaranteed by the Constitution of Mongolia from criminal attacks and to prevent crimes.” Section 2 of Article 1.2 of the General Chapter of the same law states that criminal law shall not be applied in a similar manner. However, Section 17.5 of the Special Chapter of the Criminal Code in force in Mongolia in 2015 defines “misappropriation of erroneous payment transactions, mistaken parcels, property, stolen property, and stolen livestock knowingly belonging to or in the possession of others” as a crime. There is an urgent need to investigate whether the act of “embezzling stolen property and livestock” should be considered a crime and whether it allows someone to evade punishment, so I have chosen the following topic and developed my opinions and wrote the following article.

Түлхүүр үгс: Алдаатай гүйлгээ, гэсэн, алдсан эд хөрөнгө, эд хөрөнгө завших, хууль зүйн зохицуулалт, гэмт хэргийн зүйлчлэл, онолын асуудал, практик тулгамдсан асуудал, хүний өмчийн эрхийг хамгаалах, Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүй.

Keywords: Erroneous transaction, Lost or misplaced property, Misappropriation of property / Embezzlement, Legal regulation / Legal framework, Criminal classification / Typology of crimes, Theoretical issues / Theoretical problems, Practical challenges / Pressing practical issues, Protection of property rights, Criminal law of Mongolia

Оршил. Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн хүрээнд алдаатай гүйлгээ, гэсэн, алдсан эд хөрөнгө, эд хөрөнгө завших үйлдлийн эрх зүйн зохицуулалт, гэмт хэргийн зүйлчлэл, мөн эдгээртэй холбоотой онолын асуудал болон практик тулгамдсан асуудал-ыг шинжлэх, судлахад чиглэсэн байна.

Судалгааны зорилго нь эдгээр гэмт хэргийн төрлийг тодорхойлох, хэрэгжих эрх зүйн механизмыг үнэлэх, мөн Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүй ба хүний өмчийн эрхийг хамгаалах

үзэл баримтлалтай хэрхэн уялдаж байгааг тодорхойлон дүгнэлт гаргахад оршино. Энэхүү судалгаа нь онол, практикийн хоорондын харилцааг ойлгох, мөн гэмт хэргийн илрүүлэлт, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг боловсронгуй болгоход хувь нэмэр оруулахыг зорьсон болно.

Үндсэн хэсэг. Алдаатай гүйлгээ андуурагдсан илгээмж гээгдэл эд хөрөнгө алдуул мал завших гэмт хэрэг гэж бусдын өмчлөх эрхэд гэм буруугийн санаатай хэлбэрээр халдсан, Эрүүгийн хуулийн 17.5 дугаар зүйлд хуульчлан тодорхойлж, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр заасан нийгэмд аюултай, гэмт буруутай үйлдэл гэж үзжээ.

“Төлбөр тооцооны алдаатай гүйлгээ, андуурагдсан илгээмж, эд хөрөнгө, гээгдэл эд хөрөнгө, алдуул малыг бусдын өмчлөл, эзэмшилд байгааг мэдсээр байж завших гэмт хэргийн объект нь бусдын өмчлөх эрх байна. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн 3 дах “хөдлөх, үл хөдлөх хөрөнгө шударгаар олж авах, эзэмших, өмчлөх, өв залгамжлуулах эрхтэй. Хувийн өмчийг хууль бусаар хураах, дайчлан авахыг хориглоно. Төр, түүний эрх бүхий байгууллага нь нийгмийн зайлшгүй хэрэгцээг үндэслэн хувийн өмчийн эд хөрөнгийг дайчлан авбал нөхөх олговор, үнийг төлнө”, “Өмчлөгч нь бусад этгээдэд хууль буюу гэрээгээр олгогдсон эрхийг зөрчихгүйгээр, хуулиар тогтоосон хэмжээ, хязгаарын дотор өмчлөлийн зүйлээ өөрийн үзэмжээр чөлөөтэй эзэмшиж, ашиглаж, захиран зарцуулах бөгөөд аливаа халдлагаас хамгаалах эрхтэй” гэж тус тус заасан байна.

Халдлагын зүйл нь бусдад завшигдсан Төлбөр тооцооны алдаатай гүйлгээ, андуурагдсан илгээмж, эд хөрөнгө, гээгдэл эд хөрөнгө, алдуул мал байна.

Эд хөрөнгө гэж аливаа этгээдийн эзэмшилд байгаа эд юмсыг хэлнэ.

Шуудан илгээмж гэж үйлчлүүлэгчээ шуудангийн сүлжээ ашиглан, хаягласан эзэнд хүргүүлхээр захидал, боодол, илгээлтийн хэлбэрээр хүлээлгэн өгсөн биет зүйлийг хэлнэ.

Объектив тал: Төлбөр тооцооны алдаатай гүйлгээ, андуурагдсан илгээмж, эд хөрөнгө, гээгдэл эд хөрөнгө, алдуул мал завшсан идвэхтэй үйлдэл байна. Энэхүү үйлдлийн улмаас бусдад бага хэмжээнээс дээш хэмжээний хохирол учирсан байх бөгөөд завшсан үйлдэл, хохирол хоёрын шалтгаант холбоо байна.

Төлбөр тооцооны алдаатай гүйлгээ, андуурагдсан илгээмж, гээгдэл эд хөрөнгө, алдуул мал завших гэмт хэргийн үндсэн шинж нь бусдын өмчлөх эрхэд байгаа бага хэмжээнээс дээш хэмжээний хохирол учруулж, бусдын эд хөрөнгийг захиран зарцуулах боломж бүрдүүлсэн буюу захиран зарцуулснаар төгсдөг материаллаг шинжтэй гэмт хэрэг юм. Эрүүгийн хуулийн 2.5 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсгийн 4.3-т «бага хэмжээний хохирол» гэдэгт гурван зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөг, түүнээс доош хэмжээний хохирол учирсаныг ойлгоно.

Завших гэж Төлбөр тооцооны алдаатай гүйлгээ, андуурагдсан илгээмж, гээгдэл эд хөрөнгө, алдуул малыг бусдын өмчлөл, эзэмшилд байгаа өөрийн эд хөрөнгө биш гэдгийг мэдсээр байж завшиж байгаа үйлдэл.

Субъектив тал: Гэм буруугын санаатай хэлбэрээр үйлдэн

Субъект: Эрүүгийн хуульд эрүүгийн хариуцлаг хүлээлгэхээр заасан 16 насанд хүрсэн хэрэг хариуцах чадвартай тухайн эд хөрөнгийг эзэмших ашиглах зарцуулах эрхгүй Монгол улсын иргэн, гадаад улсын иргэн, хоёрдмол харьяалалтай хүн байна.

Ялын төрөл дөрвөн зуун тавин нэгжээс хоёр мянга долоон зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл хоёр зуун дөчин цагаас долоон зуун хорин цаг хүртэл хугацаагаар нийтэд тустай ажил хийлгэх, эсхүл нэг сараас зургаан сар хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах ял шийтгэнэ гэж заасан байна.

Монгол улсын эрүүгийн хуулийн 17.12 дугаар зүйл “Мал хулгайлах” гэмт хэргийн шинж чанар ойлголт мөн чанар нь Мал хулгайлах гэмт хэрэг гэж бусдын өмчлөх эрхэд гэм буруугийн санаатай хэлбэрээр халдсан Эрүүгийн хуулийнд заасан нийгэмд аюултай гэм буруутай үйлдэл юм.

Мал хулгайлах гэмт хэргийг нийгмийн аюулын шинж, түүний хэр хэмжээг харгалзан үндсэн болон хүндрүүлэх шинжид ангилдаг.

“Мал хулгайлах” гэмт хэргийн объектив шинж

Объект: Бусдын өмчлөх эрх байна Монгол улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн 3 дах “хөдлөх, үл хөдлөх хөрөнгө шударгаар олж авах, эзэмших, өмчлөх, өв залгамжлуулах эрхтэй. Хувийн өмчийг хууль бусаар хураах, дайчлан авахыг хориглоно. Төр, түүний эрх бүхий байгууллага нь нийгмийн зайлшгүй хэрэгцээг үндэслэн хувийн өмчийн эд хөрөнгийг дайчлан авбал нөхөх олговор, үнийг төлнө”, “Өмчлөгч нь бусад этгээдэд хууль буюу гэрээгээр олгогдсон эрхийг зөрчихгүйгээр, хуулиар тогтоосон хэмжээ, хязгаарын дотор өмчлөлийн зүйлээ өөрийн үзэмжээр чөлөөтэй эзэмшиж, ашиглаж, захиран зарцуулах бөгөөд аливаа халдлагаас хамгаалах эрхтэй” гэж тус тус заасан байна.

Халдлагын зүйл нь Хулгайлагдсан мал байна Мал гэдэгт хонь, ямаа, адуу, үхэр, тэмээ хамаарна. Халдлагын зүйлээрээ хулгайлах гэмт хэргээс ялгаатай.

Объектив тал: Бусдын малыг хулгайлсан идвэхтэй үйлдэл байна. Энэхүү үйлдлийн улмаас бусдын өмчлөх эрхэд хохирол учирсан байхыг шаардахгүй бөгөөд бусдын малыг хулгайлах үйлдэл хийж, захиран зарцуулах боломж бүрдүүлснээр гэмт хэрэг төгсөнө. Мал хулгайлах гэмт хэрэг нь эд хөрөнгө хулгайлах гэмт хэрэгтэй нэг адил бусдын малыг хүч хэрэглэхгүйгээр, нууцаар хууль бусаар авсан байна.

Хууль бусаар авсан гэж бусдын малыг хүч хэрэглэхгүйгээр, нууц, далд аргаар авч, өөртөө захиран зарцуулах боломж бүрдүүлэх, захиран зарцуулсныг ойлгоно.

Хүч хэрэглэхгүйгээр гэж бусдын амь нас эрүүл мэндийн халдашгүй байдалд ямар нэгэн хохирол учруулж, халдаагүй үйлдсэнийг ойлгоно.

Нууцаар авсан гэж бусдын эд хөрөнгийг өмчлөгч болон бусад хүмүүс мэдэгдэлгүйгээр далд авсныг ойлгоно.

Субъектив тал: Гэм буруугын санаатай хэлбэрээр үйлдэн

Субъект: Эрүүгийн хуульд эрүүгийн хариуцлаг хүлээлгэхээр заасан 16 насанд хүрсэн хэрэг хариуцах чадвартай тухайн эд хөрөнгийг эзэмших ашиглах зарцуулах эрхгүй Монгол улсын иргэн, гадаад улсын иргэн, хоёрдмол харьяалалтай хүн байна.

Бусдын олон тооны малыг хулгайлсан гэж хорин дөрвөн бог, найман бодоос дээш малыг хулгайлсаныг ойлгоно. Богийг бодод шилжүүлэхдээ нэг бодийг гурван богоор тооцно.

Зохион байгуулалттай бүлэг үйлдсэн гэж гэмт хэрэг байнга үйлдэж ашиг олох зорилгоор урьдчилан нэгдсэн гурав болон түүнээс олон хүнийг тогтвортой нэгдэл үйлдсэнийг ойлгоно.

Субъектив тал: Гэм буруугын санаатай хэлбэрээр үйлдэн

Субъект: Эрүүгийн хуульд эрүүгийн хариуцлаг хүлээлгэхээр заасан 16 насанд хүрсэн хэрэг хариуцах чадвартай тухайн эд хөрөнгийг эзэмших ашиглах зарцуулах эрхгүй Монгол улсын иргэн, гадаад улсын иргэн, хоёрдмол харьяалалтай хүн байна.

Хулгайлах гэж бусдын эд хөрөнгийг хүч хэрэглэхгүй нууцаар хууль бусаар авахыг хэлнэ.

Ялын төрөл зургаан сараас таван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл зургаан сараас таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ хүндрүүлэх нөхцөл байдалтай үйлдсэн бол таван жилээс арван хоёр жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ гэж заасан байна.

Монгол улсын эрүүгийн хуулийн 17.1 дүгээр зүйл “Хулгайлах” гэмт хэргийн шинж чанар ойлголт мөн чанар нь Хулгайлах гэмт хэрэг гэж бусдын өмчлөх эрхэд гэм буруугийн санаатай хэлбэрээр халдсан Эрүүгийн хуулинд заасан нийгэмд аюултай гэм буруутай үйлдэл юм. Хулгайлах гэмт хэргийг нийгмийн аюулын шинж, түүний хэр хэмжээг харгалзан үндсэн болон хүндрүүлэх шинжид ангилдаг.

“Хулгайлах” гэмт хэргийн объектив шинж

Объект: Бусдын өмчлөх эрх байна Монгол улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн 3 дах “хөдлөх, үл хөдлөх хөрөнгө шударгаар олж авах, эзэмших, өмчлөх, өв залгамжлуулах эрхтэй. Хувийн өмчийг хууль бусаар хураах, дайчлан авахыг хориглоно. Төр, түүний эрх бүхий байгууллага нь нийгмийн зайлшгүй хэрэгцээг үндэслэн хувийн өмчийн эд хөрөнгийг дайчлан авбал нөхөх олговор, үнийг төлнө”, “Өмчлөгч нь бусад этгээдэд хууль буюу гэрээгээр олгогдсон эрхийг зөрчихгүйгээр, хуулиар тогтоосон хэмжээ, хязгаарын дотор

өмчлөлийн зүйлээ өөрийн үзэмжээр чөлөөтэй эзэмшиж, ашиглаж, захиран зарцуулах бөгөөд аливаа халдлагаас хамгаалах эрхтэй” гэж тус тус заасан байна.

Халдлагын зүйл нь бусдын эд хөрөнгө байна.

Объектив тал: Бусдын малыг хулгайлсан идвэхтэй үйлдэл байна. Энэхүү үйлдлийн улмаас бусдын өмчлөх эрхэд хохирол учирсан байхыг шаардахгүй бөгөөд бусдын эд хөрөнгийг хулгайлах үйлдэл хийж, захиран зарцуулах боломж бүрдүүлснээр гэмт хэрэг төгсөнө. Бусдын эд хөрөнгийг хүч хэрэглэхгүйгээр, нууцаар хууль бусаар авсан байна.

Хууль бусаар авсан гэж бусдын эд хөрөнгийг хүч хэрэглэхгүйгээр, нууц, далд аргаар авч, өөртөө захиран зарцуулах боломж бүрдүүлэх, захиран зарцуулсныг ойлгоно.

Хүч хэрэглэхгүйгээр гэж бусдын амь нас эрүүл мэндийн халдашгүй байдалд ямар нэгэн хохирол учруулж, халдаагүй үйлдсэнийг ойлгоно.

Нууцаар авсан гэж бусдын эд хөрөнгийг өмчлөгч болон бусад хүмүүс мэдэгдэлгүйгээр далд авсныг ойлгоно.

Субъектив тал: Гэм буруугын санаатай хэлбэрээр үйлдэн

Субъект: Эрүүгийн хуульд эрүүгийн хариуцлаг хүлээлгэхээр заасан 16 насанд хүрсэн хэрэг хариуцах чадвартай тухайн эд хөрөнгийг эзэмших ашиглах зарцуулах эрхгүй Монгол улсын иргэн, гадаад улсын иргэн, хоёрдмол харьяалалтай хүн байна.

Өмчлөх эрх гэдэг нь тодорхой этгээдийн өөрт байгаа эд хөрөнгийг хуулийн шууд хэм хэмжээ хязгаарын хүрээнд өөрийн үзэмжээр ба ашиг сонирхлоор болон бусад этгээдийн нөлөөллөөс үл шалтгаалан эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхийг хэлнэ.

Бусдын эд хөрөнгө гэж гэмт этгээд эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхгүй, бусад эзэмшил ашиглалтанд байгаа эд хөрөнгө хамаарна.

Субъектив тал: Гэм буруугын санаатай хэлбэрээр үйлдэн

Субъект: Эрүүгийн хуульд эрүүгийн хариуцлаг хүлээлгэхээр заасан 16 насанд хүрсэн хэрэг хариуцах чадвартай тухайн эд хөрөнгийг эзэмших ашиглах зарцуулах эрхгүй Монгол улсын иргэн, гадаад улсын иргэн, хоёрдмол харьяалалтай хүн байна.

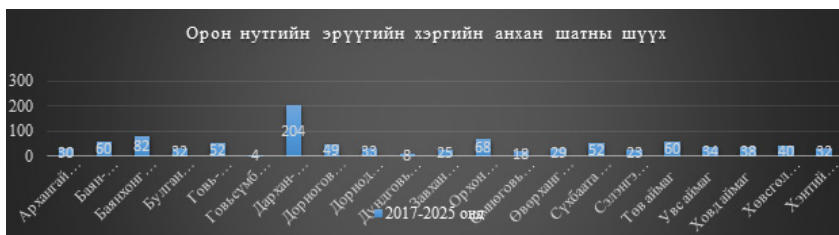
Хулгайлах гэж бусдын эд хөрөнгийг хүч хэрэглэхгүй нууцаар хууль бусаар авахыг хэлнэ.

Ялын төрөл хоёр зуун дөчин цагаас долоон зуун хорин цаг хүртэл хугацаагаар нийтэд тустай ажил хийлгэх, эсхүл зургаан сараас таван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл зургаан сараас таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ хүндрүүлэх нөхцөл байдалтай үйлдсэн бол таван жилээс арван хоёр жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ гэж заасан байна. (С.Гантулга, 2020 он)

Гэтэл иргэний хуулийн 116 дугаар зүйлийн 116.1 дэх хэсэгт Гээгдэл эд хөрөнгө олсон этгээд тухайн эд хөрөнгийн өмчлөгч буюу шаардах эрх бүхий этгээдэд нэн даруй мэдэгдэж, хүлээлгэн өгөх үүрэгтэй. Хэрэв тийм этгээд байхгүй бол орон нутгийн захиргааны буюу цагдаагийн байгууллагад мэдэгдэж, тухайн эд хөрөнгийг хадгалж хамгаалах, эсхүл тэдгээр байгууллагад шилжүүлэх үүрэгтэй гэж заажээ тэгвэл бусдын гээгдэл эд хөрөнгийг олсон этгээд иргэний хуулийн 116.1 дэх хэсэгт заасан үүргээ биелүүлээгүй хувьдаа захиран зарцуулсан (1992, 2015) байхад эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхээс 2017 оноос 2025 оны хугацаанд Эрүүгийн хуулийн 17.5 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт зааснаар “Гээгдэл эд хөрөнгө завших” гэмт хэрэг үйлдсэн гэж үзнэ дараах шийдвэр гаргасан байна шийтгэх тогтоолыг график болгон харуулвал.

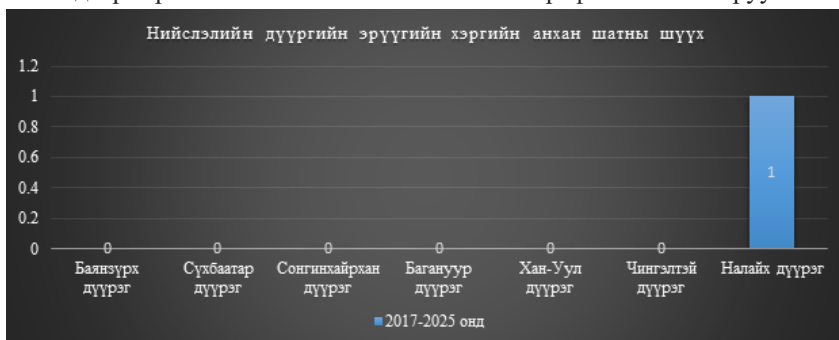
Зураг № 1 Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.5 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасны дагуу “Гээгдэл эд хөрөнгө завших” гэмт хэргээр 2017 оноос 2025 оны хооронд нийслэлийн 9 дүүрэгт 859 гэмт хэрэг эрүүгийн хэргийн анхан шатнаас гэм буруутайд тооцож шийдвэрлэсэн байна. Үүнээс үзэхэд хүн амын нягтаршилаас шалтгаалж Сонгинхайрхан дүүрэг 195 буюу 0.22 %, Сүхбаатар дүүрэг 160 буюу 0.18 %, Баянзүрх дүүрэг 157 буюу 0.18 % эзэлж байна. Налайх дүүрэг 16 буюу 0.01 %, Багануур дүүрэг 0.05 % эзэлж байгаа нь хүн амын нягтаршил багаас дараах тоон үзүүлэлт гарч байна. Нийслэл дүүрэгт Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхээс нийт 859 хүнд Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.5 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт ял шийтгэл оногдуулсан байна. (<https://shuukh.mn/>, огноо байхгүй)

Зураг № 2 Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.5 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасны дагуу “Гээгдэл эд хөрөнгө завших” гэмт хэргээр 2017 оноос 2025 оны хооронд 21 аймагт орон нутгийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхээс нийт 973 хүнд Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.5 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт зааснаар ял шийтгэл оногдуулсан байна. Тоон үзүүлэлтийг харвал хамгийн их хувь эзэлж байгаа нь Дархан-Уул аймаг 204 буюу 0.20% , Баянхонгор аймаг 82 буюу 0.08%, Орхон аймаг 68 буюу 0.06 % эзэлж байгаа нь хүн амын нягтаршил хүн амын өсөлтөөс шалтгаалж байна.

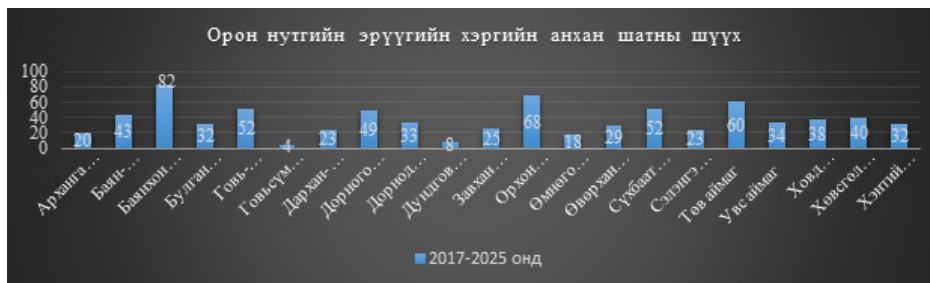
Хамгийн бага хувь эзэлж байгаа нь Говьсүмбэр аймаг 4 буюу 0.004 хувь, Дундговь аймаг 8 буюу 0.006 хувь, Өмнөговь аймаг 18 буюу 0.018 % эзэлж байгаа нь хүн амын нягтаршил болон тооноос хамаарч байна. (<https://shuukh.mn/>, огноо байхгүй)

Тэгвэл мөн ижил иргэний хуулийн 117 дугаар зүйлийн 117.1 дэх хэсэгт Алдуул мал олсон этгээд нь энэ тухай орон нутгийн захиргааны буюу цагдаагийн байгууллагад мэдэгдэж малын эзнийг тогтоох хүртэл өөрийн эзэмшилд байлган маллах буюу орон нутгийн захиргааны буюу цагдаагийн байгууллагад шилжүүлэх үүрэгтэй гэсэн хуулийн заалт байна тухайн иргэний хуулийн 117.1 дэх хэсэгт заасан үүргээ биелүүлээгүй хувьдаа захиран зарцуулсан (1992, 2015) байхад эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхээс 2017 оноос 2025 оны хугацаанд Эрүүгийн хуулийн 17.5 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт зааснаар “Алдуул мал завших” гэмт хэрэг үйлдсэн гэж дараах шийдвэр гаргасан байна шийтгэх тогтоолыг график болгон харуулвал.

Зураг№3 Эрүүгийн хуулийн 17.5 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт зааснаар “Алдуул мал завших” гэмт хэрэг үйлдсэн талаар Нийслэлийн 9 дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхээс 2017 оноос 2025 оны хооронд Налайх дүүрэг 1 хэргийг шийдвэрлэсэн бусад дүүрэг

шийдвэрлээгүй (<https://shuukh.mn/>, огноо байхгүй) байна.

Зураг №4 Эрүүгийн хуулийн 17.5 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт зааснаар “Алдуул мал завших” гэмт хэрэг үйлдсэн талаар орон нутгийн эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхээс шийдвэр гаргасан байна. (<https://shuukh.mn/>, огноо байхгүй)

Иймд эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.5 дугаар зүйлд заасан гэмт хэрэг 17.12 дугаар зүйлд заасан гэмт хэргийн зүйчлэлд хэн нэгэн ял завших боломж нөхцөл бүрдэж байна мөн хуулийг төсөөтэй хэрэглэж байж болзошгүй нөхцөл байдал байна гэж үзэж байна. Иймд Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.5 дугаар зүйл нэмэлт өөрчлөлт оруулах шаардлагатай гэж үзэж байна.

Дүгнэлт. 2017 оноос 2025 оны хооронд Монгол Улсын 21 аймагт Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхээс Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.5 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт зааснаар “Гээгдэл эд хөрөнгө завших” болон “Алдуул мал завших” гэмт хэрэг үйлдсэн 973 хүнд ял шийтгэл оногдуулсан нь тухайн гэмт хэргийн тархалт, хүн амын нягтралтай холбоотой байгааг харуулж байна. Өндөр хүн амтай Дархан-Уул, Баянхонгор, Орхон аймагт гэмт хэргийн хувь илүү өндөр байхад, хүн ам багатай Говьсүмбэр, Дундговь, Өмнөговь зэрэг аймагт хамгийн бага хувьтай байжээ.

Иргэний хуулийн 117.1 дэх заалтын дагуу олдсон алдуул малын эзний мэдээллийг холбогдох байгууллагад мэдэгдэх үүргийг биелүүлээгүй тохиолдолд, тухайн этгээд эрх мэдлээ ашиглан өөрийн эзэмшилд байлгах, маллах байдлаар завшсан гэдэг үндэслэлээр Эрүүгийн хуулийн 17.5 дугаар зүйлээр ял оногдуулсан нь практикт хуулийг төсөөтэй хэрэглэж болзошгүй нөхцөл, мөн ял завших боломж бүрдсэн байдал үүсч байгааг харуулж байна. Үүнээс үзэхэд:

- Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.5 дугаар зүйлд заасан “Гээгдэл эд хөрөнгө завших”, “Алдуул мал завших” гэмт хэрэг нь хүн амын нягтрал, орон нутгийн нөхцөл байдлаас хамааран ялгаварлахгүй, шударга хэрэгжилтэд зарим хүндрэл үүсгэж байна.
- Иргэний хуулийн заалттай уялдуулан хэрэгжүүлж байгаа нь практикт заримдаа хуулийн төсөөтэй хэрэглээ, ял завших нөхцөл үүсгэж байгааг илтгэж байна.
- График, тоон үзүүлэлтүүдээс харахад, шүүхийн шийдвэрүүдэд орон нутгийн ялгавартай байдал ажиглагдаж, гэмт хэргийн зүйлчлэл болон хэрэгжилтийн арга барилд сайжруулалт шаардлагатай байна.

Тиймээс Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.5 дугаар зүйлд нэмэлт өөрчлөлт оруулах, хэрэгжилтийн механизмыг тодорхой болгох, төсөөтэй хэрэглээг арилгах, ял завших боломжийг хаах нь зүйтэй гэж дүгнэж байна.

Санал. Дээрх дүгнэлтэд үндэслэн дараах 4 саналыг дэвшүүлж байна. Тухайлбал:

1. Эрүүгийн хуулийн 17.5 дугаар зүйлийн нэмэлт өөрчлөлт оруулах. “Гээгдэл эд хөрөнгө завших” болон “Алдуул мал завших” гэмт хэрэгт холбогдох заалтыг тодорхой болгож, хуулийг төсөөтэй хэрэглэх нөхцөлийг арилгах, ял завших боломжийг хаах шаардлагатай.

2. Иргэний хуулийн 117.1 дэх заалттай уялдуулах. Олдсон алдуул малын эзний мэдээллийг холбогдох байгууллагад мэдэгдэх үүргийг хэрэгжүүлэхэд хуулийн уялдаа, практик

хэрэгжилтийг сайжруулах замаар гэмт хэрэг гаргах боломжийг багасгах.

3. Шүүхийн практикийг стандартчлах, орон нутгийн ялгаварлалыг арилгах. Орон нутгийн анхан шатны шүүхүүдийн шийдвэрийг нэгтгэн хянах, стандартчилах замаар гэмт хэргийн зүйлчлэл, ял шийтгэлийн жигд байдлыг хангах.

4. График, тоон үзүүлэлт ашиглан шинжилгээ хийх. Гэмт хэргийн тархалт, хүн амын нягтрал, орон нутгийн онцлогийг харгалзан шийдвэр гаргах механизм бий болгож, гэмт хэрэгтэй тэмцэх, хүний өмчийн эрхийг хамгаалах үйл ажиллагааг үр нөлөөтэй болгох.

Ашигласан материал

1. 1992, Т. м. (2015). Монгол улсын иргэний хууль. Улаанбаатар: Мөнхийн үсэг.
2. <https://shuukh.mn/>. (n.d.). Retrieved from https://shuukh.mn/single_case/81847?daterange=2017-01-01%20-%202026-03-11&id=1&court_cat=2&bb=1.
3. С.Гантулга, Б. (2020 он). Эрүүгийн эрх зүйн тусгай анги . Улаанбаатар: Мөнхийн үсэг.

ХУУЛЬ БУСААР АШИГТ МАЛТМАЛ ХАЙХ АШИГЛАХ, ОЛБОРЛОХ ГЭМТ ХЭРГИЙН КРИМИНОЛОГИ ШИНЖ

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE CRIME OF ILLEGAL EXPLORATION, USE, AND EXTRACTION OF MINERAL RESOURCES

Г.Түвшинбаяр

ДХИС-ийн магистрант, цагдаагийн хошууч

G. Tuwshinbayar

Master's student of University of Internal Affairs Mongolia

major of Police

Г.Болор-Эрдэнэ

Дотоод хэргийн их сургуулийн Удирдлагын

академийн ахлах багш доктор (Ph.D)

Bolor-Erdene.G

University of internal affairs, Mongolia

Academy of Management Senior Lecturer doctor Ph.D

Хураангуй: Монгол Улсад ашигт малтмалын салбар нь үндэсний эдийн засгийн гол хөдөлгөгч хүчний нэг боловч ашигт малтмалыг хууль бусаар хайх, ашиглах, олборлох гэмт хэрэг сүүлийн жилүүдэд нэмэгдэх хандлагатай байна. Энэхүү судалгааны зорилго нь хууль бус ашигт малтмал олборлох гэмт хэргийн криминологийн шинж, шалтгаан нөхцөл, үйлдэгчдийн нийгэм-сэтгэл зүйн онцлог, эрх зүйн зохицуулалтын хэрэгжилтийг судалж, урьдчилан сэргийлэх арга замыг тодорхойлоход оршино. Судалгаанд статистик мэдээллийн шинжилгээ, кейс анализ, баримт бичгийн судалгаа, ярилцлага зэрэг чанарын болон тоон судалгааны аргыг ашиглав.

Судалгааны үр дүнгээс харахад хууль бус олборлолт нь ажилгүйдэл, ядуурал, хяналтын тогтолцооны сул байдал, эрх зүйн зохицуулалтын тодорхой бус байдал зэрэг хүчин зүйлтэй нягт холбоотой байна. Мөн уг гэмт хэрэг нь зарим тохиолдолд зохион байгуулалттай хэлбэрт шилжиж, орчин үеийн техник технологийг ашиглах болсон нь илрүүлэлт, хяналтыг хүндрүүлж байна. Иймд эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох, бичил уурхайн эрх зүйн орчныг сайжруулах, орон нутгийн оролцоог нэмэгдүүлэх, дрон болон газарзүйн мэдээллийн систем зэрэг технологийг ашиглах шаардлагатай байна.

Abstract: Illegal mining has become an increasing concern in Mongolia, posing significant threats to environmental sustainability, economic stability, and social order. This study examines the criminological characteristics, causes, and social-psychological features of individuals involved in illegal mining activities in Mongolia. The research applies statistical analysis, case studies, document analysis, and expert interviews. The findings indicate that illegal mining is closely linked to unemployment, poverty, weak law enforcement, and gaps in legal regulations.

In some cases, illegal mining activities are organized and technologically advanced, which makes detection and prevention more difficult. Therefore, improving the legal framework, strengthening community participation, and introducing modern technologies such as drones and geographic information systems (GIS) are essential measures for effective prevention.

Түлхүүр үг: хууль бус ашигт малтмал олборлолт, криминологи, байгаль орчны гэмт хэрэг, урьдчилан сэргийлэх, бичил уурхай.

Keywords: illegal mining, criminology, environmental crime, prevention, artisanal mining.

Удиртгал. Монгол Улс байгалийн баялаг нөөцөөр баялаг бөгөөд уул уурхайн салбар нь улсын эдийн засгийн өсөлт, экспортын орлогын гол эх үүсвэрийн нэг юм. Уул уурхайн салбар нь дотоодын нийт бүтээгдэхүүн, аж үйлдвэрийн нийт бүтээгдэхүүн, экспортын орлогод өндөр хувь эзэлдэг стратегийн ач холбогдолтой салбар юм. Гэсэн хэдий ч ашигт малтмалыг хууль бусаар хайх, ашиглах, олборлох үйл ажиллагаа нэмэгдэх хандлагатай болж, байгаль орчинд хохирол учруулах, улсын эдийн засагт алдагдал үүсгэх, орон нутгийн

нийгмийн тогтвортой байдалд сөргөөр нөлөөлөх болсон. Хууль бус олборлолт нь ихэвчлэн тусгай зөвшөөрөлгүйгээр явагддаг бөгөөд зарим тохиолдолд зохион байгуулалттай бүлэглэл, техникжсэн олборлолтын хэлбэртэй болж байгаа нь хууль сахиулах байгууллагын хяналт, илрүүлэлтийг хүндрүүлж байна.

Ийм нөхцөлд хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох гэмт хэргийг криминологийн үүднээс судалж, шалтгаан нөхцөл, үйлдэгчдийн онцлог, урьдчилан сэргийлэх арга замыг тодорхойлох нь онолын болон практик ач холбогдолтой юм. Энэхүү судалгааны зорилго нь Монгол Улсад үйлдэгдэж буй хууль бус ашигт малтмал олборлох гэмт хэргийн криминологийн онцлог, шалтгаан нөхцөлийг судалж, урьдчилан сэргийлэх бодлогын санал боловсруулахад оршино.

Судалгааны арга зүй

Судалгаанд дараах онолын болон эмпирик аргуудыг ашиглав.

Онолын арга

- Харьцуулсан эрх зүйн арга – Монгол Улсын хууль тогтоомжийг гадаадын зарим улсын зохицуулалттай харьцуулан судалсан

- Түүхэн арга – уг төрлийн гэмт хэргийн эрх зүйн зохицуулалтын хөгжлийг судалсан

- Анализ, синтезийн арга – судалгааны эх сурвалж, баримт бичиг, статистик мэдээллийг нэгтгэн дүгнэсэн

Эмпирик арга

- Статистик шинжилгээ – Цагдаагийн ерөнхий газар болон бусад байгууллагын албан мэдээг ашигласан

- Кейс судалгаа – бодит гэмт хэргийн жишээн дээр дүн шинжилгээ хийсэн

- Баримт бичгийн шинжилгээ – шүүх, прокурорын шийдвэр, тайланг судалсан

- Ярилцлага, асуулга – салбарын мэргэжилтнүүд болон орон нутгийн төлөөлөлтэй хийсэн

Хууль бус ашигт малтмал олборлох гэмт хэргийн онол, эрх зүйн үндэс

Монгол Улсад ашигт малтмалыг хууль бусаар хайх, ашиглах, олборлохтой холбоотой гэмт хэргийг Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 24 дүгээр бүлэгт “Байгаль орчны эсрэг гэмт хэрэг” хэмээн зохицуулсан бөгөөд 24.2 дугаар зүйлд уг гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг тодорхойлсон байдаг. Энэхүү зохицуулалтын зорилго нь газрын хэвлийн баялгийг хамгаалах, байгаль орчинд учрах хор уршгийг бууруулах, түүнчлэн ашигт малтмалын хууль бус олборлолтоос үүдэлтэй нийгэм, эдийн засгийн сөрөг үр дагаврыг таслан зогсоох, гэмт этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхэд оршино.

Эрүүгийн эрх зүйн энэхүү зохицуулалт нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн суурь зарчимтай шууд уялдаатай. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 6 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “газар, газрын хэвлий, ой, ус, амьтан, ургамал болон байгалийн бусад баялаг нь ард түмний мэдэлд, төрийн хамгаалалтад байна” хэмээн заасан нь байгалийн баялаг нь нийтийн өмчийн шинжтэй бөгөөд төрөөс хамгаалах үүрэгтэй болохыг илэрхийлдэг. Иймд ашигт малтмалыг хууль бусаар олборлох үйлдэл нь зөвхөн эрүүгийн хууль зөрчих төдийгүй Үндсэн хуулиар хамгаалагдсан нийтийн өмчид халдсан үйлдэл гэж үзэх үндэслэлтэй.

Мөн Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт “эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрх”-ийг иргэний үндсэн эрхийн нэг болгон баталгаажуулсан байдаг. Хууль бус ашигт малтмал олборлолт нь хөрс, ус, экосистемд ноцтой хохирол учруулж, иргэдийн амьдрах орчны аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлтэй тул уг гэмт хэрэг нь хүний үндсэн эрхийн хэрэгжилтэд шууд нөлөөлөх шинжтэй.

Түүнчлэн Үндсэн хуулийн 38 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт төр нь байгаль орчныг хамгаалах, байгалийн баялгийг зохистой ашиглах бодлого хэрэгжүүлэх үүрэгтэй болохыг тодорхойлсон. Иймээс ашигт малтмалын хууль бус олборлолттой тэмцэх эрүүгийн эрх зүйн зохицуулалт нь төрийн үндсэн чиг үүргийн нэг болох байгалийн баялгийг хамгаалах бодлогын хэрэгжилтийн чухал механизм болдог.

Гэмт хэргийн криминологийн шинж

Хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох гэмт хэрэг нь олон хүчин зүйлсийн нөлөөн дор үүсдэг нийгмийн цогц үзэгдэл юм. Криминологийн судалгаанд гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөлийг эдийн засгийн, нийгмийн, эрх зүйн болон сэтгэл зүйн хүчин зүйлсийн харилцан нөлөөллөөр тайлбарладаг.

Криминологийн онолын үүднээс авч үзвэл уг төрлийн гэмт хэргийг **Р.Мерптонгийн “strain theory”** буюу **нийгмийн дарамтын онол, сайн дурын боломжийн онол (opportunity theory)**, мөн **рациональ сонголтын онол (rational choice theory)**-оор тайлбарлах боломжтой. Эдгээр онолын дагуу хүмүүс нийгэмд зөвшөөрөгдсөн эдийн засгийн зорилгод хүрэх боломж хязгаарлагдсан нөхцөлд хууль бус арга замыг сонгох хандлагатай байдаг.

Эдийн засгийн хүчин зүйл

Хууль бус ашигт малтмал олборлох гэмт хэрэгт оролцогчдын ихэнх нь хөдөө орон нутгийн иргэд байдаг бөгөөд тогтмол орлогогүй, ажилгүйдлийн түвшин өндөр бүс нутагт энэ төрлийн гэмт хэрэг илүү тархсан байдаг. Энэ нь криминологийн нийгэм-эдийн засгийн детерминизмийн онолтой уялддаг. Судалгаагаар хууль бус олборлолтод оролцогчдын дийлэнх нь амьжиргааны эх үүсвэрийн хомсдолоос шалтгаалан энэ төрлийн үйл ажиллагаанд татагдах хандлагатай байдаг.

Эрх зүйн болон институцийн хүчин зүйл

Хяналт шалгалтын тогтолцооны сул байдал, хууль хэрэгжүүлэх байгууллагуудын уялдаа холбоо хангалтгүй байдал нь уг гэмт хэргийн тархалтад нөлөөлж байна.

Криминологийн **routine activity theory**-ийн дагуу гэмт хэрэг үйлдэгдэхэд гурван хүчин зүйл шаардлагатай гэж үздэг. Үүнд:

- 1. гэмт хэрэг үйлдэх сэдэлтэй этгээд
- 2. хамгаалалт сул объект
- 3. хяналтын механизм сул байх

Хууль бус олборлолтын хувьд эдгээр гурван нөхцөл зэрэг бүрдэж байгаа нь гэмт хэргийн давтамж нэмэгдэхэд нөлөөлж байна.

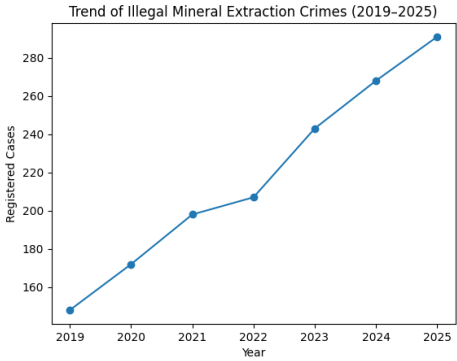
Нийгэм-сэтгэл зүйн хүчин зүйл

Зарим бүс нутагт байгалийн баялгийг нийтийн өмч гэдэг ойлголт сул, хууль эрх зүйн ухамсар хангалтгүй байдаг.

Криминологийн **social learning theory**-ийн дагуу хүмүүс тухайн орчны зан үйлийн хэв маягийг дуурайх замаар гэмт үйлдэлд татагдах боломжтой байдаг. Хууль бус олборлолт өргөн тархсан бүс нутагт шинэ оролцогчид бусдын туршлага, зан үйлийг даган оролцох хандлага ажиглагддаг.

Гэмт хэргийн тоон үзүүлэлт, орчин үеийн чиг хандлага

Он	Бүртгэгдсэн хэрэг	Өмнөх оноос өссөн хувь
2019	148	—
2020	172	16.2 %
2021	198	15.1 %
2022	207	4.5 %
2023	243	17.4 %
2024	268	10.3 %
2025	291	8.6 %

Зураг-1 2019-2025 он хүртэл хугацаанд бүртгэгдсэн гэмт хэрэг

2019–2025 оны статистик үзүүлэлтээс харахад хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох гэмт хэрэг тогтвортой өсөх чиг хандлагатай байна.

2019–2021 онд гэмт хэргийн өсөлт харьцангуй өндөр (15–16%) байсан нь эдийн засгийн хүндрэл, орон нутгийн ажилгүйдэл нэмэгдсэнтэй холбоотой байж болох юм. 2022 онд өсөлт түр саарсан (4.5%) боловч 2023 онд дахин огцом өссөн (17.4%) байна. 2024–2025 онд өсөлтийн хурд бага зэрэг буурсан ч ерөнхий тренд өсөх хэвээр байна. Энэ нь дараах хүчин зүйлтэй холбоотой гэж үзэж болно. Үүнд:

1. Орон нутгийн эдийн засгийн боломж хязгаарлагдмал
2. Хяналт шалгалтын тогтолцооны сул байдал
3. Зохион байгуулалттай хууль бус олборлолт нэмэгдэх
4. Техникжсэн олборлолтын арга ашиглах болсон

Статистик мэдээллийн өсөлт нь зөвхөн гэмт хэргийн тоо нэмэгдэж буйг бус, дараах криминологийн нөхцөл байдлыг илтгэнэ.

- Хууль бус олборлолт амьжиргааны хэрэгсэл хэлбэрт шилжиж байгаа
- Зарим бүс нутагт зохион байгуулалттай бүлэглэл оролцох болсон
- Байгаль орчны гэмт хэрэг эдийн засгийн шинжтэй гэмт хэрэгтэй холбогдох хандлага ажиглагдаж байна

Иймд уг төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх бодлого нь зөвхөн эрүүгийн хариуцлагаар хязгаарлагдахгүй, нийгэм-эдийн засгийн бодлого, технологийн хяналт, орон нутгийн

Эрүүгийн хуулийн зохицуулалт

Эрүүгийн хуулийн 24.2 дугаар зүйлд “хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох” гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг дараах байдлаар тодорхойлсон.

1. Тусгай зөвшөөрөлгүйгээр ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлосон бол –5400–27000 нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, – эсхүл 1–5 жилийн хугацаагаар хорих ял оногдуулна.
2. Хэрэв уг гэмт хэргийг:
 - байгаль орчинд их хэмжээний хор уршиг учруулсан;
 - хамгаалалтын бүс нутагт үйлдсэн;
 - зохион байгуулалттайгаар үйлдсэн бол илүү хүнд ял шийтгэл ногдуулна.

Мөн шүүхийн шийдвэрээр хууль бусаар олборлосон ашигт малтмалыг улсын орлого болгох, гэмт хэрэг үйлдэхэд ашигласан техник хэрэгслийг хураах, байгаль орчинд учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх зэрэг нэмэлт хариуцлага оногдуулах боломжтой байдаг.

Эрүүгийн хариуцлагын онцлог. Уг гэмт хэрэгт эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхэд дараах онцлогтой. Тухайлбал:

Шууд санаатай үйлдэл: Ихэнх тохиолдолд гэмт этгээд нь тухайн үйлдэл нь хууль бус гэдгийг мэдэж байсан ч санаатайгаар ашиг хонжоо олох зорилгоор үйлддэг.

Нөхцөл байдалтай уялдсан ял шийтгэл: Гэмт хэргийн хор уршиг, байгаль орчинд учруулсан хохирол, хэрэглэсэн техник хэрэгслийн хэмжээ, оролцсон хүний тоо зэрэг нь ял шийтгэлийг тодорхойлоход нөлөөлнө.

Эдийн засгийн хохирлыг нөхөн төлүүлэх: Ашигт малтмалын хууль бус олборлолтоос улсад учирсан хохирлыг нөхөн барагдуулах зорилгоор шүүхээс хөрөнгийн эд хөрөнгө хураах шийдвэр гаргаж болно (Баттулга, 2020, х. 122).

Харьцуулсан эрх зүйн зохицуулалт

Зарим улс оронд ийм төрлийн гэмт хэрэгт хүлээлгэх хариуцлага илүү хатуу байдаг. Жишээлбэл:

БНХАУ-д хууль бус олборлолтын гэмт хэрэгт 5-10 жил хүртэлх хорих ял оноох боломжтой бөгөөд хүнд хэлбэрийн гэмт хэрэгт цаазын ял оноох заалт ч байдаг.

Канад, Австрали зэрэг оронд зөвшөөрөлгүй олборлолтыг байгаль орчны эсрэг гэмт хэрэгт тооцож, асар өндөр хэмжээний торгууль болон нөхөн төлбөр ногдуулдаг.

Эрүүгийн хуулийн зохицуулалт түүхэн: Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүйн зохицуулалт нь цаг хугацааны явцад нэлээд олон шат дамжлагаар хөгжиж ирсэн бөгөөд хууль бус ашигт малтмал олборлолтой холбоотой зохицуулалт ч үүнээс үл хамаарахгүй өргөн цар хүрээтэй өөрчлөлтүүдэд өртөж иржээ.

1930-аад он: Монгол Улс анхны эрүүгийн хууль, журам боловсруулсан үе. Энэ үед хууль бус олборлолтод онцгой анхаарал хандуулж эхэлсэн боловч зохицуулалт нь харьцангуй ерөнхий, тодорхой бус байв.

1960-1990 он: Нийгмийн тогтолцоо өөрчлөгдөж, төвлөрсөн төлөвт эдийн засагтай холбоотойгоор ашигт малтмалын олборлолтын эрх зүйн орчин тодорхой болж эхэлсэн. Энэ үед эрүүгийн хуульд ашигт малтмалын хууль бус олборлолтод хамаарах зүйл заалтууд тодорхой болсон.

1992 он: Монгол Улс Үндсэн хууль баталснаар эрх зүйн шинэчлэл эхэлж, зах зээлийн харилцаанд нийцсэн эрүүгийн хууль боловсруулах шаардлага үүссэн.

2002 он: Одоогийн Монгол Улсын Эрүүгийн хууль батлагдсан бөгөөд тус хуульд ашигт малтмалын хууль бус олборлолтыг нарийвчлан заасан 24 дүгээр бүлэг багтсан. Энэхүү хууль нь гэмт хэрэгтэй тэмцэх, хариуцлагыг нэмэгдүүлэх чиглэлд чухал алхам болсон.

2010 оноос хойш: Эрүүгийн хууль болон Ашигт малтмалын тухай хуульд олон удаа нэмэлт, өөрчлөлт орж, хууль бус олборлолтой тэмцэх эрх зүйн орчинг сайжруулах, хариуцлагыг чангатгах чиглэлд анхаарал төвлөрүүлсэн.

Одоогийн байдал: Эрүүгийн хуулийн зохицуулалт нь хууль бус ашигт малтмал олборлолтын тархалт, шинжтэй уялдуулан тасралтгүй шинэчлэгдэж байна. Гэвч хэрэгжилтийн зарим сул талууд, зохицуулалтын тодорхойгүй байдал хэвээр байгааг судалгаагаар илрүүлсэн.

Баянхонгор, Сэлэнгэ, Төв, Хөвсгөл, Дархан-Уул Эдгээр бүс нутгуудад алтны шороон орд болон хээрийн “нинжа” хэлбэрийн олборлолт давамгайлдаг. Нутгийн иргэд орлогын эх үүсвэргүй үед хууль бус олборлолтод татагдах нь элбэг.

Хууль бусаар ашигт малтмал олборлох гэмт хэргийн цаашдын чиг хандлага

Сүүлийн жилүүдэд хууль бусаар ашигт малтмал олборлох гэмт хэрэг нь хувь хүний шинжтэй үйлдлээс гадна зохион байгуулалттай бүлэглэлийн хэлбэрт шилжих хандлага ажиглагдаж байна. Судалгаанаас үзэхэд хууль бус олборлолтод оролцогчдын тоо нэмэгдэхийн зэрэгцээ үйл ажиллагааны зохион байгуулалт, техник технологийн хэрэглээ илүү нарийссан байна. Зарим тохиолдолд хууль бус олборлогчид гадаадын үйлдвэрлэлийн техник тоног төхөөрөмж ашиглах, олборлолтын явцад мөнгөн ус, цианид зэрэг байгаль орчинд хортой химийн бодис хэрэглэж байгаа нь илэрсэн. Ийм үйл ажиллагаа нь байгаль орчинд ноцтой хор уршиг учруулахын зэрэгцээ хууль сахиулах байгууллагын илрүүлэлт, хяналтын үйл ажиллагааг хүндрүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлж байна.

Төрийн хяналтын тогтолцооны сул байдал

Хууль бус ашигт малтмал олборлох гэмт хэрэг нэмэгдэхэд нөлөөлж буй нэг чухал хүчин зүйл нь төрийн хяналтын тогтолцооны сул байдал юм. Ялангуяа ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөлтэй болон зөвшөөрөлгүй бүс нутгийг ялгах, хяналт тавих тогтолцоо хангалтгүй байгаа нь хууль бус олборлолтыг илрүүлэх, таслан зогсоох ажиллагаанд хүндрэл учруулж байна.

Мөн орон нутгийн иргэдийн дунд ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл, олборлолтын хууль ёсны үйл ажиллагааны талаарх мэдээлэл хангалтгүй байдаг нь хууль бус олборлолтод татагдах эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг.

Хууль бусаар ашигт малтмал олборлох гэмт хэрэгтэй холбоотой бусад зөрчил, гэмт хэрэг нэмэгдэх

Хууль бус ашигт малтмал олборлох үйл ажиллагаа нь зөвхөн байгаль орчны эсрэг гэмт хэрэг төдийгүй бусад төрлийн зөрчил, гэмт хэрэгтэй уялдах хандлагатай байна. Тухайлбал:

- Байгаль орчны доройтол, ус, хөрсний бохирдол

- Хөдөлмөрийн аюулгүй байдлын дүрэм зөрчих
- Хүүхдийн хөдөлмөр ашиглах эрсдэл
- Хүн худалдаалах гэмт хэрэгтэй холбогдох магадлал

Эдгээр нөхцөл байдал нь хууль бус олборлолт нь нийгмийн олон талт сөрөг үр дагавартай болохыг харуулж байна.

Кейс 2023 оны 8 дугаар сард Сэлэнгэ аймагт хууль бусаар алт олборлож байсан бүлэг этгээдүүдийг илрүүлсэн байна. Тэд газар доорх шороог ухаж, олборлолтын явцад цианид болон мөнгөн ус зэрэг аюултай бодис хэрэглэж байсны улмаас голын ус бохирдож, орон нутгийн мал сүрэг хордсон байна.

Уг хэрэгт холбогдох этгээдүүдэд шүүхээс тус бүр 3 жилийн хорих ял оноож, байгаль орчинд учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх зорилгоор 120 сая төгрөгийн нөхөн төлбөр ногдуулсан.

Кейс 2022 онд Төв аймагт хууль бусаар ашигт малтмал олборлож байсан 6 иргэнээс 2 нь уурхайн ослын улмаас нас барсан хэрэг гарсан. Уг осол нь хөдөлмөрийн аюулгүй байдлын шаардлагыг хангаагүй, гүний олборлолтыг мэргэжлийн бус аргаар явуулсантай холбоотой байжээ.

Энэхүү хэрэг нь хууль бус олборлолт нь зөвхөн эрүүгийн хариуцлагын асуудал бус, хөдөлмөрийн аюулгүй байдлын ноцтой эрсдэлийг дагуулдаг болохыг харуулсан бодит жишээ болсон.

Бусад улс орнуудын туршлага (харьцуулсан шинжилгээ)

Бразил улсын туршлага – “Gold Without Mercury” хөтөлбөр

Бразил улсад хууль бус алт олборлолт нь Амазоны сав газарт өргөн тархсан байдаг. Үүнтэй тэмцэх зорилгоор тус улсын Засгийн газар “Gold Without Mercury” хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж, мөнгөн усны хэрэглээг бууруулах, хууль бус олборлолтыг илрүүлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлсэн. Энэхүү хөтөлбөрийн хүрээнд:

- GPS болон хиймэл дагуулын хяналтын систем ашиглан хууль бус олборлолтын байршлыг илрүүлэх
- алт олборлогчдод зориулсан техник, байгаль орчны сургалт зохион байгуулах
- тусгай зөвшөөрөлтэй бичил уурхайн үйл ажиллагааг дэмжих, татварын уян хатан бодлого хэрэгжүүлэх зэрэг арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсэн.

Гана улсын туршлага – “Operation Vanguard”

Гана улсад хууль бус алт олборлолтыг “galamsey” гэж нэрлэдэг бөгөөд энэ нь нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчинд ихээхэн хохирол учруулж ирсэн. Иймд 2017 оноос “Operation Vanguard” нэртэй цэрэг, цагдаагийн хамтарсан эргүүл хамгаалалтын ажиллагааг хэрэгжүүлж эхэлсэн.

Энэхүү ажиллагааны хүрээнд:

- цэрэг, цагдаагийн хамтарсан хяналтын бүлэг байгуулах
- хууль бус уурхайн техник хэрэгслийг газар дээр нь хураах, устгах
- хууль бусаар олборлосон алтны зах зээлийн нийлүүлэлтийг хязгаарлах арга хэмжээ хэрэгжүүлсэн.

Индонези улсын туршлага – нийгмийн түншлэлд суурилсан хандлага

Индонези улс хууль бус олборлолттой тэмцэхдээ зөвхөн хууль сахиулах арга хэмжээ хэрэгжүүлэхээс гадна орон нутгийн иргэд, төрийн бус байгууллага, хувийн хэвшлийн хамтын ажиллагаанд тулгуурласан бодлого хэрэгжүүлсэн.

Энэхүү бодлогын хүрээнд:

- бичил уурхайн стандарт баталж, гэрээний үндсэн дээр олборлолтыг зохицуулах
- иргэдэд хууль ёсны олборлолтын боломж бүрдүүлэх
- байгаль орчны нөхөн сэргээлтийн ажилд олборлогчдыг оролцуулах арга хэмжээг хэрэгжүүлсэн.

Монгол Улстай харьцуулсан дүгнэлт.

Үзүүлэлт	Монгол	Бразил	Гана	Индонези
Хууль эрх зүйн зохицуулалт	Байгаа ч хэрэгжилт сул	Шинэлэг хөтөлбөртэй	Цэргийн хяналттай	Иргэний нийгэм төвтэй
Хяналтын арга	Энгийн шалгалт	Сансрын хяналт	Цэргийн эргүүл	Орон нутгийн оролцоо
Байгаль орчны бодлого	Сул, нөхөн сэргээлт бага.	Шууд нөхөн сэргээлт хийдэг.	Бохирдолтой тэмцдэг	Нөхөн сэргээлтийг иргэдээр хийлгэдэг
Нийгмийн оролцоо	Бага	Сургалттай	Хязгаарлагдмал	Өндөр

Хууль бусаар ашигт малтмал олборлох гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх арга зам

Монгол Улсад хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлохтой холбоотой гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд эрүүгийн болон салбарын тусгай хууль тогтоомжуудыг хэрэгжүүлж байна. Эдгээр эрх зүйн зохицуулалт нь байгаль орчныг хамгаалах, газрын хэвлийн баялгийг зохистой ашиглах, хууль бус олборлолтоос үүдэх нийгэм, эдийн засгийн сөрөг үр дагаврыг бууруулах зорилготой.

Эрх зүйн зохицуулалт

Монгол Улсад хууль бус ашигт малтмал олборлохтой тэмцэхэд дараах үндсэн хууль тогтоомжууд хэрэгжиж байна.

Эрүүгийн хууль (2015 оны шинэчилсэн найруулга)

Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 24 дүгээр бүлэгт байгаль орчны эсрэг гэмт хэргийг зохицуулсан бөгөөд 24.2 дугаар зүйлд “хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох” гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг тодорхойлсон байдаг.

Тус зүйлд зааснаар зөвшөөрөлгүйгээр ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох үйл ажиллагаа явуулсан тохиолдолд 240–540 цагийн нийтэд тусгай ажил хийлгэх, эсхүл 1–5 жилийн хугацаагаар хорих ял оногдуулах боломжтой.

Ашигт малтмалын тухай хууль (2006)

Ашигт малтмалын тухай хууль нь ашигт малтмалын хайгуул, олборлолтын тусгай зөвшөөрөл олгох, ашиглалтын үйл ажиллагааг зохицуулах, бичил уурхай эрхлэх этгээдүүдийн эрх зүйн байдлыг тодорхойлох үндсэн хууль тогтоомж юм.

Мөн уг хуульд олборлолтын дараах нөхөн сэргээлт хийх, байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөө боловсруулах зэрэг шаардлагыг тусгасан байдаг.

Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль

Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуульд хууль бус олборлолтоос үүдэн байгаль орчинд учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх, олборлолтын эрхийг цуцлах, торгууль ногдуулах зэрэг зохицуулалтыг тусгасан байдаг.

Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үнэлгээ

Дээрх хууль тогтоомжууд нь хууль бус ашигт малтмал олборлох гэмт хэргийн төрлийг тодорхойлсон хэдий ч тэдгээрийн хэрэгжилтэд тодорхой сул талууд ажиглагдаж байна.

Тухайлбал, эрүүгийн хуулийн зүйл заалтын тодорхойлолт харьцангуй ерөнхий, ял шийтгэл нь зарим тохиолдолд зөөлөн байгаагаас урьдчилан сэргийлэх нөлөө хангалтгүй байна. Мөн эрх зүйн зохицуулалт нь гэмт хэрэг үйлдсэний дараах хариуцлагад илүү төвлөрсөн бөгөөд урьдчилан сэргийлэх механизмыг хангалттай тусгаагүй байна.

Хэрэгжүүлж буй бодлого, хөтөлбөрүүд

“Нөхөн сэргээлтийг хариуцлагатай хэрэгжүүлэх үндэсний хөтөлбөр” (2020–2024) Энэхүү хөтөлбөр нь хууль бус олборлолтын улмаас эвдэрсэн газрын нөхөн сэргээлтийг сайжруулах, байгаль орчныг хамгаалах зорилготой.

Хөтөлбөрийн хүрээнд зарим аймагт, тухайлбал Баянхонгор, Төв аймагт нөхөн сэргээлтийн ажлыг хэрэгжүүлж эхэлсэн боловч хяналт, санхүүжилтийн асуудал хангалтгүй байгаа нь хэрэгжилтийн үр нөлөөг бууруулж байна.

Бичил уурхай эрхлэгчдийг албан ёсны хэлбэрт шилжүүлэх бодлого

Төрөөс “нинжа” хэлбэрийн олборлолт эрхэлдэг иргэдийг нөхөрлөлийн хэлбэрт шилжүүлж, хууль ёсны хүрээнд бичил уурхай эрхлэх боломж бүрдүүлэх бодлого хэрэгжүүлж байна. Гэсэн хэдий ч уг бодлогын хэрэгжилтэд орон нутгийн ашиг сонирхлын зөрчил, мэдээллийн тэгш бус байдал, авлигын шинжтэй үйлдлүүд саад болж байгаа нь ажиглагдаж байна.

Тусгай зөвшөөрлийн цахим бүртгэлийн систем

Ашигт малтмал, газрын тосны газраас 2022 онд тусгай зөвшөөрлийн цахим бүртгэлийн системийг нэвтрүүлсэн. Энэхүү систем нь ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл, талбайн байршил зэрэг мэдээллийг ил тод болгох зорилготой боловч орон нутгийн иргэдийн мэдээллийн хүртээмж хангалтгүй, сумын түвшинд мэдээлэл дутмаг байгаа нь үр нөлөөг хязгаарлаж байна.

Хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаа

Цагдаагийн ерөнхий газрын Эрүүгийн цагдаагийн алба хууль бус ашигт малтмал олборлох гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлээр тусгай нэгжтэй болсон. Гэсэн хэдий ч дараах хүндрэлүүд тулгарч байна.

- **техник тоног төхөөрөмжийн хангалтгүй байдал**
- **мэргэжлийн боловсон хүчний дутагдал**
- **хууль бус олборлогчдын техникжсэн, зохион байгуулалттай үйл ажиллагаатай**

дүйцэх шуурхай ажиллагааны чадавх сул

Мөн шүүх, прокурорын түвшинд энэ төрлийн гэмт хэрэгт оногдуулах ял шийтгэл харьцангуй зөөлөн, байгаль орчны хохирлыг нөхөн төлүүлэх, нөхөн сэргээлт шаардах механизм хангалтгүй хэрэгжиж байна.

Дүгнэлт. Монгол Улсад хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох гэмт хэрэг нь байгаль орчны эсрэг гэмт хэргийн нэг төрөл төдийгүй нийгэм, эдийн засаг, эрх зүй, засаглалын олон хүчин зүйлтэй уялдсан криминологийн цогц үзэгдэл болох нь тогтоогдлоо. Уг төрлийн гэмт хэрэг нь зөвхөн газрын хэвлийн баялагт халдаж буй хууль бус үйлдэл бус, Үндсэн хуулиар хамгаалагдсан нийтийн өмч, иргэний эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах эрх, төрийн байгаль хамгаалах чиг үүргийн хэрэгжилтэд сөргөөр нөлөөлж байна.

Судалгааны статистик мэдээллээс үзэхэд 2019–2025 оны хугацаанд хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлохтой холбоотой бүртгэгдсэн гэмт хэргийн тоо тогтвортой өссөн нь энэ төрлийн гэмт хэрэг тасралтгүй үргэлжлэх, улмаар шинэ нөхцөл байдалд дасан зохицож буйг харуулж байна. Ялангуяа сүүлийн жилүүдэд зохион байгуулалттай шинж нэмэгдэх, техникжсэн олборлолтын арга нэвтрэх, мөнгөн ус, цианид зэрэг аюултай бодис ашиглах, хөдөлмөрийн аюулгүй байдлыг ноцтойгоор зөрчих зэрэг шинжүүд давамгайлах болсон нь уг гэмт хэргийн нийгмийн хор аюулын хэмжээг улам нэмэгдүүлж байна.

Криминологийн үүднээс авч үзэхэд хууль бус олборлолтын шалтгаан нөхцөл нь олон хүчин зүйлийн нөлөөллөөр тодорхойлогдож байна. Үүнд орон нутгийн ажилгүйдэл, ядуурал, тогтмол орлогын эх үүсвэргүй байдал зэрэг нийгэм-эдийн засгийн хүчин зүйлс; хяналт шалгалтын сул тогтолцоо, хууль хэрэгжүүлэх байгууллагуудын уялдаа холбоо хангалтгүй байдал, эрх зүйн хийдэл зэрэг институцийн хүчин зүйлс; мөн байгалийн баялагт хандах эрх зүйн ухамсар, нийгмийн хандлагын сулрал зэрэг нийгэм-сэтгэл зүйн хүчин зүйлс хамаарч байна. Иймээс уг төрлийн гэмт хэрэг нь зөвхөн хувь хүний ашиг хонжоо хайсан үйлдэл бус, тодорхой нийгмийн орчин, боломж, хяналтын сулралын үр дүн болох нь харагдаж байна.

Монгол Улсын эрүүгийн болон салбарын хууль тогтоомжид хууль бус ашигт малтмал олборлолттой тэмцэх эрх зүйн үндэс бүрдсэн боловч түүний хэрэгжилт хангалтгүй байна.

Эрүүгийн хуулийн зохицуулалт нь уг гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг тодорхойлсон ч практикт зүйлчлэлийн нарийвчлал, ял шийтгэлийн бодлогын үр нөлөө, байгаль орчны хохирлыг нөхөн төлүүлэх механизмын уялдаа сул хэвээр байна. Түүнчлэн урьдчилан сэргийлэх бодлогоос илүүтэйгээр гэмт хэрэг үйлдсэний дараах хариуцлага оногдуулах чиглэл давамгайлж буй нь эрх зүйн орчны гол сул талын нэг юм.

Харьцуулсан шинжилгээнээс харахад Бразил, Гана, Индонези зэрэг улсууд хууль бус олборлолттой тэмцэхдээ технологид суурилсан хяналт, тусгайлсан шуурхай ажиллагаа, нийгмийн түншлэл, хууль бус олборлогчдыг хууль ёсны хэлбэрт шилжүүлэх бодлогыг хослуулан ашиглаж байна. Энэ нь Монгол Улсад зөвхөн эрүүгийн бодлогоор хязгаарлагдахгүй, орон нутгийн оролцоо, бичил уурхайн эрх зүйн орчныг сайжруулах, хяналтын дэвшилтэт технологи нэвтрүүлэх, байгаль орчны нөхөн сэргээлтийн механизмыг бодитой хэрэгжүүлэх шаардлагатайг харуулж байна.

Иймд хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх бодлого нь дараах үндсэн чиглэлд төвлөрөх шаардлагатай байна. Үүнд: эрүүгийн болон салбарын хуулийн уялдаа холбоог сайжруулах, ял шийтгэл болон нөхөн төлбөрийн механизмыг үр нөлөөтэй болгох, орон нутгийн иргэдийн хууль ёсны орлогын боломжийг нэмэгдүүлэх, бичил уурхайн эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох, мөн дрон, GIS, хиймэл дагуулын хяналт зэрэг технологийг ашиглан илрүүлэлт, хяналтын тогтолцоог шинэчлэх шаардлагатай юм.

Эцэст нь дүгнэж үзвэл, хууль бус ашигт малтмал олборлох гэмт хэрэг нь Монгол Улсад өсөн нэмэгдэж буй, цаашид илүү зохион байгуулалттай, нарийн хэлбэрт шилжих эрсдэлтэй криминологийн ноцтой асуудал мөн. Иймээс энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх асуудлыг зөвхөн хууль сахиулах байгууллагын чиг үүргийн хүрээнд бус, төрийн бодлого, орон нутгийн засаглал, иргэний оролцоо, эдийн засгийн дэмжлэг, экологийн аюулгүй байдлыг хамарсан цогц тогтолцооны хүрээнд авч үзэх нь зүйтэй байна.

Санал. Дээрх дүгнэлтийг үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1: Эрүүгийн болон салбарын хуулийн уялдаа холбоог сайжруулах. Хууль бус ашигт малтмал олборлолттой тэмцэх эрх зүйн үндсийг бэхжүүлэх, гэмт хэргийн бүрэлдэхүүн, ял шийтгэлийн нарийвчлалыг тодорхой болгох, байгаль орчны хохирлыг нөхөн төлүүлэх механизмын уялдааг сайжруулах шаардлагатай.

Санал 2: Урьдчилан сэргийлэх бодлого, орон нутгийн оролцоог нэмэгдүүлэх. Бичил уурхай эрхлэгчдэд хууль ёсны орлогын боломж олгох, орон нутгийн иргэд, байгууллагын оролцоог идэвхжүүлэх замаар гэмт хэргийн эрсдэлийг бууруулах, нийгэм-сэтгэл зүйн хүчин зүйлсийг зохистой хянах шаардлагатай.

Санал 3: Илрүүлэлт, хяналтын технологийг хөгжүүлэх. Дрон, хиймэл дагуулын хяналт, GIS технологи зэрэг орчин үеийн техник, мэдээллийн технологийг ашиглан хууль бус олборлолтыг илрүүлэх, хяналтын тогтолцоог сайжруулах шаардлагатай.

Санал 4: Санхүү, эдийн засгийн дэмжлэгийг нэмэгдүүлэх. Хууль бус олборлолтын нөлөөллийг бууруулахын тулд орон нутгийн иргэдийн орлогыг тогтвортой болгох, албан ёсны ашигт малтмалын олборлолт болон бичил уурхайн эрх зүйн орчныг дэмжих эдийн засгийн механизмыг хөгжүүлэх шаардлагатай.

Санал 5: Цогц, олон салбарын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх. Энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэхд зөвхөн цагдаагийн байгууллагын үүрэгт хамааруулахгүйгээр, төрийн бодлого, орон нутгийн засаглал, иргэний оролцоо, экологийн аюулгүй байдал зэрэг олон салбарын хамтарсан цогц арга хэмжээг төлөвлөх, хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Эх сурвалжийн жагсаалт

Ашигласан хууль, эрх зүйн актууд

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992 он, сүүлийн шинэчлэлүүдтэй).

2. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль (2002 он, сүүлийн нэмэлт, өөрчлөлтүүдтэй).

Тус хуульд «Ашигт малтмалын хууль бус олборлолт» зэрэг холбогдох зүйл, заалтууд багтсан.

3. Монгол Улсын Ашигт малтмалын тухай хууль (1997 он, сүүлийн нэмэлт, өөрчлөлтүүдтэй).

4. Монгол Улсын Байгаль орчны тухай хууль (1995 он, сүүлийн өөрчлөлтүүдтэй).

5. Монгол Улсын Гэмт хэргийн тухай хууль (эрх зүйн зохицуулалттай холбоотой).

6. Монгол Улсын Тусгай зөвшөөрөл олгох, хяналтын тухай журам.

7. Монгол Улсын Авлигын эсрэг хууль (авлига, ашиг сонирхлын зөрчлийг хязгаарлах хүрээнд).

8. Монгол Улсын Орон нутгийн удирдлагын тухай хууль (иргэдийн оролцоог хангах талаарх зохицуулалт).

9. Монгол Улсын Цагдаагийн албаны тухай хууль (эрүүгийн хэрэг мөрдөх, илрүүлэхтэй холбоотой).

10. Монгол Улсын Нөхөн сэргээлтийн тухай журам (байгаль орчны хохирлыг нөхөн сэргээхтэй холбоотой).

Эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, ном, баримт бичгүүд

1. Батжаргал, Д. (2018). Монгол Улсад ашигт малтмалын хууль бус олборлолтын криминологийн шинж. Улаанбаатар: Шинжлэх ухааны их сургууль.

2. Сүхбаатар, Б. (2020). “Хууль бус ашигт малтмал олборлох гэмт хэргийн нийгэм-сэтгэл зүйн онцлог”, Монголын Хууль Зүйн сэтгүүл, №4, х. 45-58.

3. Энхтуяа, М. (2019). Эрүүгийн эрх зүй ба байгаль орчны гэмт хэрэг. Улаанбаатар: Хууль зүйн хүрээлэн.

4. World Bank (2021). Illegal Mining and Its Environmental Impact: Global Perspectives. Washington, D.C.

5. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2022). Combating Illegal Mining: Best Practices and Policy Recommendations.

6. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль (2002, сүүлийн өөрчлөлтүүдтэй).

7. Монгол Улсын Ашигт малтмалын тухай хууль (1997, сүүлийн нэмэлт, өөрчлөлтүүдтэй).

8. Дэлхийн банкны судалгаа, тайлангууд (2019–2023).

МАЛ ХУЛГАЙЛАХ ГЭМТ ХЭРГИЙН НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ

SITUATION OF LIVESTOCK THEFT

*Дотоод хэргийн их сургуулийн
магистрант, цагдаагийн ахмад Ч.Хорол
Ch. Khorol, Police Captain, Master's
Student at the University of Internal Affairs*

Хураангуй: Монгол Улсад мал хулгайлах гэмт хэрэг нь хөдөө аж ахуй, мал аж ахуй давамгайлсан эдийн засгийн бүтэцтэй холбоотойгоор нийгэм-эдийн засгийн ноцтой асуудлын нэг хэвээр байна. Сүүлийн жилүүдэд энэ төрлийн гэмт хэрэг буурахгүй, зарим үед өсөх хандлагатай байгаа бөгөөд тухайлбал 2025 оны эхний есөн сарын байдлаар улсын хэмжээнд 376 удаагийн мал хулгайлах гэмт хэрэг бүртгэгдэж, өмнөх оны мөн үеэс 19.4 хувиар өссөн үзүүлэлттэй байна.

Малын хулгайн ихэнх тохиолдол хөдөө орон нутагт гардаг бөгөөд нийт бүртгэгдсэн хэргийн 90 гаруй хувь нь аймаг, сумдын нутаг дэвсгэрт үйлдэгдэж, ихэвчлэн мал бэлчээрт хараа хяналтгүй байх, мал, махны худалдаанд хяналт сул байх зэрэг нөхцөлтэй холбоотой байдаг. Мөн энэ төрлийн гэмт хэргийг ихэвчлэн 18–55 насны ажилгүй болон туслах малчид бүлэглэн үйлдэх тохиолдол элбэг бөгөөд бэлчээрээс мал тууж авах, тээврийн хэрэгслээр зөөвөрлөх, эсвэл газар дээр нь нядлах зэрэг арга хэлбэр ашиглагдаж байгаа нь малчдын эд хөрөнгө, орлогын эх үүсвэрт бодит эрсдэл учруулж байна.

Энэхүү өгүүлэлд манай улсад мал хулгайлах гэмт хэргийн нөхцөл байдал буюу бүтэц, төвшин, энэ гэмт хэрэг үйлдсэн хүний нийгмийн байдал, нутаг дэвсгэрийн онцлогийн талаар сүүлийн 3 жилийн статистикийг харьцуулан судалж, дүн шинжилгээ хийсэн талаар товч өгүүлсэн болно.

Abstract: Livestock theft in Mongolia remains one of the serious socio-economic problems due to the country's economic structure, which is largely based on agriculture and livestock husbandry. In recent years, this type of crime has not declined and in some periods has shown an increasing trend; for instance, during the first nine months of 2025, a total of 376 cases of livestock theft were registered nationwide, representing a 19.4 percent increase compared to the same period of the previous year.

Most cases of livestock theft occur in rural areas, with more than 90 percent of the registered cases committed within the territories of provinces and soums, often associated with conditions such as livestock grazing without supervision and weak control over livestock and meat trade. In addition, these crimes are frequently committed in groups by unemployed individuals or assistant herders aged between 18 and 55, using methods such as driving livestock away from pastures, transporting them by vehicles, or slaughtering them on site, which poses a real risk to herders' property and sources of income.

This article briefly examines the current situation of livestock theft in Mongolia by analyzing and comparing statistical data from the past three years, focusing on the structure and level of the crime, the social characteristics of offenders, and the territorial features where these crimes are committed.

Түлхүүр үгс: Мал сүрэг, нүүдэлчин өв соёл, мал хулгайлах, нөхцөл байдал.

Keywords: livestock, nomadic heritage and culture, livestock theft, situation.

Оршил. Монгол Улс нь мал аж ахуйд тулгуурласан уламжлалт эдийн засгийн бүтэцтэй орон бөгөөд мал сүрэг нь хөдөө орон нутгийн иргэдийн амьжиргаа, орлогын үндсэн эх үүсвэр, үндэсний эдийн засгийн чухал салбарын нэг юм. Мал аж ахуйн үйлдвэрлэл нь хүн амын хүнсний хэрэгцээг хангах, экспортын орлого бүрдүүлэх, орон нутгийн нийгэм-эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Ийм нөхцөлд мал сүрэг нь

зөвхөн эдийн засгийн төдийгүй нийгмийн үнэ цэнтэй баялагт тооцогддог бөгөөд түүнийг хамгаалах асуудал төр, нийгмийн чухал зорилтын нэг болж байна.

Сүүлийн жилүүдэд мал аж ахуйн салбарын хөгжил, зах зээлийн харилцааны өөрчлөлт, хүн амын шилжилт хөдөлгөөн, хөдөө орон нутгийн нийгэм-эдийн засгийн зарим хүндрэлтэй нөхцөл байдал зэрэг хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр мал хулгайлах гэмт хэрэг тодорхой хэмжээгээр нэмэгдэх хандлага ажиглагдаж байна. Мал хулгайлах гэмт хэрэг нь малчдын өмч хөрөнгөд шууд хохирол учруулахын зэрэгцээ орон нутгийн иргэдийн аюулгүй байдал, нийгмийн итгэлцэл, хууль дэг журмын тогтвортой байдалд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлтэй юм. Иймд энэхүү гэмт хэргийн нөхцөл байдал, бүтэц, тархалт, үйлдэгдэж буй хэлбэр, шалтгаан нөхцөлийг судлан шинжлэх нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлого, арга хэмжээг боловсронгуй болгоход чухал ач холбогдолтой.

Энэхүү өгүүлэлд Монгол Улсад гарч буй мал хулгайлах гэмт хэргийн өнөөгийн нөхцөл байдлыг тодорхойлох зорилгоор сүүлийн жилүүдийн статистик мэдээлэл, судалгааны материалд тулгуурлан уг гэмт хэргийн бүтэц, төвшин, нутаг дэвсгэрийн тархалт, мөн гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн нийгмийн шинж байдлыг харьцуулан дүн шинжилгээ хийхийг зорьсон болно. Судалгааны үр дүн нь мал хулгайлах гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, хяналт хамгаалалтын тогтолцоог сайжруулах, холбогдох бодлого шийдвэрийг боловсронгуй болгоход тодорхой хувь нэмэр оруулах ач холбогдолтой юм.

Үндсэн хэсэг. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 5 дугаар зүйлийн 5.5 дахь хэсэгт “Мал сүрэг бол үндэсний баялаг бөгөөд төрийн хамгаалалтад байна”¹ гэж заажээ. Энэ нь Монгол орны цаг уурын онцлог нөхцөл байдал, бэлчээрийн мал аж ахуйд түшиглэсэн уламжлалт нүүдлийн соёл иргэншил, түүнтэй дасан зохицсон өвөрмөц ашиг шим бүхий малын удмын санг хамгаалах зэрэг олон асуудлын хүрээнд, малчдад төрөөс үзүүлэх нийгэм, эдийн засаг, эрх зүйн болон шинжлэх ухааны туслалцаа, дэмжлэг үзүүлж байхыг төрийн үүрэг болгосон заалт ажээ. Манай улсын дийлэнх иргэдийн хувьд мал сүрэг нь амьжиргааны эх үүсвэр, тэдний үнэт зүйлс бөгөөд мал хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэж ирсэн эртний уламжлалтай орон юм.

2015 оны Эрүүгийн хууль нь Үндсэн хуулиар тунхагласан үнэт зүйлсийг хамгаалах, өнөөгийн нийгмийн хэрэгцээ шаардлагад нийцүүлэн томьёолохоос гадна шинээр хамгаалах шаардлагатай харилцаа, хүний эрх, эрх чөлөө, хүний халдашгүй байдлыг хамгаалах хууль зүйн баталгаатай орчныг бүрдүүлэхэд чиглэсэн. Үүний дагуу Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17 дугаар бүлэгт² **мал хулгайлах гэмт хэргийг дараах байдлаар хуульчилсан. Үүнд:**

Бусдын малыг хулгайлсан бол зургаан сараас таван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл зургаан сараас таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэх,

Энэ гэмт хэргийг,

- олон тооны мал хулгайлж;

- бүлэглэж;

- улсын хилээр нэвтрүүлж;

- машин механизм ашиглаж;

- ноцтой хохирол, хор уршиг учруулж;

- гойд ашиг шимт малыг хулгайлж үйлдсэн бол хүндрүүлэн үзэж хоёр жилээс найман жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэхээр,

- байнга үйлдэж амьдралын эх үүсвэр болгосон;

- зохион байгуулалттай гэмт бүлэг үйлдсэн онц хүндрүүлэн үзэж таван жилээс арван хоёр жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэхээр тус тус заасан.

Урдны эрүүгийн хуульд мал хулгайлах үйлдлийг “Хулгайлах” гэмт хэргийн бүтэцэд хамааруулдаг байсан бол шинэ эрүүгийн хуульд бие даасан гэмт хэрэг болгож хуульчилснаар

¹ Төрийн мэдээлэл. 1993. №1. Монгол Улсын Үндсэн хууль

² Эрүүгийн хууль.УБ.,2015. Төрийн мэдээлэл эмхтгэл № 2. 17.12 дугаар зүйл.

энэ гэмт хэргийн нөхцөл байдал, түүнд оногдуулах ялын үр нөлөө, хуулийн хэрэгжилтийг бүхэлд нь судлах шаардлага тулгарч байна. Ийм учраас мал хулгайлах гэмт хэргийн сүүлийн 3 жилийн нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийхийг зорьсон.

Улсын хэмжээнд 2025 оны эцэст, мал тооллогын урьдчилсан дүнгээр 58.1 сая толгой мал тоологдлоо. Малын тоо өмнөх оноос 445.1 мянган толгойгоор буюу 0.8 хувиар өссөн байна. Тэгвэл улсын хэмжээнд³ сүүлийн 3 жилд нийт 1676 мал хулгайлах гэмт хэрэг бүртгэгдсэнээс 34746 мал хулгайд алдагдсан. 2025 онд өмнөх оныхоос 17 буюу 3.3%-иар өссөн нь байна. 2024 онд мал хулгайлах гэмт хэргийн гаралт буурсан боловч хулгайд алдагдсан малын тоо тогтмол өссөнийг доорх хүснэгтээс харж болно.

Хулгайлагдсан малын төрөл, тоог харьцуулан үзвэл:

№	Малын төрөл	2023 он	2024 он	2025 он
1.	Адуу	5105	2399	2960
2.	Үхэр	1032	1718	1991
3.	Тэмээ	8	77	72
4.	Ямаа	923	2135	2229
5.	Хонь	1605	6809	5683
	Нийт	8673	13138	12935

Сүүлийн 3 жилийн хугацаанд мал хулгайлах гэмт хэргийн улмаас 14097 буюу 40.5 хувь нь хонь, 5287 буюу 15.2 хувь нь ямаа, 157 буюу 0.45 хувь нь тэмээ, 4741 буюу 13.6 хувь нь үхэр, 10464 буюу 30.1 хувь нь адуу алдагджээ. Тэмээ хамгийн бага хувийг эзэлж байгаа нь цар тахлын хөл хорио, жижиг дунд бизнес эрхлэгчдийн алдагдал, эдийн засгийн нөлөөлөл гол хүчин зүйл болсон. Тухайлбал цайны, зоогийн газрын махны хэрэгцээний тодорхой хувийг тэмээний мах эзэлдэг бөгөөд үйл ажиллагаа нь жигдрээгүйтэй холбоотой нийлүүлэлт багассан учир тэмээ хулгайлах нь бага байна.

Сүүлийн 2 жилд хулгайд алдагдсан хонины тоо огцом өссөн нь тээвэрлэх, бэлтгэх, борлуулхад амар хялбар, үхрийн махны үнийн өсөлт тогтвортой байгаатай холбоотой хонины махны хэрэгцээ нэмэгдсэн. Дорнод, Сүхбаатар, Хэнтий аймагт энэ гэмт хэргийн гаралт их байгаа нь нутаг дэвсгэр, ургамал, бэлчээрийн онцлог, малын ашиг шим, махны гарц, амт, чанар нөлөөлсөн гэж үзэх үндэстэй.

Баруун аймгуудын гол зам Архангай аймгийн нутгаар дамжин өнгөрдөг, 24 цагийн турш хөдөлгөөн их, Төв аймаг нь Нийслэлд ойрхон малын мах борлуулах цэг, хүн амын нягтаршил их байдагтай холбоотой энэ гэмт хэргийн гаралт их байна. Малын тоогоор Хөвсгөл аймаг 5.9 сая, Архангай аймаг 5.6 сая, Хэнтий аймаг 5 сая, Төв аймаг 4.7 сая, Сүхбаатар аймаг 4.2 сая мал тус тус тоолуулж улсын хэмжээнд тэргүүлжээ. Ялангуяа Архангай аймаг адуу, үхэр, хонины тоогоор, нийт малын тоогоор Хэнтий аймгийн Өмнөдэлгэр сум 662 мянга, Хэнтий аймгийн Хэрлэн сум 529.3 мянга, Сүхбаатар аймгийн Баяндэлгэр сум 523.1 мянга, Хөвсгөл аймгийн Цагаан-Уул 494.1 мянга, Архангай аймгийн Эрдэнэмандал сум 485.5 мянган мал тоолуулж малын тоогоор тэргүүлсэн бөгөөд тус аймаг, сумын нутаг дэвсгэрт мал хулгайлах гэмт хэргийн гаралт тогтмол их байгаа нь малын толгойн өсөлттэй холбоотой байх магадлалтай.

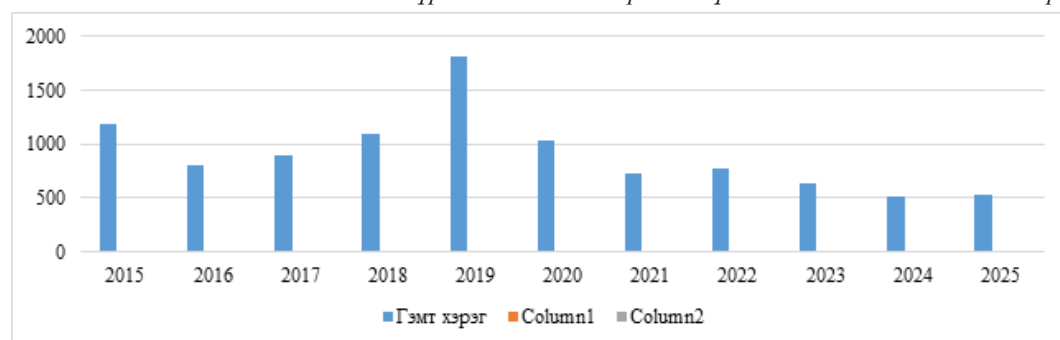
№	Аймаг	2 он	2020 он
1	Баян-Өлгий	13	27
2	Ховд	54	28
3	Увс	53	22
4	Завхан	42	34
5	Говь-Алтай	24	9
6	Хөвсгөл	101	74
7	Архангай	162	109
8	Баянхонгор	101	66
9	Орхон	8	7
10	Булган	117	52

³ ЦЕГ.Мэдээлэл дүн шинжилгээ, шуурхай удирдлагын алба.Уб. 2025

11	Өвөрхангай	57	50
12	Сэлэнгэ	66	49
13	Дархан-уул	35	15
14	Төв	199	100
15	Дундговь	29	18
16	Өмнөговь	13	22
17	Хэнтий	287	124
18	Говьсүмбэр	12	10
19	Дорноговь	26	19
20	Дорнод	133	64
21	Сүхбаатар	149	86
Нийслэлд			
1	Баянзүрх	15	10
2	Найлах	19	8
3	Сүхбаатар	1	0
4	Баянгол	0	0
5	Сонгинохайрхан	66	27
6	Багануур	11	5
7	Чингэлтэй	1	0
8	Хан-уул	15	13
9	Багахангай	0	0

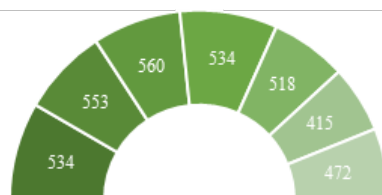
Нийслэлийн Сонгинохайрхан, Баянзүх, Налайх дүүрэгт мал хулгайлах гэмт хэрэг ихээр үйлдэгдэж байгаа нь малтай иргэд, малын мах худалдаалах цэгүүд төвлөрсөн зэрэг нөхцөл байдлууд нөлөөлжээ. Сонгинохайрхан, Баянзүрх, Хан-уул, Найлах дүүргийн газар нутгийн онцлог нь нийслэлийг орон нутагтай холбосон гол замууд дамжин өнгөрдөг, мал, мах тээвэрлэх явцад зам дагуу мал хулгайлах үйлдэл

Бүртгэгдсэн гэмт хэргийн түвшин /2015-2025 оны байдлаар/

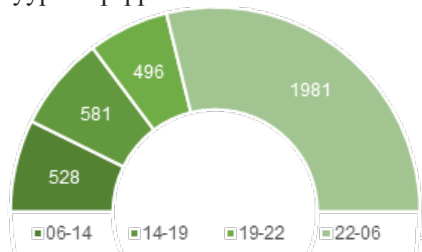
Статистикаас үзэхэд сүүлийн 10 жилийн дунджаар жилд 1181, сард 98, хоногт 3 гэмт хэрэг үйлдэгдсэн үзүүлэлттэй байна. Мөн 2019 онд 1809 үйлдэгдсэн мал хулгайлах гэмт хэрэг нь нийт 8673 гэмт хэргийн 24.9 хувийг эзэлсэн нь хамгийн их гэмт хэрэг бүртгэгдсэн жил болсон байна.

Гэмт хэрэг үйлдэгдсэн гарагын хувьд ажлын 5 өдөр жигд үйлдэгдэж, амралтын өдрүүдэд багассан дүн байна. Энэ нь амралтын өдөр илүү хараа хяналт тавих боломжтой байдаг холбоотой. Урд нь пүрэв, баасан, ням гарагт ихэвчлэн үйлдэгддэг байсан бол сүүлийн 3 жилийн статистикаас үзэхэд мал хулгайлах гэмт хэргийн төлөв байдал өөрчлөгдөж буйг илтгэнэ. 2025 онд бүх гарагуудад өссөн дүнтэй байсан бол 2023-2025 онд бүх гарагуудад

Даваа • Мягмар • Лхагва • Пүрэв • Баасан • Бямба • Ням

буурсан үзүүлэлттэй байна.

Мал хулгайлах гэмт хэргийг цагаар нь авч үзвэл 06-14 цагийн хооронд үйлдэгдсэн хэрэг 528 буюу 14.7 хувь нь, 14-19 цагийн хооронд 581 буюу 16.2 хувь нь, 19-22 цагийн хооронд 496 буюу 13.8 хувь нь, 22-06 цагийн хооронд 1981 буюу 55.2 хувийг эзэлж байгаагаас үзэхэд шөнийн цагаар дийлэнхдээ энэ төрлийн гэмт хэргийг үйлджээ.

Нийт бүртгэгдсэн хэргийн 91 буюу 2.5 хувь нь согтуугаар, 67 буюу 1.8 хувь нь хүүхэд оролцож, 47 буюу 1.3 хувь нь эмэгтэй хүн оролцож, 759 буюу 21.1 хувь нь бүлэглэн, 2084 буюу 58.1 хувь нь тээврийн хэрэгсэл ашиглаж тус тус үйлдсэн байна.

№	Согтуугаар	Хүүхэд оролцсон	Эмэгтэй хүн оролцсон	Тээврийн хэрэгсэл ашигласан	Бүлэглэн үйлдсэн	Галт зэвсгээр үйлдсэн
2023	38	38	21	1003	356	13
2024	33	10	17	659	252	4
2025	27	19	9	422	151	1
Нийт	91	67	47	2084	759	18

Мал хулгайлах гэмт хэргийг тээврийн хэрэгсэл ашиглаж үйлдсэн тохиолдолд хүндрүүлэн үзэж эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэж байгаа ч тогтмол хэрэглэсээр байна. Цаашид тээврийн хэрэгслийн ангилал, төрөл, зориулалт, техникийн үзүүлэлтийн судалгааг нарийвчлан судалж тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнд хяналт тавих шаардлага үүсч байна.

Энэ гэмт хэрэгт нийт 2825 хүн холбогдсоноос 47 эмэгтэй оролцжээ. Энэ гэмт хэрэгт 67 хүүхэд оролцсон нь анхаарал татав. Хүүхдийг энэ гэмт хэрэгт татан оролцуулж буй үйлдэл нь хүүхдийн зөв хүмүүжил, төлөвшил, зан төлөв, эрх, эрх чөлөө, хууль ёсны эрх ашиг сонирхолд сөргөөр нөлөөлж буй нь харамсалтай. Нүүдлийн соёл иргэншлийн өв соёлын нэг буянт малыг галт зэвсэг хэрэглэж хулгайлж буй явдал Монгол хүний ёс суртахуун доройтсоны илрэл.

Гэмт хэрэг үйлдсэн хүний нийгмийн байдлаар авч үзвэл:

- Төрийн албан хаагч 17
- Хувийн хэвшил 33
- Сурагч 22
- Ажилгүй 1274
- Малчин 1376
- Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч 87 байна.

Төрийн албан хаагчид энэ төрлийн гэмт хэрэгт багагүй холбогдож байгаагаас үзэхэд албан хаагчийн ёс зүйг төлөвшүүлэх, төрийн албаны тухай хуулийг нь анхаарал татаж байна.

2011 онд Засгийн газар, ЦЕГ, Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохицуулах зөвлөлөөс, мал хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэх хууль тогтоомжийн хэрэгжилт, үйл ажиллагааг эрчимжүүлэхээр 2011 онд⁴ энэ гэмт хэргийн сүүлийн 2001-2011 оны төлөв хандлага, нөхцөл байдалд үнэлэлт, дүгнэлт өгч, цаашид анхаарч шийдвэрлэвэл зохих зарим арга хэмжээний саналыг дэвшүүлсэн боловч мал хулгайлах гэмт хэрэгт хүүхэд, эмэгтэйчүүдийн оролцоог багасгах, бууруулах, тэдэнд чиглэсэн тодорхой арга хэмжээний талаар нэг ч дурдаагүй.

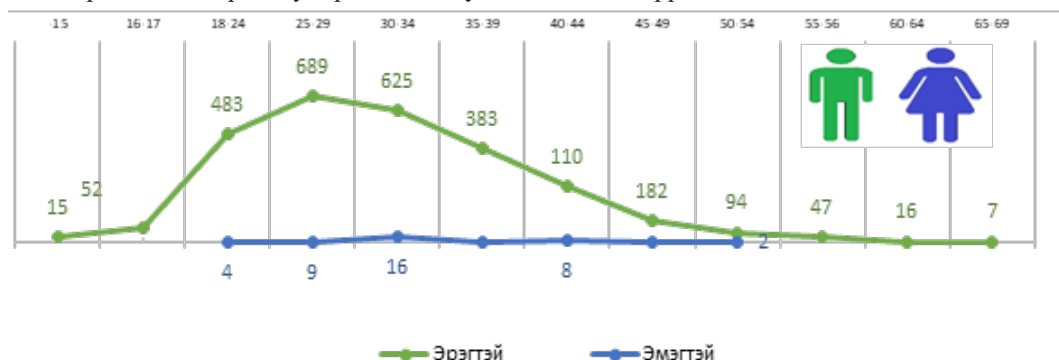
Гэмт хэрэг үйлдсэн хүний дийлэнх нь тодорхой эрхэлсэн ажилгүй, малчид үйлджээ. Бүртгэгдсэн нийт гэмт хэргийн улмаас 3631 хүн хохирсон ба 2025 онд хохирсон хүний тоо өмнөх оныхоос 17 буюу 3.3% хувиар өссөн үзүүлэлт байна⁵.

Мал хулгайлах гэмт хэргийн улмаас 2023 онд 7543.5 сая төгрөгийн хохирол учирсны

⁴ ЦЕГ.Мэдээлэл судалгааны төв. Мал хулгайлах гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөл, анхаарах зарим асуудал. Судалгааны тайлан.УБ.,2011. 4 дахь тал.

⁵ www.police.gov.mn.

36.1 хувийг, 2024 онд 4390.9 сая төгрөгийн хохирол учирсны 45.5 хувийг, 2025 онд 3766.4 сая төгрөгийн хохирлын учирсны 51.3 хувийг нөхөн төлүүлжээ.

Нийт гэмт хэрэг үйлдсэн хүний дийлэнх нь 25-29, 30-34 насны хүн байгаа нь эдгээр иргэдэд чиглэсэн нийгмийн, ёс суртахууны болон эрх зүйн боловсрол олгох төрийн бодлого, хөтөлбөр, төсөл шаардлагатай. Эдгээр иргэдийн дунд цөөнгүй ахмад настан байгаа нь харамсалтай. Нүүдлийн мал аж ахуй, малын ашиг шим, өв соёлоо хойч үедээ өвлүүлэн үлдээх учиртай ахмад настангууд мал хулгайлах гэмт хэрэгт оролцож, буруу үйлдэлд үлгэрлэх, турхирах, өөгшүүлэх явдал гарсаар байна.

Мал хулгайлах гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохион байгуулахдаа эрх зүйн орчинг сайжруулах, түүний хэрэгжилтийг эрчимжүүлэх, үйл ажиллагааны үр дүнг дээшлүүлэх, хамтын ажилагааг сайжруулах гэхээс илүүтэй гэмт хэрэг үйлдсэн хүмүүст чиглэсэн соён гэгээрүүлэх урьдчилан сэргийлэх ажлыг шинэ түвшинд төлөвлөж хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

2004 онд батлагдсан “Мал хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх тухай” хуульд энэ гэмт хэргийн талаарх мэдээлэл өгсөн, урьдчилан сэргийлэх ажилд идэвхтэй оролцсон, мэдээлэл нь шүүхийн шийтгэх тогтоолоор тогтоогдсон, энэ хуулийг хэрэгжүүлэхэд идэвх санаачлагатай оролцож байгаа иргэн, аж ахуйн нэгжийг урамшуулах, мэдээлэл худалдаж авах талаар 7 заалт⁶ байна. Үүнийг хэрэгжүүлэх үүднээс, урамшууллын тогтолцоог бодитой бий болгох, мал хулгайлах гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр зохион байгуулж буй хөтөлбөр, аян, судалгаа, төслийн ажил нь “тасралтгүй явагдах зарчим”-д тулгуурлан, онолд суурилсан шинжлэх ухааны үндэслэлтэй, бодитой хэрэгжихүйц байх учиртай.

Дүгнэлт.

1. Монгол Улсын Үндсэн хуулиар хамгаалагдсан үндэсний өв соёл, үнэт зүйлсийн нэг болох мал сүргийг төрийн бодлогын хүрээнд тусгайлан хамгаалах эрх зүйн орчинд ахиц дэвшил гарсан.

2. Энэ гэмт хэрэгтэй тэмцэх талаар төрөөс баримтлах бодлогын түвшинд олон талт арга хэмжээг хэрэгжүүлсээр байгаа боловч ахицтай үр дүнд хүрэхгүй байна.

3. 2011 онд Засгийн газар, ЦЕГ, Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохицуулах зөвлөлөөс, мал хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэх хууль тогтоомжийн хэрэгжилт, үйл ажиллагааг эрчимжүүлэхээр 2011 онд⁷ энэ гэмт хэргийн сүүлийн 2001-2011 оны төлөв хандлага, нөхцөл байдалд үнэлэлт, дүгнэлт өгч, цаашид анхаарч шийдвэрлэвэл зохих зарим арга хэмжээний саналыг дэвшүүлсэн боловч мал хулгайлах гэмт хэрэгт хүүхэд, эмэгтэйчүүдийн оролцоог багасгах, бууруулах, тэдэнд чиглэсэн тодорхой арга хэмжээний талаар нэг ч дурдаагүйн

⁶ Мал хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх тухай хууль. УБ.,2004.11.3, 14.1, 15.1, 15.2, 16.5.2, 16.5.3, 16.5.4 дүгээр зүйл.

⁷ ЦЕГ.Мэдээлэл судалгааны төв. Мал хулгайлах гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөл, анхаарах зарим асуудал. Судалгааны тайлан.УБ.,2011. 4 дахь тал.

судалгааны үр дүн учир дутагдалтай байгааг илтгэнэ.

4. 2004 онд батлагдсан “Мал хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх тухай” хуульд энэ гэмт хэргийн талаарх мэдээлэл өгсөн, урьдчилан сэргийлэх ажилд идэвхтэй оролцсон, мэдээлэл нь шүүхийн шийтгэх тогтоолоор тогтоогдсон, энэ хуулийг хэрэгжүүлэхэд идэвх санаачлагатай оролцож байгаа иргэн, аж ахуйн нэгжийг урамшуулах, мэдээлэл худалдаж авах талаар 7 заалт⁸ байна.

5. Сүүлийн 2 жилд хулгайд алдагдсан хонины тоо огцом өссөн нь тээвэрлэх, бэлтгэх, борлуулхад амар хялбар, үхрийн махны үнийн өсөлт тогтвортой байгаатай холбоотой хонины махны хэрэгцээ нэмэгдсэн. Дорнод, Сүхбаатар, Хэнтий аймагт энэ гэмт хэргийн гаралт их байгаа нь нутаг дэвсгэр, ургамал, бэлчээрийн онцлог, малын ашиг шим, махны гарц, амт, чанар нөлөөлсөн гэж үзэх үндэстэй.

Санал.

Мал хулгайлах гэмт хэргийг бууруулах, хохирлыг багасгах, цаашид энэ төрлийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх талаар дараах саналыг дэвшүүлсэн. Үүнд:

1. Мал хулгайлах гэмт хэргийг тээврийн хэрэгсэл ашиглаж үйлдсэн тохиолдолд хүндрүүлэн үзэж эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэж байгаа ч тогтмол хэрэглэсээр байна. Цаашид тээврийн хэрэгслийн ангилал, төрөл, зориулалт, техникийн үзүүлэлтийн судалгааг нарийвчлан судалж тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнд хяналт тавих шаардлага үүсч байна.

2. Нийт гэмт хэрэг үйлдсэн хүний дийлэнх нь 25-29, 30-34 насны хүн байгаа нь эдгээр иргэдэд чиглэсэн нийгмийн, ёс суртахууны болон эрх зүйн боловсрол олгох төрийн бодлого, хөтөлбөр, төсөл шаардлагатай

3. Мал хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд олон нийтийн оролцоог идэвхжүүлэх, Мал хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэх, Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хуулийн хэрэгжилтийг энэ гэмт хэргийн нөхцөл байдалтай уялдуулан бодитой хэрэгжүүлэх ажил шаардлагатай.

4. Сүүлийн 2 жилд хулгайд алдагдсан хонины тоо огцом өссөн нь тээвэрлэх, бэлтгэх, борлуулхад амар хялбар, үхрийн махны үнийн өсөлт тогтвортой байгаатай холбоотой хонины махны хэрэгцээ нэмэгдсэн. Дорнод, Сүхбаатар, Хэнтий аймагт энэ гэмт хэргийн гаралт их байгаа нь нутаг дэвсгэр, ургамал, бэлчээрийн онцлог, малын ашиг шим, махны гарц, амт, чанар нөлөөлсөн гэж үзэх үндэстэй. Тийм учраас эдгээрт тохирсон урьдчилан сэргийлэх ажлыг төлөвлөж хэрэгжүүлэх.

Ашигласан материал

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль
2. Эрүүгийн хууль
3. Төрийн мэдээлэл. 1993. №1.
4. Төрийн мэдээлэл. 2015. № 2
5. ЦЕГ.Мэдээлэл дүн шинжилгээ, шуурхай удирдлагын алба.УБ. 2025
6. ЦЕГ.Мэдээлэл судалгааны төв. Мал хулгайлах гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөл, анхаарах зарим асуудал. Судалгааны тайлан.УБ.,2011. 4 дахь тал.
7. www.police.gov.mn.
8. Мал хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх тухай хууль. УБ.,2004.11.3, 14.1, 15.1, 15.2, 16.5.2, 16.5.3, 16.5.4 дүгээр зүйл.

⁸ Мал хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх тухай хууль. УБ.,2004.11.3, 14.1, 15.1, 15.2, 16.5.2, 16.5.3, 16.5.4 дүгээр зүйл.

ЭРҮҮГИЙН ПРОЦЕССЫН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ ПРАКТИК

ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ ХУУЛЬ БУСААР БАРИВЧЛАХ, СААТУУЛАХ ГЭМТ ХЭРГИЙН ТӨЛӨВ БАЙДАЛД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

STATISTICAL ANALYSIS OF QUANTITATIVE INDICATORS OF THE CRIME OF UNLAWFUL ARREST AND DETENTION

Төгөлдөр

ДХИС-ийн магистрант

Tuguldur

Master's student of University
of Internal Affairs Mongolia

Хураангуй. Гадаадын зарим оронд хууль бусаар баривчлах, саатуулах гэмт хэрэг нь ихэвчлэн эрх мэдлээ урвуулан ашиглах, авлига, хүний эрхийн хяналтын сул тогтолцоотой холбоотойгоор илэрч, ялангуяа мөрдөн шалгах болон аюулгүй байдлын байгууллагын үйл ажиллагаанд зонхилон тохиолддог. Харин хүний эрхийг хамгаалах тогтолцоо өндөр хөгжсөн улс орнуудад энэ төрлийн гэмт хэрэг харьцангуй бага бүртгэгддэг боловч терроризм, үндэсний аюулгүй байдлын нөхцөл байдалтай холбоотойгоор онцгой эрх хэмжээг буруугаар хэрэглэх эрсдэл байсаар байна.

Энэхүү өгүүлэлд гадаадын зарим улсын эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд хууль бусаар баривчлах, саатуулах явдлын төлөв байдал, шалтгаан, эрх зүйн зохицуулалтыг харьцуулан судалсан. Судалгаагаар урьдчилан хорих арга хэмжээний хэт хэрэглээ, хүний эрхийн зөрчил, хууль сахиулагчдын алдаа, системийн доголдол нь нийтлэг шалтгаан болох нь тогтоогдсон. Мөн олон улсад нөхөн төлбөр, шүүхийн хяналт, процессын баталгааг сайжруулах чиг хандлага давамгайлж байна.

Abstract. In some countries, the crime of unlawful arrest and detention is commonly associated with abuse of power, corruption, and weak human rights oversight, particularly occurring within investigative and security agencies. In contrast, in countries with well-developed human rights protection systems, such crimes are relatively less frequent; however, there remains a risk of misuse of exceptional powers in the context of terrorism and national security.

This article comparatively examines the situation, causes, and legal regulations related to unlawful arrest and detention within criminal proceedings in selected foreign countries. The study finds that excessive use of pre-trial detention, human rights violations, errors by law enforcement officials, and systemic deficiencies are common contributing factors. It also highlights a prevailing international trend toward improving compensation mechanisms, strengthening judicial oversight, and enhancing procedural safeguards.

Түлхүүр үг: хууль бусаар баривчлах, хууль бусаар саатуулах, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа, урьдчилан хорих арга хэмжээ, хүний эрхийн зөрчил, эрх мэдэл урвуулан ашиглах, хууль сахиулах байгууллага, шүүхийн хяналт, процессын баталгаа, нөхөн төлбөр, олон улсын туршлага

Keywords: unlawful arrest, unlawful detention, criminal proceedings, pre-trial detention, human rights violations, abuse of power, law enforcement agencies, judicial oversight, procedural safeguards, compensation, international experience

Оршил. Хууль бусаар баривчлах, саатуулах (arbitrary detention) нь хүний эрхийн ноцтой зөрчил бөгөөд тухайн этгээдийг хууль зүйн үндэслэлгүйгээр, эсхүл шударга шүүхийн баталгааг хангахгүйгээр эрх чөлөөнөөс нь хасах үйлдэл гэж олон улсын эрх зүйд тодорхойлдог. (Greene, 2023)

Энэхүү үйлдэл нь United Nations-ын баталсан Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалын 9 дүгээр зүйлд хориглогдсон бөгөөд “хэнийг ч дур мэдэн баривчлах, саатуулах ёсгүй” гэж заасан байдаг. (China, 2023). Гэвч бодит байдалд энэхүү зөрчил нь авторитар болон зарим ардчилсан улс оронд ч онцгой нөхцөл, улс төрийн нөлөөллийн хүрээнд түгээмэл тохиолдсоор байна. Судалгаагаар хууль бус саатуулалт нь ихэвчлэн шүүхийн хяналт сул, процессын эрх хангагдаагүй, эсхүл хууль сахиулагчдын эрх мэдлийн хэтрэлттэй холбоотой байдаг. (Detention, 2026). Иймд гадаадын улс орнуудын энэ төрлийн гэмт хэргийн төлөв байдал, шалтгаан, эрх зүйн зохицуулалтыг судлах нь Монгол Улсад хүний эрхийн баталгааг бэхжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

Үндсэн хэсэг. Дур мэдэн цагдан хорих эрх чөлөө нь НҮБ-ын Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалд (ХЭТТ) заасан хувь хүний үндсэн эрх бөгөөд олон улсын хүний эрхийн гэрээний чухал заалт юм. ХЭТТ-ийг боловсруулахад чухал хувь нэмэр оруулсан бөгөөд олон улсын хүний эрхийн гэрээг соёрхон баталсан анхны орнуудын нэг боловч АНУ дотоодын хууль эрх зүйн заалтууд болон олон улсын гэрээний үүргээ бүрэн үл тоомсорлон дур мэдэн цагдан хорих ажиллагааг явуулж, холбогдох хүмүүст бие махбодийн болон сэтгэцийн ноцтой хохирол учруулсан.

1948 онд батлагдсан Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалд (ХЭТТ) “Хүн төрөлхтний гэр бүлийн бүх гишүүдийн төрөлхийн нэр төр, тэгш, салшгүй эрхийг хүлээн зөвшөөрөх нь эрх чөлөө, шударга ёс, дэлхийн энх тайвны үндэс суурь юм” гэж тодорхой заасан байдаг. 9-р зүйлд “Хэнийг ч дур мэдэн баривчлах, саатуулах, цөллөгдөх ёсгүй” гэж заасан байдаг. ХЭТТ-ын үндсэн дээр Арьс өнгөөр ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай олон улсын конвенц, Эрүүдэн шүүх болон бусад харгис, хүнлэг бус, нэр төрийг доромжилсон харьцах, шийтгэхтэй тэмцэх конвенц (“Эрүүдэн шүүхийн конвенц”) зэрэг олон улсын хүний эрхийн гэрээг баталсан. (China, 2023)

Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пактын (1966) 9-р зүйлд заасны дагуу «Хэнийг ч дур мэдэн баривчлах, саатуулах ёсгүй. Хуулиар тогтоосон үндэслэл, журмын дагуу бус бол хэнийг ч эрх чөлөөнөөс нь хасаж болохгүй.» Олон улсын хүний эрхийн үйл хэргийн дэвшлийн ачаар дур мэдэн саатуулахаас чөлөөлөгдөх нь хувь хүний үндсэн эрх болж, олон улсын хүний эрхийн гэрээний чухал заалт болсон.

АНУ цагаачдыг дотоодын байгууламжид нь саатуулж байгаа нь «эрүү шүүлт хэрэглэхгүй байх» дүрмийг ноцтой зөрчиж байна. «Эрүү шүүлтийн конвенц» зэрэг хүний эрхийн гэрээ, олон улсын заншлын эрх зүй, бусад орны хууль тогтоомж нь эрүү шүүлт хэрэглэхийг шууд хориглодог. Эрүү шүүлтийг хориглохыг АНУ-ын шүүх, олон улсын шүүх, Олон улсын эрх зүйн комисс заавал дагаж мөрдөх ёстой хууль эрх зүйн хэм хэмжээ гэж хүлээн зөвшөөрч, холбогдох үйл явдлаас урьдчилан сэргийлэх зорилгоор тусгай тайлан гаргасан. Гэсэн хэдий ч АНУ-ын цагаачлалын агентлагууд хууль зөрчиж, саатуулагдсан цагаачдын эсрэг эрүү шүүлт хэрэглэсэн нь олон тооны тохиолдлоос харагдаж байна. (JASON DEAREN, 2025)

- 2018 онд АНУ-ын Цагаачлалын Зөвлөл болон АНУ-ын Цагаачлалын Хуульчдын Холбоо нь АНУ-ын Дотоодын Аюулгүй Байдлын Яамны хяналтын байгууллагуудад гомдол гаргаж, АНУ-ын хил дээр гэр бүлийг тусгаарлах талаарх DHS-ийн бодлого, тусгаарлагдсан гэр бүлүүдийг албадлагын аргаар албадан суурьшуулахын оронд хууль ёсны орогнол хүслээсээ татгалзахыг албадах практикийг нарийвчлан тайлбарласан бөгөөд энэ нь эрүүдэн шүүх болон бусад хүчирхийллийн эсрэг хоригийг ноцтойгоор зөрчиж, хүчээр тусгаарлагдсан эцэг эх, хүүхдүүдэд хүнд зовлон шаналал, эрүүдэн шүүхэд хүргэсэн.

- 2020 онд АНУ-ын хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүд Жоржиа мужийн Ирвин гүнлигийн цагдан хорих төвд хоригдож буй эмэгтэйчүүд ихэвчлэн эмнэлгийн хүчирхийлэл, үл тоомсорлолд өртөж, олон эмэгтэйчүүд зохих ёсоор мэдээлэлтэй зөвшөөрөлгүйгээр эсвэл хүчтэй эсэргүүцэлтэй байсан ч умай авах мэс засал хийлгэсэн болохыг мэдээлсэн. НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн тусгай илтгэгч болон холбогдох талууд энэ асуудлаар ноцтой санаа зовниж

байгаагаа илэрхийлсэн. НҮБ-ын хүний эрхийн байгууллага АНУ-ыг гэрээний үүргийнхээ дагуу тайлбар хийж, залруулах арга хэмжээ авахыг хатуу буруушааж, шаардсан.

АНУ-ын Immigration and Customs Enforcement (ICE) байгууллага 2024-2025 онд 10,500-аас дээш цагаачийг одоо утгаар нь нь хүний харьцааны холбоогүйгээр тасалсан тусгаарлалтад (solitary confinement) оруулсан нь, НҮБ-ын стандартын дагуу 15 хоногоос урт хугацаагаар хэн нэгнийг ийм нөхцөлд байлгах нь сэтгэл санааны эрүү шүүлттэй адилтгах гэж тооцогддог явдал болсон. (Anguiano, 2025)

- НҮБ-ын Дур мэдэмхийрлийн асуудлаарх ажлын хэсэг нь АНУ-д цагаачдыг саатуулах үед ямар нөхцөл байдалтай тулгарч байгааг доромжилсон гэж тодорхой хүлээн зөвшөөрсөн. ICE цагаачдыг орон нутгийн шорон, шоронд тогтмол байрлуулдаг. Цагаачдыг тусдаа цагаачлалын саатуулах төвүүдэд байрлуулсан ч гэсэн тэд хэт их ачаалалтай байх, хангалттай цагаар уулзахгүй байх, агааржуулалт хангалтгүй байх, муу хоол хүнс, ус хангалтгүй байх, бохир байр, буруу бие засах газар, хэл амаар болон бие махбодийн хүчирхийлэлд өртсөөр байна.

- АНУ-д цагаачдыг хэр удаан хугацаагаар саатуулах талаар тодорхой зохицуулалт байдаггүй тул цагдан хорих хугацааг цагдан хорих газар болон эдийн засгийн хүчин зүйлээс хамаарч тогтоодог. Зарим нь бүр тодорхойгүй хугацаагаар болдог. Мэдээлэл авах боломж хязгаарлагдмал тул саатуулагдсан цагаачид хууль ёсны эрхийнхээ төлөө тэмцэх боломжгүй болдог. Эрүүдэн шүүхийн хохирогчдын төв тодорхойгүй хугацаагаар цагдан хорих нь дархлаа, зүрх судасны болон төв мэдрэлийн системд хортой нөлөө үзүүлдэг бөгөөд хүнд болон архаг түгшүүр, айдас, гэмтлийн дараах стрессийн эмгэг, сэтгэл гутрал, амиа хорлолт зэрэг сэтгэл зүйн хортой үр дагаварт хүргэдэг болохыг тэмдэглэжээ.

- 2022 оны 3-р сард Associated Press болон CBS News агентлагууд Техас мужийн Рио Гранде хөндийд байрлах харгалзах хүнгүй хүүхдүүдийн хилийн саатуулах төв нь эмх замбараагүй, хэт олон хүнтэй, COVID-19 халдвар авах эрсдэл өндөр байгааг илчилсэн. АНУ-ын холбооны хуулиар насанд хүрээгүй хүүхдүүдийг хилийн саатуулах байранд 72 цагаас илүү хугацаагаар саатуулж болохгүй гэж заасан байдаг ч тус байранд 2000 гаруй хүүхэд гурван хоногоос дээш хугацаагаар саатуулагдсан бөгөөд тэдний 39 нь 15 хоногоос дээш хугацаагаар саатуулагдсан байна. Зөвхөн 2022 оны 2-р сард АНУ-ын хилийн хууль сахиулах байгууллага харгалзах хүнгүй 9400 гаруй хүүхэд цагаачийг саатуулж, тэдний 4000 орчим нь хилийн саатуулах байранд 72 цагаас дээш хугацаагаар саатуулагдсан байна. (immigration, 2025)

Хууль бусаар баривчлах, саатуулах гэмт хэрэг гэдэг нь хуульд заасан үндэслэл, журам, эрх бүхий этгээдийн зөвшөөрөлгүйгээр хүний эрх чөлөөг хязгаарлан баривчлах, саатуулах үйлдлийг хэлнэ.

Гадаадын эрдэмтэн, судлаачид хууль бусаар баривчлах, саатуулах гэмт хэргийг дараах үндсэн байдлаар авч үздэг байна. Тухайлбал:

1. Хүний эрхийн ноцтой зөрчил гэж үзэх хандлага

Олон улсын эрх зүйн судлаачид (ялангуяа НҮБ-ын Ажлын хэсэг) хууль бусаар баривчлах, саатуулахыг “хуульд заасан үндэслэл, процессгүйгээр хүний эрх чөлөөг хязгаарлах” үйлдэл гэж тодорхойлж, энэ нь хүний эрхийн ноцтой зөрчилд тооцогддог гэж үздэг. (wikipedia., 2024)

2. Эрх мэдэл урвуулан ашиглах илрэл гэж тайлбарлах нь

Криминологийн болон эрх зүйн судалгаанд хууль бусаар баривчлах нь цагдаагийн болон төрийн байгууллагын эрх мэдлийг буруугаар ашигласан хэлбэр гэж үздэг бөгөөд “хууль ёсны үндэслэлгүйгээр хүний эрх чөлөөг хязгаарлах” нь төрийн албаны хяналт сул байгааг илтгэнэ. (Obioha, 2018)

3. “Дур зоргын саатуулах” (arbitrary detention) онолын хүрээнд

Олон улсын эрх зүйн судлаачид энэ төрлийн гэмт хэргийг “arbitrary detention” буюу дур зоргын саатуулах ойлголтын хүрээнд авч үздэг бөгөөд энэ нь шударга шүүхийн баталгаа алдагдах, хууль ёсны процесс зөрчигдөхтэй шууд холбоотой гэж тайлбарладаг. (Detention,

2026)

4. Ардчилал ба дарангуйллын ялгааг илэрхийлэх үзүүлэлт

Судлаачид уг гэмт хэргийг улс төр, эрх зүйн тогтолцооны чанарыг илтгэх үзүүлэлт гэж үзэж, авторитар дэглэмд илүү түгээмэл, харин ардчилсан оронд онцгой нөхцөл (аюулгүй байдал, терроризм гэх мэт)-д гарч болох эрсдэлтэй гэж дүгнэсэн.

Гадаадын судлаачид хууль бусаар баривчлах, саатуулах гэмт хэргийг хүний эрхийн зөрчил, төрийн эрх мэдлийн хэтрэл, шударга ёсны алдагдлын илрэл гэж үздэг бөгөөд энэ нь улс орны эрх зүйн тогтолцоо, ардчиллын түвшинг илэрхийлэх чухал шалгуур гэж нийтлэг дүгнэдэг.

Гадаадын орнуудын туршлага, төлөв байдал

1. Европын орнууд

Европын Хүний Эрхийн Төлөөлөгчийн гэрээний 5-р өгүүлбэрийн дагуу хүн бүрт хууль бусаар баривчлах, саатуулахыг хориглож, ийм зөрчил гарсан тохиолдолд нөхөн төлбөр шаардах эрхийг олгодог журам бий. (Europe, 2025). Гэвч практикт Европын холбоо, Зөвлөлдөх Европын орнуудад шүүхийн энэхүү хамгаалалт байсаар ч хууль бусаар баривчлах, саатуулахтай холбоотой өргөдлүүд Европын Хүний Эрхийн Шүүхэд ханддаг хэвээр байна, жишээ нь Гүржийн Assanidze v. Georgia зэрэг шүүхийн кейсууд энэ байдлыг харуулдаг. (Wikipedia, 2024)

Европын Хүний Эрхийн Шүүх болон бусад олон улсын механизмд хууль бусаар баривчлах, саатуулахын эсрэг олон зуун гомдол бүртгэгддэг, тэдгээр нь эрх чөлөөний эрх зөрчигдсөн гэж үзсэн тохиолдлуудыг хамардаг. (Eva Belmonte, 2022). Европын орнуудад зөвхөн урьдчилсан хорих (pre-trial detention) нь чухал асуудал бөгөөд ЕХ-нд 2021 онд шоронд байсан хүмүүстэй харьцуулахад 25-с дээш хувь нь шүүхийн шийдвэр гарахаас өмнө саатуулагдсан хүмүүс байсан гэж үздэг.

Зарим орнуудад, жишээлбэл Нидерланд зэрэгт урьдчилсан хорих хүний хувийн шүүхийн шийдвэргүй удаан хугацаагаар үргэлжилдэг тул энэ нь шүүхийн эрх мэдлийг хэтрүүлсэн байж магадгүй гэж шүүмжлэгддэг.

Европын орнуудын ялын бодлого ба урьдчилсан хорих түвшин харилцан адилгүй бөгөөд зарим улсад нийт хорих байгууллагад саатуулагдсан хүмүүсийн тал нь урьдчилсан хорих ангилалд багтаж байна. Дээрх санал нь хууль бус саатуулахтай тэнцэхгүй ч шударга ажиллагааны баталгаагүйгээр хүний эрхийг хязгаарласан тохиолдлууд Европын олон оронд илэрч байдгийг харуулдаг.

Европ даяар шоронд байгаа хүмүүсийн тоо өндөр хэвээр, 2024 оны байдлаар Зөвлөлдөх Европын 46 оронд нийт 1,021,431 хүн хоригдож, энэ нь үндэстэн хооронд ялгаатай ч хууль бусаар баривчилсан гэх гомдлын нөхцлийг бүрдүүлдэг хүчин зүйлсийн нэг юм. (Europe's, 2025)

Европын Хүний Эрхийн Шүүх дээрх төрлийн зөрчилд холбогдсон олон өөрчлөлтийн шийдвэрүүд байдаг бөгөөд тэдгээр нь орнуудын хууль сахиулах байгууллагууд болон шүүхүүд эрхээ хэрхэн хэрэгжүүлж байгаа талаар олон улсын үнэлгээ өгдөг. Ийм байдлаар Европын орнуудад хууль бус баривчлах, саатуулах явдал зарим оронд байнга бүртгэгддэг, ЕХ-нд урьдчилсан хорих хүний тоо өндөр, шүүхийн хамгаалалтад тулгуурлах шаардлага их байх зэргээр илэрдэг. (Eva Belmonte, 2022)

Европын холбооны орнуудад урьдчилан хорих ажиллагаа өргөн хэрэглэгддэг боловч дараах нийтлэг асуудлууд ажиглагдсан. Үүнд:

- Урьдчилан хорих хугацаа хэт урт байх
- Шүүхийн хяналт сул
- Хүний эрхийн зөрчил гардаг.

Жишээлбэл, 15 улсын харьцуулсан судалгаагаар зарим улсад урьдчилан хорих хугацаанд дээд хязгаар тогтоогоогүй, заримд нь 4 жил хүртэл сунгах боломжтой байна. (Catherine Heard,

2011). Мөн Европын хүний эрхийн шүүх олон удаа хууль бус саатуулалттай холбоотой зөрчил тогтоосон (жишээ нь: Assanidze v. Georgia – хууль бусаар хорьсон гэж үзэн нөхөн төлбөр олгосон).

2. Их Британи ба АНУ

Их Британи засгийн газар “дур зоргын саатуулах” (arbitrary detention) үйл явдал бүрийг бүх байдлаар буруушааж, олон улсын хэм хэмжээнд үүнийг зогсоохыг шаардсан НҮБ-ын Хүний Эрхийн Зөвлөлд мэдэгдэл гаргасан байдаг. Энэ нь албаны эрх мэдлийг буруу ашиглан хүний эрх чөлөөг хязгаарлах явдалтай тэмцэх бодлогын нэг хэсэг юм. (government, 2023)

Гадаад улс орондоо хоригдсон Их Британи иргэдийн arbitrary detention-тай холбоотой гомдол, шүүхийн тохиолдлууд Европын Хүний Эрхийн Шүүх болон парламентын хэлэлцүүлэгт ихээр хөндөгддөг. (Smith, 2024)

Их Британи дотооддоо шүүхийн баталгаагүйгээр урьдчилсан саатуулах, ялангуяа цагаачлалын төвүүдэд хүнийг урт хугацаагаар барьж байснаас болж хэдэн зуун хүн засгийг “хууль бусаар баривчилсан” гэх гомдол гаргасан Manston цагаачлалын төвийн кейсууд нь хүний эрхийн зөрчил болсныг харуулсан.

Улмаар Их Британи улсад цагаачлалын саатуулах төвүүдэд хүний эрхийн болон саатуулах үйл явцад хэт хүч хэрэглэсэн, бүрдээгүй хяналттой байдал олон улсын хүний эрх хамгаалагчдын шүүмжлэлийг дагуулж байна. (Guardian, 2025). Эдгээр асуудлууд статистикаар “хуулийн дагуу баривчлагдсан” эсэхээс илүү эрх зүйн баталгаажилт, хүний эрхийн хамгаалалт хэсэгт төвлөрдөг тул ил тод мэдээлэл олон нийтэд хязгаарлагдмал байдаг. Харин АНУ-д “дур зоргын баривчлах/саатуулах” тухай олон улсын шүүмжлэл ихэвчлэн урт хугацааны саатуулах системүүд, цагаачлалын хорих байрнууд болон Гуантанамогийн байрлалтай холбоотой* асуудлуудаар яригддаг. Жишээ нь НҮБ-ын хүний эрхийн гэрээний дагуу АНУ-ыг Афган иргэнийг олон жил ямар ч батлагдсан эрх зүйн үндэслэлгүйгээр саатуулсан гэж буруутгасан тохиолдол илэрсэн ба энэ нь “дунд болон олон улсын хүний эрхийн хэм хэмжээг зөрчсөн” гэж үнэлэгдсэн. (mfa, 2023)

АНУ-ын дотооддоо ICE (Цагаачлалын болон Хилийн Хамгаалалтын Алба) цагаачлалын шалтгаанаар олон мянган хүмүүсийг баривчилж, албадан гаргах үйл ажиллагаа явуулдаг нь нэг талаас хууль ёсны зорилготой ч “хүний эрхийн хяналт сул, урт хугацааны хорих” байдлаар олон улсын шүүмжлэлд өртдөг.

АНУ-ын шүүхийн системд шударга бус саатуулах талаарх олон улсын шүүмжлэл НҮБ-ын Хүний Эрхийн Зөвлөл болон Эмнести Интернэшнл зэрэг байгууллагын тайлан, илтгэлүүдэд тусгасан байдаг бөгөөд энэ нь иргэний эрх, хөдөлгөөний эрхийг баталгаажуулахын чухлыг онцолж байна. Товчоор, Их Британи ба АНУ-д хууль бусаар баривчлах, саатуулах үнэн ямар хэмжээнд гардаг талаар ил тод, цогц статистик тоо гарын дор биш ч олон улсын хүний эрхийн хяналтын механизм, шүүхийн гомдол болон хүний эрх хамгаалагчдын илтгэлүүдээр уг үзэгдэл хүний эрхийн дискурсад идэвхтэй хэлэлцэгдэж, асуудлын төвд байдаг гэдгийг харуулж байна.

Их Британид хууль бус хорихтой холбоотой шүүхийн практик тодорхой хөгжсөн. Тухайлбал:

- Хэрэв саатуулах шийдвэр хууль зөрчсөн бол “false imprisonment” гэж үздэг.
- Хохирлыг нотлох шаардлагагүйгээр хариуцлага хүлээлгэдэг. (Wikipedia, WL (Congo)

v Home Secretary, 2021) Жишээ нь WL (Congo) v Home Secretary хэрэгт хууль бус саатуулалт тогтоогдсон.

АНУ-д урьдчилан хорих шийдвэрт ялгаварлан гадуурхалт ажиглагддаг. Зарим судалгаагаар буруу саатуулах хувь өндөр байна (зарим бүлэгт 50% хүртэл). Мөн нөхөн төлбөрийн хэмжээ өндөр (жилийн \$50,000 ба түүнээс дээш) байдаг.

3. Ази тивийн орнууд

НҮБ-ын Хүний Эрхийн Зөвлөлд хийгдсэн тодорхой судалгаагаар Бангладеш, Камбож,

Энэтхэг, Индонез, Пакистан, Филиппин, Шри-Ланка, Тайланд зэрэг Азийн олон оронд хууль сахиулах байгууллага эрх мэдлээ урвуулан “дур зоргоор саатуулах” явдал тогтмол давтагдсан хэвээр байна гэж тэмдэглэжээ. Энэ нь Засгийн газрын хэт хүч хэрэглэсэн эрх мэдэлтэй холбоотой нийтлэг хандлага юм.

Судалгаанд дурдсанаар “дур зоргын саатуулах” нь олон оронд жагсаалын эсэргүүцэл, улс төрийн үйл ажиллагаа, хүний эрхийн хамгаалагчдын эсэргүү үйлдэлтэй холбоотойгоор орон даяар тархсан үр дагавартай” гэж үнэлэгддэг. (Council, 1996)

Ази-Номхон далайн бүсийн хүний эрхийн тайланд хүний эрхийн хамгаалагчид, улс төрийн идэвхтнүүд ихэнхдээ ямар ч шүүхийн баталгаагүйгээр урьдчилан баривчлагдсан, саатуулсан тохиолдлуудыг олон улс руу мэдээлсэн байдаг. (REPORT, 2024)

Тайландын засгийн газартай холбоотой жишээ нь 40 гаруй ухур дүрвэгчийг декадуудаар саатуулж, олон жилийн турш хорьсон тохиолдлууд байдаг нь олон улсын хүний эрхийн группын шүүмжлэлийг дагуулсан.

Индонезид 2024 онд олон нийтийн эсэргүүцлийн үеэр хүч хэрэглэн баривчлах, урьдчилсан саатуулах олон тохиолдол бүртгэгдэж, олон хүнийг шүүхийн баталгаагүйгээр баривчилсан тухай хүний эрхийн байгууллагууд мэдээлсэн байна. (KARMINI, 2025)

Филиппинд сэтгүүлч, активистуудыг урьдчилсан шүүхгүйгээр олон жил хорьж байгаа зэрэг түүхүүд нь хууль бусаар саатуулахтай холбоотой хүний эрхийн ноцтой асуудлыг харуулж байна.

Судалгаагаар Ази тивд хууль бус саатуулах явдал нь хууль сахиулах байгууллагуудтай холбоотой доголдол, ялангуяа эрх мэдэл бүхий албан тушаалтнуудын хяналтгүй үйлдлүүдээр дамждаг гэдэг нийтлэг дүгнэлт гардаг.

Хууль бус баривчлах асуудал нь зөвхөн улс төрийн эсэргүүцэлтэй холбоогүй бөгөөд мигрант, дүрвэгчдийг зарим оронд олон жил саатуулах практиктай холбоотойгоор олон улсын хүний эрхийн байгууллагаас шүүмжлэсэн байна. (INTERNATIONAL, 2024)

Бүс нутгийн хүний эрхийн тайланд энэ төрлийн дур зоргын саатуулах нь хүний эрхийн олон төрлийн зөрчлийн эхлэл, дараагийн хэмжээст хүчин төгөлдөр бус хорих, эрүүдэн шүүлт зэрэг ноцтой зөрчилд хүргэдэг гэж тодорхойлдог. Товчоор, Ази тивийн олон оронд хууль бусаар баривчлах, саатуулах гэмт хэрэг статистик тоогоор зөв тодорхой гаргагдаагүй ч олон хүний эрхийн байгууллага, олон улсын механизмын тайланд хэвийн практик, өргөн тархсан асуудал хэвээр байгаа нь тодорхой харагдаж байна.

Азийн орнуудад дараах нийтлэг шалтгаанууд илэрч байна. Тухайлбал:

- Эрүүдэн шүүх, албадлага
- Худал мэдүүлэг
- Хууль сахиулагчдын буруутай үйл ажиллагаа

Системчилсэн судалгаагаар буруу ял шийтгэл болон хууль бус саатуулалтын гол шалтгаанд:

- худал мэдүүлэг
 - мөрдөн шалгах ажиллагааны алдаа
 - шүүхийн хяналтын сул байдал орно.
- Хууль бус саатуулалтын нийтлэг шалтгаан

Хууль бус саатуулалтын нийтлэг шалтгаан нь ихэвчлэн эрх мэдлийн хэтрэлт, шүүхийн хараат бус байдал сул, урьдчилан хорих арга хэмжээний зохистой бус хэрэглээнд тулгуурладаг. Үүний улмаас мөрдөн байцаалтын явцад процессын эрх хангагдаагүй, өмгөөлөгчтэй уулзах боломж хязгаарлагдсан, буруутай нь нотлогдоогүй этгээдүүдийг дур мэдэн баривчлах, саатуулах явдал давтагддаг

Судалгааг нэгтгэн үзвэл:

- Хууль сахиулагчдын эрх мэдлийн хэтрэлт
- Урьдчилан хорих арга хэмжээний хэт хэрэглээ

- Шүүхийн хяналтын сул байдал
- Процессын эрхийн зөрчил (өмгөөлөгчгүй байцаалт гэх мэт)
- Улс төр, нийгмийн нөлөөлөл

Бусад улс орнуудын нийтлэг чиг хандлага

Олон улсын харьцуулсан судалгаанаас баривчлагдсан этгээдэд эрхийг нь тайлбарлаагүй тохиолдолд хууль бусд тооцох, төрөөс нөхөн төлбөр олгох, албан тушаалтанд хариуцлага тооцох гэдэг нийтлэг практик тогтсон байна. (REPORT C. R., 2017)

Гадаадын орнуудын туршлагаас харахад хууль бусаар баривчлах, саатуулах асуудал нь дэлхий нийтэд нийтлэг бөгөөд урьдчилан хорих арга хэмжээний буруу хэрэглээ, хүний эрхийн баталгааны сул байдалтай шууд холбоотой байна. Ялангуяа Европ, Америкт нөхөн төлбөр, шүүхийн хяналт сайн хөгжсөн бол Азийн орнуудад мөрдөн шалгах ажиллагааны алдаа зонхилж байна. Цаашид энэ төрлийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд процессын баталгааг сайжруулах, шүүхийн хараат бус байдлыг бэхжүүлэх шаардлагатай.

Дүгнэлт. Гадаадын орнуудад хууль бусаар баривчлах, саатуулах нь урьдчилан хорих арга хэмжээний буруу хэрэглээ, шүүхийн сул хяналт, эрх мэдлийн хэтрэлтийн улмаас хүн бүрийн үндсэн эрх, эрх чөлөөнд ноцтой заналхийлэл учруулж байгааг харуулж байна. Иймд Монгол Улсад энэхүү асуудлаас урьдчилан сэргийлэх, хүний эрхийн баталгааг бэхжүүлэхэд шүүхийн хараат бус байдал, процессын эрхийн баталгааг сайжруулах, албан тушаалтны хариуцлагыг чангатгах шаардлага тулгарч байна.

Гадаадын орнуудад хууль бусаар баривчлах, саатуулах гэмт хэрэг нь хүний эрхийн ноцтой зөрчдөг, эрх мэдлийг урвуулан ашиглах, шүүхийн хяналт султай холбоотой нийтлэг үзэгдэл болж байна. Европын орнуудад энэ төрлийн гэмт хэрэг харьцангуй бага боловч урьдчилсан хорихын хэт хэрэглээ, шүүхийн баталгаагүй саатуулах тохиолдлууд илэрч, Их Британи, АНУ-д цагаачлалын болон урт хугацааны хорих төвүүдтэй холбоотой шүүмжлэл их байдаг. Ази тивийн олон оронд хууль бус саатуулах нь улс төрийн эсэргүүцэл, дүрвэгч, цагаачдын эсрэг хэрэглэгддэг хэвийн практик болсон нь хүний эрхийн олон улсын хяналт, шүүмжлэлийг дагуулсаар байна.

Санал. Дээрх судалгааны материал болон дүгнэлтийг үндэслэн Монгол Улсад хууль бусаар баривчлах, саатуулах гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Шүүхийн хараат бус байдлыг бэхжүүлэх цахим хяналтын систем – Урьдчилан хорих шийдвэр гаргах, саатуулах хугацааг автомат хянах цахим систем нэвтрүүлж, шийдвэрийн хуулийн хугацаа, шалтгааны зөрчил илэрвэл шууд дохио өгч албан тушаалтанд сануулга өгөх.

2. Өмнө нь гэмт хэрэгт холбогдоогүй иргэдийг урьдчилан хамгаалах арга хэмжээ – Урьдчилан хорих шаардлагатай эсэхийг шүүхийн хяналттайгаар үнэлэх стандартыг боловсруулж, “шууд баривчилгаа” аргаас татгалзах эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгох.

3. Хүний эрхийн мэдлэгийг бүх шатны хууль сахиулагчдад заавал сургалт явуулах – Цагдаагийн байгууллага, шүүх, прокурорын албан хаагчдад хууль бус саатуулалтын хор уршиг, хүний эрхийн баталгааны шаардлагаар заавал сургалт явуулах системийг нэвтрүүлэх.

4. Нээлттэй нөхөн төлбөрийн сангийн тогтолцоо – Хууль бус саатуулагдсан иргэдэд түргэн шуурхай нөхөн төлбөр олгох, сангийн үйл ажиллагааг ил тод болгож, иргэдэд мэдээлэх цахим платформыг бий болгох.

5. Иргэдээс мэдээлэл авах цахим тайлагналын систем – Иргэд хохирсон, эсвэл хууль бус саатуулалтад өртөх эрсдэлтэй тохиолдлыг шууд цахимаар мэдээлж, шүүх, прокурорт шуурхай хүргэх, урьдчилан сэрэмжлүүлэх механизмыг хөгжүүлэх.

Ашигласан материал

1. Anguiano, D. (17 9 2025 г.). More than 10,000 people held in solitary immigration confinement by Ice in a year. Получено из the Guardian: <https://www.theguardian.com/us-news/2025/sep/17/ice-solitary-confinement-trump>
2. Catherine Heard, D. M. (2011). About Fair Trials International. London : European Commission's.
3. China, P. R. (29 3 2023 г.). The United States' Arbitrary Detention at Home and Abroad: Truth and Facts. Получено из Ministry of Foreign Affairs : <https://www.fmprc.gov.cn/>
4. Council, H. R. (1996). Written statement* submitted by the Asian Legal Resource. Получено из United Nations General Assembly: <https://digitallibrary.un.org/record/678837/files>
5. Detention, A. (2026). Arbitrary Detention. Получено из Trial international: <https://trialinternational.org/what-we-do/>
6. Europe, C. o. (2025). The European Convention on Human Rights. Получено из Consul of Europe: <https://www.coe.int/en/web/human-rights-convention/liberty>
7. Eva Belmonte, C. T. (10 5 2022 г.). One in five people in EU prisons are in pretrial detention. Получено из civio: <https://civio.es/justicia/2022/05/10/use-and-abuse-of-preventive-detention-in-the-european-union>
8. government, T. w. (18 9 2023 г.). UN HRC54: Statement on Arbitrary Detention. Получено из Cookies on GOV.UK: <https://www.gov.uk/government/news/un-hrc54-statement-on-arbitrary-detention>
9. Greene, J. M. (2023). Arbitrary Detention (International). Получено из ebsco: <https://www.ebsco.com/research-starters/law/arbitrary-detention-international>
10. Guardian, S. t. (2025). This is what we're up against. Получено из Support the Guardian: <https://www.theguardian.com/international>
11. immigration, U. (12 11 2025 г.). Venezuelans sent by Trump to El Salvador endured systematic torture, report finds. el-salvador: Kristi Noem. Получено из theguardian: <https://www.theguardian.com/us-news/2025/nov/12/venezuelans-el-salvador-trump-torture-report>
12. INTERNATIONAL, A. (2024). Asia and the Pacific Regional Overview. Получено из AMNESTY INTERNATIONAL: <https://www.amnesty.org/en/location/asia-and-the-pacific/report-asia-and-the-pacific>
13. JASON DEAREN, J. M. (23 10 2025 г.). ICE's use of full-body restraints during deportations raises concerns over inhumane treatment. Получено из U.S. News: <https://apnews.com/article/immigration-deportations-trump-administration-civil-rights-84309f534c601>
14. KARMINI, N. (29 4 2025 г.). Amnesty says Indonesia suppresses free speech with crackdowns on public protests. Получено из World News: <https://apnews.com/article/indonesia-amnesty-international-human-rights-report-d604e050110b>
15. mfa. (29 3 2023 г.). The United States' Arbitrary Detention at Home and Abroad: Truth and Facts. Получено из mfa: https://www.mfa.gov.cn/ziliao_674904
16. Obioha, I. M.–E. (2018). PERSPECTIVES ABOUT THE EXECUTION OF POLICE POWERS AND FUNCTIONS IN THE REPUBLIC OF ZIMBABWE. CORVINUS JOURNAL OF SOCIOLOGY AND SOCIAL POLICY , 127-149.
17. REPORT, C. R. (2017). ACCESSIBLE LETTERS OF RIGHTS IN EUROPE. Bulgarian Helsinki: Accessible Letters of Rights in Europe .
18. REPORT, G. T. (2024). Asia And The Pacific 2024. london: GET THE AMNESTY INTERNATIONAL REPORT.
19. Smith, I. D. (5 12 2024 г.). Detained British Nationals Abroad. Получено из UK Parliament: <https://hansard.parliament.uk/Commons/2024-12-05/debates/ECA5EAC3-C9C6-4C67-9C81-D4ACF28B7323/a>
20. Wikipedia. (2024). Assanidze v. Georgia. Получено из Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Assanidze_v._Georgia
21. wikipedia. (12 2024 г.). Working Group on Arbitrary Detention. Получено из wikipedia.: https://en.wikipedia.org/wiki/Working_Group_on_Arbitrary_Detention

МОНГОЛ УЛСЫН ЭРҮҮГИЙН ХУУЛИЙН 17.4 ДҮГЭЭР ЗҮЙЛД ЗААСАН ГЭМТ ХЭРЭГТ ШҮҮХИЙН ПРАКТИКТ СУУРИЛСАН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

A ANALYSIS OF THE CRIMINAL CASE PROVIDED FOR IN ARTICLE 17.4 OF THE CRIMINAL CODE OF MONGOLIA BASED ON JUDICIAL PRACTICE

О.Тогтуур

ДХИС-ийн магистрант

О. Тогтур

Master's student at the

University of Internal Affairs.

Хураангуй: Энэхүү өгүүлэлд Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 17.4 дүгээр зүйлээр зохицуулагддаг “хөрөнгө завших” гэмт хэргийн шүүхийн практикийн онцлог, зүйлчлэл тогтоох шалгуур, нотлох баримтын мөн чанар, шийтгэл зэрэг асуудлыг сүүлийн жилд шүүхийн шийдвэрүүдийн ерөнхий ажиглалтад тулгуурлан шинжилж дүгнэсэн. Хөрөнгө завших гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнд шаардагдах субъект, объект, субъектив, объектив элементүүдийг шүүхүүд хэрхэн тогтоож байгаа, мөн практик сул тал, сайжруулах санал дүн шинжилгээ нь кейс ажиглалт, эрх зүйн логик тайлбар дээр тулгуурлана.

Abstract: The characteristics of criminal court practice, the nature of the evidence, and the legal basis for the resolution of violations specified in Article 17.4 of the Criminal Code of Mongolia have been established, and the general review of court decisions has been established. The analysis of the weaknesses and suggestions for improvement of how the courts have established the organization, object, subjective, and objective protection based on the elements of the crime of embezzlement is based on case observation, and legal logic..

Түлхүүр үг: Хөрөнгө завших, шүүхийн практик, нотлох баримт, бүрэлдэхүүн шинж, дүн шинжилгээ, кейс ажиглалт, шийтгэл, шүүхийн шийдвэр, Монгол Улсын Эрүүгийн хууль

Key word: Embezzlement, judicial practice, evidence, elements, analysis, case observation, punishment, court decision, Criminal Code of Mongolia

Удиртгал. Хөрөнгө завших гэмт хэрэг нь ихэвчлэн итгэл дээр суурилсан шинжтэй байдаг. Өөрөөр хэлбэл, гэмт этгээд ихэвчлэн өөрт шилжсэн, хариуцах эсвэл удирдах эрхийг ашиглан хууль бус ашиг хонжоо олох, албан тушаалын давуу талыг ашиглах замаар гэмт үйлдэл үйлддэг. Мөн хууран мэхлэх, нуун далдлах, итгэлийг эвдэх зэргээр тодорхойлогддог, энэ төрлийн гэмт хэрэг нь мэргэжлийн үүрэг хариуцлага хүлээсэн этгээд хувийн ашиг сонирхолдоо, хөтлөгдөн гэмт хэргийн шинжтэй үйлдэл хийхээс эхлэлтэй. Заримдаа олон хүний хамтын оролцоотой, нууц хэлбэрээр удаа дараа гүйцэтгэгддэг зохион байгуулалттай байж болно. Иймд гэмт хэргийн хор уршиг нь зөвхөн алдагдсан хөрөнгөөр хязгаарлагдахгүй, байгууллагын дотоод хяналт, төлөвлөлт, санхүүгийн ил тод байдлыг үгүйсгэж, дотоод журам дахин тогтоох зэрэг олон төрлийн үйл ажиллагааг шийдэх нь зүйтэй байна.

Хөрөнгө завших гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд хууль эрх зүйн зохицуулалт, байгууллагын дотоод хяналт, нягт аудит, ил тод байх зарчим, эрүүгийн болон захиргааны хариуцлагын механизмуудын уялдаа шаардлагатай. Түүнчлэн нийгмийн ухамсар, ёс зүй, төрийн албан тушаалтан болон бизнесийн салбар дахь хариуцлагыг дээшлүүлэх, суралцах боломжийг бий болгох нь урт хугацааны үр дүнтэй арга зам юм. Энэхүү өгүүлэлд бид хөрөнгө завших гэмт хэргийн онолын үндэс, эрх зүйн бүрэлдэхүүн элементийг задлан шинжлэх, хууль, татвар, санхүүгийн хяналтын орчинг судалж, шийдвэрлэх практик арга хэмжээнүүдийн оновчтой арга зүйн зөвлөмжийг дэвшүүлэхийг зорьж байна.

Үндсэн хэсэг. Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 17.4 дүгээр зүйл “Хөрөнгө завших” гэмт хэрэг нь итгэл хүлээлгэсэн этгээд хөрөнгө завших үйлдлийг зохицуулдаг заалт бөгөөд тухайн зүйлчлэлд орсон элементүүд нь шүүхийн практикт нарийн тогтоогдох шаардлагатай

байдаг. Сүүлийн жилүүдэд эдгээр хэрэг шүүхээр олон удаа шийдэгдсэн бөгөөд практикт тогтсон хандлага, нотлох баримтын чанар зэрэгт тодорхой асуудлууд илэрч байгаа тул хөрөнгө завших гэмт хэргийн шүүхийн практикт ямар шалгуураар тогтоодог, аль хэсэгт ихэвчлэн маргаан үүсдэг талаар системтэй дүн шинжилгээ хийх нь зүйтэй.

Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинжийг тодорхойлоход:

Объект нь ихэвчлэн мөнгө болон эд хөрөнгө, шүүх практикт тухайн хөрөнгө нь итгэмжлэн хүлээлгэн өгсөн, эсвэл хариуцлагаар хадгалж байсан эсэхийг тодорхойлох нь чухал байдаг. Субъект нь итгэл хүлээлгэсэн этгээд буюу тухайн хөрөнгийг удирдаж, хариуцаж байсан этгээдэд чиглэнэ. Шүүх практикт тухайн этгээдийг субъект болгон тогтоохдоо албан тушаал, гэрээ, итгэлцлийн харилцаа зэрэг баримтаар нотолно. Объектив нь хөрөнгийг өөрийн болгох, зориулалтыг өөрчлөх, гуравдагч этгээдэд шилжүүлэх, эсхүл үрэх зэрэгцсэн үйлдлүүд хөрөнгө завших гэмт хэргийн хүрээнд үнэлэгддэг. Шүүхүүд тухайн үйлдлийг илэрхийлэх баримт (санхүүгийн бичиг баримт, шилжүүлгийн баримт, гэрээний заалт зэргийг) судалж, үйлдлийн момент, аргачлалыг тогтоодог. Үр дүн нь ихэнх шийдвэрт хохирол учирсан эсэх, хөрөнгө алдагдсан эсэхийг тооцно. Хохиролын хэмжээ, нөхөн төлсөн байдал шүүхийн шийдвэрт нөлөөлөх гол үзүүлэлт болдог.

Субъектив нь хөрөнгө завших гэмт хэрэг нь шууд санаатай байх ба завших зорилготой үйлдэл байна. Шүүхүүд тухайн этгээдийн санааг тогтоохдоо мөнгө шилжүүлэх, баримтыг нуух, далдуур үйлдсэн үйл явцыг, мөн тухайн этгээдийн тайлбарыг харгалзан дүгнэдэг (С.Гантулга Б. , Эрүүгийн эрх зүй тусгай анги, 2020). Ерөнхий утгаар нь авч үзвэл хөрөнгө завших гэмт хэрэгт объект нь ихэвчлэн мөнгө болон эд хөрөнгө байж, шүүх практикт тухайн хөрөнгө итгэмжлэн хүлээлгэн өгсөн эсэх, эсвэл этгээд хариуцлагаар хадгалж байсан эсэхийг баримтаар тодорхойлно. Субъект нь хөрөнгийг удирдаж, хариуцаж байсан этгээд байх бөгөөд түүнийг албан тушаал, гэрээ, итгэлцлийн харилцаа болон бусад баримтаар тогтоож, субъектив элемент буюу санаа зорилгыг тогтоохын тулд мөнгө шилжүүлэх, баримт нуух, далдуур үйлдэх зэрэг үйл ажиллагааны дадал, тайлбаргүй байдал, гэрчийн мэдүүлэг, дансны мөр болон шинжээчийн дүгнэлтийг харьцуулан үнэлдэг.

Объектив элемент буюу үйлдэл ба үр дүнг шалгахдаа тухайн этгээдийн хөрөнгийг өөрийн болгох, зориулалтыг өөрчлөх, гуравдагч этгээдэд шилжүүлэх эсхүл үрэх зэрэг тодорхой үйлдэл, тэдгээрийг гэрчлэх санхүүгийн баримт, шилжүүлгийн бичиг, гэрээний заалт болон хугацаа, аргачлалыг тогтоож, үр дүнгээр хохирол учсан эсэх, хохирлын хэмжээ ба нөхөн сэргээх боломжыг шүүхийн шийдвэрт хүчтэй авч үздэг (С.Жанцан, 2011). Шүүхийн нотлох баримтын үнэлгээнд дансны хуулга, шилжүүлгийн баримтийн бүрэн байдал, баримтын эх үүсвэрийн баталгаа, эх хувийн хадгалалт, шинжээчийн техникийн дүгнэлт хамгийн их нөлөө үзүүлдэг тул маргаанд оролцогч тал баримтын эхийг бүрдүүлэх, аудитын мөрийг хамгаалах, хувилбарын түүхийг тайлбарласан баримтжуулалт болон шаардлагатай тохиолдолд нотариатчилал эсвэл шинжээчийн баталгааг хангах ёстой байдаг. Эцэст нь хэрэв субъектын үйлдэлд санаатай завших зорилго нотлогдвол шүүх тухайн баримт, үйлдэл, үр дүнгийн уялдаанаар шийдэх тул баримтын бүрэн байдал, аудитын мөр болон санаа зорилгыг илэрхийлэх нотолгоог бэлтгэх нь амжилттай шийдвэрт зайлшгүй шаардлагатай байдаг. (Д.Мөрөн, 2016)

Шүүхийн практик дахь гол чиг хандлагууд (ерөнхий ажиглалтаас)

Зүйлчилэл тодорхойлох тал дээрхи зөрчил зарим тохиолдолд мөрдөн байцаалтын шатны эхэнд нь Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.4 дүгээр заалтаар явсан хэрэг шүүхийн шатанд тухайн үйлдлийн нарийн шинжийг авч үзээд өөр зүйлчилэл (жишээ: залилан, өөр төрлийн хулгай, бусад төрлийн завших гэмт хэрэг) руу шилжих нь ажиглагдсан.

Зүйлчилэл өөрчлөгдөх шалтгаан ихэвчлэн мөрдөн байцаалтын шатнаас шүүхийн шат руу шилжих явцад нотлох баримтын шинж чанар, бүрэн байдал өөрчлөгдөх, эсвэл тухайн этгээдийн завших санаа (санамсар) бүрэн нотлогдоогүйгээс үүсэж байна. Эхэндээ Эрүүгийн

хуулийн тусгай ангийн 17.4 дугаар зүйлд заасан хэрэгт яллагдагчаар татагдсан байсан мөрдөн байцаалтын баримтууд шүүхийн шатанд санхүүгийн бичиг баримтын цоорхой, аудитын мөрийн дутмаг байдал, эх баримтын эх сурвалжийн маргаан, гэрчийн мэдүүлгийн маргаантай холбогдол зэргээс шалтгаалан залилан, өөр төрлийн хулгай эсвэл хөнгөн төрлийн завших зэрэг өөр зүйлчлэл рүү шилжиж болно. Энэ нь мөрдөн байцаалтад үүссэн баримтын чанарыг бэхжүүлэх, цахим мөр, metadata-г сэргээх шинжээчийн дүгнэлт, болон этгээдийн санаа зорилгыг илтгэх тодорхой үйлдлийн логикийн илэрхий нотолгоог ажиллуулж чадаагүйгээс ихэвчлэн улбаалдаг. (Өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг: Тулгамдсан асуудал, урьдчилан сэргийлэх арга зам, 2018) Шүүхээр орж бүрэн шийдвэрлэгдсэн тодорхой кейс дээр ажиллаж дүгнэлт гаргая

Хөрөнгө завших гэмт хэргийн шүүхийн кейс:

Хэрэг №1. 2026 оны 02 дугаар сарын 25-ны өдрийн ДЭИХХААШТШШ-ийн №317 хэрэгт:

Үйлдэл нь: Шүүгдэгч О нь тодорхой байгууллагын бүртгэл тайлагналын хэлтэст ажиллаж байхдаа хөдөлмөрийн гэрээгээр тодорхойлогдсон ажил үүргийн тодорхойлолтод тусгагдсан “гадаад, дотоод төлбөр тооцоог хурдан шуурхай явуулах” ажил үүргийг гүйцэтгэх явцдаа тус хэлтсийн нягтлан бодогч А-д “би төлчихье, би төлчихнө, над руу шилжүүлчих” гэх мэтээр итгэл төрүүлэн байгууллагын санхүүгийн үйл ажиллагаанд зарцуулагдах байсан нийт 48,800,000 төгрөгийг 2024 оны 03 дугаар сарын 13-ны өдрөөс 2024 оны 06 дугаар сарын 17-ны өдөр хүртэл хугацаанд 6 удаагийн гүйлгээгээр итгэмжлэн хариуцуулж өгснийг Худалдаа хөгжлийн банкны тоот дансанд 5 дугаарын дансаар өөртөө шилжүүлэн авч завшин бусдад үлэмж хэмжээний хохирол учруулсан байна.

Шүүх нотлохын баримтын талаар:

Б.Ааас Б.Оын эзэмшдэг Худалдаа хөгжлийн банкны 5 тоот дансанд 2024 оны 03 дугаар сарын 13-ны өдрөөс 2024 оны 06 дугаар сарын 17-ны өдрийн хооронд орлого хийсэн банкны баримтууд, Б.Оыг ажилд томилсон болон бусад хөдөлмөрийн гэрээний баримтууд, “Хөдөлмөрийн гэрээ”, “Эд хөрөнгийн бүрэн хариуцлагын гэрээ”-ний хуулбар, Б.О-ын ажил үүргийн тодорхойлолтын хуулбар, Б.Оын эзэмшдэг Худалдаа худалдаа хөгжлийн банкны 5 тоот дансны дэлгэрэнгүй хуулга, дансны хуулганд үзлэг хийсэн тэмдэглэл, хохирлын талыг төлсөн баримт, цааш бүрэн төлж дуусна гэсэн хүсэлт зэрэг баримтуудаар нотлогдож шүүхээс шүүгдэгч О-д Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.4 зүйлийн 1 дэх хэсэгт зааснаар 4.000.000 /дөрвөн сая/ төгрөгөөр торгосон байна.

Хэрэг №2. 2026 оны 02 дугаар сарын 10-ны өдрийн БСЧДЭХАШТШ-ийн №436 дугаартай хэрэгт:

Үйлдэл нь: Шүүгдэгч Л нь 2023 оны 11 дүгээр сарын 09-ний өдрөөс 2023 оны 11 дүгээр сарын 28-ний өдрийг хүртэл ххх дүүргийн ххх дугаар хороо, “ххх”-ийн ххх тоотод үйл ажиллагаа явуулдаг “ххх” ХХК-ийн билетийн кассад ажиллаж байхдаа орлого болох иргэдийн тийзийн мөнгө буюу өөрийн хариуцан хүлээн авсан орлогыг тухай бүрд нь өгөхгүй өөрийн “ххх” нэртэй банкны ххх дугаарын дансаар шилжүүлэн авч уг мөнгийг хувийн хэрэгцээндээ захиран зарцуулж тус компанийн орлогыг зөвшөөрөлгүй авч бусдын итгэмжлэн хариуцуулсан эд хөрөнгө, эд хөрөнгийн эрхийг завшиж «ххх» ХХК-д нийт 4.139.600 төгрөгийн хохирол учруулсан гэмт хэрэгт холбогджээ.

Шүүх нотлохын баримтын талаар:

“ххх” ХХК-ийн ерөнхий захирлын 2023 оны 02 дугаар сарын 01-ний өдрийн Т/15 тоот шийдвэрийн 1 дүгээр хавсралтаар батлагдсан байгууллагын дотоод журам, Т.Л-ийн эзэмшлийн Хаан банкны ххх дугаарын дансны хуулга, бэлэн мөнгөний орлогын баримтыг тус тус гаргаж өгсөн байна. Гэвч мөрдөгч хэрэгт мөрдөн байцаалтын ажиллагааг явуулахдаа Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 16.2 дугаар зүйлд заасан нотолбол зохих байдлуудыг хангалттай шалгаж тодруулсан байх үүнд компанийн орлогыг зөвшөөрөлгүй

авч бусдын итгэмжлэн хариуцуулсан эд хөрөнгө, эд хөрөнгийн эрхийг завшиж “xxx” ХХК-д нийт 4.139.600 төгрөгийн хохирол учруулсан гэх бөгөөд уг нотлогдвол зохих мөнгө дүнгийн задаргаа хэрхэн 4.139.600 төгрөгийн хохирол учирсныг бүрэн гүйцэт тогтоогүйн улмаас хэргийг хэрэгсэхгүй болгон шийдвэрлэсэн байна.

Хэрэг №3. 2026 оны 02 дугаар сарын 04-ний өдрийн БХСДЭХАШТШ-ийн №376 хэрэгт:

Үйлдэл нь: Шүүгдэгч Б нь “Витафит милк трейд” ХХК-д 2024 онд худалдааны төлөөлөгчийн албан тушаалд ажиллаж байх хугацаандаа 2023 оны 08 дугаар сарын 03-ны өдрөөс 2024 оны 02 дугаар сарын 28-ны өдрийн хооронд “Витафит милк дистрибьюшн” ХХК, “Витафит милк трейд” ХХК-уудад тушаагдаагүй борлуулалтын орлого 39.751.398.08 төгрөгийг хувьдаа завшсан байна.

Шүүх нотлохын баримтын талаар:

“Тафит милк трейд” ХХК-ийн захирлын 2023 оны 08 дугаар сарын 16-ны өдрийн 256 дугаартай “Ажилд томилох тухай” тушаалын хуулбар, Витафит милк дистрибьюшн ХХК-ийн захирлын 2024 оны 01 дүгээр сарын 17-ны өдрийн 08 дугаартай “Ажилд томилох тухай” тушаалын хуулбар, “Пийк ом аудит” ХХК-ийн шинжээчийн дүгнэлтийн тайлан, Шүүх шинжилгээний ерөнхий газрын шинжээчийн 2025 оны 07 дугаар сарын 24-ний өдрийн №ЕГО040125/022 дугаартай дүгнэлт зэрэг баримтуудаар шүүх шүүгдэгчээс 39.751.398.08 төгрөгийг гаргуулж хохирогчид олгуулах, харин хохирогч нь баримтаар тогтоогдоогүй хохирол 10.132.210 төгрөгийг нотлох баримтаа бүрдүүлэн иргэний журмаар нэхэмжлэх эрхийг нээлттэй үлдээх” гэсэн дүгнэлтийг гаргаж, хохирлоо нөхөн төлөөгүйн улмаас шүүхээс шүүгдэгч Б-д Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.4 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт зааснаар 1 /нэг/ жилийн хугацаагаар хорих ял шийтгэсэн байна.

Хэрэг №4. 2026 оны 02 дугаар сарын 12-ний өдрийн БХСДЭХАШШ-ийн №459 шийдвэрт:

Үйлдэл нь: Шүүгдэгч М нь 2023 оны 8 дугаар сарын 24-ний өдрөөс 2024 оны 4 дүгээр сарын 04-ний өдрийг хүртэлх хугацаанд ххх дүүргийн ххх дугаар хорооны нутаг дэвсгэрт үйл ажиллагаа явуулдаг “ххх” банк бус санхүүгийн байгууллагын зээлийн эдийн засагчаар ажиллаж байхдаа байгууллагаас итгэмжлэн хариуцуулсан албан тушаалын байдлаа ашиглан харилцагч нарын даатгал хийлгэхээр шилжүүлсэн өгсөн мөнгийг хувьдаа завшиж 35,685,000 төгрөгийн хохирол учруулсан байна.

Шүүх нотлохын баримтын талаар:

М-ийн эзэмшлийн “ххх” банкны ххх дугаартай дансны хуулгад үзлэг хийсэн тэмдэглэл, Аийн эзэмшлийн ххх банкны ххх дугаартай дансны хуулга, “ххх” ББСБ, М нарын хооронд байгуулсан хөдөлмөрийн гэрээ, ажлын байрны тодорхойлолт, “ххх” банк бус санхүүгийн байгууллагаас “ххх даатгал” ХХК-д мөнгө шилжүүлсэн баримт, хохирлоо нөхөн төлөхөө илэрхийлсэн байдлаас харгалзан шүүхээс шүүгдэгч М-д Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.4 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсгийн 2.1 дэх заалтад зааснаар 10.000 /арван мянга/ нэгжтэй тэнцэх хэмжээний буюу 10.000.000 /арван сая/ төгрөгөөр торгох ялаар шийтгэсэн байна.

Хэрэг №5. 2026 оны 01 дүгээр сарын 15-ны өдрийн ӨАХСДСДШ-ийн №18 шийдвэрт:

Үйлдэл нь: Шүүгдэгч Э нь 2023 оны 09 дүгээр сарын 25-ны өдрөөс 2023 оны 11 дүгээр сарын 15-ны өдрийн хооронд кассчинаар ажиллаж байх хугацаандаа албан тушаалын байдлаа ашиглаж, үргэлжилсэн үйлдлээр тухайн дэлгүүрээр үйлчлүүлсэн иргэдийн төлбөрт төлсөн мөнгийг хувьдаа завшсаны улмаас хохирогчид 43.606.092 төгрөгийн хохирол учруулсан байна.

Шүүгдэгч Э-н шүүх хуралд мэдүүлэхтэй “...Дэлгүүрийн орлогыг эхний ээлжид тогтмол тушаадаг байсан. Дараагийн удаа нь дансанд мөнгө ороод ирэхээр нь бет тавьсан. Дараа нь алдсан мөнгөө нөхөх зорилгоор дахин тоглосон...”

Шүүх нотлохын баримтын талаар:

Худалдааны төвийн ирцийн бүртгэлийн дэвтэр, кассын орлогын дэвтэрт үзлэг хийсэн

тэмдэглэл, хохирлын гуравны нэгийг төлсөн баримт, хохирлоо нөхөн төлөхөө илэрхийлсэн хүсэлт зэрэг баримтуудаар шүүхээс шүүгдэгч Э-д Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.4 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсгийн 2.1 дэх заалтад зааснаар 10.000 /арван мянга/ нэгжтэй тэнцэх хэмжээний буюу 10.000.000 /арван сая/ төгрөгөөр торгох ялаар шийтгэсэн байна.

Хэрэг №6. 2025 оны 12 дугаар сарын 25-ны өдрийн ОАДСДАШШ-ийн №06 шийдвэрт:

Үйлдэл нь: Шүүгдэгч Г нь “Р” ХХК-ийн ерөнхий захирал Э.А-ийн 2019 оны 9 дүгээр сарын 30-ны өдрийн 47 дугаартай “Ажилд шилжүүлэн томилох” тушаал, “*****” ХХК-ийн ерөнхий захирал Э.Амгалантай байгуулсан 2019 оны 10 дугаар сарын 01-ний өдрийн №ХГ/ЭТ/01 дугаартай хөдөлмөрийн гэрээ, №ЭТ/01 дугаартай эд хөрөнгийн бүрэн хариуцлага хүлээлгэх гэрээний дагуу 2019 оны 10 дугаар сарын 01-ний өдрөөс 2020 оны 10 дугаар сарын 31-ний өдрийг хүртэл хугацаанд “Р” ХХК-ийн Орхон аймгийн салбарын ахлах менежерээр ажиллаж байхдаа, албан тушаалын байдлаа ашиглаж “Р” ХХК-ийн бараа, бүтээгдэхүүн худалдан борлуулсан орлогыг бэлэн мөнгөөр болон өөрийн эзэмшлийн Хаан банкны дансаар шилжүүлэн авч хохирогч “Р” ХХК-д их хэмжээний буюу 94,239,533.85 төгрөгийн хохирол учруулсан, байна.

Шүүх нотлохын баримтын талаар:

“Есөнхангай Аудит” ХХК-ийн 2024 оны 10 дугаар сарын 17-ны өдрийн 24/29 дугаартай шинжээчийн дүгнэлт, Хаан банкны ХХХ, ХХХ тоот данснуудын гүйлгээний дэлгэрэнгүй хуулга, “Р” ХХК-ийн албан хэрэгцээнд ашигладаг “Ярлык” санхүүгийн программд үзлэг хийсэн тэмдэглэл, хохирлоо нөхөн төлөхөө илэрхийлээгүй зэрэг нотлох баримтуудаар шүүхээс шүүгдэгч Г-д Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.4 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсгийн 2.1, 2.2 дахь заалтад зааснаар 2 /хоёр/ жилийн хугацаагаар хорих ял оноосон байна.

Хэрэг №7. 2026 оны 02 дугаар сарын 12-ны өдрийн БХСДЭХАШТШ-ийн №2393 шийдвэрт:

Үйлдэл нь: Шүүгдэгч Г нь Баянгол дүүргийн 20 дугаар хорооны нутаг дэвсгэрт үйл ажиллагаа явуулах “*****” ТӨХК-ийн “Эрчим” зоогийн газрын даргаар ажиллаж байх хугацаандаа албан тушаалын байдлаа ашиглаж 2020 оны 12 дугаар сарын 31-ний өдрөөс 2021 оны 03 дугаар сарын 31-ний өдрийн хугацаанд тус цахилгаан станцын ажилчдын хоолонд бэлдсэн /бууз, ногоотой шөлний бөөрөнхий, котлетын амталж хөлдөөсөн, гуляшны бэлдэж амталсан, тефтелиний амталж бэлдсэн, шницелийн амталж хөлдөөн бэлдсэн/ махнаас өөрийн эзэмшлийн “*****” УБС улсын дугаартай Toyota маркийн Highlander загварын тээврийн хэрэгслээр өөрийн үүсгэн байгуулсан “*****” цэцэрлэг рүү зөөвөрлөж, “*****” цайны газрын ажилчдыг ажлын бус цагаар ажиллуулан хоол үйлдвэрлэж, Онцгой байдлын ерөнхий газартай байгуулсан “үйлчилгээ үзүүлэх” 129 дугаартай гэрээний дагуу “*****” зочид буудалд коронавируст халдвар (COVID-19)-ын цар тахлын голомттой улс орноос ирсэн эмнэл зүйн шинж тэмдэггүй тусгаарлалтад байрлаж байгаа иргэдэд хоол нийлүүлж буюу авч хувийн хэрэгцээндээ зарцуулан завшиж “*****” ТӨХК-д үргэлжилсэн үйлдлээр 12,605,805 төгрөгийн хохирол учруулсан байна.

Шүүх нотлохын баримтын талаар:

Шүүгдэгч Я.Г-н тээврийн хэрэгслийн лавлагаа, Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн гэрчилгээ, хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн лавлагаа, Г-ийн эзэмшлийн Голомт банкны “*****” дугаартай дансны хуулгашүүгдэгч, “*****” зочид буудал, “*****” цэцэрлэгийн хооронд байгуулсан ковид-19 цар тахлын улмаас тусгаарлалтад байгаа иргэдийн хоол, хүнсийг нийлүүлэхээр хамтарч ажиллахаар 2020 оны 8 дугаар сарын 11-ний өдрийн “*****” дугаартай хамтарч ажиллах тухай гэрээ, “*****” зоогийн газрын махны тооцооны талаар гаргасан дотоод аудиторын дүгнэлт, махны тооцоо, “*****” ТӨХК-ийн гүйцэтгэх захирлын 2021 оны 5 дугаар сарын 18-ны өдрийн Б/143 дугаартай, “*****” зоогийн газрын ажилчдын хоорондоо харилцсан групп чатны хуулбар, хохирлоо нөхөн төлөхөө илэрхийлсэн байна. Шүүх шүүгдэгч Я.Г-н 2021 оны 01 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс 2021 оны 4 дүгээр сарын

30-ны өдрийг хүртэлх цагийн бүртгэлийн мэдээлэл, Шүүх шинжилгээний ерөнхий газрын 2022 оны 11 дүгээр сарын 25-ны өдрийн 159 дугаартай шинжээчийн дүгнэлт зэрэг нотлох баримтуудаар шүүхээс шүүгдэгч Г-д Эрүүгийн дүгээр зүйлийн хуулийн тусгай ангийн 17.4 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсгийн 2.1 дэх заалтад зааснаар 12.000 /арван хоёр мянга/ нэгжтэй тэнцэх хэмжээний буюу 12.000.000 /арван хоёр сая/ төгрөгөөр торгох ялаар шийтгэсэн байна.

Хэрэг №8. 2025 оны 10 дугаар сарын 20-ны өдрийн БХСДЭХАШТШ-ийн №2395 шийдвэрт:

Үйлдэл нь: Шүүгдэгч С нь 2024 оны 01 дүгээр сарын 20-ны өдөр Хан-Уул дүүргийн 2-р хорооны нутаг дэвсгэрт үйл ажиллагаа явуулж буй “***** агуулахын нярваар томилогдон ажиллаж байхдаа албан тушаалын байдлаа ашиглаж хариуцан итгэмжлэн өгсөн “Apple” загварын “айпоне 14” загварын 18 ширхэг гар утас, “Apple” загварын “айпоне 15” загварын 8 ширхэг гар утас, “Apple” загварын “айпоне 16” загварын 12 ширхэг гар утас, нийт 38 ширхэг гар утас буюу 148.705.400 төгрөгийг хувьдаа завшиж хохирол учруулсан байна.

Шүүх нотлохын баримтын талаар:

Гэрчийн мөрдөн шалгах ажиллагаанд өгсөн мэдүүлэг, “Дамно” ХХК-ийн 2025 оны 05 дугаар сарын 08-ны өдрийн ХУ1-25-11 дугаартай шинжээчийн дүгнэлт, Албан тушаалын ажил эрхлэлтэй холбоотой баримт, хохирлоо нөхөн төлөөгүй зэрэг нотлох баримтуудаар шүүхээс шүүгдэгч С-д Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.4 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсгийн 2.1, 2.2 дахь заалтад зааснаар 2 /хоёр/ жилийн хугацаагаар хорих ял оноосон байна.

Хэрэг №9. 2025 оны 10 дугаар сарын 13-ны өдрийн БСЧДЭХАШТШ-ийн №2359 шийдвэрт:

Үйлдэл нь: Шүүгдэгч М нь 2024 оны 01 дүгээр сарын 04-ний өдрөөс 2024 оны 8 дугаар сарын 26-ний өдрийн хооронд Баянзүрх дүүргийн 8 дугаар хорооны нутаг дэвсгэрт үйл ажиллагаа явуулах “...” ХХК-ны ... захын худалдааны төлөөлөгчөөр ажиллаж байсан талбайн төлөөлөгчөөр ажиллах хугацаандаа бусдын итгэмжлэн хариуцуулсан эд хөрөнгийг завшиж, 63,703,178 төгрөгийн хохирол учруулсан байна.

Шүүх нотлохын баримтын талаар:

“...” ХХК-нд Д.Эг санхүү бүртгэлийн албаны нярваар томилсон тушаал, хөдөлмөрийн гэрээ болон ажлаас чөлөөлсөн тушаал, Хаан соёмбо аудит ХХК-ны гаргасан санхүүгийн дүгнэлт, “...” ХХК болон Д.Э нарын тооцоо нийлсэн акт, зэрэг баримтуудаар шүүхээс шүүгдэгч М-д Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.4 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсгийн 2.2 дахь заалтад зааснаар 10,000 /арван мянган/ нэгжтэй тэнцэх хэмжээний буюу 10,000,000 /арван сая/ төгрөгөөр торгох ял оноосон байна.

Хэрэг №10. 2025 оны 10 дугаар сарын 08-ны өдрийн БХСДЭХАШТШ-ийн №2332 шийдвэрт:

Үйлдэл нь: Шүүгдэгч Ц нь 2022 оны 11 дүгээр сарын 15-ны өдөр хохирогч Ч.***гөөс “иргэн Д.***, Д.*** нарт бэлэн мөнгө хэлбэрээр дамжуулан өгөөрэй” гэж итгэмжлэн хариуцуулсан эд хөрөнгө бүхий 100.000.000 төгрөгийг иргэн Д.***, Д.*** нарт өгөхгүйгээр хувьдаа завшиж хохирогчид 100.000.000 төгрөгийн буюу их хэмжээний хохирол учруулсан байна.

Шүүх нотлохын баримтын талаар:

CD-R дуу, дүрсний бичлэгт үзлэг хийсэн тэмдэглэл, Хаан банкны *** дугаартай дансны дэлгэрэнгүй хуулга, Хаан банкны *** дугаартай дансны дэлгэрэнгүй хуулга, үзлэг хийсэн тэмдэглэл, хохирлоо нөхөн төлөхөө үл илэрхийлсэн тул шүүхээс шүүгдэгч Ц-д Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.4 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсгийн 2.2 дахь заалтад зааснаар 3 /гурван/ жилийн хугацаагаар хорих ял оноосон байна. (<https://shuukh.mn/>, 2026)

Нотлох баримт, шүүхийн үнэлгээний практикийн талаар:

Ихэнх хэргийн үндсэн асуудал нь албан тушаалын байдлаа ашиглан итгэмжлэн хариуцуулсан мөнгөн хөрөнгө, бараа бүтээгдэхүүнийг хувьдаа завшсан үйлдэл хийж байна.

Нотлох баримтуудын талаар хөдөлмөрийн баримт, дансны хуулга, шилжүүлгийн баримт, шинжээчийн дүгнэлт, дотоод аудитын материалыг агуулж байна. Гэвч зарим хэргүүдэд (жишээ: №2) мөнгөний задаргааны бүрэн тогтоолт дутагдсан байна.

Нотлох баримтын үнэлгээ, сул тал ба шаардлагатай нэмэлт нотолгоо одоогоор байгаа баримтуудын давуу тал нь хөдөлмөрийн баримтууд (ажилд томилох тушаал, хөдөлмөрийн гэрээ, ажлын тодорхойлолт) тухайн этгээд албан тушаалтай, тодорхой эрх, үүрэгтэй байсныг үзүүлж, итгэмжлэн хариуцах үндсийг тогтоож байна. Мөн банкны дансны хуулга, шилжүүлгийн баримт мөнгөний урсгалыг баталж, хэн, хэзээ ямар дүнгээр шилжүүлсэн талаар шууд мэдээлэл өгч шинжээчийн дүгнэлт, дотоод аудитын акт санхүүгийн зөрчлийг мэргэжлийн үнэлгээ, тооцоогоор баталж, хохирлын дүнг тодорхойлоход ашиглаж байна. Бэлэн мөнгөний орлогын баримт, кассын дэвтэр, ирцийн бүртгэл зэрэг дотоод баримтууд нь өдөр тутмын гүйлгээ, орлого, төслийг харьцуулах боломж олгож байна. Тодорхой сул тал, дутагдалтай талууд нь мөнгөний задаргааны бүрэн заалтгүй байдал дансны хуулга гүйлгээг харуулж байна, гэхдээ гүйлгээнүүдийн эх сурвалж, тэдгээрийн тайлбар ажлын бүртгэлтэй нийцэж байгаа эсэх нарийвчлагдаагүй байж болно.

Шүүхийн шийтгэлүүд зарим тохиолдолд (хохирлын хэмжээнээс хамаагүй бага торгууль) хохирлыг бүрэн нөхөн олгохгүй, заримд нь хорих ял оноосон. Үүний улмаас хохирогч тал иргэний журмаар нэмэлт нэхэмжлэл гаргах шаардлагатай болж байна.

Шүүхийн практикт нотлох баримтын гол эх үүсвэрүүд нь банкны дансны хуулга, гэрээ, акт, хариуцлагатай албан тушаалд томилох бичиг баримт, албан тушаалтай холбоотой нарийн тэмдэглэл, дотоод акт, үр дүн байна. Ихэнх маргаанууд нь аудитын мөрийн дутмаг байдал, баримтын шинж чанартай холбоотой байсан ба шүүхүүд баримтыг хэр зэрэг итгэлтэй гэж үзэх, баримт хоорондын зөрчлийг хэрхэн тайлбарлах нь шийдвэрийн гол асуудал болж байна.

Албан тушаалтантай холбоотой, байгууллагын санхүү удирдлага эрх мэдлийг ашигласан хэрэгт шүүхүүд илүү анхааралтай ханддаг ба шийтгэл хатуу байх хандлагатай. Давтан үйлдэл, учруулсан хохирлын хэмжээ хэр зэрэг байгаагаас шийтгэл хэрхэн өгөх шалтгаан болж байна. Давтан, их хэмжээний хохирол, зохион байгуулалттай үйлдэл нь шүүхийн шийтгэлийг чангатгах гол нөхцөлүүд болж байна.

Жишээ 1: Байгууллагын санхүүгийн менежер уялдаатай баримтгүйгээр хөндлөнгийн данс руу мөнгө шилжүүлж, өөрийн хэрэгцээнд зарцуулсан. Шүүхэд санхүүгийн шилжүүлгийн мөр, гэрээний дутагдал, мөн этгээд тайлбаргүй байх зэргээр санааг тогтоож, Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.4 дүгээр зүйлийн бүрэлдэхүүн бүрэн бүрдсэн гэж үзэн ял оноосон байна.

Жишээ 2: Албан тушаалтан хувийн зориулалтаар байгууллагын бэлэн мөнгөөр ашигласан боловч тухайн этгээд хэрэг явцыг тайлбарлан буруугаа хүлээж нөхөн төлсөн тул шүүх хөнгөлөлт үзүүлсэн, Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.4 дүгээр зүйлийн субъект ба санааг шүүх өөр нөхцөлтэйгээр дүгнэсэн.

Жишээ 3: Төрийн байгууллагын албан хаагч төрийн хөрөнгийг зориулалтын бусаар шилжүүлсэн, олон нийтэд ил болсон тул шүүх хатуу шийтгэл оноож хөрөнгийг хураасан ба нөхөн төлүүлэх ажиллагааг шуурхай явуулсан байна.

Дүгнэлт. Шүүхийн шийдвэрүүдтэй танилцахад хэргүүдийн үндсэн шинж нь албан тушаалын байдлаа урвуулах замаар итгэмжлэн хариуцсан мөнгөн хөрөнгө, бараа бүтээгдэхүүнийг хувьдаа завшсан үйлдлүүд байгаа бөгөөд баримтуудын давуу тал нь ажилд томилох тушаал, хөдөлмөрийн гэрээ, ажлын тодорхойлолт зэрэг хөдөлмөрийн баримтууд тухайн этгээд албан тушаалтан тодорхой эрх, үүрэгтэй, итгэмжлэн хариуцах үндсийг баримтжуулж байгаа явдал болж байна.

Нотлох баримт болох банкны дансны хуулга, шилжүүлгийн баримтууд нь мөнгөний урсгалыг илэрхийлж, хэн, хэзээ, ямар дүнгээр шилжүүлсэн тухай шууд мэдээлэл өгч байгаа явдал бөгөөд шинжээчийн дүгнэлт, дотоод аудитын акт нь санхүүгийн зөрчил, хохирлын

хэмжээг мэргэжлийн үнэлгээн дээр тулгуурлан баталж, бэлэн мөнгөний орлогын баримт, кассын дэвтэр, ирцийн бүртгэл зэрэг дотоод баримтууд болон өдөр тутмын гүйлгээ, орлого, төслийн мэдээллийг харьцуулж өгч байгаагаар асуудлыг тогтооход чухал үүрэгтэй байна. Харин нотлох баримтуудын сул тал нь дансны хуулга гүйлгээнүүд мөнгөний задаргааны бүрэн тайлбар, гүйлгээний эх сурвалж, тайлбарууд ажлын бүртгэлтэй нийцэж байгаа эсхийг нарийвчлан тогтоогоогүй, зарим тохиолдолд мөнгөний гүйлгээ, зорилго, физик хохирлын задаргааны бүрэн тогтоолт дутагдаж байгаа явдал бөгөөд энэ нь хэрэгт итгэлтэй, цогц нотолгоо үүсгэхэд саад учруулж байна.

Шийдвэрүүд зарим тохиолдолд хохирлыг бүрэн нөхөн олгохгүй эсвэл хорих ял оноосон нь хохирогчийг иргэний журмаар нэмэлт нэхэмжлэл гаргаж хохирлоо нөхөн төлүүлэх шаардлагатай болгож байгаа тул иргэний нэхэмжлэлийг зэрэг явуулах, холбогдох этгээдүүдийн эд хөрөнгийг тодорхойлох, түр зуурын хязгаарлалт тавих, шүүхийн албан ёсны таслан сэргийлэх ажиллагаа шаардлагатай харагдаж байна.

Нэмэлт нотлох баримтад хэрэгцээтэй зүйлс нь гүйлгээ бүрийн зориулалт, авсан этгээдийн хариуцлага, бэлэн мөнгө, зээл, тушаал шийдвэр, бэлэн мөнгөний хүлээн авсан акт, худалдан авалтын гэрээ, бараа хүргэлтийн баримтууд, тухайн өдрийн кассын тайлан, ажилчдын гарын үсэг, CCTV бичлэгүүд болон гүйлгээтэй холбоотой хувийн дансуудын бүрэн мэдээлэл зэрэг нь мөнгөний задаргааг нарийвчлан тогтоож, дансны гүйлгээ болон ажлын бүртгэл хоорондын зөрүүг тодорхойлоход зайлшгүй шаардлагатай байна.

Баримтуудыг шинжлэх ухааны үндэслэлийг бэхжүүлэхийн тулд шинжээчийн нэмэлт тооллого, аудитаар гүйлгээ тус бүрийн мөр холболтыг тогтоох, банкуудын нарийвчилсан мөрдөн шалгалт, гүйлгээний анхны эх сурвалжтай харьцуулсан баримтын баталгаажуулалт хийх нь зүйтэй. Улмаар эрүүгийн хэрэгт холбогдох нотлох баримтуудыг бүрдүүлж, хохирлыг давхар иргэний журмаар нэхэмжлэх, шүүхийн тогтоолын дагуу эд хөрөнгийг битүүмжлэх, түр хязгаарлах арга хэмжээ авах, шаардлагатай бол олон этгээдийн хамааралтай гүйлгээний сүлжээг задлах, холбоотой этгээдүүдийн санхүүгийн үйл ажиллагааг илрүүлэх чиглэлээр мэргэшсэн шинжээч, дотоод аудит, банкны мөрдөн шалгалтын хамтарсан ажиллагааг явуулахыг санал болгож байна.

Дүгнэж хэлэхэд одоогийн баримтууд хэрэгт итгэлтэй эх суурь өгч байгаа ч мөнгөний задаргааны бүрэн тогтоолт, гүйлгээний эх сурвалжийн бүрэн тогтоолт, физик хохирлын заалт зэрэг дутагдал нь хэрэг бүрээр ялгаатай байдлаар нотлох чадварыг сулруулж байгаа тул дээрх нэмэлт баримт, шинжилгээ, холбогдох иргэний нэхэмжлэлийн ажиллагааг яаралтай бүрэн хийж, шүүхэд хүчин төгөлдөр нотолгоог бүрдүүлэх шаардлагатай байна.

Санал. Дээрх дүгнэлтийг үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1: Баримт, нотлох зүйлсийг бүрэн цуглуулах, баталгаажуулах. Гүйлгээ бүрийн зориулалт, авсан этгээдийн хариуцлага, бэлэн мөнгө, зээл, тушаал шийдвэр, бэлэн мөнгөний хүлээн авсан акт, худалдан авалтын гэрээ, бараа хүргэлтийн баримт, тухайн өдрийн кассын тайлан, ажилчдын гарын үсэг, CCTV бичлэгүүд болон хувийн дансуудын бүрэн мэдээллийг цуглуулж, мөнгөний урсгал, гүйлгээ, ажлын бүртгэл хоорондын зөрүүг нарийвчлан тогтоох шаардлагатай.

Санал 2: Шинжээч, аудит, банкуудын хамтарсан шинжилгээ. Шинжээчийн нэмэлт тооллого, дотоод аудитын шинжилгээ, банкуудын нарийвчилсан мөрдөн шалгалт хийх замаар гүйлгээ тус бүрийн мөр холболт, эх сурвалж, санхүүгийн урсгалыг баталгаажуулах. Энэ нь хэрэгт итгэлтэй нотолгоо бүрдүүлэх, хохирлын хэмжээг нарийвчлан тогтоох чухал алхам болно.

Санал 3: Иргэний журмын арга хэмжээ авах. Шүүхийн шийдвэрээр хохирлыг бүрэн нөхөн олгоогүй тохиолдолд холбогдох этгээдүүдийн эд хөрөнгийг тодорхойлж, түр хязгаарлалт тавьж, иргэний нэхэмжлэл явуулах замаар хохирлыг нөхөн төлүүлэх. Энэ нь хэрэгт цогц байдлаар хандах, хохирлыг бүрэн арилгах үндсэн арга болно.

Санал 4: Холбогдсон гүйлгээ, санхүүгийн сүлжээг задлан шинжлэх. Олон этгээдийн оролцоотой гүйлгээний сүлжээг задлан, холбоотой этгээдүүдийн санхүүгийн үйл ажиллагааг илрүүлэх чиглэлээр мэргэшсэн шинжээч, дотоод аудит, банкны мөрдөн шалгалтын хамтарсан ажиллах багийг байгуулж, хэрэгт холбогдох нотлох баримтыг бүрдүүлэх.

Ашигласан материал

Практик судалгааны хэрэглэгдэхүүн:

1. Дүүргийн Эрүү, Иргэний хэргийн хялбар ажиллагааны анхан шатны тойргийн шүүхийн 2026 оны 02 дугаар сарын 25-ны өдрийн 2026/ШЦТ/317 дугаартай тогтоол.
 2. Баянзүрх, Сүхбаатар, Чингэлтэй дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны тойргийн шүүхийн 2026 оны 02 дугаар сарын 10-ны өдрийн 2026/ШЦТ/416 дугаартай тогтоол.
 3. Баянгол, Хан-Уул, Сонгинохайрхан дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны тойргийн шүүхийн 2026 оны 02 дугаар сарын 04-ний өдрийн 2026/ШЦТ/376 дугаартай тогтоол.
 4. Баянгол, Хан-Уул, Сонгинохайрхан дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны тойргийн шүүхийн 2026 оны 02 дугаар сарын 12-ны өдрийн 2026/ШЦТ/459 дугаартай тогтоол.
 5. Өвөрхангай аймгийн Хархорин сум дахь сум дундын шүүхийн 2026 оны 01 дүгээр сарын 15-ны өдрийн 2026/ШЦТ/18 дугаартай тогтоол.
 6. Орхон аймаг дахь сум дундын анхан шатны шүүхийн 2025 оны 12 дугаар сарын 25-ны өдрийн 2025/ШЦТ/06 дугаартай тогтоол.
 7. Баянгол, Хан-Уул, Сонгинохайрхан дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны тойргийн шүүхийн 2025 оны 10 дугаар сарын 20-ны өдрийн 2026/ШЦТ/2393 дугаартай тогтоол.
 8. Баянгол, Хан-Уул, Сонгинохайрхан дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны тойргийн шүүхийн 2025 оны 10 дугаар сарын 20-ны өдрийн 2025/ШЦТ/2395 дугаартай тогтоол.
 9. Баянзүрх, Сүхбаатар, Чингэлтэй дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны тойргийн шүүхийн 2025 оны 10 дугаар сарын 13-ны өдрийн 2025/ШЦТ/2359 дугаартай тогтоол.
 10. Баянзүрх, Сүхбаатар, Чингэлтэй дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны тойргийн шүүхийн 2025 оны 10 дугаар сарын 08-ны өдрийн 2025/ШЦТ/2332 дугаартай тогтоол.
- 1.
 2. <https://shuukh.mn/>. (2026, 03 12). Retrieved from <https://shuukh.mn/>: <https://shuukh.mn/cases/2/1>
 3. Д.Мөрөн. (2016). *Эрүүгийн эрх зүй*. Улаанбаатар: Мөнхийн үсэг.
 4. *Өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг: Тулгамдсан асуудал, урьдчилан сэргийлэх арга зам*. (2018). Улаанбаатар: 2018.
 5. С.Гантулга, Б. (2020). *Эрүүгийн эрх зүй тусгай анги*. Улаанбаатар: Мөнхийн үсэг.
 6. С.Жанцан. (2011). *Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүй*. Улаанбаатар: Мөнхийн үсэг.

**ЦАГДААГИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН МӨРДӨН ШАЛГАХ АЖИЛЛАГАА
ЯВУУЛАХ ЭРХ БҮХИЙ АЛБА ХААГЧДЫН АЖЛЫН АЧААЛАЛ, ЦАЛИНГ
ИЖИЛ ЧИГ ҮҮРЭГ БҮХИЙ БАЙГУУЛЛАГЫН АЛБА ХААГЧИДТАЙ
ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА**

A COMPARATIVE STUDY OF THE WORKLOAD AND SALARIES OF POLICE OFFICERS AUTHORIZED TO CONDUCT CRIMINAL INVESTIGATIONS AND OFFICERS OF OTHER ORGANIZATIONS WITH SIMILAR FUNCTIONS

Л.Гантогтох

*Эрүүгийн цагдаагийн албаны Эдийн засгийн гэмт хэрэгтэй
тэмцэх газрын эрүүгийн ахлах мөрдөгч, цагдаагийн хошууч*

L. Gantogtokh

*Senior Criminal detective of the Economic Crime
Division, Criminal Police Department, Police Major*

Хураангуй: Хууль сахиулах байгууллагын мөрдөн шалгах чиг үүргийг хэрэгжүүлэгч алба хаагчдын ажил нь өндөр хариуцлагатай, мэргэжлийн ур чадвар, сэтгэл зүйн тогтвортой байдлыг шаарддаг онцлогтой. Монгол Улсад гэмт хэрэгтэй тэмцэх, хэрэг бүртгэлт, мөрдөн шалгах ажиллагааг хэрэгжүүлэх чиг үүргийг хэд хэдэн байгууллага хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд эдгээр байгууллагын алба хаагчид ижил чиг үүрэг гүйцэтгэдэг боловч цалин хөлс, нийгмийн баталгааны хувьд харилцан адилгүй байна. Энэхүү өгүүлэлд цагдаагийн байгууллагын мөрдөн шалгах чиг үүрэг бүхий алба хаагчдын цалин, ажлын ачааллыг ижил чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг бусад хууль сахиулах байгууллагын алба хаагчдын цалин хөлс, ажлын ачаалалтай харьцуулан судалж тодорхойлохыг зорьсон.

Судалгааны үр дүнд мөрдөн шалгах эрх бүхий алба хаагчдын цалин хөлсний тогтолцоонд тодорхой зөрүү байгаа гарч байгаа нь хүний нөөцийн тогтвортой байдал, ажлын идэвх, санаачилгад тодорхой хэмжээгээр нөлөөлөх боломжтой болохыг харуулж байна.

Иймээс мөрдөн шалгах чиг үүрэг бүхий алба хаагчдын хөдөлмөрийн үнэлэмжийг бодитой тогтоох, цалин хөлсний зохистой харьцааг бүрдүүлэх талаар бодлогын түвшинд анхаарах шаардлагатай байна.

Abstract: The work of law enforcement officers who perform criminal investigation functions is characterized by a high level of responsibility and requires professional skills as well as psychological stability. In Mongolia, several law enforcement organizations are responsible for combating crime and carrying out inquiry and criminal investigation activities. Although officers in these organizations perform similar functions, there are differences in their salaries and social guarantees.

This article aims to examine and compare the salaries and workload of police officers authorized to conduct criminal investigations with those of officers from other law enforcement organizations performing similar investigative functions.

The results of the study indicate that there are certain disparities in the salary system of officers authorized to conduct criminal investigations. Such disparities may affect the stability of human resources, work motivation, and initiative to some extent.

Therefore, it is necessary to pay policy-level attention to objectively evaluating the labor of officers engaged in investigative functions and establishing a balanced and appropriate salary structure.

Түлхүүр үг: Цагдаагийн байгууллагын алба хаагчдын цалин, мөрдөн шалгах чиг үүрэг бүхий алба хаагчдын цалингийн судалгаа, ажлын ачаалал.

Keywords: salary of police officers, salary research of investigative officers, workload.

Оршил: Монгол Улсын хууль сахиулах тогтолцоонд цагдаагийн байгууллага нь гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийтийн хэв журам хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах үндсэн

чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг гол байгууллага юм. Тус байгууллагын мөрдөн шалгах чиг үүргийг хэрэгжүүлэх эрх бүхий алба хаагчид нь эрүүгийн хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах, нотлох баримтыг цуглуулах, гэмт хэргийг илрүүлэх, гэмт этгээдийг олж тогтоох зэрэг өндөр хариуцлагатай, мэргэжлийн ур чадвар шаардсан ажлыг өдөр тутамдаа гүйцэтгэдэг.

Сүүлийн жилүүдэд гэмт хэргийн бүтэц, арга хэлбэр улам нарийн төвөгтэй болж цахим гэмт хэрэг нэмэгдэхийн хэрээр цагдаагийн байгууллагын мөрдөгч нарын ажлын ачаалал эрс нэмэгдэх болсон. Нөгөө талаас мөрдөн шалгах чиг үүрэг бүхий байгууллагуудын алба хаагчдын ажлын ачаалал, нийгмийн баталгаа, цалин хөлсний тогтолцоо нь харилцан адилгүй байна. Тухайлбал тагнуул, авлигатай тэмцэх чиг үүрэг бүхий байгууллагуудын алба хаагчдын шалгаж байгаа хэргийн тоо, ажлын ачаалал нь цагдаагийн байгууллагын алба хаагчдын шалгаж байгаа хэргээс бага байгаа боловч авч байгаа цалингаараа их байна.

Иймээс цагдаагийн байгууллагын мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах эрх бүхий алба хаагчдын ажлын бодит ачаалал, гүйцэтгэж буй үүрэг хариуцлагыг бусад ижил төрлийн чиг үүрэг бүхий байгууллагуудын алба хаагчидтай харьцуулан судлах шаардлага үүсэж байна.

Энэхүү өгүүлэлээр цагдаагийн байгууллагын бүтцэд байх Эрүүгийн цагдаагийн алба, Мөрдөн шалгах албаны эрх бүхий алба хаагчдын ажлын ачаалал, цалин хөлсийг тагнуул, авлигатай тэмцэх байгууллагын эрх бүхий алба хаагчидтай харьцуулан судалж, тулгамдаж буй асуудал, цалин хөлсийг нэмэгдүүлэх боломж, нөхцөлийн талаар судалгаанд суурилсан санал, дүгнэлтийг дэвшүүлэхийг зорилоо.

Үндсэн хэсэг. Монгол Улсын өнөөгийн нийгэм, эдийн засагт нууц далд аргаар үйлдэгдсэн, зохион байгуулалттай гэмт хэргүүдтэй уламжлалт арга, ажиллагаагаар тэмцэх боломжгүй болсон бөгөөд гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд мэдээллийн технологийн ололт амжилтыг нэвтрүүлэх, ашиглах, мэргэшсэн, чадварлаг хүний нөөцийг бэлтгэх, тэдгээрийг тогтвор суурьшилтай, үр дүнтэй ажиллуулах нь Цагдаагийн байгууллагын хувьд гол зорилт болоод байна.

1. Нөхцөл байдлын талаар:

Цагдаагийн ерөнхий газрын Эрүүгийн цагдаагийн алба нь 2 газар, 16 хэлтэс 322 алба хаагч, Мөрдөн шалгах алба нь 8 хэлтэс 124 алба хаагчийн орон тоотойгоор үйл ажиллагаа явуулдаг.

Эрүүгийн цагдаагийн алба нь Улсын ерөнхий прокурорын 2024 оны А/73 дугаартай “Гэмт хэргийн талаар гомдол мэдээлэл эрүүгийн хэргийг шалгах харьяаллыг шинэчлэн тогтоох” тушаалаар харьяалуулсан нууц, далд аргаар бүлэг зохион байгуулалттай үйлдэгдсэн үндэстэн дамнасан тодорхой төрөл /эдийн засаг ялангуяа мөнгө угаах, зохион байгуулалттай гэмт бүлэг, хүн худалдаалах, цахим, нийтийн аюулгүй байдлын эсрэг, хүнийг алах, хүчиндэх, дээрэмдэх, хулгайлах, гадаад улсын иргэд холбогдсон гэмт хэрэг гэх мэт.../-ийн гэмт хэргийг гүйцэтгэх ажлын болон мөрдөн шалгах нууц ажиллагаагаар илрүүлэх, таслан зогсоох, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг эрэн сурвалжлан олж тогтоох ажлыг улсын хэмжээнд хариуцан зохион байгуулах, албан болон албан бус гадаад хамтын ажиллагаа /АРИН-АП, Эгмонт, Интерпол, Эрх зүйн харилцан туслалцаа гэх мэт.../-г ашиглаж гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нутаг дэвсгэр хариуцсан цагдаагийн байгууллагыг мэргэжил, арга зүйн удирдлагаар хангах, хуулиар харьяалуулсан гэмт хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагааг явуулах чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг.

Мөрдөн шалгах алба нь Эрүүгийн хуульд заасан хүндрүүлэх бүрэлдэхүүнтэй хүнийг алах буюу онц харгис хэрцгий аргаар бага насны хүүхэд алах гэмт хэрэг, ээдрээ төвөгтэй, хохирол ихтэй, олны анхаарал татсан, гадаад улсын иргэн болон нөлөө бүхий этгээдийн үйлдсэн хүнд ангиллын залилах, хулгайлах, ашиглалын зэрэг өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг, насанд хүрээгүй хүн ялангуяа бага насны хүүхэд хүчирхийлсэн онц ноцтой гэмт хэргүүд, хүний эрүүл мэндийн болон халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг, шүүгч, прокурор, Авлигатай тэмцэх газар, Тагнуулын болон бусад төрийн байгууллага албан тушаалтны үйлдсэн гэмт хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг.

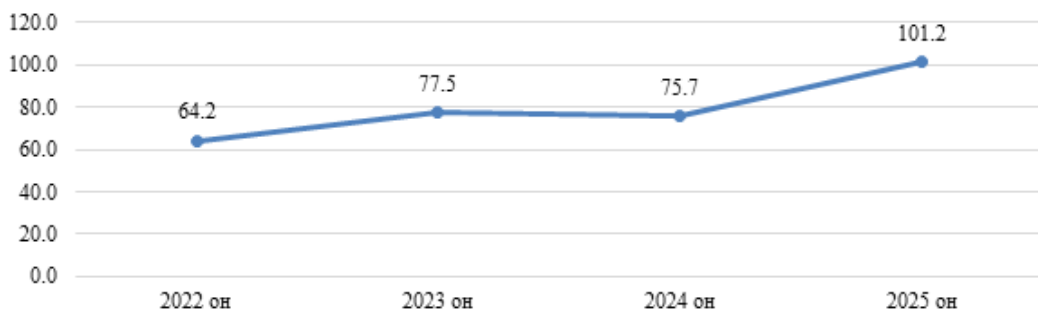
Монгол Улсад бүртгэгдэж байгаа гэмт хэргийн тоон мэдээлэлд Систем динамикийн

аргаар дүн шинжилгээ хийж үзэхэд 2023 онд 35,340 гэмт хэрэг бүртгэгдсэн нь нийгэм, эдийн засаг, хүн ам болон бусад тоон үзүүлэлтүүдээс хамаарч 2025 онд 6,101 буюу 17 хувиар өссөн бол 2026 онд 10,092 буюу 29%, 2029 онд 17,469 буюу 49%, 2032 онд 21,627 буюу 61%-аар тус тус өсөх хандлагатай байна.

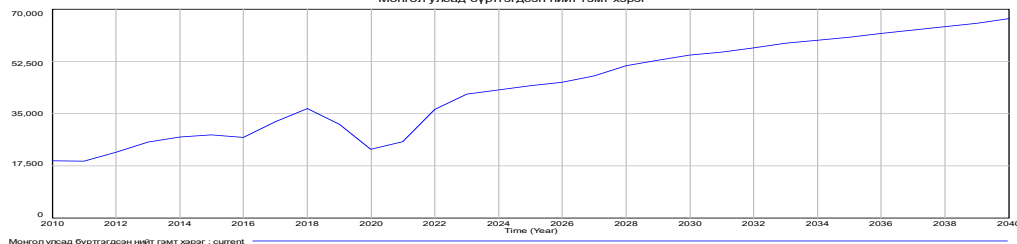
Монгол улсад бүртгэгдсэн гэмт хэргийн ирээдүйн төлөв:

/Систем динамик арга/

Хөрөнгө бигүүмжилсэн дүн (тэрбум төгрөгөөр)

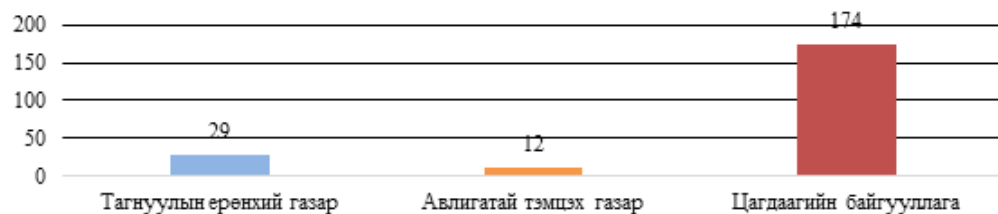

Монгол улсад бүртгэгдсэн нийт гэмт хэрэг

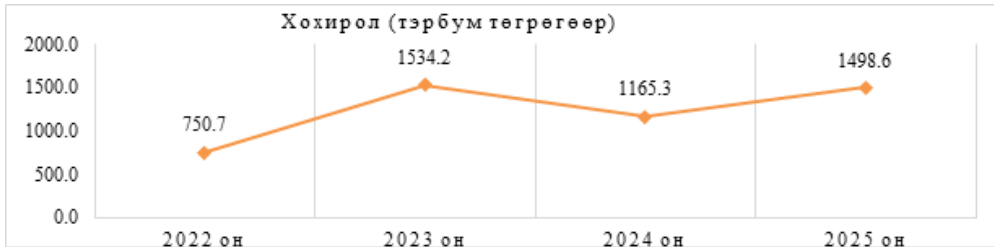
Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид 215 үйлдэл, эс үйлдэхүйг гэмт хэрэгт тооцохоор хуульчилснаас Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 6.1 дүгээр зүйл, Улсын ерөнхий прокурорын 2024 оны А/73 дугаартай “Гэмт хэргийн талаарх гомдол, мэдээлэл хэргийг шалгах харьяалал тогтоох тухай” тушаалын хавсралтаар баталсан журамд заасан мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах харьяаллын дагуу Тагнуулын байгууллага 29 буюу 13,5 хувь, Авлигатай тэмцэх газар 12 буюу 5,6 хувь, Цагдаагийн байгууллага 174 гэмт хэрэг буюу 80,9 хувьд мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулж байна.

Эрүүгийн хуульд заасан харьяалах гэмт хэргийн үзүүлэлт

Эрүүгийн цагдаагийн алба, Мөрдөн шалгах алба нь 2023-2025 онд иргэн, хуулийн этгээдээс гэмт хэргийн шинжтэй 165,674 гомдол, мэдээлэл хүлээн авснаас 120,159 гомдол, мэдээлэлд хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээж үүнээс 6,586 мөрдөн байцаалтын хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулж 5,720 буюу 86,8 хувийг шийдвэрлэж өнөөдрийн байдлаар 842

хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулж байна.¹

Өнгөрсөн 2025 онд 1,524 хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулж 950 буюу 62,3 хувийг шийдвэрлэсэн бөгөөд гэмт хэргийн улмаас хүн, хуулийн этгээдэд 1,4 их наяд төгрөгийн хохирол учирснаас 1,1 их наяд төгрөг буюу 78,5 хувийг мөрдөн байцаалтын шатанд нөхөн төлүүлж 101,2 тэрбум төгрөгийн эд хөрөнгө битүүмжилсэн.

Хоёр. Алба хаагчдын ажлын ачааллын талаар:

Эрүүгийн цагдаагийн алба, Мөрдөн шалгах албаны мөрдөгч нарын ажлын ачаалал, ажлаас хүсэлтээрээ чөлөөлөгдөх, бусад байгууллагад шилжиж байгаа байдлын шалтгаан нөхцөлийг тогтоох зорилгоор нийт 400 гаруй мөрдөгчдөөс google.forms программыг ашиглан санал, асуулгыг авч дүгнэхэд 1 /нэг/ эрүүгийн мөрдөгч өдөрт 3-6 цагийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд, 1-2 цагийг сургалт, хурал зөвлөгөөнд, 2-3 цагийг гадуур биечилсэн сурвалжлаг явуулахад, 2-3 цагийг хугацаатай албан бичиг болон бусад дотоод ажилд тус тус зарцуулж, нийтдээ 12-14 цагийн турш ажил үүргээ гүйцэтгэж байна.

Улсын ерөнхий прокурорын 2024 оны А/73 дугаартай “Гэмт хэргийн талаарх гомдол, мэдээлэл хэргийг шалгах харьяалал тогтоох тухай” тушаалын хавсралтаар баталсан журмын дагуу гадаад улсын иргэд холбогдсон, гадаад улсад Монгол улсын иргэн хохирсон, олон улсын түвшинд үйлдэгдсэн үндэстэн дамнасан, зохион байгуулалттай, мөнгө угаах болон цахим сүлжээ ашиглан үйлдэгдсэн гадаад улсад мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах шаардлагатай, ээдрээ төвөгтэй, цар хүрээ ихтэй, олон үйлдэл, холбогдогчтой хэргүүдэд албан болон албан бус гадаад хамтын ажиллагааг өргөн хэмжээнд ашиглан мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулдаг.

Эрүүгийн цагдаагийн алба, Мөрдөн байцаах албаны төвийн болон харьяа газар, хэлтсийн алба хаагчдаас 2021-2025 онд ажлаас гарсан нийт 322 алба хаагчдын судалгааг хийхэд:

Д/д	Огноо	Албанаас халагдсан алба хаагчийн тоо	Өөрийн хүсэлтээр чөлөөлөгдсөн	Өөр мөрдөх байгууллагад шилжсэн	Нийт
1	2021 он	15	28	5	48
2	2022 он	12	45	5	62

¹ Цагдаагийн байгууллагын гэмт хэргийн мэдээллийн сан

3	2023 он	19	76	9	104
4	2024 он	13	49	12	74
5	2025 он	6	26	2	34
Нийт		65	224	33	322

Эрүүгийн цагдаагийн алба, Мөрдөн шалгах албаны мөрдөгчид сэтгэл зүйн болон авлига ашиг сонирхлын зөрчилд холбогдох эрсдэлтэй нөхцөлд уртасгасан цагаар ажиллаж, ар гэр, хувийн амьдралдаа зарцуулах болон өөрсдийгөө хөгжүүлэх цаг, нөхцөл боломж хомс, шалгаж байгаа хэргийн онцлогоос хамаарч өөрийн болон гэр бүлийн гишүүдийн амь нас, эрүүл мэндэд эрсдэл учирч болзошгүй нөхцөлд үүрэг гүйцэтгэдэгтэй холбоотойгоор тус албадын алба хаагч нарыг тусгайлан анхаарч нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэх хэрэгцээ шаардлага үүсэж байна.

Гурав. Алба хаагчдын цалингийн талаар:

Цагдаагийн ерөнхий газрын Эрүүгийн цагдаагийн алба, Мөрдөн шалгах алба нь нийт 446 алба хаагчийн батлагдсан орон тоотой ажиллаж, 1 жилд цалингийн зардалд 14,8 /арван дөрвөн тэрбум найман зуун сая/ төгрөг зарцуулдаг.

Цагдаагийн байгууллагын мөрдөгч нарын цалин хангамж нь Авлигатай тэмцэх газар, Тагнуулын ерөнхий газар зэрэг ижил чиг үүрэгтэй мөрдөх байгууллагуудын мөрдөгчдийн цалинтай харьцуулахад харьцангуй доогуур буюу 2,4 дахин бага байдаг нь ажлын чанар, мэргэжлийн ур чадварын өрсөлдөөнд сөргөөр нөлөөлж, үүрэг гүйцэтгэхэд зарим хүндрэлтэй асуудлуудыг дагуулж байна.

Ялангуяа Эрүүгийн цагдаагийн алба, Мөрдөн шалгах алба нь улсын хэмжээний онц ноцтой, төр, иргэн, хуулийн этгээдэд онц их хэмжээний хохирол учруулсан, онц харгис хэрцгий аргаар үйлдсэн болон онцлог субъектүүд холбогдсон гэмт хэргийг илрүүлэх, мөрдөн шалгах ажил үүргийг хэрэгжүүлдэг бөгөөд тус албадын мөрдөгч нарын цалин хангамжийг нэмэгдүүлж нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэх зайлшгүй шаардлага үүсээд байна.

Санхүүгийн хориг арга хэмжээг хэрэгжүүлэх олон улсын байгууллага (FATF) болон Ази, Номхон далайн орнуудын мөнгө угаахтай тэмцэх бүлэг (APG)-ийн хамтарсан хурлаас 2019 оны 10 дугаар сарын 19-ний өдөр Монгол Улсыг мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх стратегийн дутагдалтай орны жагсаалт “Саарал жагсаалт”-д орсныг зарлаж, мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тогтолцоонд дутагдалтай байгаа асуудлыг сайжруулах, FATF-аас өгсөн зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх чиглэлээр холбогдох байгууллагууд хамтран ажилласнаар манай улс 2020 оны 10 дугаар сарын 22-ны өдөр “Саарал жагсаалт”-аас гарсан.²

Санхүүгийн хориг арга хэмжээг хэрэгжүүлэх олон улсын байгууллага (FATF)-ын шинжээчдийн баг хууль сахиулах байгууллагын төлөөлөл болон харилцан үнэлгээний үр дүнг хамгаалах багтай 2019, 2020 онд хийсэн уулзалт, тайлан хамгаалах үеэр Цагдаагийн байгууллагын тусгайлан хэрэг мөрддөг нэгжийн чадавхыг дээшлүүлэх, бэхжүүлэх, орон тоог нэмэгдүүлж ажиллуулах талаар тусгайлан зөвлөсөн бөгөөд зөвлөмжийн хүрээнд цагдаагийн байгууллагаас алба хаагчдын цалин хөлсийг нэмэгдүүлэх, нийгмийн баталгааг хангах, чадавхыг дээшлүүлэх чиглэлээр шат дараалсан арга хэмжээг авч ажиллаж байна.

Монгол Улсын Засгийн газрын 2022 оны 265 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх” хөтөлбөр болон Мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх Үндэсний зөвлөлийн дарга бөгөөд Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын 2022 оны 9 сарын 29-ний өдөр баталсан “Мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх” хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөний Зорилго 8-ын 189 дүгээр хэсэгт *“Цагдаагийн байгууллагын үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэг, мөнгө угаах гэмт хэргийг хариуцсан мөрдөгчийн цалин хангамжийг бусад мөрдөн шалгах эрх бүхий байгууллагын ижил төрлийн гэмт хэргийг мөрдөн шалгаж байгаа алба хаагчдын*

² Санхүүгийн мэдээллийн албаны тайлан 2025

цалин хангамжтай дүйцүүлэн нэмэгдүүлэх арга хэмжээ авах” ажлыг Цагдаагийн ерөнхий газар, Хууль зүй, дотоод хэргийн яамтай хамтран хэрэгжүүлэхээр тусгасан.³

Цагдаагийн ерөнхий газрын Эрүүгийн цагдаагийн алба, Мөрдөн шалгах албаны мөрдөгч нар нь бусад ижил төрлийн мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулдаг байгууллагын мөрдөгч нарын шалгадаг гэмт хэргийн тоон үзүүлэлттэй харьцуулбал 174 төрлийн гэмт хэрэг буюу 4 дахин илүү гэмт хэргийн зүйлчлэлд мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулж 2,4 дахин бага цалин авч байна.

Авлигатай тэмцэх газар, Тагнуулын ерөнхий газрын мөрдөгч нар цагдаагийн байгууллагын мөрдөгч нараас өндөр цалин авдаг нь тэдний тусгайлсан үүрэг, эрсдэлтэй нөхцөл байдалд ажилладагтай холбоотой хэдий ч Цагдаагийн байгууллагын Эрүүгийн цагдаагийн алба, Мөрдөн шалгах албаны мөрдөгч нар ижил түвшний эрсдэлтэй ажил гүйцэтгэж, үндэстэн дамнасан, зохион байгуулалттай, мөнгө угаах болон цахим сүлжээ ашиглан үйлдэгдсэн гадаад улсад мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах шаардлагатай, ээдрээ төвөгтэй, цар хүрээ ихтэй, олон үйлдэл, холбогдогчтой хэргүүдэд албан болон албан бус гадаад хамтын ажиллагааг өргөн хэмжээнд ашиглан мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулдаг хэдий ч харьцангуй бага цалинтай ажиллаж байгаа нь алба хаагчдын ажилдаа хандах хандлага, итгэл үнэмшил, тогтвор суурьшилтай ажиллах болон байгууллагын хэвийн үйл ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлж байна.⁴

Мөн мөрдөгч нарын ажлын ачаалал, сэтгэл ханамжийн 2023-2025 оны судалгаагаар алба хаагчдын цалинг нэмэгдүүлэх дараах хэрэгцээ, шаардлага үүсэж байна гэж дүгнэсэн.

1. Ажлын ачаалал, хариуцлага:

- Цагдаагийн мөрдөгчид гэмт хэргийг илрүүлэх, нотлох, мөрдөн шалгах ажиллагааны үйл явцад голлох үүрэг гүйцэтгэдэг бөгөөд ажлын ачаалал маш өндөр байдаг.
- Уртасгасан цагаар болон хүнд нөхцөлд ажиллаж байгаа мөрдөгчдөд хангалттай урамшуулал олгохгүй байгаа нь ажлын чанарт сөргөөр нөлөөлдөг.

2. Мэргэшсэн алба хаагчдын тогтвортой байдал:

- Өндөр ур чадвартай, чадварлаг мөрдөгч нар бага цалин хангамжаас үүдэн хувийн салбарт шилжих эсвэл ажлаас гарах, бусад мөрдөн шалгах байгууллагад шилжин ажиллах хандлага нэмэгдэж байна.

3. Авлигын эрсдэлийг бууруулах:

- Цалин хангамж бага байгаа нь алба хаагчдыг авлига авах, хууль бус үйл ажиллагаанд оролцох эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг.

4. Итгэл, урам зоригийг нэмэгдүүлэх:

- Цалин хангамжийг нэмэгдүүлэх нь мөрдөгчдийн ажлын урам зориг, ажлын үр дүнт сайжруулахад чухал үүрэгтэй.

Цагдаагийн ерөнхий газрын Эрүүгийн цагдаагийн алба, Мөрдөн шалгах албаны алба хаагчдын цалинг нэмэгдүүлснээр дараах эерэг үр дүн гарах боломжтой гэж дүгнэж байна.

³ Санхүүгийн мэдээллийн албаны тайлан 2025

⁴ Нийгмийн даатгалын сангийн мэдээлэл 2025

Үүнд:

1. Ажлын үр дүн үүрэг гүйцэтгэлийн талаар:
 - Цалин нэмэгдүүлснээр мөрдөгч нар ажлаа илүү мэргэшсэн, хариуцлагатай байдлаар гүйцэтгэх боломж нээгдэнэ.
 - Гэмт хэргийг илрүүлэх, нотлох үйл явц илүү нарийвчлалтай болно.
 - Цалин хангамж нэмэгдсэнээр алба хаагчдын нийгмийн асуудал шийдэгдэж, ар гэртээ санаа зовох зовнил багасаж ажлын бүтээмж дээшилнэ.
2. Мэргэшсэн алба хаагчдын тогтвортой байдлын талаар:
 - Цалин нэмэгдсэнээр цагдаагийн байгууллагад туршлагатай, чадварлаг мөрдөгчид тогтвортой ажиллах боломж бүрдэнэ.
3. Авлигын эрсдэлийн талаар:
 - Цалин хангамжийг өрсөлдөхүйц түвшинд хүргэснээр мөрдөгчид хууль бус үйл ажиллагаанд татагдах магадлал буурна.
4. Итгэлцэл нэмэгдэнэ:
 - Иргэдийн хувьд хууль сахиулах байгууллагын шударга, үр дүнтэй ажиллагаанд итгэх итгэл өснө.
5. Олон улсын жишгийн хүрээнд:
 - Монгол Улсын мөрдөгчдийн цалинг олон улсын түвшинд дөхүүлэх замаар мэргэжлийн түвшний стандартыг сайжруулахад хувь нэмэр оруулна.

Дүгнэлт. Эрүүгийн цагдаагийн алба, Мөрдөн шалгах алба нь нууц далд аргаар бүлэг зохион байгуулалттайгаар үйлдэгдсэн болон үндэстэн дамнасан гэмт хэрэг, гадаад улсын иргэн үйлдсэн, эзэн холбогдогч нь тогтоогдоогүй хүнд гэмт хэрэгтэй ердийн болон тусгай нууц арга хэрэгслийн тусламжтайгаар тэмцэж, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаатай уялдуулан гүйцэтгэж байгаа нь цагдаагийн байгууллагын бусад алба, нэгжүүдээс онцлог бөгөөд ажлын ачаалал ихтэй байна.

Гүйцэтгэх ажил болон Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа явуулж буй Тагнуулын ерөнхий газар, Авлигатай тэмцэх газар, Прокурор, Шүүх гэх мэт бусад чиг үүргийн байгууллагуудын цалинтай харьцуулахад тус албадын мөрдөгч нарын сарын үндсэн цалин 2-3 дахин бага байгаа нь алба хаагчдын албандаа хандах хандлага, итгэл үнэмшил багасах, хүний нөөцийн тогтворгүй байдлыг бий болгох цаашлаад авлига, албан тушаалын гэмт хэрэгт өртөх өндөр эрсдэлтэй байна.

Цалин хангамжийг нэмэгдүүлэх нь тус албадын мөрдөгчдийн ажиллах орчныг сайжруулж, тогтвор суурьшилтайгаар гэмт хэрэгтэй үр дүнтэй тэмцэх, Цагдаагийн байгууллагад итгэх иргэдийн итгэлийг нэмэгдүүлэхэд чухал алхам болно дүгнэж байна.

Санал. Дээрх дүгнэлтийг үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Эрүүгийн цагдаагийн алба, Мөрдөн шалгах албаны мөрдөгч нарын цалинг бусад ижил төрлийн мөрдөн шалгах эрх бүхий байгууллагын мөрдөгч нарын цалинтай ижил түвшинд хүргэх зорилгоор тус албадын алба хаагчдын цалингийн сүлжээ, жишиг, нэмэгдлийн хэмжээг шинээр боловсруулан Засгийн газраар батлуулах.
2. Эрүүгийн цагдаагийн алба, Мөрдөн шалгах алба нь 1 жилийн цалингийн зардалд 14,8 тэрбум төгрөг зарцуулж гэмт хэргийн улмаас төр, иргэн, хуулийн этгээдэд учирсан 1,1 их наяд төгрөгийн хохирлыг мөрдөн байцаалтын шатанд нөхөн төлүүлэн ажиллаж байна. Цаашид тус албадын мөрдөгч нарын цалинг **бусад мөрдөн шалгах эрх бүхий байгууллагын мөрдөгч нарын цалин хангамжтай дүйцүүлэн нэмэгдүүлэхэд** 1 жилийн цалингийн зардалд 29,6 /хорин есөн тэрбум зургаан зуун сая/ тэрбум төгрөгийг улсын төсөвт суулгуулан шийдвэрлүүлэх.

Ашигласан материал:

1. Цагдаагийн байгууллагын гэмт хэргийн мэдээллийн сан
2. Санхүүгийн мэдээллийн албаны тайлан 2025 он
3. Эрүүгийн цагдаагийн алба, Мөрдөн шалгах албаны мөрдөгч нарын ажлын ачаалал, ажлаас хүсэлтээрээ чөлөөлөгдөх, бусад байгууллагад шилжиж байгаа байдлын шалтгаан нөхцөлийг тогтоох санал, асуулга 2025 он
4. Нийгмийн даатгалын сангийн мэдээлэл 2025 он

ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ МӨРДӨН ШАЛГАХ ЭРХ БҮХИЙ
БАЙГУУЛЛАГУУДЫН ТОГТОЛЦООНЫ ШИНЖИЛГЭЭ БА МОНГОЛ
УЛСАД НЭВТРҮҮЛЭХ БОЛОМЖ

ANALYSIS OF THE SYSTEMS OF INVESTIGATIVE AUTHORITIES IN SELECTED
FOREIGN COUNTRIES AND THE POSSIBILITY OF ADAPTING THEM TO MONGOLIA

*Эрүүгийн цагдаагийн албаын Зохион байгуулалттай
гэмт хэрэгтэй тэмцэх хэлтсийн мөрдөгч,
цагдаагийн ахлах дэслэгч Д.Нямцэрэн
Investigator of the Organized Crime Division,
Criminal Police Department,
Senior Lieutenant of Police D. Nyamtseren*

Хураангуй. Мөрдөн шалгах эрх бүхий байгууллагуудын тогтолцоо нь гэмт хэргийг шуурхай, бодитой илрүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, хууль дээдлэх зарчмыг хангах, төрийн хяналт-тэнцлийг бий болгох, улмаар нийгмийн аюулгүй байдал, шударга ёсны тогтолцоог бэхжүүлэхэд зайлшгүй шаардлагатай бөгөөд орчин үеийн эрх зүйт төрийн үндсэн тулгуур ач холбогдолтой юм.

Энэхүү өгүүлэл нь Япон, Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс, Бүгд Найрамдах Солонгос Улс зэрэг орнуудын мөрдөн шалгах эрх бүхий байгууллагуудын тогтолцоог харьцуулан шинжилж, тэдгээрийн онцлог, давуу болон сул талыг тодорхойлсон болно.

Судалгаагаар эдгээр орнуудад мөрдөн шалгах ажиллагаанд прокурорын хяналт, байгууллагын харилцан тэнцвэр, хүний эрхийн баталгааг хангах механизм чухал байр суурь эзэлдэг болохыг тогтоов. Үүний үндсэн дээр Монгол Улс-ын мөрдөн шалгах тогтолцооны өнөөгийн нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийж, эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох шаардлагатай асуудлуудыг тодорхойлсон. Улмаар гадаадын туршлагад тулгуурлан Монгол Улсын эрх зүйн орчинд нэвтрүүлэх боломжтой загвар, бодлогын чиглэлүүдийг санал болгосон болно.

Abstract. The system of investigative authorities is an essential pillar of a modern rule-of-law state, as it ensures the prompt and objective detection of crimes, safeguards human rights and freedoms, upholds the principle of the rule of law, establishes checks and balances within the state, and ultimately strengthens public safety and the justice system.

This article comparatively analyzes the systems of investigative authorities in Japan, Germany (Federal Republic of Germany), and South Korea (Republic of Korea), identifying their key characteristics, strengths, and weaknesses.

The study finds that prosecutorial oversight, institutional balance, and mechanisms ensuring the protection of human rights play a crucial role in the investigative processes of these countries. Based on this, the current state of the investigative system in Mongolia is analyzed, and key issues requiring improvement in legal regulation are identified. Furthermore, drawing on foreign experiences, the article proposes models and policy directions that could be adapted and implemented within Mongolia's legal framework.

Түлхүүр үг: мөрдөн шалгах тогтолцоо, мөрдөн шалгах эрх бүхий байгууллага, прокурорын хяналт, хууль сахиулах байгууллага, эрх зүйн зохицуулалт, хүний эрхийн баталгаа, хяналт-тэнцэл, харьцуулсан эрх зүй, гадаадын туршлага, Монгол Улс.

Keywords: investigative system, investigative authorities, prosecutorial oversight, law enforcement agencies, legal regulation, human rights protection, checks and balances, comparative law, foreign experience, Mongolia.

Оршил. Орчин үеийн нийгэмд гэмт хэрэгтэй тэмцэх, хууль сахиулах байгууллагын үр нөлөө нь мөрдөн шалгах эрх бүхий байгууллагуудын бүтэц, зохион байгуулалт, эрх

зүйн зохицуулалтаас шууд хамааралтай байна. Ялангуяа Япон, Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс, Бүгд Найрамдах Солонгос Улс зэрэг өндөр хөгжилтэй орнуудын мөрдөн шалгах тогтолцоо нь төвлөрсөн болон төвлөрсөн бус загварыг хослуулсан, хяналт-тэнцлийн оновчтой механизм бүхий онцлогтой байна (UNODC, 2021; OECD, 2020).

Эдгээр орнуудын туршлагаас үзэхэд мөрдөн шалгах байгууллагын хараат бус байдал, прокурорын хяналт, шүүхийн зөвшөөрлийн тогтолцоо нь хүний эрхийг хангах чухал баталгаа болдог (UNODC, 2021). Тухайлбал, Японд прокурор давамгайлсан мөрдөн шалгах тогтолцоо үйлчилдэг бол Германд прокурор-цагдаагийн хамтарсан загвар, Солонгост сүүлийн жилүүдэд цагдаа, прокурорын эрх мэдлийн хуваарилалтад шинэчлэл хийгдсэн байна (OECD, 2020; Korean Ministry of Justice, 2022).

Харин Монгол Улс-ын хувьд мөрдөн шалгах ажиллагаа нь ихэвчлэн цагдаагийн байгууллагад төвлөрсөн, прокурорын хяналтад хэрэгждэг хэдий ч институцийн уялдаа, хараат бус байдал, хяналтын механизмын хувьд сайжруулах шаардлага байсаар байна (Монгол Улсын Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, 2023).

Ийм нөхцөлд гадаадын зарим улсын туршлагыг харьцуулан судалж, оновчтой загварыг нутагшуулах боломжийг тодорхойлох нь онол, практикийн чухал ач холбогдолтой юм. Тус судалгааны зорилго нь гадаадын орнуудын мөрдөн шалгах эрх бүхий байгууллагуудын тогтолцоог шинжлэн, Монгол Улсын эрх зүйн орчинд нэвтрүүлэх боломж, нөхцөлийг тодорхойлоход оршино.

Судалгаанд харьцуулсан эрх зүйн арга, баримт бичгийн шинжилгээний аргыг ашиглан онолын болон практик дүгнэлт гаргахыг зорьсон болно. Иймд энэхүү өгүүлэл нь Монгол Улсын мөрдөн шалгах тогтолцоог боловсронгуй болгоход чиглэсэн бодлогын санал, эрх зүйн шинэчлэлийн үндэслэлийг боловсруулахад хувь нэмэр оруулах ач холбогдолтой юм.

Үндсэн хэсэг. Мөрдөн шалгах эрх бүхий байгууллагын тогтолцоо ямар нөхцөлд үр дүнтэй ажиллах талаар гадаадын эрдэмтэн, олон улсын байгууллагууд (ялангуяа OECD, UNODC) дараах үндсэн үзэл баримтлалуудыг дэвшүүлсэн байдаг. Тухайлбал:

1. Прокурор-цагдаагийн уялдаа, хамтын ажиллагаа

Прокурор-цагдаагийн уялдаа, хамтын ажиллагаа гэдэг нь гэмт хэргийг илрүүлэх, мөрдөн шалгах ажиллагаанд прокурор нь хууль зүйн хяналт, чиглүүлгийг хэрэгжүүлж, цагдаагийн байгууллага нь хэрэг бүртгэлт, мөрдөн шалгах ажиллагааг гүйцэтгэх замаар харилцан мэдээлэл солилцох, нотлох баримтыг хамтран бүрдүүлэх, хэрэг шийдвэрлэх ажиллагааг нэгдсэн зорилго, төлөвлөгөөний дагуу уялдуулан хэрэгжүүлэх институц хоорондын зохион байгуулалттай хамтын ажиллагааны тогтолцоо юм.

Судлаачид мөрдөн шалгах ажиллагаа нь зөвхөн нэг байгууллагын үйл ажиллагаа бус, харин прокурор, мөрдөгч, шинжээчдийн уялдаа холбоонд тулгуурлах ёстой гэж үздэг бөгөөд хамтын ажиллагаа сул байвал хэрэг илрүүлэлт буурдаг гэж дүгнэсэн. Мөн олон улсын туршлагаас харахад прокурорын хяналт, чиглүүлэг нь мөрдөн шалгах ажиллагааны чанар, хууль ёсны байдлыг хангахад чухал нөлөөтэй байдаг. (Crime, 2018)

Прокурор-цагдаагийн уялдаа, хамтын ажиллагааны давуу тал нь мөрдөн шалгах ажиллагааг хууль ёсны дагуу удирдан чиглүүлэх, нотлох баримтын чанар, хэрэг шийдвэрлэх үр дүнг нэмэгдүүлэхэд оршдог. Энэхүү тогтолцоо нь мөн байгууллагын хөрвөх чадвар, мэдээлэл солилцоо, хамтарсан стратегийн төлөвлөлт боломжийг нэмэгдүүлдэг.

Харин сул тал нь прокурорын хэт оролцоо нь цагдаагийн хараат байдлыг үүсгэж, шийдвэр гаргалтын бие даасан байдлыг бууруулах, эсвэл харилцан ойлголцол муудах тохиолдол гардагт оршдог.

2. Прокурор удирдсан буюу “prosecution-led” загвар

Прокурор удирдсан буюу “prosecution-led” загвар гэдэг нь мөрдөн шалгах ажиллагааг прокурорын хяналт, удирдлага дор явуулдаг тогтолцоо юм. Энэ загварт прокурор нь хэрэг бүртгэлтийн шатнаас эхлэн мөрдөгч, шинжээчдийн үйл ажиллагааг чиглүүлж, нотлох

баримтын цуглуулалт, мөрдөн байцаалтын стратеги, эрүүгийн хэрэгт баримтлах хууль зүйн шаардлагыг тодорхойлж өгдөг. Ингэснээр мөрдөн шалгах ажиллагаа шүүхэд хүлээн зөвшөөрөгдөх баталгаатай, илүү үр дүнтэй, хүний эрхийг хамгаалсан байдлаар зохион байгуулагддаг.

Зарим эрдэмтэд мөрдөн шалгах ажиллагааг прокурорын стратегид тулгуурлан явуулах нь илүү үр дүнтэй гэж үздэг бөгөөд ийм “гурвалсан загвар” (мөрдөгч–шинжээч–прокурор) нь өндөр ял шийтгэлийн хувьтай байгааг харуулсан. Энэ нь нотлох баримтыг шүүхэд ашиглах боломжийг эхнээс нь хангах давуу талтай гэж тайлбарлагддаг. (Wikipedia, 2019)

Прокурор удирдсан буюу “prosecution-led” загварын давуу тал нь мөрдөн шалгах ажиллагааг хууль зүйн зөв удирдлага, нотлох баримтын баталгаатай цуглуулалт дээр суурилуулж, шүүхэд хэрэглэх боломжийг нэмэгдүүлдэгт оршино. Мөн энэ загвар нь хэрэг шийдвэрлэх хурд, мөрдөн шалгах ажиллагааны нэгэн жигд, зохион байгуулалттай байдал бий болгодог.

Харин сул тал нь прокурорын хэт оролцоо нь мөрдөгчдийн бие даасан байдлыг бууруулж, зарим тохиолдолд уялдаа холбоо муудаж, шийдвэр гаргалт төвлөрөх эрсдэл үүсгэдэгт оршдог.

3. Хараат бус байдал ба хяналт-тэнцэл

Хараат бус байдал ба хяналт-тэнцэл гэдэг нь мөрдөн шалгах эрх бүхий байгууллага нь өөрийн үйл ажиллагааг гадаад нөлөөлөл, албан тушаалтны шахалт, улс төрийн дарамтаас ангид, бие даан гүйцэтгэх чадвартай байхыг илэрхийлдэг бөгөөд үүний зэрэгцээ түүний эрх мэдлийг шүүх, прокурор, дотоод хяналт зэрэг бусад институцүүдийн хяналттай хослуулж, эрх мэдлийн төвлөрлийг сааруулах, үйл ажиллагааны ил тод байдал, хариуцлагыг хангах тогтолцоог хэлдэг.

Хоёр үгийг нэгтгэхэд, энэ нь мөрдөн шалгах байгууллагын бие даасан байдлыг хадгалж, төрийн бусад байгууллагын хяналтаар тэнцвэржүүлсэн систем гэсэн утгатай юм.

OECD-ийн үзэж байгаагаар үр дүнтэй мөрдөн шалгах тогтолцоо нь хараат бус, ил тод, хариуцлагатай байх ёстой бөгөөд ингэснээр авлига, алдаа, хэт төвлөрлийг бууруулна. Мөн эрх мэдлийн зөв хуваарилалт нь шүүх, прокурор, мөрдөн шалгах байгууллагын хооронд тэнцвэрийг бий болгодог. (OECD, 2020)

Хараат бус байдал ба хяналт-тэнцэлийн давуу тал нь мөрдөн шалгах байгууллагыг гадаад нөлөөлөл, улс төрийн шахалтнаас ангид байлгаж, шийдвэр гаргалтын шударга байдлыг хангахад оршино. Энэ тогтолцоо нь мөн эрх мэдлийн төвлөрлийг бууруулж, институц хоорондын хяналт-тэнцлийг бий болгодог тул авлига, албан тушаалын буруу ашиглалт зэрэг эрсдлийг бууруулдаг.

Гэвч сул тал нь хараат бус байдлыг хэт чанд барих нь шийдвэр гаргах хурдыг удаашруулж, маргаантай асуудлыг хурдан шийдвэрлэхэд саад учруулж болзошгүй юм. Мөн олон хяналтын институц оролцдог тул зорилттой уялдаа холбоо алдагдах эрсдэлтэй байдаг.

4. Орчин үеийн шинжлэх ухаан, технологид суурилсан мөрдөн шалгах ажиллагаа

Орчин үеийн шинжлэх ухаан, технологид суурилсан мөрдөн шалгах ажиллагаа гэдэг нь гэмт хэргийн мөрдөн шалгалт, нотлох баримт цуглуулах, хэрэг шийдвэрлэх үйл ажиллагааг судалгааны нотолгоо, шинжлэх ухааны аргууд, дижитал технологи, мэдээллийн сан, криминалистик ба forensic аргууд дээр тулгуурлан явуулах процессыг хэлдэг.

Энэ арга нь албан ёсны баримт, шинжлэх ухаанч дүн шинжилгээнд суурилснаар мөрдөн шалгах ажиллагааны үнэн зөв байдал, хариуцлага, хурд, үр нөлөөг нэмэгдүүлж, хүний эрхийг хамгаалах баталгааг сайжруулдаг.

UNODC болон судлаачид нотлох баримтад суурилсан (forensic-based) мөрдөн шалгах ажиллагаа нь буруу шийдвэрээс сэргийлж, хэрэг шийдвэрлэлтийн чанарыг сайжруулдаг гэж үздэг. Дижитал технологи, мэдээллийн сан, кейс менежментийн систем ашиглах нь үр ашгийг нэмэгдүүлдэг. (Pakistan, 2024)

Орчин үеийн шинжлэх ухаан, технологид суурилсан мөрдөн шалгах ажиллагааны давуу тал нь нотолгоонд суурилсан, үнэн зөв, ил тод мөрдөн байцаалт явуулах боломжийг нэмэгдүүлдэгт оршино. Энэ арга нь мөн мөрдөн шалгах хурд, хэрэг шийдвэрлэх үр дүнг сайжруулах ба олон хэрэгт нэгэн зэрэг анализ хийх боломжийг олгодог.

Гэвч сул тал нь технологи, тоног төхөөрөмж, мэргэжилтний чадавхад өндөр шаардлага тавьдаг тул хөрөнгө оруулалт их шаарддаг. Мөн зарим тохиолдолд технологийн найдвартай байдал, өгөгдлийн хамгаалалт, мэдээллийн алдагдал зэрэг эрсдэл үүсч болзошгүй юм.

5. Хүний эрхэд суурилсан мөрдөн шалгах арга

Хүний эрхэд суурилсан мөрдөн шалгах арга гэдэг нь мөрдөн байцаалтын болон хэрэг бүртгэлийн бүх үйл ажиллагааг явуулах явцад хууль ёсны эрх, хүний эрх, үндсэн эрх чөлөөг дээдэлж, хүч хэрэглээг хязгаарлах, хүндрэлгүй байцаалт, албан ёсны баримт, нотолгоонд тулгуурлах аргыг ашиглах үйл ажиллагааг хэлдэг.

Энэхүү арга нь эрүүгийн хэрэгт холбогдогч, гэрч, хохирогчдын эрхийг хамгаалж, шударга, ил тод мөрдөн шалгах орчныг бүрдүүлэх, буруу шийдвэр, хүч хэрэглэх эрсдлийг бууруулахад чиглэгддэг.

Олон улсын судлаачид хүч хэрэглэсэн байцаалтын оронд сэтгэлзүйн болон нотолгоонд суурилсан “investigative interviewing” арга илүү үр дүнтэй бөгөөд хүний эрхийг хамгаалдаг гэж үздэг. Энэ нь хэрэг илрүүлэх чанарыг бууруулахгүй, харин ч нэмэгдүүлдэг болохыг судалгаанууд харуулсан.

Хүний эрхэд суурилсан мөрдөн шалгах аргын давуу тал нь холбогдогч, гэрч, хохирогчийн эрхийг хамгаалж, мөрдөн шалгах ажиллагааг шударга, ил тод явуулах боломжийг олгодог. Энэ арга нь мөн буруу хүч хэрэглэх, хуулиас гадуурх саатуулах зэрэг зөрчил гарах эрсдлийг бууруулдаг.

Гэвч сул тал нь уламжлалт хүч хэрэглэсэн аргаас илүү цаг хугацаа шаардах, мөрдөн шалгах ажиллагааны хурд удааших эрсдэлтэй. Мөн мөрдөгчид, байцаагчдаас сэтгэлзүй, харилцааны ур чадвар өндөр шаарддаг тул мэргэжлийн бэлтгэл, сургалт зайлшгүй шаардлагатай байдаг.

6. Олон улсын хамтын ажиллагаа

Мөрдөн шалгах олон улсын хамтын ажиллагаа гэдэг нь гэмт хэрэг, ялангуяа зохион байгуулалттай, олон улсын шинжтэй гэмт хэргийг илрүүлэх, нотлох баримт цуглуулах, хэрэг шалгах, гэмт этгээдийг баривчлах, шүүхэд шилжүүлэх зэрэг үйл ажиллагааг орны хил хязгаар, байгууллага хоорондын хамтын ажиллагаа замаар явуулах процессыг хэлдэг.

Энэ нь мэдээлэл солилцох, хамтарсан мөрдөн шалгах баг байгуулах, хууль эрх зүйн туслалцаа үзүүлэх (Mutual Legal Assistance) зэрэг аргачлалуудыг багтаадаг бөгөөд улмаар зохион байгуулалттай гэмт хэргийн эсрэг үр дүнтэй тэмцэх, хууль сахиулах үйл ажиллагааг нэгтгэх боломжийг бий болгодог.

Гадаадын судлаачид ялангуяа зохион байгуулалттай гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд мөрдөн шалгах байгууллагуудын олон улсын хамтын ажиллагаа зайлшгүй шаардлагатай гэж үздэг. Энэ нь мэдээлэл солилцох, хамтарсан мөрдөн ажиллагаа явуулах боломжийг нэмэгдүүлдэг. (Crime, The role of prosecutors, 2026)

Мөрдөн шалгах олон улсын хамтын ажиллагааны давуу тал нь гэмт этгээдийг хил дамнан илрүүлэх, нотлох баримтыг олон улсын мэдээллийн сангаас авах боломжийг олгож, зохион байгуулалттай гэмт хэргийн эсрэг үр дүнтэй тэмцэхэд тусалдаг. Энэ нь мөн мөрдөн шалгах туршлага, технологи, арга зүйг солилцох, байгууллагын чадавхийг нэмэгдүүлэх давуу талтай.

Харин сул тал нь улс орнуудын хууль, процедурын ялгаа, нууцлал, эрх зүйн зохицуулалтын зөрүү зэрэг асуудлаас шалтгаалан үйл ажиллагаа удааших, хэрэг бүртгэлийн бүтээмж буурах эрсдэлтэй. Мөн олон орны оролцоо нь улс төрийн нөлөө, эрх мэдлийн төвлөрөл, зохион байгуулалтын хүндрэл үүсгэх боломжтой.

7. Чадавх ба мэргэжлийн ур чадвар

Мөрдөн шалгах чадавх ба мэргэжлийн ур чадвар гэдэг нь мөрдөгч, байцаагч, шинжээч нарын мөрдөн шалгах ажиллагааг мэргэжлийн өндөр түвшинд, хуульд нийцүүлэн, үр дүнтэй гүйцэтгэх чадвар, мэдлэг, ур чадвар, аналитик сэтгэлгээ, сэтгэлзүйн болон техникийн мэдлэгийг хамруулсан ойлголт юм.

Энэ нь зөвхөн хууль зүйн мэдлэг биш, мөн нотолгоо цуглуулах, гэрч ба холбогдогчтой харилцах, дүн шинжилгээ хийх, технологи ашиглах, кейс менежмент явуулах чадваруудыг багтаадаг бөгөөд мөрдөн шалгах ажиллагааны үр дүн, шударга ёсны баталгаанд шууд нөлөөлдөг.

Судалгаагаар мөрдөгчид логик сэтгэлгээ, дүн шинжилгээний ур чадвартай байх, мөн тогтмол сургалт, чадавхжуулалт хийх нь үр дүнтэй тогтолцооны үндэс гэж үздэг.

Гадаадын эрдэмтэн, судлаачдын үзэл баримтлалаас үзэхэд мөрдөн шалгах эрх бүхий байгууллагын үр дүнтэй тогтолцоо нь прокурор–цагдаагийн уялдаа, институцийн хараат бус байдал, нотолгоонд суурилсан шинжлэх ухаанч арга, хүний эрхийн баталгаа, технологийн дэмжлэг, олон улсын хамтын ажиллагаа, мэргэжлийн чадавх зэрэг хүчин зүйлсийн цогц нэгдэл дээр суурилдаг байна. (Report, 2018)

Мөрдөн шалгах чадавх ба мэргэжлийн ур чадварын давуу тал нь мөрдөгч, байцаагч нарын хууль зүйн мэдлэг, аналитик сэтгэлгээ, нотолгоо цуглуулах ур чадвар зэрэг чадавхи нь мөрдөн шалгах ажиллагааг илүү үр дүнтэй, үнэн зөв явуулах боломжийг олгодогт оршино. Энэ нь мөн технологи, шинжлэх ухааны арга, кейс менежментэд хослуулснаар ажиллагааны хурд, чанарыг нэмэгдүүлдэг.

Харин сул тал нь мэргэжлийн ур чадвар хангалтгүй бол техник, нотолгоо буруу хэрэглэх, мөрдөн байцаалтын алдаа гаргах эрсдэлтэй. Мөн өндөр түвшний чадавхтай ажилтны дутагдал нь байгууллагын үр дүнг бууруулах, үйл ажиллагааны тогтвортой байдалд сөргөөр нөлөөлөх боломжтой.

Монгол Улсад нэвтрүүлэх , шийдэл

Гадаадын эрдэмтэн, судлаачдын үзэл баримтлалд тулгуурлан Монгол Улсад мөрдөн шалгах эрх бүхий байгууллагын тогтолцоог шинэчлэхэд хэд хэдэн шинжлэх ухааны үндэслэл бүхий арга хэмжээ хэрэгжүүлэх боломжтой.

Нэгдүгээрт, прокурор–цагдаагийн уялдаа, хамтын ажиллагааг сайжруулж, прокурорын хяналтыг мөрдөн шалгах үйл ажиллагааны эхнээс дэмжих нь нотолгооны чанар, хэрэг шийдвэрлэх үр нөлөөг нэмэгдүүлнэ.

Хоёрдугаарт, прокурор удирдсан “prosecution-led” загварыг хэрэгжүүлснээр мөрдөн шалгах ажиллагааны стратеги, хууль зүйн зөв удирдлагыг хангаж, шүүхэд хүлээн зөвшөөрөгдөх нотлох баримтыг бүрдүүлэх боломжтой болно.

Гуравдугаарт, хараат бус байдал, хяналт-тэнцэлийн тогтолцоог бэхжүүлснээр эрх мэдлийн төвлөрлийг бууруулж, авлига, хүч хэрэглээний эрсдлийг бууруулах боломж бүрдэнэ.

Дөрөвдүгээрт, шинжлэх ухаан, технологид суурилсан мөрдөн шалгах арга, дижитал мэдээллийн сан, криминалистикийн тоног төхөөрөмжийг ашигласнаар мөрдөн шалгах ажиллагааны хурд, үнэн зөв, үр дүнг сайжруулж болно.

Тавдугаарт, хүний эрхэд суурилсан мөрдөн шалгах арга нь холбогдогч, гэрч, хохирогчийн эрхийг хамгаалж, хүч хэрэглэх, буруу шийдвэрлэх эрсдлийг бууруулна.

Зургаадугаарт, олон улсын хамтын ажиллагааг өргөжүүлснээр хил дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэргийн эсрэг үр дүнтэй тэмцэх, мэдээлэл солилцох боломж нэмэгдэнэ.

Долоодугаарт, мөрдөн шалгах чадавх ба мэргэжлийн ур чадварыг дээшлүүлж, мэргэшсэн сургалт, аналитик ур чадвар, технологийн мэдлэгийг хөгжүүлснээр ажиллагааны үр дүн, шударга ёсны баталгааг бэхжүүлнэ.

Эцэст нь, эдгээр арга хэмжээг нэгтгэж хэрэгжүүлснээр Монгол Улсын мөрдөн шалгах тогтолцоо нь хууль ёсны, үр дүнтэй, хүний эрхийг дээдэлсэн, технологийн дэмжлэгтэй, олон

улсын туршлагад нийцсэн тогтолцоо болох боломжтой юм.

1. Прокурорын удирдлагатай, уялдаа бүхий тогтолцоо нэвтрүүлэх

Гадаадын судалгаанд мөрдөн шалгах ажиллагааг прокурорын стратеги, хяналт дор явуулах нь нотлох баримтын чанар, хэрэг шийдвэрлэлтийг сайжруулдаг гэж үздэг. OECD болон судалгааны бүтээлүүдэд “мөрдөн шалгах эрх мэдэл, зохион байгуулалт тодорхой байх нь үр дүнтэй ажиллагааны үндэс” гэж онцолсон.

Монголд хэрэгжүүлэх боломж:

- Прокурорын оролцоог мөрдөн шалгах шатны эхнээс нэмэгдүүлэх
- “хамтарсан мөрдөн шалгах баг” (joint investigation team) тогтолцоог хуульчлах

2. Хүний эрхэд суурилсан “investigative interviewing” загвар нэвтрүүлэх

UN болон олон улсын судалгаанд хүч хэрэглэсэн байцаалтын аргаас татгалзаж, нотолгоонд суурилсан ярилцлагын арга илүү үр дүнтэй гэж тогтоосон. Тухайлбал, судалгаанд “албадлагагүй асуулгын арга нь илүү үр дүнтэй” гэж дүгнэсэн бөгөөд Мэндезийн зарчим нь ийм загварыг дэлхий даяар санал болгодог.

Монголд хэрэгжүүлэх боломж:

- Байцаалтын аргачлалыг шинэчилж “PEACE” зэрэг загварт шилжүүлэх
- Мөрдөгч, прокурорт зориулсан тусгай сургалтын систем бий болгох

3. Шинжлэх ухаан, технологид суурилсан мөрдөн шалгах тогтолцоо

Судалгаагаар мөрдөн шалгах ажиллагааны үр дүн нь технологи, мэдээллийн сан, кейс менежменттэй шууд холбоотой байдаг. OECD-ийн судалгаанд дижитал систем нэвтрүүлэх нь хэрэг шийдвэрлэх хурд, чанарыг нэмэгдүүлдэг гэж тэмдэглэсэн. Мөн судалгаанууд мөрдөн шалгах үр дүн нь байгууллагын бодлого, технологи, нөөцийн нийлбэр нөлөөллөөс хамаардаг гэж үзсэн. (Heather Prince, 2021)

Монголд хэрэгжүүлэх боломж:

Нэгдсэн цахим мөрдөн шалгах мэдээллийн сан

Дижитал нотлох баримтын лаборатори, криминалистикийн чадавх нэмэгдүүлэх

4. Хараат бус байдал, хяналт-тэнцлийг бэхжүүлэх

Олон улсын туршлагаас харахад мөрдөн шалгах байгууллага нь хараат бус боловч хяналттай байх нь хамгийн үр дүнтэй загвар юм. Судалгаанд ил тод байдал, хариуцлагын тогтолцоо нь мөрдөн шалгах ажиллагааны чанарыг сайжруулдаг гэж үздэг.

Монголд хэрэгжүүлэх боломж:

Мөрдөн шалгах ажиллагаанд шүүхийн зөвшөөрлийн хяналтыг өргөжүүлэх

Дотоод болон гадаад хяналтын бие даасан механизм бий болгох

5. Мэргэжлийн чадавх, сургалтын тогтолцоог шинэчлэх

Мэндезийн зарчим болон UN-ийн баримт бичгүүдэд “үр дүнтэй мөрдөн шалгах ажиллагаа нь сайн бэлтгэгдсэн мэргэжилтнээс хамаарна” гэж онцолсон. Мөн Европын зөвлөлийн судалгаанд мөрдөгчдийн сургалт нь мөрдөн шалгах үр дүнг шууд сайжруулдаг гэж тэмдэглэсэн. (Office, 2023)

Монголд хэрэгжүүлэх боломж:

Мөрдөгчдийн мэргэшсэн (specialized) сургалтын тогтолцоо

Аналитик, сэтгэлзүй, кибер гэмт хэрэг зэрэг чиглэлээр гүнзгийрүүлсэн сургалт

6. Гүйцэтгэлийн үнэлгээг шинэчлэх

Олон улсын судалгаанд мөрдөн шалгах байгууллагын ажлыг зөвхөн “илрүүлсэн хэрэг, ял шийтгэлийн тоо”-оор үнэлэх нь буруу гэж үздэг. Үүний оронд чанарын үзүүлэлт (хүний эрх, нотолгооны бат бөх байдал) чухал гэж онцолсон. (Report, 2018)

Монголд хэрэгжүүлэх боломж:

- Гүйцэтгэлийн шалгуурт чанарын үзүүлэлт (хүчингүй болсон хэрэг, гомдол, хүний эрхийн зөрчил) оруулах

Гадаадын судлаачдын үзэл баримтлалд тулгуурлан Монгол Улсад мөрдөн шалгах эрх

бүхий байгууллагын тогтолцоог боловсронгуй болгохдоо прокурорын удирдлага, хүний эрхэд суурилсан арга, технологийн дэмжлэг, институцийн хараат бус байдал, мэргэжлийн чадавх, үнэлгээний шинэ систем зэрэг цогц шинэчлэлийг зэрэг хэрэгжүүлэх шаардлагатай бөгөөд энэ нь мөрдөн шалгах ажиллагааны үр нөлөө, шударга ёсны баталгааг бодитоор сайжруулах үндэс болно.

Дүгнэлт. Монгол Улсын мөрдөн шалгах эрх бүхий байгууллагын тогтолцоо нь өнөөгийн байдлаар цагдаагийн төвлөрсөн бүтэцтэй, прокурорын хяналтад байх хэдий ч институцийн хараат бус байдал, мэдээлэл солилцоо, мэргэжлийн чадавх зэрэг олон талын сул талыг агуулж байна.

Гадаадын орнуудын туршлагаас харахад прокурор–цагдаагийн уялдаа, prosecution-led загвар, хараат бус байдал ба хяналт-тэнцэл, шинжлэх ухаан, технологид суурилсан арга, хүний эрхэд суурилсан байдал зэрэг хүчин зүйлс нь мөрдөн шалгах ажиллагааны үр дүн, шударга ёсны баталгааг нэмэгдүүлдэг.

Олон улсын хамтын ажиллагаа, дижитал мэдээллийн сан, криминалистик технологи, мэргэжлийн сургалт зэрэг нь Монгол Улсад мөрдөн шалгах ажиллагааны чанар, хурд, нотолгооны баталгааг сайжруулах боломжийг нээж байна.

Судлаачдын үзэл баримтлалд тулгуурлан эдгээр арга, загваруудыг уялдуулан хэрэгжүүлснээр мөрдөн шалгах тогтолцооны үр дүн, нийгмийн аюулгүй байдал, хүний эрхийг хамгаалах хүчин чадлыг бэхжүүлэх боломжтой. Иймд Монгол Улсад гадаадын туршлагад тулгуурласан, эрх зүйт, технологид суурилсан, хүний эрхийг дээдэлсэн мөрдөн шалгах тогтолцоог хөгжүүлэх шаардлага, боломж нь онол, практикийн хувьд тодорхой бөгөөд хэрэгжих боломжтой байна.

Санал. Монгол Улсын мөрдөн шалгах эрх бүхий байгууллагын тогтолцоог сайжруулах, гадаадын туршлага, судлаачдын үзэл баримтлалд тулгуурлан нэвтрүүлэх боломжтой 4 шинэ загварын саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Прокурор–удирдсан хамтарсан мөрдөн шалгах багийн загвар (Joint Prosecution-Led Task Force)

Прокурор, цагдаа, шинжээч нарын хамтарсан багийг хэрэг бүртгэлтийн эхнээс байгуулж, мөрдөн шалгах стратеги, нотлох баримтыг нэгдсэн удирдлага дор бүрдүүлэх загвар. Энэ нь prosecution-led системд суурилж, нотлох баримтын чанар, шүүхэд хүлээн зөвшөөрөгдөх баталгааг нэмэгдүүлэх давуу талтай.

2. Хүний эрх, хүч хэрэглэлтийг хязгаарласан мөрдөн шалгах аргачлалын загвар (Human Rights-Based Investigation Model)

Байцаалт, гэрчийн болон холбогдогчтой харилцах ажиллагааг хүч хэрэглэхгүй, хүний эрхийг дээдэлсэн PEACE-style аргачлалаар явуулах загвар. Энэ нь буруу баривчлах, хүч хэрэглэсэн гэмт хэрэгт холбогдох эрсдлийг бууруулж, шударга ёсыг хангахад чиглэнэ.

3. Технологи, шинжлэх ухаанд суурилсан дижитал мөрдөн шалгах загвар (Forensic & Digital Investigation Model)

Криминалистик лаборатори, дижитал мэдээллийн сан, кейс менежментийн программ хангамжийг ашиглан нотолгоонд суурилсан, шинжлэх ухаанч мөрдөн шалгах тогтолцоог бий болгох загвар. Энэ нь мөрдөн шалгах хурд, үнэн зөв байдал, мэдээллийн ил тод байдалд шууд нөлөөлнө.

4. Олон улсын хамтын ажиллагаанд суурилсан мөрдөн шалгах загвар (International Cooperation-Oriented Model)

Хил дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд чиглэсэн олон улсын хамтын ажиллагааг өргөжүүлсэн загвар. Энэ нь мэдээлэл солилцоо, хамтарсан мөрдөн шалгах ажиллагаа, хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх механизмыг нэвтрүүлж, Монгол Улсын мөрдөн шалгах тогтолцоог олон улсын стандарттай нийцүүлэх боломжийг олгоно.

Эдгээр 4 загвар нь бие биетэйгээ уялдан, Монгол Улсын мөрдөн шалгах тогтолцоог

хууль ёсны, үр дүнтэй, хүний эрхийг дээдэлсэн, технологийн дэмжлэгтэй, олон улсын туршлагад нийцсэн тогтолцоогоор хөгжүүлэх суурийг бүрдүүлнэ.

Ашигласан материал

1. Crime, U. N. (2018 оны 5). The role of prosecutors. United Nations Office on Drugs and Crime: <https://www.unodc.org/e4j/en/organized-crime/module-9/key-issues/role-of-prosecutors.html>
2. Crime, U. N. (2026). The role of prosecutors. United Nations Office on Drugs and Crime: <https://www.unodc.org/cld/ru/education/tertiary/organized-crime/modul>
3. Heather Prince, C. L. (2021). Effective police investigative practices: an evidence-assessment of the research. Science Direct, 683-707.
4. OECD. (2020 оны 5 20). OECD Public Integrity Handbook. OECD: <https://www.oecd.org/en/publications/oecd-public-integrity-handbook>
5. Office, C. o. (2023 оны 11 23). Investigative interview as a tool for effective investigation and prevention of torture - training for investigators and prosecutors. Council of Europe Office: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/investigative-interview-as-a-tool-for-effective-investigation>
6. Pakistan, O. o. (2024 оны 5 14). Equipping police and prosecutors with hands-on forensics knowledge to strengthen investigations in Balochistan. © UNODC-Pakistan: <https://www.unodc.org/copak/en/Stories/SP2/equipping-police-and-prosecutors-with-hands>
7. Report, C. (2018). SEVENTH EXPERT FORUM ON CRIMINAL JUSTICE FOR CENTRAL ASIA. BISHKEK, KYRGYZSTAN: Organization for Security and Co-operation in Europe.
8. Wikipedia. (2019). Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Scorpions_%28South_Africa%29

МӨРДӨН ШАЛГАХ НУУЦ АЖИЛЛАГААНЫ ЗАРИМ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ

LEGAL REGULATION OF CERTAIN ASPECTS OF COVERT INVESTIGATIVE OPERATIONS

*Дотоод хэргийн их сургуулийн
магистрант, дэслэгч Ш.Буяндэлгэр
Master's student at the University of Internal
Affairs, Lieutenant Sh. Buyandelger*

Хураангуй. Монгол Улсад гэмт хэрэгтэй тэмцэх зорилгоор хууль сахиулах байгууллагууд өөр өөрийн үндсэн чиг үүргийн хүрээнд ажиллагаа явуулдаг эдгээрийн нэг чухал хэлбэр нь мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа юм. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нь хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу, нууц байдлаар хэрэгждэг, хүний эрх, эрх чөлөө шууд хөндсөн ажиллагаа бөгөөд түүний хууль ёсны хэрэгжилт, ил тод хяналтыг хангах нь эрх зүйн хувьд нарийн зохицуулалт шаардсан асуудал юм.

Сүүлийн жилүүдэд техник технологи хурдацтай хөгжиж, мөрдөн шалгах ажиллагаанд техник хэрэгсэл, цахим мэдээлэл цуглуулах, харилцаа холбоог хянах зэрэг шинэ арга, хэлбэр өргөн хэрэглэгдэх болсон. Гэвч эдгээр аргуудын хууль зүйн үндэслэл, хүний эрхийн баталгаа, шүүхийн хяналт зэрэг асуудал төдийлөн боловсронгуй бус байгаагаас үүдэн иргэдийн хувийн мэдээлэлд халдах, шүүхийн зөвшөөрөлгүйгээр мөрдөх ажиллагаа явуулах зэрэг зөрчил гарч, практикт тодорхой хүндрэлүүд үүсч байна.

Энэхүү өгүүлэлд гэмт хэрэг мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны тухай ойлголт, арга, хэлбэр, ажиллагаа явуулахтай холбоотой эрх зүйн зохицуулалт болон эрх зүйн орчинд тулгарч байгаа зарим хүндрэл бэрхшээлийн талаар товч авч үзсэн болно.

Abstract. In Mongolia, law enforcement agencies carry out their activities within their respective mandates in order to combat crime, and one important form of such activity is covert investigative operations. Covert investigative operations are conducted confidentially, in accordance with grounds and procedures prescribed by law, and they directly affect human rights and freedoms; therefore, ensuring their lawful implementation and transparent oversight requires a carefully developed legal framework.

In recent years, rapid technological advancement has led to the widespread use of technical tools in investigative activities, including the collection of electronic data and the monitoring of communications. However, due to the insufficient development of legal grounds, human rights safeguards, and judicial oversight for these methods, certain violations have occurred in practice, such as unlawful interference with individuals' privacy and the conduct of surveillance without judicial authorization, creating practical challenges.

This article briefly examines the concept, methods, and forms of covert investigative operations, as well as the legal regulation governing their conduct and some of the challenges currently faced within the legal framework.

Түлхүүр үг: Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа, эрх зүйн зохицуулалт, нууц хангах, гүйцэтгэх ажил, прокурорын хяналт, журам

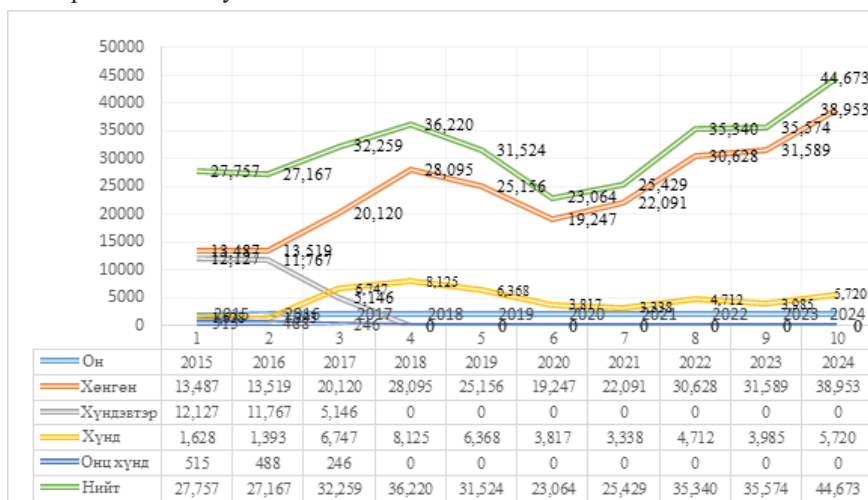
Keywords: Covert investigative operations, legal regulation, confidentiality, operational activities, prosecutorial oversight, procedures

Арга зүй: Харьцуулсан судалгаа, эрх зүйн шинжилгээ, онол-практикийн судалгаа, SWOT шинжилгээ.

Methodology: Comparative research, legal analysis, theoretical and practical study, SWOT analysis

Үндсэн хэсэг. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нь эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх хуулийн хүрээнд гэмт хэргийг илрүүлэх, нотлох баримтыг цуглуулах, гэмт этгээдийг тогтоох зорилготой тусгай арга ажиллагаа юм. Энэхүү ажиллагаа нь төрийн болон албаны нууц, хувь хүний эмзэг мэдээлэлтэй холбоотой асуудлууд хөндөгдөх тул нууцлал, аюулгүй байдлыг хангах нь нэн чухал. Гэвч сүүлийн жилүүдэд мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт, хяналтын тогтолцоо, хэрэгжилтийн түвшинд тодорхойгүй байдал ажиглагдаж байна (Нээлттэй нийгэм форум, 2022).

Үндэсний статистикийн хорооны (2025) мэдээллээр, 2015–2024 оны хооронд Монгол Улсад бүртгэгдсэн эрүүгийн хэргийн тоо тогтвортой өссөн байна. 2015 онд 27,757 хэрэг бүртгэгдэж байсан бол 2024 онд 44,673 болж, ойролцоогоор 61 хувиар өссөн нь гэмт хэргийн цар хүрээ өргөжиж, мөрдөн шалгах байгууллагын ачаалал эрс нэмэгдсэнийг харуулж байна. Хөнгөн гэмт хэргийн тоо нийт хэргүүдийн дийлэнхийг эзэлж байгаа боловч сүүлийн жилүүдэд хүнд гэмт хэргийн тоо өсөх хандлагатай болжээ. Тухайлбал, 2020 онд 3,817 байсан хүнд гэмт хэрэг 2024 онд 5,720 болж өссөн нь гэмт хэргийн шинж чанар илүү зохион байгуулалттай, нууцлаг хэлбэрт шилжиж буйг илтгэнэ.

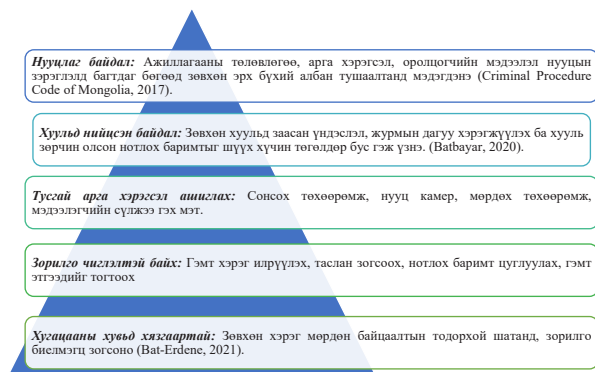

Зураг 1. 2015-2024 оны гэмт хэргийн статистик тоо
Эх сурвалж: (Үндэсний статистикийн хороо, 2025)

Эдгээр тоон үзүүлэлт нь гэмт хэрэгтэй тэмцэх уламжлалт арга барилыг дахин үнэлж, илрүүлэх ажиллагаанд нууц аргуудыг хууль ёсны хүрээнд, хүний эрхийн баталгаатайгаар оновчтой ашиглах шаардлагыг бий болгож байна. Иймд мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтыг судлан шинжлэх нь хууль зүйн онол, практикийн хувьд чухал ач холбогдолтой юм.

Нэг. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны ойлголт ба мөн чанар: Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа гэж эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд зааснаар прокурорын зөвшөөрлөөр нууцаар явуулах ажиллагааг хэлнэ. Тэгвэл Улсын ерөнхий прокурор, Тагнуулын ерөнхий газрын даргын хамтарсан тушаалаар баталсан “Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны журам”-д мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа гэх нэршилийг прокурорын зөвшөөрлөөр явуулах нууц үзлэг, нууц туршилт, нууц ажиглалт, нууц таньж олуулах ажиллагаа, мөнгөн хөрөнгийн гүйлгээний шилжилт хөдөлгөөнийг нууцаар хянах, харилцаа холбооны сүлжээнд нэвтэрч хяналт тогтоох, түүгээр дамжсан мэдээллийн агуулгыг гаргуулан авах, тусгай техник хэрэгсэл ашиглан хяналт тогтоох, ажиглалт явуулах, хяналттай хүргэлт, хяналтын худалдан авалт явуулах ажиллагааг хэлнэ гэж заасан байдаг.

Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нь гэмт хэргийг илрүүлэх, таслан зогсоох, нотлох баримтыг цуглуулах онцгой зорилготой, хууль зүйн тусгай зохицуулалт шаардсан ажиллагаа юм. Энэхүү ажиллагааны мөн чанар нь таван үндсэн шинжээр илэрдэг. Үүнд:

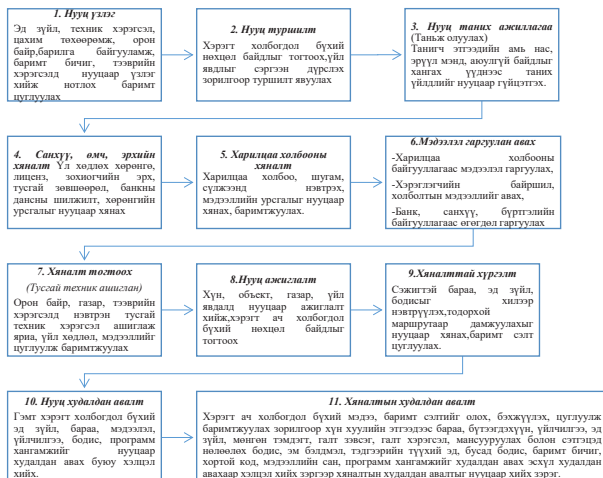
Зураг 2. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны мөн чанар

Зураг 2. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны мөн чанар

Нууц байх нь мөрдөн шалгах ажиллагааны үр нөлөөг хангах гол нөхцөл боловч хүний эрх, эрх чөлөөний баталгааг хангах, зохицуулалт шаарддаг. Хуульд нийцсэн байдал нь нууц ажиллагааны хууль ёсны үндсийг баталгаажуулж, нотлох баримтын хүчин төгөлдөр байдлыг хангах гол шалгуур болдог. Тусгай техник хэрэгслийн хэрэглээ нь технологийн дэвшлийг ашиглах боломж олгох хэдий ч хувийн нууцад халдах тул эрх зүйн зохицуулалт, хяналт тодорхой байх шаардлагатай.

Мөн мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа зорилго чиглэлтэй, тодорхой хэрэг, зорилгод нийцүүлэн хэрэгжих ёстой бөгөөд хугацааны хязгаарлалт нь хүний эрхийг хамгаалах, байгууллагын эрх мэдлийн тэнцвэрийг хангах чухал нөхцөл болдог. Эдгээр шинжийг цогцоор нь хэрэгжүүлснээр мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нь хууль ёсны, үр нөлөөтэй, хүний эрхийн баталгааг хангахуйц хэлбэрээр хэрэгжих боломжтой юм.

Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нь прокурорын зөвшөөрлөөр явуулах дараах 11 төрлийн (Улсын Ерөнхий прокурор, Тагнуулын ерөнхий газрын дарга, 2018) ажиллагаанаас бүрддэг байна. Үүнд:

Зураг 3 . Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны төрөл

Хоёр. Монгол Улсад мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны түүхэн уламжлал, эрх зүйн зохицуулалт

Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтын түүхэн уламжлал: Монгол Улсын мөрдөн шалгах ажиллагааны эрх зүйн хөгжилд 2017 онд батлагдсан “Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль”-аар “мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа” гэх ойлголтыг хуульчлан тодорхойлогдсон нь орчин үеийн эрх зүйн тогтолцоонд шинэ хандлагын эхлэлийг тавьсан.

№	Он дараалал	Уламжлал шинэчлэл
1	ХII, XVII зуун	Эртний Монголын эрх зүйн уламжлал: Монголын эртний нийгмийн эрх зүйн тогтолцоонд шүүх ба гэм бурууг тогтоох ажиллагаа тодорхой хэмжээнд хөгжсөн байв. Их Засаг хууль (13-р зуун): Чингис хааны боловсруулсан анхны цогц хууль бөгөөд гэмт хэргийн шинжтэй үйлдэлд шийтгэл оногдуулах, шүүлт явуулах журамтай байсан. Эрүүгийн шинжтэй хэргийн талаар хангалттай заалтуудтай байв. Монгол-Ойрадын Хууль цааз (17-р зуун): Хэргийн мөрдөн байцаалт, шийтгэл оногдуулах зохицуулалт бүхий хууль байв. Хүчирхийлэл, хулгай зэрэг гэмт хэрэгтэй тэмцэх арга хэмжээ багтсан.
2	1911–1921 он	Богд хаант Монгол улс: Эрүүгийн шүүхийн ажиллагаа уламжлалт эрх зүйд суурилсан, шашин-төрийн хос ёсны хэлбэрээр явагддаг байсан. Лам нар, засаг ноёд хэргийн хэлэлцүүлэгт оролцож шийдвэр гаргадаг байв. Шүүх, мөрдөн байцаалт тусгаар бус, эрх мэдэл төвлөрсөн байдалтай байсан
3	1921–1990 он	Ардын хувьсгалын дараах үе: 1924 оны Үндсэн хуулиар шүүх, прокурорын тогтолцоо бий болж, 1926 онд анхны Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль батлагдсан. Энэ нь ЗХУ-ын загвараар боловсруулагдсан. 1963 онд шинэчлэгдсэн хуульд мөрдөн байцаалт, прокурорын хяналт, шүүхийн ажиллагааг зохицуулсан. 1983 оны өөрчлөлтөөр шүүх хуралдааны ил тод байдал, сэжигтний эрхийг хамгаалах заалтууд орсон.
4	1990 оноос хойш	Ардчиллын дараах шинэчлэл: Ардчилал хөгжихийн хэрээр хүний эрх, эрх чөлөө, шүүхийн хараат бус байдал анхаарлын төвд орж, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг шинэчлэх шаардлага үүссэн. 2002 онд Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль батлагдаж, хүний эрхийг хамгаалах, баривчлах ажиллагаанд шүүхийн хяналт нэвтрүүлэх зэрэг шинэ зарчмууд тусгагдсан.
5	2017 оны шинэчлэл	2017 оны 5-р сарын 11-нд батлагдсан “Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль”-д олон улсын түвшний хүний эрхийн хамгааллыг тусгасан. Шүүхийн зөвшөөрөлгүй мөрдөн шалгах ажиллагааг хязгаарлаж, нууц ажиллагаа, цахим нотлох баримтын зохицуулалтыг боловсронгуй болгосон. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаанд прокурорын хяналтыг бэхжүүлсэн.

Хүснэгт 1. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтын түүхэн уламжлал

Эдгээрээс харахад, Монгол Улсад мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт нь эртний хууль цаазын уламжлалд тулгуурлан үе шаттайгаар хөгжиж, улс төр, нийгмийн өөрчлөлтийн нөлөөгөөр агуулга, зарчмын хувьд тасралтгүй шинэчлэгдсээр ирсэн байна. Эртний уламжлалт хууль тогтоомжууд нь гэм бурууг тогтоох, шийтгэл оногдуулах үндсэн зарчмыг тодорхойлж байсан бол XX зууны эхэн үеэс шүүх, прокурорын тогтолцоо бүрэлдэн бий болж, Оросын холбооны улсын эрх зүйд тулгуурласан хэм хэмжээ давамгайлжээ. Ардчиллын дараах үеэс хүний эрх, эрх чөлөөг дээдлэх, шүүхийн хяналтыг бэхжүүлэх хандлага эрчимтэй хөгжсөн нь орчин үеийн мөрдөн шалгах ажиллагааны эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх үндэс суурь болсон.

Түүнчлэн 2017 онд батлагдсан “Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль”-аар “мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа” гэх нэр томъёог анх удаа хуульчлан хэрэглэсэн нь Монгол Улсын мөрдөн шалгах ажиллагааны эрх зүйн хөгжилд чанарын шинэ шатны өөрчлөлт авчирсан гэж үзэж болно. Энэ нь мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг хүний эрхийн олон улсын стандарттай уялдуулан зохицуулах, прокурорын хяналтыг бэхжүүлэх, нууц ажиллагааны хууль ёсны үндсийг

тодорхойлох замаар хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаанд илүү өндөр хариуцлага, мэргэжлийн шалгуур тогтоосон бодит шинэчлэл юм.

Эрх зүйн зохицуулалт ба практик хэрэглээний зөрчил:

Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн үндэс: Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нь Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тогтолцооны салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд гэмт хэрэг үйлдэгдсэн нөхцөлд прокурорын зөвшөөрлийн үндсэн дээр хуульд заасан үндэслэл журмын хүрээнд хэрэгждэг хууль ёсны ажиллагаа юм. Энэхүү ажиллагааны гол зорилго нь нотлох баримтыг цуглуулах, гэмт хэрэгт холбогдсон этгээдийн яллах, цагаатгах нөхцөл байдал улмаар хууль зүйн үнэн бодит байдлыг хангах явдал юм.

Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нь хүний эрх, эрх чөлөөнд халдах магадлал өндөртэй, нарийн дэг журам шаардсан тусгай ажиллагаа тул хууль тогтоомжоор чанд зохицуулагддаг. Иймд тус ажиллагааг зөвхөн хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу, шүүхийн зөвшөөрөлтэйгөөр хэрэгжүүлэх нь зайлшгүй юм.

Гүйцэтгэх ажлын эрх зүйн шинж ба хүрээ: Гүйцэтгэх ажил нь илүү өргөн хүрээтэй ойлголт бөгөөд Монгол Улсын аюулгүй байдалд гэмт хэргээс сэргийлэх зорилготой. Энэ нь тагнуул, цагдаа, авлигын эсрэг байгууллагуудын үндсэн чиг үүрэг бөгөөд гүйцэтгэх ажлын тухай хуулиар зохицуулдаг.

Гүйцэтгэх ажлын үйл ажиллагаа нь эрүүгийн хэрэг үүсээгүй нөхцөлд ч урьдчилан сэргийлэх хэлбэрээр хэрэгжих боломжтой бөгөөд төрийн болон албаны нууцын хамгаалалтад хамаардаг. Тухайн харилцаа нь эрүүгийн процессоос тусдаа, байгууллагын дотоод нууц заавар, журмаар зохицуулагддаг онцлогтой.

Эрх зүйн уялдаа, зөрчил, бэрхшээл: Хэдийгээр Гүйцэтгэх ажлын тухай хууль болон Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль нь хоорондоо уялдаа холбоотойгоор мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг хэрэгжүүлэх ёстой ч бодит хэрэгжилтэд дараах зөрчил, бэрхшээлүүд ажиглагддаг. Үүнд:

- Шүүхийн зөвшөөрөлгүйгээр мэдээлэл цуглуулах, тагнах, чагнах зэрэг хүний эрхэд халдах үйл ажиллагаа;
- Хувийн мэдээлэл, нууцад хэт халдах хандлага;
- Гүйцэтгэх ажил болон мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн зааг тодорхой бус байдал;
- Байгууллагуудын бүрэн эрхийн давхардал, харилцан хяналтын сул байдал;
- Ил тод байдал, хяналт-шүүлтийн механизм сул хөгжсөн зэрэг асуудал.

Эдгээр зөрчил нь эрүүгийн процессийн шударга ёсыг алдагдуулах, төрийн байгууллагуудын хоорондын хариуцлага, итгэлцлийг сулруулах, мөн хүний эрхийн баталгааг хангахад сөргөөр нөлөөлөх хандлагатай байна.

Гэмт хэрэг бүрийг нууцаар мөрдөн шалгахгүй, нууц ажиллагааг ердийн ажиллагаагаар илрүүлж, нотлох боломжгүй бүлэг, зохион байгуулалттай, нууц далд аргаар үйлдэгдсэн хүнд гэмт хэргүүд дээр прокурорын зөвшөөрөлөөр явуулдаг. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх эрх зүйд мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны тухай ойлголт, ухагдахуун бий болоод удаагүй учир зохицуулалт, хэрэгжилтэд хүндрэлүүд байсаар байна. Тухайлбал, салбарын судлаачид: “...ямар гэмт хэрэгт, хэдий хугацаанд энэ ажиллагааг явуулах, хугацаа нь дуусахаар хэрхэх талаарх асуудлыг журамласан шийдвэрийг олж мэдэх боломжгүй... , хоёрдугаарт, үндэслэл, журмыг хуульдаа хэрхэн бичих тухай асуудал... , гуравдугаарт, мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны явцад шүүхийн хяналт заавал байх ёстой гэх асуудлуудыг хөнджээ.

Ингээд мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны нууцлал, аюулгүй байдалтай холбоотой эрх зүйн зохицуулалтын асуудлыг судлан үзье. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд заасны дагуу гаргах журам нь хуулийн зарчим, агуулгад нийцсэн байх бөгөөд эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг хуульд зааснаас өөрөөр хэрэгжүүлэх хэм хэмжээ тогтоохыг хориглосон байдаг. Хуулийн 26.7 дугаар зүйлийн 6 дахь хэсэгт “...мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг явуулах журам, зааврыг Тагнуулын ерөнхий газрын дарга Улсын ерөнхий прокурортой хамтран

батална” гэсэн байна. Хэн батлахыг заасан боловч “нууцаар батална”, эсхүл “нууц журам, зааврыг” гэж бичээгүй тул ил юм. Гэвч мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах журам нийтэд төдийлөн нээлттэй бус, мөрдөн ажиллах үүрэгтэй АТГ, ТЕГ, ЦЕГ, УЕПГ-ын холбогдох алба, газар, хэлтсийн хэмжээнд байна. “Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах журам”-ыг Улсын ерөнхий прокурор, Тагнуулын ерөнхий газрын даргын 2017 оны 07 сарын 19-ны өдрийн А/84, А/57 дугаар хамтарсан тушаалаар анх баталж, 2018 онд шинэчлэн найруулсан билээ. Хуульд журмаас гадна “заавар” хэмээн оруулсан нь анхаарал татаж байгаа юм.

Одоогоор батлагдсан мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны заавар байхгүй. Иймд Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн “мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг явуулах байгууллага, ажилтны үйл ажиллагааны зарчим, эрх, үүргийг тодорхойлохтой холбогдсон энэ хуульд заагаагүй асуудлыг Гүйцэтгэх ажлын тухай хуулиар зохицуулна” гэснээс улбаалан эрх олгогдсон мөрдөгч, гүйцэтгэх ажилтны үйл ажиллагаандаа дагаж мөрддөг гүйцэтгэх ажлын хуульд нийцүүлэн гаргасан гүйцэтгэх ажлын заавар гэж ухаж ойлгоход хүргэнэ. Угаасаа “хавтаст хэрэгт тусгагдаагүй ...гүйцэтгэх ажилтай холбоотой ямар ч баримт мэдээллийг шүүхийн хэлэлцүүлэг, урьдчилсан хэлэлцүүлэг явуулах, хэрэг хянан шийдвэрлэх шүүхэд танилцуулахыг хориглоно” гэх хуулийн хэсэг, “Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулахад Гүйцэтгэх ажлын тухай хууль, түүнд нийцүүлэн гаргасан журам, зааварт заасан арга, ажиллагааг ашиглаж болно” гэсэн журмын заалтаас мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны явцад гүйцэтгэх ажлын зааварт заасан аргаар цуглуулсан, хавтаст хэрэгт тусгагдсан гүйцэтгэх ажлын мэдээ, мэдээллийг нотлох баримтаар тооцож болох нь илэрхий байна.

Үүнээс үүдэн мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа, гүйцэтгэх ажил хоёрын харилцан хамаарал, хоорондын ялгаа, нууцын зэрэглэл, хэрэгжүүлэх субъект, прокурорын хяналтын талаарх ээдрээтэй олон янзын асуудлууд гарч ирнэ.

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд зааснаар мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны үр дүнг нотлох баримтаар тооцоходоо мөрдөгчийн нэр, албан тушаал, мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах прокурорын зөвшөөрлийн дугаар, огноо, мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны төрөл, тухайн мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны явцад илэрсэн баримтат мэдээлэл, хавсаргасан баримтат мэдээллийн жагсаалт, магадалгааг баталсан прокурорын нэр, албан тушаал зэргийг агуулсан нууц ажиллагааны магадалгааг хавтаст хэрэгт тусгана. Нэг үгээр хэлбэл мөрдөн шалгах ажиллагааны үр дүнг “ил” болгож буй хэлбэр. Гэтэл мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нэрийн дор гүйцэтгэх ажлын аргуудыг хэрэгжүүлдэг бүрэлдэхүүн болон үйл ажиллагааг нь нууцалбал зохих нэгжээр уг ажиллагааг гүйцэтгүүлж үр дүнг мөрдөгчийн магадалгаа нэрээр хэрэгт хавсаргаж байгаа нь Төрийн болон албаны нууцын тухай хууль (13.1.4 дэх хэсэг)-ийг зөрчиж байна гэж салбарын зарим судлаачид шүүмжилсэн нь үндэслэлтэй.

Өмнөх “Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах журам”-д мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны магадалгаа бичих, үр дүнг ашиглах талаар тусгасан боловч мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны нууцлалыг хангах, хавтаст хэрэгт хавсаргах зохицуулалт огт байгаагүй. Шинэ журмаар төрийн нууцад хамаарах хэргийг мөрдөн шалгах, эсхүл уг ажиллагаанд нууц эх сурвалж буюу гүйцэтгэх ажилтан, гүйцэтгэх ажлын туслах хүч оролцсоноос бусад тохиолдолд нууц ажиллагаа явуулах тогтоол, танилцуулга, магадалгаанд “Нууц” тэмдэг дарж, хавсаргасан баримт, сэлтийн хамт нэг хавтас болгон үдэхээр болжээ.

Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны журам, заавар бүхэлдээ нээлттэй байснаар: 1.Сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгчид нотлох баримтыг устгах, нуухаас гадна хуурамч эд мөрийн баримт үлдээх, төөрөгдүүлж цаг хожих, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд саад учруулах; 2. Зохион байгуулалттай гэмт бүлэг, гэмт этгээдүүдийн заль мэх, гэмт үйлдлийн арга нарийсаж үйл ажиллагаа нь далд нууц байдалд шилжих, мөрдөн шалгах ажиллагааны эсрэг төлөвлөгөө гаргах; 3. Мөрдөн шалгах байгууллага, мөрдөгч хуулийн хийдэл, зохиомол нөхцөл байдал, үндэслэлгүй гомдол, мэдээлэл, хууль бус дарамт, эсэргүүцэлтэй тулгарч арга ажиллагаа нь суларч хүчгүйдэх; 4. Төрийн болон албаны нууц, байгууллага, хувь хүний нууцад хамаарах мэдээлэл, баримт бичиг, үйл ажиллагаа задарч, нууц гүйцэтгэх ажилтан, туслах ажилтан, туслагч болон гэрч,

хохирогчийн амь нас, эрүүл мэнд аюул, заналхийлэлд өртөх; 5. Гэмт хэрэгтэй тэмцэх төрийн бодлого, үйл ажиллагаанд хямрал нүүрлэж, иргэд гэмт хэргийн талаар мэдээлэх, гэрчлэх, хууль сахиулагчидтай хамтран ажиллахаас татгалзах зэрэг эрсдэлтэй.

Тэгвэл хавтаст хэргийн мөрдөн шалгах нууц ажиллагаатай холбоотой магадлагаа, баримт бичиг хязгаарлалттай буюу албаны нууцад хамаарах мэдээлэл байгаа одоогийн тохиолдолд яллагдагч болон хүсэлт гаргасан хохирогч, иргэний нэхэмжлэгч, иргэний хариуцагч тэдний өмгөөлөгчид төрийн нууцад хамаарахаас бусад нотлох баримтыг өөрийн зардлаар хуулбарлаж, хувилж авах эрхийн дагуу авч болно. Хэдийгээр хуулбарлан авсан нотлох баримтыг судлан шинжлэхээс өөр зорилгоор ашиглавал хариуцлага хүлээлгэхээр заасан ч хуулиар төрийн болон албаны нууцыг мэдээлэх, дамжуулах, үзүүлэх, хэвлэн нийтлэх болон бусад арга замаар танилцах эрхгүй этгээдэд хүрэх боломжийг олгож байгаа юм.

Авлигатай тэмцэх газар болон цагдаагийн байгууллагын харьяаллын гэмт хэрэгт явуулсан “нууц” тэмдэглэгээтэй мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны мэдээлэлд шууд хамааралтай. Учир нь Төрийн нууцад хамаарах мэдээллийн жагсаалтын тагнуулын байгууллага, төрийн тусгай хамгаалалтын газрын хэмжээнд төрийн нууцад хамааруулсан мэдээлэлд “Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаанд хамаарах төлөвлөгөө, тайлан, мөрдөгчийн магадлагаа, нууцалбал зохих баримт бичиг, мэдээлэл”²⁷ багтана. Харин Авлигатай тэмцэх газар, Хууль зүй, дотоод хэрэг, хууль сахиулах салбар, Үндсэн хуулийн цэц, шүүх, прокурорын байгууллагын хэмжээнд хамаарах төрийн нууцад мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны магадлагаа, төлөвлөгөө, тайлан, баримт бичиг, мэдээлэл гэж байхгүй.

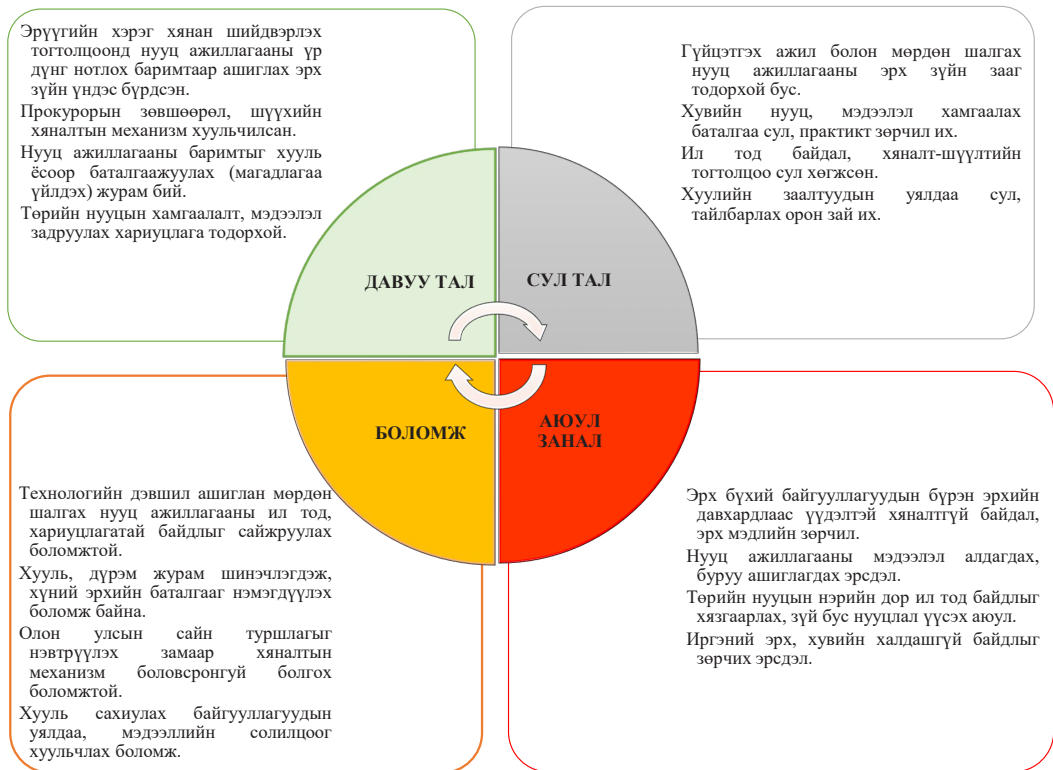
Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль	Төрийн болон албаны нууцын тухай хууль	Дүгнэлт
26.8 дугаар зүйл. Нууц ажиллагааны магадлагаа 1.Энэ хуулийн 16.8 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсэгт заасан мөрдөгчийн нууц ажиллагааны магадлагаанд дараахь зүйлийг тусгана: 1.1.мөрдөгчийн нэр, албан тушаал; 1.2.мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах прокурорын зөвшөөрлийн дугаар, огноо; 1.3.мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны төрөл; 1.4.тухайн мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны явцад илэрсэн баримтат мэдээлэл; 1.5.хавсаргасан баримтат мэдээллийн жагсаалт; 1.6.магадлагааг баталсан прокурорын нэр, албан тушаал.	Монгол Улсын Төрийн албаны нууцын тухай хуулийн 13-р зүйлийн 13.1.4-д тагнуул, сөрөх тагнуул, хууль сахиулах ажлын хүрээнд: - 13.1.4б Гүйцэтгэх ажлын нэгдсэн тоо бүртгэлийн болон тусгай сангийн мэдээлэл, - 13.1.4в Гүйцэтгэх ажлын мэдээллийн болон тусгай техник хэрэгслийн тоо бүртгэлийн сан, түүнд ашиглагдаж байгаа тусгай зориулалтын техник технологи, программ хангамж, нууцлах код, тэлхүүр, өгөгдөл, нууц тээгчид байгаа мэдээлэл, - 13.1.4д Гүйцэтгэх ажлын шугамаар шалгасан болон шалгаж байгаа хэргийн материал, баримт сэлт, мэдээлэл, - 13.1.4е Эрх бүхий байгууллагын удирдлагаас гүйцэтгэх ажлыг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон асуудлаар гаргасан шийдвэр, заавар, журам, бусад баримт бичиг - 13.1.4ё Гүйцэтгэх ажилтны үйл ажиллагааны үндсэн төлөвлөгөө, тайлан, ажлын байрны тодорхойлолтын мэдээлэл, - 13.1.4и Гүйцэтгэх ажилтан, нууц гүйцэтгэх ажилтны хувийн хэргийн болон тэдний албан ажилтай холбоотой мэдээлэл, - 13.1.4к Гүйцэтгэх ажил явуулах эрх бүхий байгууллагын тусгай архивын данс, бүртгэл, эд зүйл зэрэг зүйлс нь төрийн нууцад хамаарахаар хуульчилсан.	Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 30.9 дүгээр зүйлд заасан /хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээгээд/-аар мөн хуулийн 26-р бүлэгт заасан мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа буюу мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулсан тухай 26.8-д зааснаар мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны магадлагаа бичиж, хэрэг бүртгэлтийн хэрэгт хавсарган прокурорт цаашид мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах эсэхийг шийдвэрлэх санал хүргүүлж, Төрийн болон албаны нууцын тухай хуулийн 13.1.4-г заасан төрийн нууцыг задруулах эрсдэл учруулж болзошгүй байна.

Хүснэгт 2. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтын харьцуулалт

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль болон Төрийн болон албаны нууцын

тухай хуулийн заалтуудын эргэлзээтэй байгаа нь мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны явцад төрийн нууц задрах, мэдээллийн аюулгүй байдал алдагдах эрсдэл үүсгэж байна. Иймд нууц ажиллагааны баримт бичгийн ашиглалт, хадгалалт, хяналтын журмыг нарийвчлан тогтоож, гүйцэтгэх ажил болон мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн заагийг тодорхой болгох шаардлагатай.

Дээр дурдсан эрх зүйн зохицуулалтын онол ба практикийн зөрчил, хууль хоорондын уялдааг харгалзан үзвэл мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн орчныг цаашид сайжруулахад дотоод хүч, сул тал, боломж, заналхийллийн тэнцвэрийг тодорхойлох шаардлагатай байна. Иймд энэхүү судалгаанд SWOT шинжилгээний аргыг ашиглан тухайн асуудлын давуу болон сул тал, боломж, эрсдэлийг дараах байдлаар тодорхойлов.

Зураг 4. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн орчны дотоод ба гадаад хүчин зүйлийн шинжилгээ (SWOT)

SWOT шинжилгээний үр дүнгээс харахад, мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт нь хууль ёсны үндэс, хяналтын тогтолцоо, төрийн нууцын хамгаалалт зэрэг тодорхой давуу талуудтай боловч эрх хэмжээний тодорхой бус байдал, ил тод байдлын дутагдал, мэдээллийн аюулгүй байдлын сул тал зэрэг дотоод эрсдэл давамгайл байна.

Нөгөө талаар, олон улсын сайн туршлага нэвтрүүлэх, хууль шинэчлэх, технологийн шийдэл ашиглах боломж байгаа хэдий ч төрийн нууцын хэт төвлөрөл, хяналтгүй байдал, хүний эрх зөрчигдөх эрсдэл зэрэг гадаад хүчин зүйлс анхаарал татаж байна. Иймд цаашид эрх зүйн зохицуулалтыг илүү уялдаатай, хяналттай, ил тод байдлыг дэмжсэн чиглэлээр шинэчлэх шаардлагатай гэж үзэв.

Дүгнэлт. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нь гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нотлох баримт цуглуулах, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны үр нөлөөг хангах чухал хэрэгсэл хэдий ч хүний эрх, хувийн нууцтай салшгүй холбоотой онцгой ажиллагаа юм. Монгол Улсад

энэхүү ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт 2017 оны “Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль”-аар орчин үеийн түвшинд хуульчлагдаж, прокурорын зөвшөөрөл, шүүхийн хяналт зэрэг хариуцлагын тогтолцоог бүрдүүлсэн нь чухал дэвшил болсон.

Гэвч практик хэрэгжилтийн түвшинд хууль хоорондын уялдаа сул, гүйцэтгэх ажил болон мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны зааг тодорхойгүй, мэдээллийн аюулгүй байдал сул, хяналт-шүүлтийн тогтолцоо бүрэн хөгжөөгүй зэрэг хийдэл байсаар байна. Энэ нь төрийн байгууллагуудын бүрэн эрх давхцах, хүний эрх зөрчигдөх, төрийн нууц задрах эрсдэл бий болгож байна.

SWOT шинжилгээний үр дүнгээс үзвэл, Монгол Улсад мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн орчин нь тодорхой давуу тал (хууль ёсны үндэс, прокурорын хяналт, төрийн нууцын хамгаалалт) болон боломж (технологийн дэвшил, олон улсын сайн туршлага, хууль шинэчлэл) бүхий чухал суурьтай байна. Гэвч сул талууд (эрх хэмжээний тодорхой бус байдал, ил тод байдлын дутагдал) болон эрсдэлүүд (мэдээлэл алдагдах, хүний эрх зөрчигдөх, хэт нууцлал) давамгайлж буй нь эрх зүйн зохицуулалтыг улам боловсронгуй болгох шаардлагыг харуулж байна. Иймд цаашид:

-Шүүхийн зөвшөөрөл, прокурорын хяналтын механизмыг бэхжүүлэх;

-Мэдээллийн аюулгүй байдлын стандартыг боловсронгуй болгох;

-Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд Гүйцэтгэх ажил болон эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулиудаас салган нэг мөр ойлголтод хүрэхийн тул Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны бие даасан хуультай болох.

Эцэст нь, мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн орчны шинэчлэл нь зөвхөн хууль зүйн асуудал бус, төрийн хариуцлага, хүний эрхийн хамгаалалт, нийгмийн итгэлийг бэхжүүлэх стратегийн ач холбогдолтой асуудал юм.

Санал. Холбогдох хууль тогтоомжид оруулах зарим саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 27.6 дугаар зүйлийн 6 дахь хэсэгт: ...мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг явуулах журмыг Тагнуулын ерөнхий газрын дарга Улсын ерөнхий прокурортой хамтран нууцаар батлах

2. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах журамд: Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах тогтоол, танилцуулга, тайлбар, үр дүн, нууц ажиллагааны магадлаганд “Нууц” тэмдэг дарах

3. Төрийн нууцад хамаарах мэдээллийн жагсаалтын ё/, п/, ю/ хэсгүүдэд: Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаанд хамаарах төлөвлөгөө, тайлан, мөрдөгчийн магадлагаа, нууцалбал зохих баримт бичиг, мэдээлэл /Нууцын зэрэглэл: нууц, нууцлах хугацаа (жилээр): 10/ гэж нэмэх, өөрчлөн найруулах зэрэг болно.

Ашигласан материал

1. Улсын Ерөнхий прокурор, Тагнуулын ерөнхий газрын дарга. (2018). *Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах журам* (А/116, А/177 дугаар хамтарсан тушаалын 1 дүгээр хавсралт). Улаанбаатар.

2. Үндэсний статистикийн хороо. (2025). *Эрүүгийн хэргийн тоо, ангиллаар (2015–2024)*. Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан 1212.mn. <https://www.1212.mn>

3. Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай хууль (Шинэчилсэн найруулга). 2022 он

4. Нээлттэй нийгэм форм. “Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа” хэлэлцүүлэгийн тэмдэглэл. УБ, 2022 оны 12 дугаар сар. 6 дахь тал

5. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль (Шинэчилсэн найруулга)-ийн 26.8 дугаар зүйл (Нууц ажиллагааны магадлагаа). Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 2017 он №23

6. Монгол Улсын Төрийн нууцад хамаарах мэдээллийн жагсаалтын /44 дэх заалт. Загийн газрын 2017 оны 247 дугаар тогтоолын хавсралт

7. Ч.Доржсүрэн. Мэдээллийн ил тод байдал ба мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа. УБ хот, 2025 он